

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI

XXV

HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~
2022

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saulē", 2022. 294 lpp.

Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, historiogrāfijas un vēstures palīdzinātņu jomā. Iznāk reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Tehniskās redaktores

Žanete Gabranova, Vita Štotaka

Maketētāja

Marina Stočka

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 1691-9297

© Daugavpils Universitāte, 2022

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People*. XXV. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2022. 294 p.

The collection of articles “History: Sources and People” of History Department of the Faculty of Humanities of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Ilgvars Misāns (University of Latvia, Latvia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Technical editors

Žanete Gabranova, Vita Štotaka

Lay-out

Marina Stočka

Included in EBSCO database.

SATURS / CONTENTS

Edgars Ceske	
Latvijas agrārās reformas (1920–1937) likums: radikālais risinājums. Daži aspekti	9
Aija Ērkške	
Aproces, kas veidotas no citu rotaslietu atlauzumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulauka (8.–11. gadsimts) bērnu apbedījumos	20
Evita Feldentāle	
Nometinājumā dzimušo bērnu attieksme pret Latviju: 1941. gada 14. jūnija deportācijas piemērs	31
Евгений Гребень	
1944-ый год в воспоминаниях жителей Беларуси	38
Sandra Grigaravičiūtė	
Lithuania's Declarations of Secession from Russia: by whom, where, when and why were they published?	48
Maija Grizāne, Irēna Saleniece	
Migrācija un identitāte: baltkrievi Latvijas un Baltkrievijas pierobežā 20. gadsimtā	71
Oskars Gruziņš	
Evaluating the Stigma of Children Born of War in Latvia and its Challenges	83
Signe Irbe	
Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības Centrālās komitejas biroja lēmumi par jaunatnes politisko audzināšanu 1945.–1949. gadā: reakcija uz “pretpadomju” rīcību	97
Anna Jabłońska	
Window to the World of the Past: the importance of Old-Polish diaries and memoirs	105
Audronė Janužytė	
Mapping Different Models of Lithuanian Statehood in the 1900–1910s	118
Vytautas Jokubauskas	
Casualties of the Lithuanian Wars of Independence: an aspect of Lithuanian historiography	125

Jānis Ķimsis, Renāte Ranka, Antonija Vilcāne, Guntis Gerhards	
Molekulāro metožu pielietojums dzimuma noteikšanai neviennozīmīgā Latvijas dzelzs laikmeta apbedījumā Lejasbitēnu kapulaukā	138
Сигитас Лужис	
Добровольные пожертвования на строительство церкви: степень принуждения и способы получения денежных средств	145
Vladislavs Malahovskis	
Latgaliešu prese par tautumeitas motīvu un kristīgo simbolu izmantošanu pieminekļa “Vienoti Latvijai” izveidē	154
Арвидас Малонайтис	
Некоторые замечания по поводу боевого топора (по материалам I тыс. н. э. на территории Литвы)	163
Юлия Михайлова	
В поисках формулы национального нейтралитета: договор о ненападении между Германией и Латвией 7 июня 1939 г. в латвийской прессе	173
Евгения Назарова	
«Исправление» исторической памяти в ходе социалистических преобразований в Латвии (по материалам газеты «Pionieris», 1946—1953 гг.)	185
Lelde Neimane	
1941. gada 14. jūnija deportāciju personiskās pieredzes stāsti Latvijas Okupācijas muzejā: informācijas un baumu aspekts	197
Galina Sedova (sister Euphrosyne)	
Judicial Investigation Case of Archpriest Georg Taylov (1944–1945) as a Historical Source	206
Arnis Sļobožāņins	
Latvijas Republikas pirmās valdības krišana 1921. gadā un tās atspoguļojums Latgales presē	216
Henrihs Soms	
Daugavpils evaņģēliski luteriskā draudze preses skatījumā (19. gadsimta 30.–90. gadi)	227

Kaspars Strods	
Bandu atspoguļojums laikraksta “Policijas Vēstnesis” (1923–1924) publikācijās	237
Ilona Strumickienē	
The Memorialization of the 1941 June Uprising in Lithuania	246
Vitālijs Šalda	
Pirmā pasaules kara bēgļu aprūpe Latgalē (1915–1918)	252
Helēna Šimkuva	
Materiāli par Paula Šīmaņa darbību Austrijā no 1933. līdz 1938. gadam	259
Jānis Tomaševskis	
“Pilsoņu karš” Latvijā 1941. gada vasarā: latviešu nacionālo partizānu, “pašaizsardzībnieku” un padomju aktīvistu bruņotā konflikta izpausmes Vācijas–PSRS kara sākumā	265
Uldis Vanags	
Poļu Inflantijas pievienošana Krievijas impērijai 1772. gadā: normatīvais risinājums	273
Vygantas Vareikis	
Problems of Interpreting the Specific “Dark Heritage” Site in Lithuania: the Macikai camp	283
Ziņas par autoriem / Authors	291

Edgars Ceske

Latvijas agrārās reformas (1920–1937) likums: radikālais risinājums. Daži aspekti

Atslēgas vārdi: agrārais jautājums Latvijā, Latvijas agrārā reforma (1920–1937), nacionalizācija, politiskā cīņa, politiskās karikatūras

Ievads

2020. gada 16. septembrī apritēja 100 gadu kopš Latvijas agrārās reformas likuma pieņemšanas Satversmes sapulcē (ratificēts 1920. gada 18. septembrī). Latvijas agrārās reformas (1920–1937) novērtējums pēdējos gados raisa spraigas diskusijas sabiedrībā, kas izpaužas ne tikai akadēmiskā vidē, bet vairāk plašsaziņas līdzekļos, nereti uzplaiksnijot samērā kategoriskiem spriedumiem. Tas attiecas arī uz agrārās reformas likumību no privātīpašuma aizsardzības viedokļa.

Pirmā pasaules kara beigu posmā un īsi pēc tā agrārās reformas notika lielā daļā Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu un praktiski visās deviņās jaundibinātajās valstīs. Kā zināms, Latvijā un Igaunijā agrārās reformas norisinājās visradikālāk.

Rakstā skatīti šādi aspekti: Latvijas agrārās reformas radikālisms un tā cēloņi; jautājums par kompensācijām kā viens no galvenajiem cīņā starp Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju un Latviešu zemnieku savienību; daži paņēmieni, ar kādiem notika iedarbība uz sabiedrisko domu agrārās reformas likuma realizācijas gaitā.

Agrārās reformas radikālisms Latvijā un tā cēloņi

Agrārās reformas radikālisma pazīmes:

- tika nacionalizētas praktiski visas lielsaimniecības jeb muižas;
- kompensācijā netika ievērots materiālā adekvātuma princips. Pārsvārā gadījumu nacionalizēto muižu īpašniekiem atlīdzība par atsavināto zemi, ēkām un inventāru netika maksāta (lai gan segti nacionalizēto muižu hipotekārie parādi); kā izņēmums tika samaksāta kompensācija Lielbritānijas, Šveices, Francijas u. c. Rietumeiropas valstu, kā arī Polijas pilsoņiem¹;

¹ Kopējais kompensāciju apjoms šo valstu pilsoņiem sastādīja 877 000 latu. Ņemot vērā, ka Polija bija palīdzējusi Latvijai cīņā ar lieliniekiem, saskaņā ar 1929. gada tirdzniecības līguma ar Poliju slepeno protokolu Latvija samaksāja tai (faktiski emigrējušiem poļu muižniekiem) 5 297 500 latu lielu kompensāciju.

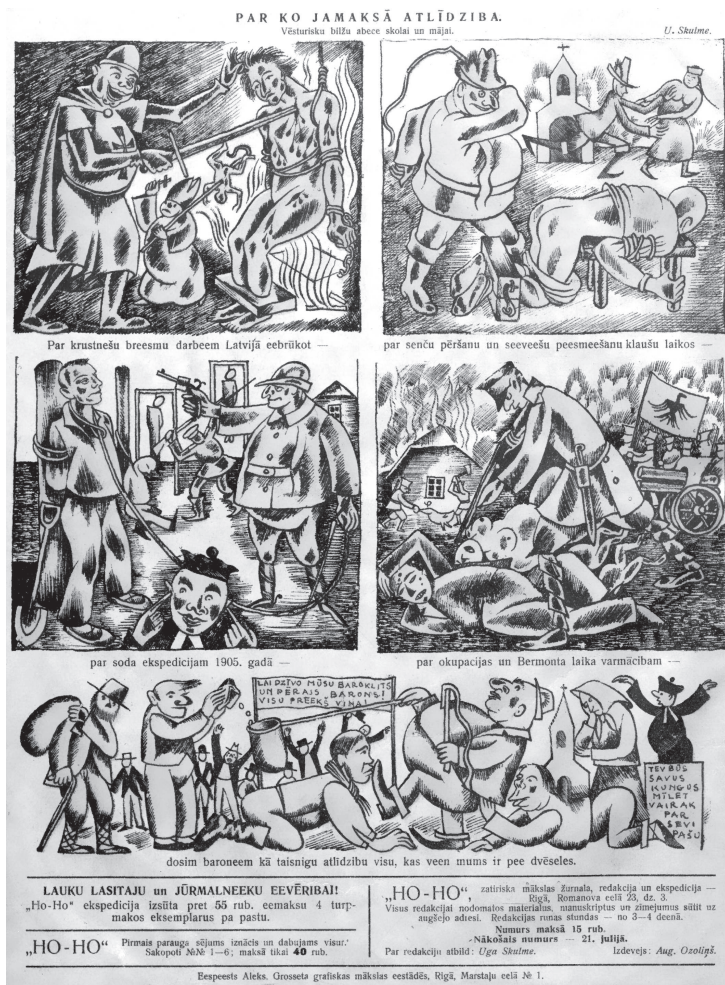
- piešķirtās zemes caurmēra platība bija ap 22 ha (mazākas zemes platības piešķirtas Latgalē). Salīdzinājumam: Polijā un Dienvidslāvijā katrai zemnieku ģimenei tika piešķirts vidēji 3,2 ha zemes, Bulgārijā – 1,9 ha, Ungārijā – 1,23 ha, bet Rumānijā – tikai 0,9 ha zemes. Pat kaimiņvalstī Lietuvā tika piešķirts tikai nedaudz virs 2 ha zemes;
- par zemi tās saņēmēji maksāja 10–20 latu par ha, kas bija 10 līdz 12 reizes mazāk par tirgus vērtību. Ungārijā, piemēram, zemes ieguvēji par to maksāja pilnu tirgus cenu, Polijā – $\frac{3}{4}$ no tirgus cenas, Lietuvā – atkarībā no zemes vērtības 18 līdz 225 litus par ha, Igaunijā – 6–9 reizes mazāk par tirgus vērtību.

Agrārās reformas radikālais raksturs Latvijā izauga, pirmkārt, no agrārām attiecībām vismaz pēdējos 200 gados; ne agrārā likumdošana, ne arī turpmākie politiskie notikumi un kolīzijas nebija tādas, kas veicinātu muižniecībai (kas vairumā bija vācbaltieši) labvēlīgu agrārā jautājuma risinājumu. Te jāatgādina gan zemnieku brīvīšana bez zemes (Kurzemē 1817. gadā, Vidzemē 1819. gadā), gan zemnieku māju izpirkšana “par dzimtu”, vairākkārtīgi pārmaksājot (sākot ar 1868. gadu), turklāt muižnieku privilēģijas saglabājās. Kā sekas minētajam – 1905. gada revolūcija, kuras fokusā atkal atradās agrārais jautājums.

Pirmais pasaules karš agrāro jautājumu politizēja: te minami vācu kolonizācijas plāni Kurzemē un vēlāk arī Vidzemē, idejas par Baltijas hercogistes dibināšanu, Kurzemes pievienošanu Prūsijai u. c.; 1919. gadā vācbaltiešu muižnieku sazvērestība pret Latvijas Pagaidu valdību (16. aprīļa pučs) un Bermontiāde tā paša gada rudenī – tas viss radīja tādu psiholoģisku noskaņojumu plašā latviešu sabiedrībā, kas nevarēja veicināt vēlēšanos meklēt kompromisus. Šie vēsturiskie notikumi sekmēja senā ienaidnieka tēla – Melnā bruņinieka – aktualizāciju un vizualizāciju sociāldemokrātiskajā presē, īpaši laikā, kad Satversmes sapulcē (vēlāk I Saeimā) un sabiedrībā notika asa polemika jautājumā par kompensāciju maksāšanu vācbaltiešu muižniecībai (1., 2. att.).

1. attēls. R. Suta. “Atlīdzība baroniem.”
Vāka zīmējums. Ho-ho, 1922. Nr. 16

2. attēls. U. Skulme. “Par ko jāmaksā atlīdzība? Vēsturisku bilžu ābece skolai un mājai.” *Ho-ho*, 1922. Nr. 7

Otrkārt, līdz apmēram 1923. gadam Eiropas (galvenokārt Krievijas) lielinieku teorētiķu vidū populāra bija “permanētās” jeb “pasaules” revolūcijas ideja. Lielinieki jau 1920. gada janvāra beigās tika pilnībā padzīti no Latvijas teritorijas, taču no saviem nodomiem atteikušies nebija. Latvijas bezzemnieku

un sīkzemnieku vidū tika vesta aģitācija, iesūtīti emisāri un brošūras no Padomju Krievijas. Vienā no tādām autors Jānis Bērziņš-Andersons (1875–1934) rakstīja:

“Laukstrādniekiem – bezzemniekiem zemi nedos neviens. Viņiem tā pašiem jāpaņem un viņi to paņems [...]; tikai, [...] klausoties uz īstās strādnieku organizācijas Latvijas Komunistiskās Partijas lozungiem, ir iespējams radīt brīvu darba Latviju.” (Bērziņš-Andersons 1920, 16)

Treškārt, ir zināms, ka liela daļa strādniecības un zemniecības Latvijā bija sociāldemokrātiski (līdz 1919. gada pavasarim var teikt arī – daļēji lielinieciski, pēc tam mazāk) noskaņoti. Jau kopš 1917. gada Februāra (Marta) revolūcijas dažādo Vidzemes padomju vēlēšanās visvairāk balsu tika nodots par sociāldemokrātiem. Tas bija paradokss, jo šai partijai 1904. gadā, kad tā tika dibināta, nebija savas agrārās programmas. Sociāldemokrātu² – maziņu spēcīgākais arguments bija “ražošanas līdzekļu”, t. sk. zemes, nacionalizācija bez vai ar nelielu kompensāciju. No otras puses, viņi kategoriski noliedza nacionalizēto lielo zemes īpašumu piešķiršanu privātipašumā, tikai dzimtas nomā.

Jautājums par kompensācijām

1924. gada 15. janvārī Centrālā zemes ierīcības komiteja sociāldemokrātu iniciētajā tautas nobalsošanā ierosināto likumu par kompensācijām atsavināto zemju īpašniekiem iesniedza izskatīšanai Saeimā, kura to nodeva agrārpolitikas un budžeta komisijām. Ar abu komisiju atzinumiem likumprojekts 1924. gada 28. martā nonāca atpakaļ Saeimas plenārsēdē. Plašās vispārējās debatēs no jauna atkārtojās tie paši principiālie strīdi, kādi norisinājās jau 1920. gadā, Satversmes sapulcē pieņemot agrārās reformas likuma I daļu un apspriežot atlīdzības likumu.

Kā zināms, gan Satversmes sapulces, gan I Saeimas vēlēšanās lielāko balsu skaitu un attiecīgi arī lielāko vietu skaitu abos parlamentos ieguva LSDSP (Satversmes sapulcē 57 vietas no 150, I Saeimā 30 vietas no 100).

² 1918. gada maijā Latvijas Sociāldemokrātija oficiāli sašķēlās: lielinieki izslēdza no savām rindām t. s. “maziņiekus”, kuri turpināja darboties ar nosaukumu Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP). Lielinieki paturēja nosaukumu Latvijas Sociāldemokrātija (LSD); no 1919. gada marta – Latvijas Komunistiskā partija (LKP). Vienīgi LSDSP (maziņieki) piedalījās Latvijas Satversmes sapulces un Saeimas vēlēšanās 1920. gados un 1930. gadu sākumā (zem cita nosaukuma III un IV Saeimā piedalījās LKP).

Tam bija liela nozīme tālākajā agrārajā likumdošanā, īpaši jautājumā par kompensācijām jeb atlīdzības likumu. Sociāldemokrāti atzina, ka pilnīgi bez atlīdzības privāto zemi valsts zemes fondā ieskaitīt nevar. Tāpēc ierosinātais atlīdzības likums paredzēja maksājumus par atsavināto zemi, bet ierobežoja tos ar atsavināmo īpašumu hipotekāro parādu segšanu. Tālāk sociāldemokrāti norādīja uz motiviem, kādi bijuši, iesniedzot priekšlikumu par atlīdzības nemaksāšanu. Tie bija iedalāmi divās daļās: taisnības un lietderības motīvi. Taisnības motīvu pamatoja ar vēsturiskiem faktiem: bijušie muižu īpašnieki savas tiesības uz viņu zemēm neesot ieguvuši par atlīdzību, bet gan ar viltotu dokumentu palīdzību, piemēram, uzrādot viltoto Polijas karaļa Sigismunda Augusta dāvinājuma aktu. Zviedrijas valdības politika Vidzemē 17. gadsimtā neesot pieļāvusi šādas intrigas, vēl vairāk – redukcijas rezultātā 5/6 no muižnieku zemēm bez atlīdzības ieskaitītas valsts zemes fondā. 18. gadsimtā, Krievijas valdīšanas laikā, muižniekiem piešķirtas un nostiprinātas īpašuma tiesības uz zemi bez atlīdzības. Tomēr muižnieki ar to neesot bijuši mierā un 19. gadsimta sākumā ar tā saukto brīvlaišanas aktu (1817/1819) panākuši, ka arī visa zemnieku zeme atkal bez jebkādas atlīdzības tiek ieskaitīta viņu privātīpašumā.

Aplūkojot atlīdzības jautājumu no lietderības viedokļa un apsverot savā laikā Satversmes sapulcē pieņemto lēmumu par atlīdzības izmaksāšanu pēc 1920. gada cenām, sociāldemokrāti arī te neatrada par iespējamu piekrist atlīdzības izmaksai muižniekiem, jo tādā gadījumā galīgā nomaksas summa sastādītu 6 miljardus 200 miljonu rubļu (124 miljonus latu). Savukārt, ja kompensācijas tiktu maksātas zeltā pēc pirmskara cenām, kā to gribēja vācbaltiešu frakcija, atlīdzība prasītu vairāk nekā 45 miljardus rubļu (ap 900 miljoniem latu). No saimnieciskā viedokļa sociāldemokrāti šādus variantus atzina par nelietderīgiem, norādot, ka tik lielu līdzekļu izlietošana tādām neproduktīvam izdevumam, kāda būtu kompensāciju izmaksa un turklāt to izsniegšana personām, kas ved visasāko cīņu pret Latviju, ne tikai samazinātu valsts kredītspējas, bet arī vājinātu tās politisko stabilitāti (Agrārā reforma 1930, 213–214).

Zemes un citu īpašumu atsavināšanai bez atlīdzības kategoriski nepiekrita Latviešu zemnieku savienības (LZS) deputāti, motivējot to gan ar likumdošanu (Latvija tikusi nodibināta kā tiesiska valsts, kas atzīst privātīpašuma tiesības), gan arī ar valsts ārpolitisko prestižu. Tomēr 1924. gada 14. aprīļa sēdē Saeima ar 50 deputātu balsīm pret 39 pieņēma lēmumu, ka nekāda atlīdzība muižniekiem nav maksājama.

Kompensācijas un citi ar agrāro reformu saistītie jautājumi politiskajās karikatūrās

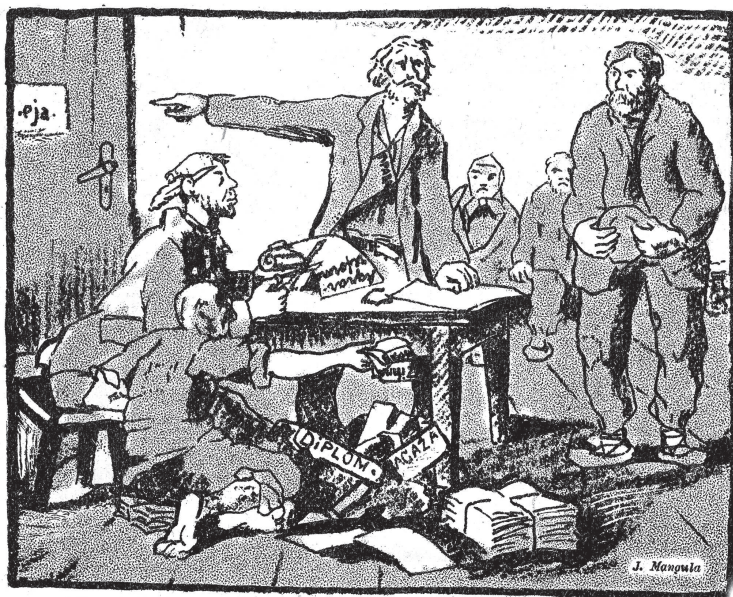
Sava nozīme Latvijas agrārās reformas radikālajā risinājumā bija arī sabiedriskās domas sagatavošanai, ko veica divi satīriskie žurnāli – “Svari” (iznāca 1920–1932) un “Ho-Ho” (iznāca 1922–1924). Nevar droši apgalvot, ka kāds no tiem būtu vienas vai otras politiskās partijas – LSDSP vai LZS – politisko centienu klajš izteicējs, tomēr zināmas tendences ir saskatāmas. Tā žurnāls “Svari”, kurā darbojās R. Zariņš (1869–1939), I. Zeberiņš (1882–1969), K. Padegs (1911–1940), J. R. Tilbergs (1880–1972) un citi pazīstami latviešu grafiķi, vērsās pret dažādām nelikumībām agrārās reformas realizācijas gaitā, īpaši pret korupciju un nacionalizēto muižu īpašumu nelikumīgu piesavināšanos. Satīras objekts visbiežāk bija sociāldemokrāti. Tā, piemēram, R. Zariņa karikatūras “Mūsu muižnieki” pamatā bija reāls notikums – Latvijas Satversmes sapulces un četru pirmskara Saeimu deputāta no LSDSP Jūlija Celma (1879–1935) konflikts ar apkārtnes sīkzemniekiem sakarā ar viņam piešķirto Vecapguldes muižas centru (3. attēls). Sociāldemokrātu un vienkāršo vēlētāju attiecību tēma risināta arī kādā citā karikatūrā (4. attēls).

Mūsu muižnieki.

I. Bankas direktors, Vec-Abguldenes muižas centra īpašnieks un sociāldemokrāts Celms: „Tas nu viss būtu labi izdeves; bez tēva mājām man nu vēl tas centrs ar pili un parku, bet māsai zeme blakus: gan jau to vēlāki apveenosim, kad laiki būs izdevīgāki. Tikai tas sešpūraveetu zvejnieks mums ir kā skabarga pirkstā; es to mazo ļaužu smaku nevaru un nevaru panest. Tas ķerlis jādabon projām; viņš izmaiņā netikveens skatu, bet arī visu mūsu ezermaļu.”

3. attēls. R. Zariņš. “Mūsu muižnieki.” *Svari*, 1921. Nr. 22

„Padomnieki“ agrarleetās uz laukeem.

... „Beedri Pīlīte, es Tev saku, — ar kaujas sauceņu uz lūpām Tu eegūsi visu zemi.“ — „Ceenigee leelkungi, ne jau visu, ne jau visu, tikai to stūrīti pee Labrenča kroga un ... vaj nevarētu bez kaušanās, ar augstās valdības atļauju.“ — „Ko?! Ārā, buržuji!“

4. attēls. J. Manguls. “Padomnieki” agrārlietās uz laukiem.”

Svari, 1920. Nr. 1

Savukārt žurnāls “Ho-Ho”, kura ievirze bija kreisāka nekā “Svariem” (karikatūru autori R. Suta (1896–1944), A. Beļcova (1892–1981), U. Skulme (1885–1963), S. Vidbergs (1890–1970)), šautīja Latviešu zemnieku savienības nostāju, visvairāk jautājumā par kompensācijām. Piemēram, R. Sutas karikatūrā “Tie, kas sevi neaizmirst” attēloti daudzi LZS līderi un viņu sadarbības partneri, to skaitā arī jau minētais cienījamais mākslinieks R. Zariņš (5. attēls).

Piekrītot, ka 1920.–1937. gada agrārā reforma Latvijā pēc sava satura bija vairāk vērsta uz politisku un mazāk uz saimniecisku mērķu sasniegšanu, tomēr nevar neatzīt, ka tā izpildīja savus galvenos uzdevumus – likvidēja lielgruntniecību, radīja dzīvotspējīgas mazgruntnieku saimniecības un stipri samazināja bezzemnieku skaitu. Tādā veidā tika saglabāta valsts iekšējā drošība un stabilitāte.

R. Suta

7

«Tie, kas sevi neaizmirst».

Īstāko patriotu rauts Latvijas 5-gadu pastāvēšanas svētkos.

Goda mīļā dalībnieki: 1. Barons Štirks, apkalpots no sava personīgā viesmāja Uliņa. 2. P. Aizmanis, bauda akcijas no visiem kopā 1918 gada dibināties iespējamiem un neiespējamiem pasākumiem. 3. Stiecinieks

uzpravi dūšu ar Konzuma zupuriņiem un valsts interešu upuriņiem. 4. Auces kēniņš Jankels Klens uzkož kā spargelus Latvijas mežus. 5. Abolitiņš atrod savu laimīgo spirtu. 6. Benus barojas no namiem

bez ka kaut cik aizritis. 7. Meikis nosmeļ krējumu no visiem izdevīgiem un neizdevīgiem līgumiem. 8. Richards Zarrings sants Richards Esajasirds noprovē savu leģitimitāti—falso haisirap. »nacionālos

5. attēls. R. Suta. «Tie, kas sevi neaizmirst. Īstāko patriotu rauts Latvijas 5-gadu pastāvēšanas svētkos.» *Ho-ho*, 1923. Nr. 2–3

Secinājumi

Visas jaundibinātās valstis, kuras izveidojās pēc Pirmā pasaules kara vai arī īsi pirms tā beigām, saskārās ar agrārā jautājuma risināšanas nepieciešamību kā vienu no galvenajiem savas turpmākās pastāvēšanas pamatnosacījumiem. Tam izskaidrojums – zemniecība minētajās valstīs sastādīja iedzīvotāju pamatmasu.

Agrārā jautājuma iespējami drīza atrisināšana jaundibinātajās valstīs bija politiskās stabilitātes jautājums; Latvijā tas bija izteikts sevišķi spilgti, ņemot vērā iedzīvotāju sociālo polarizāciju un sociāldemokrātiskās simpātijas, kas bija raksturīgas lielai to daļai.

Agrārās reformas likumu – tādu, kāds tas bija, – lielā mērā sagatavoja latviešu apdzīvoto etnisko teritoriju agrārās likumdošanas evolūcija, jau sākot ar zemnieku brīvlaišanu Kurzemē (1817) un Vidzemē (1819). Liela nozīme bija Latvijas sociāldemokrātiskās partijas noturīgajām pozīcijām iedzīvotāju vidū.

Agrārais jautājums laikā no 1917. līdz apmēram 1924. gadam kļuva par asu politisko cīņu objektu gan no radikālāko kreiso (lielinieku), gan LSDSP, gan LZS puses.

Avotu un literatūras saraksts

Aizsilnieks, A. (1968) *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma: Daugava.

Bērziņš-Andersons, J. (1920) *Vai bezzemnieki Latvijā dabūs zemi?* Maskava: Spartaks.

Boruks, A. (2003) Agrārā reforma (1920.–1937. gadā). *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā.* Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte.

Cālitis, E. (1926) Agrārā reforma gleznās un skaitļos. *Domas*, Nr. 8, 216.–220. lpp.

Latvijas agrārā reforma (1930). Rīga.

Nonācs, O. (1930) *Agrārās reformas 10 gadu atcerei. No dzimtbūšanas stāvokļa līdz tautas suverenitātei.* Rīga: [B. i.]

Nonācs, O. (1930) *Mūsu agrārās reformas noliedzēji un viņu atbalstītāji.* Rīga: [B. i.]

Edgars Ceske

**The Law of the Agrarian Reform (1920–1937) in Latvia:
the radical solution. Some aspects**

Key words: the agrarian question in Latvia, the Latvian agrarian reform (1920–1937), nationalisation, the political struggle, political cartoons

Summary

The agrarian reforms in Latvia and Estonia in the 1920s and 1930s, as it is known, were the most radical ones in East- and Central Europe. The paper tries to find out the answer, for what the reason it was so. Secondly, the agrarian question became one of the main propagandic means among the political parties, especially those of left direction (communists) to obtain the votes and support of landless peasants. Agrarian reforms in the East- and Central Europe were the regular result of the World War I. The solution of the agrarian question was the main task to achieve the political stability in the new-founded states. Thirdly, there was a hard political struggle in the Latvian Constitutional Assembly (*Satversmes sapulce*) and in the first two *Saeimas* of Latvia, especially in the question of compensations to the owners for their nationalized lands and agricultural inventory. The Union of Latvian Peasants (ULP) defended the idea of paying compensations, basing on the fact that Latvia has been founded and can exist only as a judicial state, that recognizes the rights of private property. Secondly, the ULP considered that refusal of paying compensations could provoke some great difficulties for the creation of the international image of Latvia, it could be even fatal for it. Latvian Socialdemocratic Laborer Party (LSDLP) recognized that it is necessary to pay compensations, but limited it only to paying mortgage debts of former estates. As for arguments in favour of refusal of paying compensations, LSDLP set two groups: the principle of historical justice and principus of usefulness. As the example of the first group there was an argument that landowners had already received compensations in the process of buying out peasant farms by their renters from the 1860s to 1914. As the argument of usefulness there was the reference on non-loyalty and even hostility, against the idea of Latvian independence, and later – against the new-founded Latvian state on behalf of Baltic nobility (1914–1919). Of course, there were also some exaggerations in the attitude against nobility of Baltic German's, which were popular in the socialdemocratic press, especially in caricatures (the mythological image of “Black Knight” (*Melnais bruņinieks*), etc.). In conclusion, the author draws attention to 3 main factors, which could have been the main reasons of radicalism of agrarian

reform in Latvia: 1) the preliminary social history in Gouvernements, inhabited of Latvians, especially those of agrarian affairs and agrarian legislation, beginning with the “abolition” of peasants without land in Courland (Kurzeme) in 1817 and Liefeland (Vidzeme), in 1819; 2) the separatist tendencies of Baltic German nobility in favour of Germany during World War I and the period of struggles for Latvian independence (1918–1919); 3) the strong position of socialdemocratic ideology among the inhabitants of Latvia, especially landless peasants and peasants with inadequate small pieces of land. However, the agrarian reform in Latvia in 1920–1937 as a most radical in all new-founded states after WW I, fulfilled its main tasks – it liquidated the large private property of land (manors), created peasant farms, enabled-to-live and totally diminished the number of landless peasants.

Aija Ērkške

Aproces, kas veidotas no citu rotaslietu atlauzumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulauka (8.–11. gadsimts) bērnu apbedījumos*

Atslēgas vārdi: vidējais un vēlais dzelzs laikmets, aroces, bērnu kapi, rotu otrreizējā izmantošana, apbedījumu interpretācija

Ievads

Apbedījumi ir informatīvi, lai arī bieži vien grūti interpretējams vēstures avots, kas parāda ne tikai konkrētajā vēstures posmā valdošos priekšstatus par nāvi, dzīvi, bet sniedz daudz informācijas par indivīda lomu sabiedrībā. Vispirms būtu jāmin vienkārša un acīmredzama patiesība – mirušais pats sevi neapbedī. Apbedījumu nevar uztvert tikai kā mirušā indivīda identitātes raksturojumu; tas atspoguļo arī to, kā mirušo uztvēra apbedītāji un kādas bija mirušā un apbedītāju attiecības dzīves laikā (Parker Pearson 1999, 10).

Ja pieaugušajiem sabiedrības locekļiem ir bijusi iespēja ietekmēt to, kā viņi tiks reprezentēti un kā viņus atcerēsies pēc nāves, visticamāk, bērnu vietā šos lēmumus pieņēma citi pieaugušie (Lucy 1994, 24). Tādējādi nepieaugušo indivīdu apbedījumi reprezentē to, kā pieaugušie atceras mirušo bērnu, kā arī kādi ir bijuši sabiedrības uzskati par bērniem un bērniību kopumā. Tāpat jāatceras, ka apbedījumi raksturo tikai tos bērnus, kam nebija lemts izdzīvot (Baxter 2005, 94), un, iespējams, nerepresentē visu konkrēto vecuma grupu, bet gan to, kāds bērns *varētu būt*, ja būtu izdzīvojis.

Pētījuma avots ir vidējā un vēlā dzelzs laikmeta Čunkānu–Dreņģeru kapulauks un tajā konstatētās atšķirīgās apbedīšanas iezīmes bērnu apbedījumos. Analizējot kapulauka materiālu, tika konstatēts, ka vairākos bērnu kapos ir atrodamas aroces, kas izgatavotas no lielāka izmēra arocēm vai kaklariņķiem, norādot uz kādu tikai nepieaugušiem indivīdiem raksturīgu apbedīšanas iezīmi. Pētījuma mērķis ir analizēt šīs aroces, to korelāciju ar indivīda vecumu, sociālo/mantisko stāvokli un šādu kapa piedevu simbolisko nozīmi indivīda statusa noteikšanā.

* Raksts izstrādāts LZP projektā “Dzimte, dzimums un statuss Latvijas dzelzs laikmetā” (7. – 12. gs.), Nr. lzp-2018/1-0395.

Materiāls un metodika

Čunkānu–Dreņģeru kapulauks atrodas Bauskas novada Codes pagastā, kapi izvietoti Mēmeles upes divās terasēs. Pieminēklis ir intensīvi pētīts (Eduards Vāle – 1924, Voldemārs Ģinters – 1928, Pēteris Stepiņš – 1936, Eduards Šturms – 1937, Ādolfs Stubavs – 1957, Viktorija Bebre – 1982–1984, Māris Atgāzis – 1984–1994, Mārtiņš Lūsēns – 2009–2010), tajā atsegti 743 apbedījumi. Kapulauks izmantots no 8. līdz 11. gadsimtam¹, tajā apbedītie zemgaļi guldīti skeletkapos, kas izkārtoti rindās, mirušajiem līdzī dodot dziimumam raksturīgās senlietas: vīriešiem ieročus, sievietēm darbarīkus, kā arī dažādas rotaslietas (aproces, saktas, kaklariņķus, gredzenus, rotadatas). Bērni apbedīti pēc tām pašām apbedīšanas tradīcijām, tomēr reizēm ir vērojamas dažas atšķirības (Bebre 1982, 1983; Atgāzis 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1994; Atgāzis, Bebre 1984; Lūsēns 2009, 2010).

Kapulaukā atklāts plašs apbedījumu skaits, lielākā daļa no tiem bija postīti (izlaupīti) vai traucēti saimniecisko darbību rezultātā. Arī antropoloģiskais materiāls lielākoties ir slikti saglabājies: kaulu materiāls pētniecībai bija pieejams tikai no apbedījumiem, kas izpētīti Mēmeles II terasē, kopumā tikai 47,6% no visiem kapulauka apbedījumiem (Ērkške 2020, 171, Table 2; materiāls glabājas Latvijas vēstures institūta Bioarheoloģisko materiālu krātuvē, kolekcijas Nr. 11). Nepieaugušo indivīdu² vecums tika noteikts pēc standarta metodoloģijas: izmantojot zobu attīstības pakāpes (Massler et al. 1941; Uberlaker 1989; Liversidge, Molleson 1999) un garo kaulu garumu mērījumus (Scheuer, Black 2000). Antropoloģisko analīzi veica šī raksta autore.

Rezultāti

Analizējot nepieaugušo indivīdu apbedījumus, 15 kapos (13,4% no identificētajiem bērnu kapiem) starp kapa piedevām tika konstatētas aroces, kas veidotas no citu rotaslietu atlaucumiem (1., 2. tab.). Kopumā tika fiksētas 20 šāda veida aroces: 10 spirālāroces un 10 vienkāršas vienas vijas aroces.

¹ Jānorāda, ka viens apbedījums (Nr. 738) pēc senlietu tipoloģijas tiek datēts ar 5.–6. gadsimtu, tomēr tas nav pietiekams iemesls, lai mainītu arī kopējo kapulauka datējumu.

² Šajā pētījumā termini *bērns* un *nepieaugušais indivīds* tiek lietoti kā sinonīmi, ar to izprotot bioloģiski nepieaugušus indivīdus vecumā līdz 17–19 gadiem. Šī vecuma robeža netiek attiecināta uz dzelzs laikmeta sabiedrības izpratni par bērniem, bet tiek lietota tikai analītiskiem nolūkiem.

1. tabula. Bērnu apbedījumi, kuros konstatētas pārveidotās aroces

Kapa nr.	Dziņums (arh.)	Vecums, gadi	Datējums, g.	Aroces veids	Citas kapa piedevas	Postis/ne
80	zēns	–	8.	spirālaproce spirālaproce	Dzelzs nazis ar iedzīmi	ne
82	bēms	3–4	8.	aproce aproce	Bronzas riņķītis	ne
85	bēms	4–5	8.	spirālaproce	Bronzas riņķadate ar važiņu, br. spirālītes, važiņu fr.	p
97	bēms	–	8.	aproce aproce	Bronzas kaklariņķis ar nevienmērīgi tordētu loku, gals nolauzis, dzelzs stienītis (īlens?), br. spirālītes	p
99	bēms	5–9	8.	spirālaproce	Bronzas cepures apkaluma podziņas, bronzas šķēršu sakta, dzelzs īlens, bronzas jostas apkaluma podziņas, bronzas kaklariņķa fr. ar nevienmērīgi tordētu loku un cilpas galu, br. spirālītes, važiņas	p
109	zēns	–	8.	spirālaproce	–	p
110	bēms	–	8.	aproce	Bronzas spirālītes (no galvas rotājuma), važiņas	p
119	zēns	6–7	8.–9.	spirālaproce	Dzelzs uzmaņas šķēpa gals, lapveida; dzelzs kaujas nazis; bronzas trijstūradata ar sudraba platējumu rotātu galu un bronzas važiņu	ne
159	bēms	3–4	8.–9.	aproce	Dzelzs spieķadatas fr. ar važiņu, dzelzs rotadata ar važiņu, dzelzs īlens, bronzas važiņu un spirālīšu fr.	ne
161	bēms	–	8.–9.	spirālaproces fr.	Dzelzs spieķadate, bronzas riņķadate, bronzas spirālītes	p
162	bēms	4–6	8.–9.	spirālaproce	Bronzas krustadate ar sudraba platējumu un bronzas važiņu, dz. naža fr., bronzas gredzentiņš, važiņu fr.	p
196	bēms	4–5	8.–9.	spirālaproce aproce	Dzelzs sirpjveida nazis, dzelzs īlens, bronzas važiņu fr.	p
224	bēms	7–8	8.–9.	aproce aproce	Dzelzs nazis	p
227	bēms	2–3	8.–9.	spirālaproce	Bronzas krustadate ar dubultvažiņu, bronzas apkaluma podziņas	p
738	bēms	–	5.–6.	aproce	Dzelzs spieķadate, dzelzs rotadatas ar konusveida galvu fr.	p

2. tabula. Aproses, kas veidotas no citu rotaslietu atlaunuzumiem

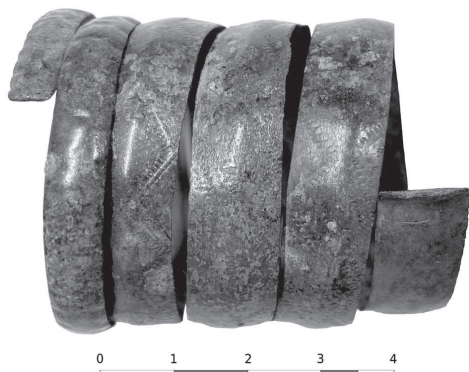
Kapa nr.	Aproces veids	Materials	ø	Apraksts	Inventāra numurs	Piezīmes
1	2	3	4	5	6	7
80	spirālaproce	bronza	32	No šķersgriezumā segmentveida sloksnes, ornamentēta ar paralēlam un perpendikulāram svitrām, 3,5 vijas	VI 250b:416	M. Algāzīs pārskatā min, ka abas aprocas ir atlaunuzumi no pieauguša individuā spirālaprocēm,
	spirālaproce	bronza	30	No šķersgriezumā segmentveida sloksnes, ornamentēta ar rombveida rakstu, 1,25 vijas	VI 250b:417	bet vizuāli to apstiprināt nevarēja, jo aproču galiem nav izteiktas lūzuma vietas
82	aproce	bronza	37	Izgatavota no nevienmērīgi tordēta kaklariņķa ar cilpas galu, atlaunuzums, 1,5 vijas	VI 250b:421	–
	aproce	bronza	36	Izgatavota no nevienmērīgi tordēta kaklariņķa ar pogas galu, atlaunuzums, 1 vija	VI 250b:422	–
85	spirālaproce	bronza	34	Izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces, kurai fasetēti gali, 5 vijas	VI 250b:428	–
97	aproce	bronza	27	Izgatavota no tordēta kaklariņķa fragmenta, gali pamišus, 1,25 vijas	VI 250b:462	Sader ar kapā atrasto kaklariņķi, kam trūkst viens gals
	aproce	bronza	24	No šķersgriezumā segmentveida sloksnes, izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces atlaunuzuma, nepilna 1 vija	VI 250b:463	–

1	2	3	4	5	6	7
99	spirālaproce	bronza	39	No šķēsgriezumā segmentveida sloksnes, atlauzums no lielākas spirālaproces, 3 vijas	VI 250b:473	–
109	spirālaproce	bronza	34	No šķēsgriezumā segmentveida spirālaproces, ornamētēta ar slīpām, paralēlām svītrīņām, 2 vijas	VI 250b:501	–
110	aproce	bronza	33	Izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces atlauzuma, šķēsgriezumā segmentveida sloksnes, 1,5 vijas	VI 250b:505	–
119	spirālaproce	bronza	40	Izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces atlauzuma, ornamētēta ar slīpām, paralēlām strīpiņām un rombiem, 2 vijas	VI 250c:32	–
159	aproce	bronza	25	Izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces atlauzuma, šķēsgriezumā segmentveida sloksne, ornamētēta ar slīpām svītrīņām, 1 vija	VI 250c:179	–
161	spirālaproces fr.	bronza	32	Izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces atlauzuma, šķēsgriezumā trīsstūrains sloksne, ornamētēta ar skujīņas rakstu, 1 vija	VI 250c:184	–
162	spirālaproce	bronza	35	Izgatavota no lielāka izmēra spirālaproces atlauzuma, šķēsgriezumā trīsstūrains sloksne, 2,25 vijas	VI 250c:187	–

1	2	3	4	5	6	7
96	spirālaproce	bronza	32	Šķersgriezumā segmentveida sloksne, izgatavota no lielākas spirālaproces, 3,75 vijas	VI 250d:104	–
	aproce	bronza	29	Izgatavota no nevienmērīgi tordēta kaklariņķa fragmenta, 1 vija, gali pamišus	VI 250d:209	–
224	aproce	bronza	28	Izgatavota no nevienmērīgi tordēta kaklariņķa, 1 vija, gali pamišus, viens gals iesēkeltis	VI 250d:209a	–
	aproce	bronza	29	Izgatavota no šķersgriezumā segmentveida sloksnes, atlaums no lielākas spirālaproces, 1 nepilna vija	VI 250d:209b	–
227	spirālaproce	bronza	–	–	–	Pārskatā minēts, ka tā darināta no lielākas spirālaproces, 1,5 vijas
738	aproce	bronza	34	–	Glabājas Bauskas muzejā	Pārskatā minēts, ka tā ir darināta no pieaugušā spirālaproces, 1,5 vijas

Raksta autorei bija iespējams izpētīt 18 aproces (senlietas glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā (turpmāk – LNVM AN), kolekcijas Nr. VI 250), par divām informācija tika iegūta tikai no arheoloģisko izrakumu pārskatiem – 738. kapa senlietas glabājas Bauskas muzejā, ierobežojumu dēļ nebija iespējams to analizēt klātienē; savukārt 227. kapa aproce nezināmu iemeslu dēļ nebija atrodama LNVM krātuvē. Pēc senlietu analīzes varēja secināt, ka aproces gatavotas no divu veidu rotām – atlauzumi no lielākas (pieauguša indivīda) spirālaproces vai kaklariņķa. Spirālaproču atlauzumi saliekti mazākas spirālaproces veidā, parasti 1,5 – 3 vijas (1. att.), četros gadījumos no spirālaproču fragmenta izveidota vienas vijas aproce.

No kaklariņķiem visos gadījumos izveidota vienas vijas aproce, divos gadījumos izmantots kaklariņķa gala fragments, izveidojot aproces, kurām ir pogas vai cilpas gals (2. att.), pārējos gadījumos pārveidots kaklariņķa loka fragments.

1. attēls. Čunkānu–Dreņģeru kapulauka 85. kapa spirālaprocē. Glabājas LNVM, VI 250b:428. V. Visockas foto, A. Ērkškes pēcapstrāde

2. attēls. Čunkānu–Dreņģeru kapulauka 82. kapa aproce. Glabājas LNVM, VI 250b:421. V. Visockas foto, A. Ērkškes pēcapstrāde

Interesants ir 97. kops, kurā mirušajam uz kakla bijis nevienmērīgi tordēts kaklariņķis ar nolauztu galu; šķiet, ka kapā atrastā viena no aprocēm ir izveidota tieši no šī nolauztā gala (Atgāzis 1985). Nav konstatēti gadījumi, kad šādas otrreizēji izmantotas aproces kapā būtu liktas kopā ar oriģinālām, tieši mirušajam nepieaugušajam indivīdam izkaltām aprocēm. Divos kapos atrastas dažādos veidos izgatavotas aproces: 97. kapā viena ir spirālaproces atlaunuzums, otra – tordēta kaklariņķa fragments, 224. kapā divas ir gatavotas no tordēta kaklariņķa fragmenta, savukārt trešā ir spirālaproces atlaunuzums.

Pēc apbedījuma inventāra senlietu tipoloģijas var secināt, ka praktiski visus apbedījumus var datēt ar 8.–9. gadsimtu, izņemot 738. kapu, kuru arheologs M. Lūsēns datē ar 5.–6. gadsimtu (Lūsēns 2010). No 15 apbedījumiem tikai četros gadījumos bija iespējams noteikt bērna dzimti³: trīs zēni un viena meitene. Savukārt 9 indivīdiem bija iespējams noteikt bioloģisko vecumu: apbedīti ir bērni vecumā no 2–3 līdz 7–9 gadiem (1. tab.).

Uzskatāmi parādās tas, ka aproces atrastas gan pavisam nabadzīgos kapos, kuros bez aprocēm dots līdzī vien nazis (80. k.) vai bronzas riņķītis (82. k.), kā arī bagātīgākā 159. kapā, kurā atrasts arī uznavas šķēps, kaujas nazis un krustadata ar sudraba platējumu.

Arheoloģisko pārskatu informācija liecina, ka šādas aproces ir atrastas arī citu zemgaļu kapulauku materiālā, piemēram, Gaideļu–Viduču kapulauka 16. kapā 3–4 gadus vecai meitenei uz abām rokām bija no spirālaproces atlaunuzuma darinātas aproces (Zemītis 2002), savukārt Mežotnes centra kapulaukā 77. kapā 5–6 gadus vecam zēnam – no tordēta kaklariņķa gatavota aproce ar cilpas galu (Atgāzis 1970). Būtiski, ka citu etnisko grupu kapulaukos bērniem parasti nekonstatē⁴ šādas atlaunuzumu aproces, šo kapulauku nepieaugušo kapos var atrast lielāka izmēra aproces, kas saliektas mazākā izmērā, tādējādi pielāgojot tās bērnam, bet nav veidotas no citu rotaslietu atlaunuzumiem.⁵

³ Nepieaugušie indivīdi pēc kaulu materiāla nav iespējams noteikt bioloģisko dzimumu, tāpēc būtu korekti lietot terminu *dzimte*, ar to saprotot *sociālo dzimumu*, kas noteikts pēc arheoloģiskā materiāla.

⁴ Ir arī izņēmumi, piemēram, latgaļu Lejasbitēnu kapulauka 223. kops, kur 9–10 gadus vecai meitenei dotas aproces, kas nogrieztas no manšetaprocēm, vai 394. kops, kur apbedīta 7–10 gadīga meitene ar spirālaprocēm, kas gatavotas no kaklariņķa (Urtāns 1962, 1963).

⁵ Piemēram, libiešu Laukskola kapulauka vairākos apbedījumos (Zariņa 2006, 288) aproces ir saliektas mazāka izmēra, pārliecot galus pamīšus.

Nobeigumā jāpiemin, ka, lai gan atlauzumu aproces pārliciecināši konstatētas nepieaugušu indivīdu apbedījumos, vienā gadījumā aproce, kas izgatavota no tordēta kaklariņķa fragmenta, kura gals ar kāsi, fiksēta arī 180. kapā, kas ir pieaugušas sievietes kaps (1., 2. tab.).

Diskusija un secinājumi

Analizējot apbedījumus, var secināt, ka nav tiešas korelācijas starp indivīdu dzimti, vecumu vai sociālo (mantisko) stāvokli, otrreiz lietojamās aproces atrastas dažāda vecuma, nabadzīgākos un bagātākos zēnu un meiteņu apbedījumos. Tomēr iezīmējas arī kopīgais: kapi ir datējami ar 8.–9. gadsimtu, mirušie ir nepieauguši indivīdi vecumā līdz 8–9 gadiem. Tā kā līdzīgā veidā izgatavotas aproces konstatējamas arī citos vidējā un vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu kapulauku bērnu kapos, var pieļaut, ka šī ir bijusi kāda zemgaļu kultūrai raksturīga iezīme, kas īpaši izpaudusies vidējā dzelzs laikmeta beigu posma apbedījumos.

Interpretējot pārveidoto aproču došanu mirušajiem bērniem, var minēt gan praktiskus iemeslus (rotaslietu otrreizējā izmantošana taupīguma nolūkā), gan simboliskus. Pirmais iemesls līdz galam neiztur kritiku, jo aproces atrastas arī turīgos apbedījumos, kur nevajadzētu ietaupīt uz kapa inventāra. Ļoti iespējams, ka šāda kapa piedeva tika izgatavota ar emocionālu nozīmi – kā piemiņu no piederīgajiem. Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir zināmi arī citi gadījumi, kad kapā atrastās mantas tiek saistītas ar piemiņu vai mantojumu – sieviešu rotu ziedojumi latgaļu vīriešu kapos (Radiņš 1996). Vērtējot nepieaugušu indivīdu kapa inventāru, ir vērts atcerēties, ka apbedīšanas tradīcijas stāsta ne tik daudz par mirušajiem, kā par dzīvajiem, kas tos apbedīja (Parker Pearson 1999, 3).

Pārveidotas aproces ir atrastas tikai 34% 8.–9. gadsimta bērnu kapos⁶, tādējādi šī tradīcija nav piekopta visos konkrētā perioda bērnu apbedījumos. Džoanna Sofaera Derevenska (*Joanna Sofaer Derevenski*) uzskata, ka gadījumos, kad bērnu apbedījumos konstatē priekšmetus, kas ir raksturīgi tikai nepieaugušiem indivīdiem, var runāt par horizontālo hierarhiju (Sofaer Derevenski 2000, 6), respektīvi, attiecībām starp vecuma vai statusa (piem., pirmdzimtais) grupām. Aproces ir atrastas dažādās vecuma grupās, tāpēc šo parādību nevarētu saistīt ar, piemēram, tikai maziem bērniem. Var izteikt hipotēzi, ka šī tradīcija būtu saistāma ar konkrētā bērna statusu ģimenē, tomēr to pierādīt arheoloģiskajā materiālā ir neiespējami.

⁶ Šajā aprēķinā ņemti vērā tikai tie nepieaugušo indivīdu apbedījumi, kurus varēja nodatēt.

Avotu un literatūras saraksts

- Atgāzis, M. (1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1994) *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (...) gadā*. Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve (turpmāk – LVI AMK), VIAA: 1107, 559, 595, 627, 664, 731, 839, 855.
- Atgāzis, M. (1970) *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1969. un 1970. gadā*. LU LVI AMK, VIAA: 929.
- Atgāzis, M., Bebre, V. (1984) *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1984. gadā*. LU LVI AMK, VIAA: 1125.
- Bebre, V. (1982, 1983) *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (...) gadā*. LU LVI AMK, VIAA: 1079, 490.
- Lūsēns, M. (2009, 2010) *Bauskas novada Codes pagasta Čunkānu–Dreņģeru senkapi. Arheoloģiskā izpēte (...) gadā*. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs, Inv. nr. 95361 I; 102580–65 I.
- Urtāns, V. (1962, 1963) *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (...) gadā*. LNVMA AN, AA: 420, 421.
- Zemītis, G. (2002) *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Gaidēlu–Vīduču senkapos Jelgavas raj. Jaunsvirlaukas pag. 2002. gadā*. LULVIAMK, VIAA: 1067.
- Baxter, J. E. (2005) *The Archaeology of Childhood. Children, Gender and Material Culture*. Walnut Creek: AltaMira Press. 143 p.
- Ērkške, A. (2020) The children are missing! Some thoughts on the underrepresentation of non-adult burials in Latvian Iron Age cemeteries. *Estonian Journal of Archaeology*, 24, 2: 161–198.
- Liversidge, H. M. & Molleson, T. I. (1999) Developing permanent tooth length as an estimate of age. *Journal of Forensic Sciences*, 44: 917–920.
- Lucy, S. (1994) Children in Early Medieval Cemeteries. *Archaeological Review from Cambridge*, 13, 2: 21–34.
- Massler, M., Schour, I. & Poncher, H. G. (1941) Developmental pattern of the child as reflected in the clarification pattern of the teeth. *American Journal of Diseases of Children*, 62: 33–67.
- Parker Pearson, M. (1999) *The Archaeology of Death and Burial*. Phoenix Mill: Sutton Publishing. 250 p.
- Radiņš, A. (1996) Apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa “ziedoņiem” latgaļu apdzīvotajā teritorijā. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, VXIII: 98–103.
- Scheuer, L. & Black, S. (2000) *Developmental Juvenile Osteology*. Elsevier Academic Press: Amsterdam–Boston–Heidelberg et al. 587 p.

Sofaer Derevenski, J. (2000) Material culture shock: Confronting expectations in the material culture of children. Grām.: *Children and Material Culture*. Ed. J. Sofaer Derevenski. London: Routledge: 3–16.

Ubelaker, D. H. (1989) *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. 2. ed. Taraxacum: Washington DC. 172 p.

Zariņa, A. (2006) *Salaspils Laukskolas kapulauks*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 464 lpp.

Aija Ērkške

Bracelets Made from Other Jewellery in the Čunkāni-Dreņģeri Cemetery (8–11th c.) Child Burials

Key words: Iron Age, bracelets, subadult burials, reuse of ornaments, interpretation of burials

Summary

During the analysis of 8–11th c. Semigallian Čunkāni-Dreņģeri cemetery it was discovered that 15 subadult burials contain specific children-only grave goods – bracelets made from other ornaments. In total 20 bracelets were discovered: 10 spiral bracelets and 10 simple penannular bracelets (Tables 1, 2). Bracelets were made from a part of bigger spiral bracelets (10 cases) or neck rings (5 cases). Broken parts from bigger spiral bracelets usually were used to make child size spiral bracelets, in four cases – penannular bracelets. Both terminal (2 cases) and hoop (3 cases) parts were used to make child size simple penannular bracelets. Interesting situation was observed in burial No 97, where the neck ring without one terminal was given to the deceased, accompanied with a bracelet made from the same missing terminal part of the neck ring.

In total, all the burials were made during 8–9th c. (except burial No 738, which was dated by 5–6th c.) and reused bracelets were given to both girls and boys aged 2/3 – 7/9. There was no correlation between bracelets and wealthiness of burials, ornaments were discovered in both poor and wealthier burials. It is noteworthy that this type of bracelet reuse was discovered also in other Semigallian cemeteries, on the other hand Latgallian, Selonian and Liv children burials sometimes contained bigger size bracelets that were simply bended to fit children's hands, but were not made from other ornaments. Since the bracelets were found only in 15 burials (34% from 8–9th c. subadult burials and 13.4% from total subadult burials), it is possible that these children were in some way more significant in a horizontal hierarchy, therefore were treated differently (for example, first born had bracelets given as a heritage?).

Evita Feldentāle

Nometinājumā dzimušo bērnu attieksme pret Latviju: 1941. gada 14. jūnija deportācijas piemērs*

Atslēgas vārdi: 1941. gada 14. jūnija deportācija, nometinājums, latviešu valoda, Latvija, ģimene

Ievads

2021. gada jūnijā apritēja 80. gadskārta, kopš naktī no 13. uz 14. jūniju 1941. gadā no Latvijas teritorijas uz attāliem PSRS apgabaliem tika izsūtīti 15 424 Latvijas iedzīvotāji (Pelkauskis 2001, 14). Līdz šim ir veikti dažādi pētījumi par deportētajiem, apkopojot arhīva lietas, datus un atmiņas. Fonds “Sibīrijas bērni” turpina vākt deportēto bērnu atmiņas, bet plašāks pētījums par cilvēkiem, kas dzimuši nometinājumā jau pēc Otrā pasaules kara beigām, nav veikts. Zināms, ka ceļā uz izsūtījuma vietu dzimuši septiņi, bet izsūtījuma vietās līdz 1942. gada martam piedzimuši 69 bērni (Zālīte 2001).

Latvijas Okupācijas muzeja Audiovizuālo materiālu krātuvē (turpmāk – LOM AVK) atrodamas 2 412 videoliecības, kas ir apjomīgākais video formātā uzņemtais mutvārdu vēstures krājums Latvijā. No tām 240 ierakstītas 1941. gada 14. jūnijā deportēto atmiņas, bet vēl ir daudz videoierakstu, kuros šī deportācija dažādos aspektos pieminēta, tostarp ir videoliecības ar nometinājumā dzimušajiem.

Rakstā aplūkotas trīs LOM AVK videoliecības. Tās vieno tas, ka intervētās Dzintra Hirša (dz. Librehte, 1947, Krasnojarskas apgabals), Inta Meiere (1950, Tomskas apg.) un Astrīda Holma (1954, Krasnojarskas apg.) ir dzimušas ārpus Latvijas teritorijas, ģimenēs, kuras veidoja 1941. gada 14. jūnijā arestētie un izsūtītie Latvijas iedzīvotāji.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu trīs iepriekš minēto nometinājumā dzimušo bērnu attieksmē pret pārcelšanos uz vecāku dzimteni Latviju, pirmajiem iespaidiem un attieksmi pret latviešu valodas mācīšanos ģimenē nometinājuma vietā un latviešu valodas zināšanu raksturojumu pēc ierašanās Latvijā.

* Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes finansētā projektā Nr. lzp-2019/1-0278 “Dezinformācijas un sazvērestību radītie riski demokrātijai: Latvijas pieredzes pārlūkošana”.

Aplūkoto videoliecību autoru ģimeņu raksturojums

Sievietes dzimušas nometinājumā pēc Otrā pasaules kara. Dzintra piedzima 1947. gada 31. martā Krasnojarskas apgabala Igarkā Veras (dz. Jančova, 1919) (Pelkaus 2001, 258) un Voldemāra (1915) (Pelkaus 2001, 540) Librehtu ģimenē. Kā Dzintra stāsta, viņas vecāki bija samierinājušies, ka Latvijā vairs neizdosies atgriezties; par to liecina arī Dzintras tēva viņai atstātais par to, ka cerība, ka Latvijā varēs atgriezties, zuda pēc Otrā pasaules kara beigām. Tāpēc tika nolemts dzīvot pēc iespējas normālu dzīvi nometinājuma vietā, tostarp dibināt ģimeni, un līdz ar dzīves apstākļu nosacītu nostabilizēšanos jaunajā ģimenē tika lemts par labu ģimenes pieaugumam. To, ka sākotnēji dzīves apstākļi bija dramatiski, rāda tas, ka ilgu laiku bija problēmas ar iztiku; viena no Dzintras vecmāmiņām, kuru viņa nekad nesaņēma, nometinājumā nomira no bada. Dzintras tēvs Voldemārs pat ieguva ieroci, lai medijot uzlabotu ģimenes uzturu. Kā Dzintra stāsta: “[...] viņiem problēmas visu laiku ar to ēšanu, tad kā viņi izvilks mani? Un tētis teicis – izvilks. Nu, tā. Kaut kā izvilka.” (OMF 2300/3421e)

Astrīda piedzima Irinas (dz. Fetlere, 1924) (Pelkaus 2001, 429–430) un Vilhelma (1915) (Viksne 1999, 276) Holmu ģimenē 1954. gada 31. jūlijā Krasnojarskas apgabala Tasejevas ciemā. Viņas vecāki izveidoja ģimeni pēc tam, kad Astrīdas tēvs tika atbrīvots no soda izciešanas vietas, kur viņš bija nokļuvis pēc aresta 1945. gadā Latvijā.

Inta Meiere piedzima 1950. gada 10. maijā Tomskas apgabala Kolpaševā. Ne Inta, nedz viņas māte Valija Meiere (1920) (Pelkaus 2001, 649) nepiemin Intas tēvu. Māte uzsver, ka viena rūpējās par tikko piedzimušo (OMF 2300/450; 451).

Visas trīs sievietes piedzimušas pēc Otrā pasaules kara beigām; atšķirīgs ir laiks, kurā ģimenes pēc nometinājuma atgriezās Latvijā.

Pārcelšanās uz Latviju un pirmie iespaidi

Librehtu ģimenē tēvs Voldemārs tika atbrīvots 1957. gada 12. martā (Pelkaus 2001, 540), bet māte Vera – 30. augustā (Pelkaus 2001, 258). Ģimene Latvijā atgriezās neilgi pēc mātes noņemšanas no nometinājumā esošo uzskaites. Kad Dzintrai tika paziņots, ka vecāki plāno doties atpakaļ uz Latviju, viņa atzina, ka “[...] it kā es zināju, ka kaut kur ir jāatgriežas. Kur – es taču nezinu. Dzimtene manējā ir Krievija.” (OMF 2300/3421e)

Atšķirībā no Dzintras Librehtes, kurai nebija nekādas jausmas par to, uz kuriem viņai nāksies pārcelties, Astrīda Holma atstāsta epizodi: “Cik es zinu, mamma, protams, gribēja uz Latviju, bet tēvs jau gandrīz vairs negribēja,

jo mēs jau tur iedzīvojāmies, lai nu kā. [...] Nu, tā tur dzīvojām, mamma tomēr saņēmas, un kaut kā 1964. gadā mēs tomēr [braucām], bet es negribēju braukt uz Latviju.” (OMF 2300/3175; 3176) Astrīda atminas, ka raudāja un neparko uz Latviju doties nevēlējās, jo visa viņas bērnība palika Tasejevā. Astrīdas ģimene Latvijā atgriezās tikai 1964. gadā, neraugoties uz to, ka māte no nometināto uzskaites tika noņemta jau 1956. gadā (Pelkaus 2001, 429). Tas bija saistīts ar to, ka Astrīdas tēvam Latvijā vēl pirms aresta jau bija izveidota ģimene (OMF 2300/3175; 3176).

Intai Meierei šķita, ka, neraugoties uz mātes stāstiem par dzimteni, viņa tur nekad nenokļūs: “Man jau likās, ka mēs tur paliksim dzīvot, es jau nezināju līdz tiem septiņiem gadiem, ka vispār dzīvē kaut kas var mainīties. Man vispār jāsaka tā, ka es pat nezināju, uz kurieni mani ved. [...] Mamma teica, nu brauksim tad! Bet uz kurieni, es [...] pat neiedomājos, [...] ka tas varētu būt kas cits, nekā tur. Nu, tur es biju pieradusi, tur man bija draugi, un pēkšņi mēs sēžam kuģī un braucam [uz Latviju].” (OMF 2300/451)

Atšķirībā no Dzintras Librehtes un Intas Meieres, kuras Latvijā pirmo reizi ieradās pēc tam, kad viņu vecāki pēc atbrīvošanas no nometinājuma tur atgriezās, Astrīda Holma Latvijā jau bija bijusi sešu gadu vecumā, lai veiktu operāciju (OMF 2300/450; 451). Jāmin arī tas, ka ne visi deportētie ar saviem bērniem pieņēma lēmumu atgriezties Latvijā, piemēram, Astrīdas Holmas mātes Irinas māsa Margarita Kumizova (dz. Fetlere, 1931) pēc atbrīvošanas no nometinājuma kopā ar trim dēliem palika dzīvot Krievijā, jo Latvijā nebija pieejama piemērota dzīvojamā platība (OMF 2300/1921; 1922; 1923).

Neraugoties uz to, ka ģimenes nāca no dažādām Latvijas pilsētām, pirmā pilsēta, kurā viņas ieradās, bija Rīga, tāpēc arī iespaids par to palicis prātā kā pirmais. Piemēram, Dzintra Hirša atceras, ka viņu, pirmo reizi iebrāucot Rīgā, pārsteidzis tas, ka pilsēta bija “tīra! Rīga tīra. Smuka. Gar Jauno Ģertrūdi, kad brauc, man jau bija ko brīnīties. [...] Un jā, tad man likās skaisti” (OMF 2300/3421e). Inta Meiere uzsver, ka Krievijā viņa bija dzīvojusi pilsētā, tomēr daudz ko Latvijā ieraudzīja pirmo reizi: “Tad es atceros, atbraucot, [...] es nebiju ne redzējusi neko lielāku par kaķi un suni tur tajā pilsētā. [...] ieraudzīju vistu un: *что это такое?* [kas tas ir?]. Gailis – tas bija kaut kāds pārsteigums, un tantei vēl bija cūkas un titari, ko galīgi nebiju redzējusi, nu atkal bija jauna pasaule [...]. Jāsāk bija no jauna visa tā dzīvīte. Te.” (OMF 2300/451)

Iespaidi skāra arī jautājumu par iztiku un pieejamo pārtiku, to piemin Dzintra Hirša, bet Astrīda Holma raksturo šādi: “es taču neredzēju tur ne ābolus, ne neko. Nē, [...] mums no Amerikas sūtīja paciņas, un no Latvijas viens otrs sūtīja, bet ābols tur [Sibīrijā] bija brīnums. [...] Un vēl šādi tādi,

sieriņus atceros, visas tādas mantas, kas mums Sibīrijā nebija. Doktordesa man likās ļoti garšīga toreiz.” (OMF 2300/3175; 3176)

Teicējas min satikšanos ar radiniekiem, vecāku draugiem un pēc skolas gaitu atsākšanas arī attiecības ar skolas biedriem, to, kā viņas tika uzņemtas savās klasēs. Tas sākotnēji bija tieši saistīts arī ar viņu latviešu valodas zināšanām.

Latviešu valodas lietojums ģimenē un iegūstot izglītību

Attieksme pret latviešu valodas mācīšanu ģimenē nometinājumā un to zināšanas līmenis pēc pārcelšanās uz dzīvi Latvijā visām teicējām bija atšķirīgs. Inta Meiere mājās mācījās un runāja latviešu valodā līdz 1956. gadam, kad uz Latviju devās viņas auklīte Marija Klēbere (Pelkaus 2001, 457). Pēc tam viņa sāka apmeklēt vietējo bērnudārzu, kurā iemācījās krievu valodu. To, ka ģimenē krievu valoda bija ņēmusi virsroku, rāda arī tas, ka, atstāstot savas sarunas ar māti, Inta izmanto krievu valodu, piemēram, stāstot par epizodi ceļā uz Latviju 1960. gadā: “[..] sēdējām stacijā, gaidījām Rīgas vilcienu, nu, neko, mammai aiziet nopirkt avīzi [.., lai ir ko] palasīt, vai grāmatu, es neatceros, ko viņa tur pirka. “Я схожу [es aiziešu] – viņa tagad saka – *купить газеты или что там..* [nopirkt avīzi vai kaut ko citu..].” (OMF 2300/451)

Tikmēr Dzintras Hiršas ģimene nometinājumā sarunājās latviešu valodā, lai gan tam lielu uzmanību nepievērsa, jo kā atzīst: “[..] ņemot vērā to, ka viņi domāja, ka viņi neatgriezīsies [Latvijā] un tā tālāk, latviešu valodu man neviens nemācīja, to gan es atceros.” (OMF 2300/3421e)

Astrīdas māte Irina Holma stāsta, ka ģimenē galvenā sarunvaloda bija krievu valoda (OMF 2300/3174; 3175). Tas ietekmēja arī to, ka pēc ierašanās Latvijā 1954. gadā viņas meita ne tikai apmeklēja skolu ar krievu mācību valodu, bet arī vēlāk studēja krievu valodā. Astrīda norāda, ka sabiedrībā, kurā viņa dzīvoja, valdīja šāds viedoklis: “Viņi [kolēģi, draugi] tikai priecājās, ka viens latvietis palika par krievu faktiski.” (OMF 2300/3175; 3176)

Dzintra Hirša atceras, ka pēc ierašanās Latvijā vecāki bija nolēmuši sūtīt viņu Rīgas 44. vidusskolas krievu valodas plūsmā, jo pirmās trīs klases Dzintra bija mācījusies krievu valodā Krievijā, tomēr pēc skolas direktora pamudinājuma vecāki piekrita sūtīt meitu latviešu valodas plūsmā: “[..] mēs atbraucām [1957. gada] augustā, un man [..] līdz septembrim pamatīgi bija jāmacās [latviešu valoda]. Nu un es mācījos vienkārši. Pamatīgi mācījos. Mamma man palīdzēja. Viņa sēdēja un [..] lika mācīties. Paps arī lika mācīties. Un ko darija skolotāji? Jo es jau biju 4. klasē. Viņi pirmos divus semestrus nelika

man atzīmes latviešu valodā un literatūrā. Un pēc tam sāka likt, protams, man piecinieks nebija, bet sāka likt atzīmes.” (OMF 2300/3421e) Pēc skolas beigšanas Dzintra studēja Latvijas Valsts universitātē, kuru absolvēja un kļuva par valodnieci.

Atšķirīgā situācijā bija Inta Meiere; sieviete atzīst, ka sākumā bija grūti runāt latviešu valodā, tomēr, pateicoties radiem un bērniem pagalmā, ar kuriem viņa komunicēja, latviešu valodas apguve sekmējās ātrāk. Tā kā tuvumā nebija skolas ar krievu valodas plūsmu, nācās iet skolā ar latviešu mācību valodu. Inta Meiere norāda, ka tieši skolā viņa iemācījās latviešu valodu: “Es atceros, mani mācīja latviski skaidri runāt, ļoti laba skolotāja bija Avene Elizabete. Viņa man mācīja latviski [runāt un rakstīt], vairāk nodarbojās ar mani kā ar citiem bērniem, lai es iemācītos latviešu valodu.” (OMF 2300/451)

Liela nozīme latviešu valodas apguvē bija ģimenes attieksmei pret to; kā redzams, tā bija atšķirīga. No trīs aplūkotajiem piemēriem pēc pārcelšanās uz dzīvi Latvijā divos gadījumos izglītība tika iegūta vai turpināta latviešu valodā, bet vienā gadījumā – krievu valodā. Tas lielā mērā bija saistīts ar tuvāko izglītības iestāžu izvietojumu un pieejamo mācību valodu.

Noslēgums

1941. gada deportēto un nometinājumā esošo cilvēku pēc Otrā pasaules kara dzimušie bērni ir nozīmīgs izpētes temats, jo daļa kopā ar saviem vecākiem pēc atbrīvošanas no nometinājuma atgriezās Latvijā, kur bija spiesti iedzīvoties sev neierastā vidē. Šajā pētījumā dots īss ieskats LOM AVK atrodamajās videoliecībās, kuras sniegušas trīs nometinājumā dzimušas sievietes, raksturojot savas ģimenes, to attieksmi pret latviešu valodu un valodas prasmī, attieksmi pret pārcelšanos uz dzīvi Latvijā un pirmajiem iespaidiem.

Tēmas izpēte jāturpina, analizējot vairāk videoliecību ar nometinājumā dzimušajiem. Tāpat jāpaplašina aplūkoto aspektu skaits, piemēram, komunikācija ar vietējiem iedzīvotājiem nometinājumā un pēc pārcelšanās uz Latviju, dalība jaunatnes organizācijās un dzimšanas vietas ietekme uz turpmāko dzīvi.

Avotu un literatūras saraksts

OMF 2300/3175; 3176. Latvijas Okupācijas muzeja (turpmāk – LOM) Audiovizuālo materiālu krātuves krājums, Astrīdas Holmas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 2016. gada 8. jūnijā; ieraksts (78 minūtes, latviešu valodā) glabājas LOM AVK krājumā, numurs katalogā 3175 un 3176.

OMF 2300/3421e. Dzintras Hiršas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane un Vineta Poriņa Jūrmalā 04.03.2020. (191 min., latv. val.)

OMF 2300/451. Intas Meieres dzīvesstāsts, ierakstija Andrejs Edvīns Feldmanis Limbažu raj., Ainažos 27.05.2003. (32 min., latv. un krievu val.)

OMF 2300/3174; 3175. Irinas Holmas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 08.06.2016. (79 min., latv. val.)

OMF 2300/1921; 1922; 1923. Margaritas Kumizovas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Žeržuļos Krievijā 01.10.2008. (144 min., latv. val.)

OMF2300/450. Valijas Meieres dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Limbažu raj., Ainažos 27.05.2003. (126 min., latv. val.)

Pelkaus, E. (2001) *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 801 lpp.

Viksne, R., Kangeris, K. (1999) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā (1949–1986)*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 975 lpp.

Zālite, I., Dimante, S. *Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze*. <http://lpra.vip.lv/strukturanalize.html> (19.01.2021.)

Zālite, I., Eglīte, S. *1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze*. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/25353> (21.01.2021.)

Evita Feldentāle

Video Testimonies of the Children Born in Forced Resettlement: example of the June deportation of 1941

Key words: deportation of June 1941, forced resettlement, the Latvian language, Latvia, family

Summary

On June 14, 2021, 80 years have passed since on that day in 1941, the Soviet regime deported 15,424 Latvian civilians to far-away regions in Russia. To date, research on this event has mainly focused on the deportees and their experiences, with less attention devoted to the experiences of many children who were born in those forced settlements. The article examines three video testimonies found in the audiovisual materials repositories of the Museum of the Occupation of Latvia: testimonies of three women, who were born in Russia, Dzintra Hirša (1947, in Krasnoyarsk Oblast), Inta Meiere (1950, Tomsk Oblast) and Astrida Holma (1954, Krasnoyarsk Oblast), after World War Two (WWII), in forced settlement. The aim of this article is to provide insights into the attitude of these children, who had been born far away from their parents' homeland, towards relocating to Latvia. It looks to gauge these child-

ren's attitude towards learning the Latvian language in the family, and to explore their first impressions upon arrival. Despite their similar backgrounds, each family had a different approach to teaching the Latvian language. Differences which seem to be later reflected in their choice of which language they pursued primary and, later, higher education in Latvia. As this article is meant to be exploratory in nature, further research of such children, born after WWII in forced resettlements, should expand the number of subjects utilized. Such studies should not only rely on a greater number of testimonies but broaden the range of the topics covered. For example, such works may evaluate relations with locals and other deportees within those camps, such children's attitudes and experiences with communist youth organizations, adjustment to life in Latvia and other questions for this unique group of repressed individuals.

Евгений Гребень

1944-ый год в воспоминаниях жителей Беларуси

Ключевые слова: Беларусь, оккупация, освобождение, воспоминания

Введение

1944 год стал переломным для жителей Беларуси, годом перехода от нацистской оккупации к мирной жизни. Несмотря на то, что Вторая мировая война продолжалась, боевые действия на территории Беларуси завершились к концу июля 1944 года. Естественно, что особенности данного периода нашли отражение в воспоминаниях очевидцев. Целью статьи является, на основе воспоминаний жителей Витебской области, определение специфики повседневности жителей Беларуси в заключительный период оккупации и первое полугодие спустя.

Заключительный период оккупации. Осенью 1943 года началось освобождение Беларуси от нацистской оккупации. К весне 1944 года часть восточных районов была освобождена, вся Беларусь стала прифронтовой территорией. К дислоцированным здесь ранее тыловым подразделениям вермахта и вооруженным формированиям коллаборационистов добавились части группы армий «Центр». Борьба против действовавших на немецких коммуникациях партизан еще более усилилась. Зимой 1943 — весной 1944 года немцы провели ряд масштабных карательных операций против партизан и мирного населения (*Karatelnye akcii* 2008). В июне — июле 1944 года территория Беларуси была освобождена от германской оккупации в ходе операции Красной армии «Багратион».

Жителей прифронтовых районов немцы еще в 1943 году перемещали на запад. Проблемы возникли как для самих эвакуированных, которые в спешке не могли практически ничего взять с собой, так и для тех, кто был вынужден обеспечивать беженцев. Так называемые «беженцы» распределялись по семьям, в районах переселения их приходилось кормить каждой местной семье по неделе и более в зависимости от размера земельного надела (Головка). Для жителей населенных пунктов, находящихся на территориях, подконтрольных партизанам, последние месяцы оккупации связаны с массовыми акциями по уничтожению людей или захвату скота и продуктов питания и угону рабочей силы в Германию.

Получила распространение практика сокрытия ценностей от немцев, которые в ходе акций пацификации или отступления из конкретного

района изымали скот, продукты питания (Богданович). Помимо угрозы имуществу со стороны немцев существовала вероятность его реквизиций партизанами, поэтому продукты питания и иные ценности местные жители закапывали также и от них, что, однако, не гарантировало сохранности (Сакович, Кондратьева). Некоторые граждане утратили закопанное имущество из-за того, что земля была перекопана немцами, строившими оборонительные сооружения в деревне (Шаркель).

Освобождение. Приближение фронта летом 1944 года люди ощущали по массовому передвижению воинских частей, а также по изменившемуся поведению немцев (Каркоз, Храменок). Один из информантов характеризовал немцев того времени как «не таких агрессивных» (Козловский). Другой информант вспоминает немца, проходившего по деревне со словами «Гитлер капут» (Захарова). При этом в воспоминаниях содержатся сведения о порче отступающими немцами инфраструктуры и сожжении населенных пунктов (Малявко). Жительница Поставского района сообщает, что один из немцев предупредил, что её деревня будет сожжена (Урбанович).

Рискующее попасть под огонь противоборствующих сторон мирное население покидало свои дома, пряталось в погреба, окопы, землянки, порой подготовленные заблаговременно (Санковская, Захарова, Бороденко, Урбанович). Информанты описывают разрывы снарядов и бомб вблизи от укрытий, страх немцев, перепутавших гром с залпами реактивных минометов «Катюша», немецких солдат, заглядывавших в убежища людей (Храменок, Андрон). Канонада могла восприниматься не как приход освободителей, а как попытка немцев атаковать деревню (Богданович). Часть граждан встретила освобождение, находясь в лесных лагерях, где многие месяцы скрывалась во время антипартизанских акций немцев (Кондратьев, Минькова).

Настороженная реакция следовала на наступившую после боев тишину (Храменок). Известие о приходе красноармейцев («советов») могло вызывать в ряде случаев закономерное недоверие; людям сложно было поверить, что лично для них война закончилась, поэтому из лесных убежищ выходили осторожно и не сразу (Зыкова, Кондратьев). Как вспоминает жительница Россонского района, «солдаты выводили с леса, а мы одичали, не могли нас поймать». Увидев брата-партизана в немецкой униформе, она и бывшие с ней люди не поверили в освобождение и убежали (Кондратьева).

После боев свидетелям запомнилось много брошенной немецкой амуниции, трупов лошадей и немецких солдат. Разлагающиеся трупы немцев впоследствии хоронили местные жители (Богданович). Какое-то время по лесам блуждали голодные немецкие солдаты (Храменок). Случалось, красноармейцы расстреливали одиночных немцев, оставшихся за линией фронта (Санковская). Хотя раненые немецкие солдаты просили дать воды, местные жители к ним не подходили, боялись за свою жизнь (Бороденок). Сформировавшийся за всю войну страх перед самолетами переносился на советскую авиацию; хоть люди и осознавали, что это свои, но по инерции прятались (Храменок).

Послеоккупационный быт. Итогом оккупации стало тотальное уничтожение жилого фонда. Если дома не уничтожались полностью, постройки повреждались в ходе боевых действий, вылетали стекла, оконные рамы, двери (Урбанович). Возвратившиеся из лесных лагерей или из эвакуации из РСФСР в подавляющем большинстве случаев заставляли свои дома сожженными или разобранными немцами для постройки оборонительных сооружений (Головко, Подобед, Богданович, Шаркель, Головко, Снежин). Поэтому летом и осенью 1944 года люди массово ютились в наскоро построенных шалашах, временках, землянках (вырытых самостоятельно или оставленных немцами), жили под открытым небом или в немногих чудом уцелевших строениях (Богданович, Бороденок, Кондратьев, Головко, Зыкова, Шаркель, Минькова).

Сразу же после освобождения еще более усугубилась диспропорция между женщинами и мужчинами. В Красную армию были мобилизованы мужчины, которых не успели призвать в 1941 году, молодые люди, достигшие призывного возраста в годы войны, бывшие партизаны. Есть сведения о мобилизации в армию даже бывших полицейских (Снежин, Санковская). В результате возрождение уничтоженного войной хозяйства практически целиком легло на женщин, стариков, подростков и мужчин-инвалидов (Андрон). Уборка посеянных еще в 1943-ем зерновых и посев на следующий год для восстановленных коллективных хозяйств проводилась в условиях тотального отсутствия инвентаря и тягловой силы. Обыденностью стала практика обработки земли, когда в качестве тягловой силы выступали женщины и подростки или, в лучшем случае, использовались коровы. Несколько семей кооперировались для производства полевых работ (Санковская, Кондратьев, Андрон). Жительница деревни Жигули Верхнедвинского района вспоминает, что плуг тянуть было легче чем борону, он шел ровно (Снежин).

Если скот в семье чудом сохранялся до самого конца оккупации, он мог быть реквизирован немцами или красноармейцами летом 1944 г. (Снежин). Жительница деревни Комаи Поставского района вспоминает, что ее отцу накануне освобождения удалось купить за 11 пудов соли хорошего коня, которого скоро забрали красноармейцы-артиллеристы, оставив взамен худого и больного чесоткой (Каркоз). Часть животных погибло во время боевых действий (Санковская, Урбанович).

Большинство информантов констатирует послевоенный голод. Экстремальная гастрономия, ставшая обыденным явлением для большинства жителей в период оккупации, сохранилась и после освобождения. Приходилось употреблять в пищу мякину, крапиву, шавель, вереск, лебеду, мокрицу; использовать удобрения вместо соли (Шаркель, Зыкова, Подобед, Кондратьева). Летом рацион разнообразился за счет грибов и ягод («если б не грибы и ягоды, умерли бы») (Бороденок). Изготавливаемые блюда шокировали непривычного к такому зрелищу человека. Например, зашедший в дом офицер, откомандированный после ранения уполномоченным в местный колхоз, увидев «черный постный суп и пирожки из травы», воскликнул: «Что вы кушаете? Вы же умрете!» (Полевечко). В другом случае на пепелище родительского дома мать информанта сумела раскопать спрятанное перед уходом из деревни зерно. Это обуглившееся зерно составляло основу постоккупационного рациона семьи, хлеб по виду получался красивый, по вкусу — неприятный, но и ему были рады. Девочка носила его в школу и делилась с подругами (Зыкова). Распределение продуктов производилось с учетом важности члена семьи. Так, жительница Поставского района вспоминает, что мать варила затирку для отца более густую, так как он работник, детям — чуть закрашенную молоком (Головко).

Привычной практикой стали очереди за хлебом в ближайшем населенном пункте, где был магазин, причем без гарантии, что удастся купить (Журомский, Урбанович, Головко). Послевоенную ситуацию с обеспечением товарами и продуктами один из информантов охарактеризовал так: «Это не Польша [сравнение с предвоенным периодом, когда часть Беларуси входила в состав Польши], в магазине не купишь» (Журомский).

В таких реалиях многие женщины вынуждены были ходить в западные районы Беларуси, Литву, Латвию, где пытались подработать или просили подаяние (Полевечко, Койра, Шаркель, Зыкова). Ходившая с соседками в Литву за продуктами жительница Поставского района вспоминает,

что к ним литовцы относились по-разному. Кто-то чем-либо поделится, но бывало и собаку спустят или отберут то, что дали другие (Койра). По рассказам другого информанта, в Латвии мать пыталась наняться к кому-либо на работу за продукты, и только с четвертого раза получилось раздобыть немного муки, а в основном сталкивалась с негативным отношением: «Надоели эти белорусы. Идут и идут» (Зыкова).

Менее радикальные оценки послевоенной ситуации встречаются в рассказах жителей западных районов. Здесь у граждан могли оставаться довоенные запасы продуктов и скот (Каркоз, Урбанович, Койра). Трудности после освобождения информанты объясняют исчерпанием довоенных запасов («то партизаны, то бандиты», «всем же надо»), но и здесь люди практиковали сбор ягод и грибов, жителям сожженных деревень также приходилось искать пропитание, прося подавание (Головко).

Крайне сложно было с обувью и одеждой. Обувь изготавливали из подручных средств («постолы», подшитые резиной) (Козловский). Распространённой практикой оккупационного и постоккупационного периода стало перешивание одежды взрослых детям (Василевская). Отсутствие возможности приобрести ткань в магазинах вынуждало людей ткать самостоятельно дома при свете лучины (Урбанович, Журомский, Бородек).

В постоккупационный период имели место рецидивы болезней, характерных для оккупационных лет, таких как тиф, чесотка, малярия; дети болели менингитом (Малявко, Козловский).

Практически не изменилась детская повседневность. Как и в условиях оккупации, родители (в основном матери) были постоянно заняты проблемами выживания. В условиях тотальной разрухи матери постоянно занимались поиском продуктов, решали насущные вопросы, и дети, которые еще не могли работать по хозяйству, были предоставлены сами себе. Например, жительница поселка Освея вспоминает, что, оставив двух девочек десяти и шести лет (возраст, когда дети еще не могли находиться без опеки взрослых, но альтернативы не было) в связанном из высокой травы шалаше, мать пошла на поиски продуктов в Латвию (Зыкова).

Осенью 1944 года начали открываться школы, функционировавшие в условиях дефицита учебной литературы и канцтоваров (Буртыль, Зыкова). Городские дети, которые некоторое время учились в условиях оккупации, могли идти в класс постарше, чем их сверстники, которые пережили войну в деревне и не учились (Захарова). Одна из информантов, чтобы быстрее окончить школу, заявила, что до войны, якобы, ходила в

шестой класс (на самом деле в четвертый), но позднее все равно была переведена в четвертый (Василевская). Некоторые дети, вынужденные помогать родителям по хозяйству, после освобождения не пошли учиться вовсе (Малявко).

В ряде воспоминаний жителей западной и, реже, восточной Витебщины фигурирует послевоенный бандитизм. Информанты не всегда могут определить национальность и политическую принадлежность участников вооруженных формирований, не ясно, идет ли речь в каждом конкретном случае об участниках антисоветского сопротивления или об обычных бандитах. Информанты просто фиксируют факты насилия (что у кого забрали, кого убили) (Койра, Урбанович, Василевская). Изредка люди вспоминают отдельные подробности, например, что участники вооруженных формирований были «из Литвы», «со Свири», либо «местные жители, уклонявшиеся от мобилизации в армию» (Каркоз, Теляк, Альфер).

Выводы. Таким образом, характерные для оккупационного периода аспекты повседневности (дефицит продуктов питания, одежды, скота, всевозможные бытовые трудности) обострились до крайности в 1944 году. Практически все информанты констатируют резкое ухудшение качества жизни накануне и в первые месяцы после освобождения Беларуси от германских оккупантов. Реалиями 1944 года были перманентный голод, бытовые проблемы, болезни. В то же время, несмотря на тотальную послевоенную разруху, люди были готовы переживать трудности, которые воспринимались на фоне пережитого ранее не такими уж страшными.

Список источников и литературы

Alfer (2017) *Vospominanija Alfer Antona, zapisany 13 avgusta 2017 goda v derevne Gruzdovo Postavskogo rajona*; audiozapis (57 minut na belorusskom jazyke) hranitsia v personalnom arhive avtora [Memories of Alfer Anton, recorded on August 13, 2017 in the village of Gruzdovo, Postavy district; audio recording (57 minutes in Belarusian) is stored in the personal archive of the author].

Andron (2017) Andron Nina, 13. 08. 2017, der. Rusiny Postavskogo raj., 20 min., belorus., pers. arhiv avtora [Andron Nina, August 13, 2017, village of Rusiny, Postavy district, 20 min., Belarus., personal archive of the author].
Bogdanovitsh (2009) Bogdanovitsh Vladimir, 10. 07. 2009, der. Veleвшyna Lepelskogo raj., 46 min., rus., pers. arhiv avtora [Vladimir Bogdanovich,

July 10, 2009, village of Veleвшchina, Lepel district, 46 min., Rus., personal archive of the author].

Borodenok (2007) Borodenok Tatiana, 13. 08. 2007, der. Zatekliasje Lepelskogo raj., 85 min., belorus., pers. arhiv avtora [Tatiana Borodenok, August 13, 2007, village of Zateklyasye, Lepel district, 85 min, Belarus., pers. archive of the author].

Vasilevskaja (2017) Vasilevskaja Lubov, 07. 10. 2017 der. Liahovitchi Postavskogo raj, 89 min., belorus., pers. arhiv [Vasilevskaya Lyubov, October 7, 2017, village of Lyakhovich, Postavy district; 89 min, Belarus., pers. archive of the author].

Gribko (2017) Gribko Marija, 07. 10. 2017, der. Petrovitchi Postavskogo raj., 81 min., belorus., pers. arhiv avtora [Maria Gribko, October 7, 2017, village of Petrovichi, Postavy district, 81 min., Belarus., pers. archive of the author].

Golovko (2017) Golovko Anna, 13. 08. 2017, der. Miskie Postavskogo raj., 42 min. belorus., pers. arhiv avtora [Anna Golovko, August 13, 2017, village of Miskie, Postavy district, 42 min., Belarus., pers. archive of the author].

Zhuromskij (2017) Zhuromskij Bronislav, 12. 08. 2017, der. Popeliki Postavskogo raj., 51 min., belorus., pers. arhiv avtora [Zhuromsky Bronislav, August 12, 2017, village of Popeliki, Postavy district, 24 min., Belarus., pers. archive of the author].

Zaharova (2009) Zaharovoj Valentiny, 23. 02. 2009, gor. Lepele, 28 min., rus., pers. arhiv avtora [Valentina Zakharova, February 23, 2009, city of Lepel, 28 min. Rus., pers. archive of the author].

Zykova (2014) Zykovej Alexandry, 09. 09. 2014 pos. Osveja Verhnedvinskogo raj., 58 min., rus., pers. arhiv avtora [Alexandra Zykova, September 9, 2014, village of Osveya, Verkhnedvinsky district, 58 min., Rus., pers. archive of the author].

Karkoz (2017) Karkoz Viktorii, 12. 08. 2017 der. Komai Postavskogo raj., 51 min., rus., pers. arhiv avtora [Victoria Karcos, August 12, 2017, village of Komai, Postavy district, 51 min Rus., pers. archive of the author].

Kozlovskij (2011) Kozlovskogo Ivana, 20. 09. 2011, der. Zatekliasje Lepelskogo raj., 52 min., rus., pers. arhiv avtora [Ivan Kozlovsky, September 20, 2011, village of Zateklyasie, Lepel district, 52 min., Rus., pers. archive of the author].

Kondratjev, Kondratjeva (2019) Kondratjeva Franca, Kondratjevoj Nadezhdy, 11. 05. 2019, der. Jankovitchy Rossonskogo raj., 108 min., belorus., pers.

arhiv avtora [Franz Kondratyev and Nadezhda Kondratyev, May 11, 2019, village of Yankovich, Rossony district, 108 min., Belarus., pers. archive of the author].

Kojra (2017) Kojry Felicii, 12. 08. 2017, der. Kovali Postavskogo raj., 63 min., belorus., pers. arhiv avtora [Koira Felicia, August 12, 2017, village of Kovali, Postavy district, 63 min., Belarus., pers. archive of the author].

Maliavko (2018) Maliavko Pavla, 18. 10. 2018, der. Lazoviki Lepelskogo raj., 70 min., belorus., pers. arhiv avtora [Malyavko Pavel, October 18, 2018, village of Lazoviki, Lepel district, 70 min., Belarus., pers. archive of the author].

Minkova (2019) Minkovoj Alexandry, 12. 05. 2019, der. Pavlovo Postavskogo raj., 26 min., belorus., pers. arhiv avtora [Minkova Alexandra, May 12, 2019, village of Pavlovo, Rossony district, 26 min., Belarus., pers. archive of the author].

Podobed (2009) Podobed Varvary, 10. 07. 2009, der. Veleвшchina Lepelskogo raj., 19 min., belorus., pers. arhiv avtora [Podobed Varvara, July 10, 2009, village of Veleвшchina, Lepel district, 19 min., Belarus., pers. archive of the author].

Polevetshko (2019) Polevetshko Marii, 12. 05. 2019, der. Jakubovo Postavskogo raj., 45 min., belorus., pers. arhiv avtora [Polevechko Maria, May 12, 201, village of Yakubovo, Rossony district, 45 min., Belarus., pers. archive of the author].

Sakovitch (2017) Sakovitch Leokadii, 07. 10. 2017, der. Soroki Postavskogo raj., 14 min., belorus., pers. arhiv avtora [Sakovich Leokadia, October 7, 2017, village of Soroki, Postavy district, 14 min., Belarus., pers. archive of the author].

Sankovskaja (2008) Sankovskoj Lidii, 11. 08. 2008, gor. Vitebske, 67 min., rus., pers. arhiv avtora [Sankovskaya Lydia, August 11, 2008, city of Vitebsk, 67 min., Rus., pers. archive of the author].

Sniezyn (2014) Sniezhin Stanislavy, 18. 04. 2014, der. Zhiguli Verhnedvinskogo raj., 57 min., belorus., pers. arhiv avtora [Snezhin Stanislava, April 18, 2014, village of Zhiguli, Verkhnedvinsky District, 57 min., Belarus., pers. archive of the author].

Urbanovitsh (2017) Urbanovitsh Eleny, 12. 08. 2017, pos. Lyntupy Postavskogo raj., 71 min., belorus., pers. arhiv avtora [Urbanovich Elena, August 12, 2017, village of Lyntupy, Postavy district, 71 min., Belarus., pers. archive of the author].

Hramenok (2009) Hramenok Olgi, 23. 02. 2009, gor. Lepel, 43 min., belorus., pers. arhiv avtora [Khramenok Olga, February 23, 2009, city of Lepel, 43 min., Belarus., archive of the author].

Sharkel (2019) Sharkel Lubovi, 11. 05. 2019, der. Albrehtovo Rossonskogo raj., 36 min., belorus., pers. arhiv avtora [Sharkel Lyubov, May 11, 2019, village of Albrekhtovo, Rossony district, 36 min., Belarus., pers. archive of the author].

Karatelnye akcii v Belarusi (2008) [Punitive actions in Belarus]. Minsk: Stalia. 164 p.

Jevgeņijs Grebeņš

1944. gads Baltkrievijas iedzīvotāju atmiņās

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, nacistiskā okupācija, atbrīvošanās, atmiņas

Kopsavilkums

Pamatojoties uz Vitebskas apgabala iedzīvotāju atmiņām, rakstā rekonstruētas Baltkrievijas ikdienas dzīves iezīmes 1944. gadā. 1944. gads bija Otrā pasaules kara pagrieziens punkts baltkrieviskiem. Frontes līnijas pārvietošanās uz BPSR austrumu apgabaliem pastiprināja partizānu darbību vācu aizmugurē, savukārt vācieši palielināja soda operāciju darbības mērogus pret partizāniem un civiliedzīvotājiem, kā arī okupētās Baltkrievijas materiālo un darbaspēka rezervju ekspluatāciju.

Baltkrievijas atbrīvošana no nacistu okupācijas 1944. gada vasarā civiliedzīvotājiem radīja psiholoģisku gandarījumu, savukārt pilsoņu materiālais stāvoklis nemainījās vai pat pasliktinājās. Cēlonis tam bija totāla infrastruktūras un materiālo vērtību iznīcināšana, ko, atkāpjoties, veica vācieši. Strauji pieauga arī vīriešu kārtas strādnieku trūkums, ko izraisīja daudzu vīriešu mobilizācija Sarkanajā armijā 1944. gada vasarā. Rezultātā pirmajos pēcoķu pācības mēnešos bija pilnīgs pārtikas, rūpniecības preču un inventāra deficīts, dažādos darbos notika vīriešu nomaiņa ar sievietēm, veciem cilvēkiem un pusaudžiem. Austrumu novadu iedzīvotājiem izdzīvošanas iespējas bija jāmeklē Baltkrievijas rietumu rajonos, Lietuvā un Latvijā.

Yauhen Hreben

1944 in the Memories of the Inhabitants of Belarus

Key words: Belarus, occupation, liberation, memories

Summary

The article reconstructs the features of everyday life in Belarus in 1944 based on the memories of the residents of the Vitebsk region.

The war year 1944 was a turning point for the Belarusians. The movement of the front line to the eastern regions of the BSSR intensified the actions of partisans in the German rear, while the Germans, in turn, intensified the scale of punitive operations against partisans and civilians, as well as the exploitation of material and labor reserves of the occupied Belarus.

The liberation of Belarus from the Nazi occupation in the summer of 1944 brought the civilian population rather psychological satisfaction, while the material situation of the citizens did not change for the better or even worsened. The reasons for the latter were the total destruction of infrastructure by the retreating Germans and the destruction of material values. The shortage of male workers also sharply increased due to the mobilization in the summer of 1944 into the Red Army. As a result, in the first postoccupation months, there was a total shortage of food, manufactured goods, inventory, and a massive replacement of men by women, old people, and adolescents in various jobs. Residents of the eastern regions had to look for means of survival in the western regions of Belarus, Lithuania, and Latvia.

Sandra Grigaravičiūtė

Lithuania's Declarations of Secession from Russia: by whom, where, when and why were they published?

Key words: Council of Lithuania, Lithuanian National Council (in Lausanne), Lithuania, Vilnius, Stockholm, State Duma (Russian Empire), Russia, Moscow

Introduction

“The establishment of Lithuania as an independent state took place” through Lithuania’s secession from Russia and declaration of independence (Rutenbergas 1927, 50). The second action, i.e., the declaration of independence, is usually mentioned in Lithuanian and foreign historiography, whereas the fact of secession from Russia is mentioned less commonly. It is not surprising, because the resolution adopted by the Council of Lithuania on 16 February 1918 included both legal actions: the restoration of the independent state and the termination of all “state ties which formerly bound this state to other nations” (*Lietuvos istorija* 1989, 544). The public discussions held in 2014 even posed a question which state Lithuania actually seceded from – Russia or Poland (Miknys 2014). I am not going to discuss this question in greater detail, because otherwise we should also discuss Lithuania’s secession from Sweden. I will focus on the practice of international law, which is most widespread when speaking about the period in question, when secession from the old sovereign, the Russian Empire, i.e., the state whose integral part Lithuania actually was, was taking place.

Two things drew my attention to Lithuania’s declarations of secession from Russia and encouraged me to investigate them in detail. First, the statements expressed in the monograph “Amid the Third Reich and the Third Rome” (Butkus 2019)) by Zenonas Butkus about the secession of Estonians, Latvians, and Lithuanians from Russia. Estonia’s legal secession from Russia was considered the declaration of the Estonian National Council of 28 November 1917 whereby it proclaimed itself “the supreme power until the convocation of the Constituent Assembly”, whereas the declaration of independence took place on 24 February 1918 (Butkus 2019, 69). According to Butkus, some Latvian historians tend to consider the declaration adopted by the Latvian Provisional National Council on 30 January 1918 (and earlier declarations (Butkus 2019, 73–74)) “the declaration of independence” (Buktus 2019, 74).

However, according to the official political agreement, the Act of 18 November 1918 is considered the declaration of Latvia's independence. Lithuania's situation is the same. The declaration passed by the Council of Lithuania on 11 December 1917 is usually mentioned, but it is not overemphasized or exaggerated. According to the official political agreement, the resolution adopted by the Council of Lithuania on 16 February 1918 is considered the declaration of Lithuania's independence. Second, the statements found in the Political Archives of the German Foreign Office about the declaration adopted by the Council of Lithuania on 11 December 1917 and the declaration passed by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 (Grigaravičiūtė 2020, Grigaravičiūtė 2018). It is very important to bring them to daylight by revealing why Lithuania was considered a pro-German state on the international arena for a long period of time and why the Council of Lithuania was considered a puppet of the German Military Administration in Lithuania and the implementer of the latter's will.

The research object spans six texts referred to as the declarations of secession from Russia in historiography and/or the sources, namely the declaration of Lithuanian deputies in the State Duma to Alexander Kerensky of 28 August 1917; the declaration of the Council of Lithuania of 11 December 1917; the Lithuanian National Council's (in Lausanne) declaration of secession from Russia announced by the Lithuanian Information Bureau on 25 December 1917; the declaration of the authorized representatives of Lithuanian parties in the Third Lithuanian Conference in Stockholm of 6 January 1918; the text on secession from Russia telegraphed by the Council of Lithuania to the negotiations in Brest Litovsk on 26 January 1918; the resolution of the Council of Lithuania of 16 February 1918. The circumstances of adopting the above declarations and their importance in restoring the independent state and shaping the approach towards Lithuania in the international domain also constitute the object of the research.

The research chronology covers the period from August 1917 when the Lithuanian press in Russia unambiguously stated that "Lithuania will not participate in the Russian Constituent Assembly but will convoke its Assembly in Vilnius" to 19 February 1918 when the resolution of 16 February 1918 adopted by the Council of Lithuania was published in the newspaper *Lietuvos aidas*.

The research is innovative, because this is the first time when all Lithuania's declarations of secession from Russia are collected and their importance in restoring the state of Lithuania is evaluated.

The research is based on unpublished sources kept in the Political Archives of the German Foreign Office (PAAA, f. RZ201) and the Manuscript Department of the Vilnius University Library. It also builds upon published sources: "The Minutes of the State Council of Lithuania" [*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*], "The Council of Lithuania and Restoration of the Independent State of Lithuania in the Documents of 1914–1920" [*Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*], "The Process of Restoration of the State of Lithuania, July – December 1917" [*Lietuvos valstybės atkūrimo procesas 1917 m. liepa–gruodis*], the periodicals *Lietuvių balsas* (Petrograd, Voronezh), *Santara* (Petrograd, Voronezh), *Darbo balsas* (Vilnius), *Tėvynės sargas* (Vilnius), *Lietuvos aidas* (Vilnius) as well as the latest Lithuanian historiography.

The research resorted to the methods of qualitative analysis and synthesis (the new material of the sources was supplemented with the information circulating in historiography), the comparative method (the information published in Lithuanian periodicals was compared with that found in the documents of the Council of Lithuania), the descriptive method. To process the primary sources in Lithuanian, German, and French languages, the logical-analytical method was applied (the notional content and information analysis was conducted).

The aim of the research is to investigate the declarations of Lithuania's secession from Russia and to evaluate their importance in restoring the state of Lithuania.

1. Declaration issued by Lithuanian deputies in the State Duma to Alexander Kerensky on 28 August 1917

The declaration issued by Lithuanian deputies in the State Duma to Alexander Kerensky on 28 August 1917 is rarely mentioned in historiography. Even if it is mentioned, a precise date is usually not stated and limits with "the end of August 1917" (Čepėnas 1992, 70–71). During the period of the First Republic of Lithuania, Martynas Yčas wrote about it in his article about Lithuanian activities in Russia during World War I (Yčas 1928, 31–32). A little later, a historian in exile, Pranas Čepėnas, briefly mentioned it by referring to the same text of Martynas Yčas (Čepėnas 1992, 70–71, 72–73). Neither of them presented the declaration text; they only mentioned the declared "complete secession from Russia" (Yčas 1928, 31–32). The declaration is also not mentioned in the monograph about Lithuanians in the State Duma by Aldona Gaigalaitė (Gaigalaitė 2006, 297–298), the newest academic "His-

tory of Lithuania“ (Blažytė-Baužienė, etc. 2013, 73–95), or the documents published by Eidintas and Lopata in 2017 (*Lietuvos Taryba* 2017, 816).

The analysis of the Lithuanian periodical press in Russia of that time (*Lietuvių balsas*, *Santara*) and its comparison with the information circulating in historiography make it clear that “the complete secession from Russia” was (or could be) declared “in the course of the conference of representatives of all Russian political parties and public organizations convened by the Russian Provisional Government” (Čepėnas 1992, 72–73). The conference was held in Moscow on 25–28 August 1917 (N.S.). On 28 August 1917 (N.S.), Mykolas Januškevičius spoke at the conference in the name of Lithuanian deputies in the State Duma. His speech was published in the periodical *Santara* (*Lietuvių visuomenės...* 1917). It is so far not clear whether the speech given by Januškevičius and the statements made in it were “that declaration” or whether a separate document was drawn up and handed over to Kerensky, or perhaps both is the case.

In his article, Martynas Yčas speaks about the publicly announced declaration (“that declaration was announced on our behalf by the deputy in the Duma, Januškevičius, vice leader of Kerensky’s party” (Yčas 1928, 31–32)); meanwhile, Čepėnas speaks about the declaration, which was delivered in person (“At the end of August 1917, the deputy in the State Duma, Januškevičius, acting on behalf of all Lithuanian deputies in the State Duma, delivered the declaration of Lithuania’s secession from Russia to Russian Prime Minister Kerensky” (Čepėnas 1992, 70–71)). Interestingly, on a different page of the aforementioned book Čepėnas included the whole sentence taken from Yčas’ article without using quotation marks, which repeated the latter’s thought about the declaration announced by Januškevičius (Čepėnas 1992, 72–73).

Yčas and Čepėnas unanimously state that the declaration of Lithuania’s “complete secession from Russia” was drawn up as a reaction to Kerensky’s “angry statement about Finland, which proclaimed itself an independent state” (Čepėnas 1992, 72–73). Using vivid words, Yčas described Kerensky’s behavior during the speech: “He said this using certain gestures and stamping his feet as well as hysterically striking his fist on the table” (Yčas 1928, 31). Čepėnas pointed out that “in reaction to that, Lithuanian deputies in the State Duma, who attended the conference, issued a strict response to Kerensky on behalf of Lithuanians, declaring Lithuania’s complete secession from Russia” (Čepėnas 1992, 72–73).

Hence, it is getting clear by whom, where, when and why the declaration of “complete secession from Russia” was announced and what its motives

were. However, its content remains unclear. If we assumed that Januškevičius' speech published in the periodical *Santara* actually was that declaration of "complete secession from Russia", it is not clear whether the whole text of the speech should be considered the "declaration" or only its part. If only a part should be construed as the "declaration", the question which one needs to be answered. One of the versions could be the resolutions adopted by the Petrograd Seimas and the sentence enclosed at the end "that the second part of the Seimas voted for the full independence of Lithuania from this day forward" (*Lietuvių visuomenės...* 1917). Therefore, the question of the content of the declaration remains open.

Table 1. Information about the declaration issued by Lithuanian deputies in the State Duma to Alexander Kerensky on 28 August 1917 and its text

Who: Lithuanian deputies in the State Duma. The declaration was delivered/read out by Mykolas Januškevičius. Where: in Moscow. When: on 25–28 August 1917. The likely date: 28 August 1917. Why: in response to Kerensky’s speech on the declaration of Finland’s independence.	Excerpt from Mykolas Januškevičius’ speech in the State Conference in Moscow on 15 August 1917 (O.S.; 28 August 1917, N.S.) “And it is about time, we say to the Provisional Government of revolutionary Russia, to embody the principles of SELF-DETERMINATION proclaimed by the revolutionary Russian democracy in life by the act of a real form as far as Lithuania is concerned and in this way support and strengthen the connections between Lithuanian and Russian democracies separated by the iron wall formed by a million-size army. On the 4th of June this year, the Lithuanian Seimas in Petrograd, representing the democratic part of the Lithuanian society in Russia, passed the following resolution: “To address the Russian Provisional Government as well as all the allies and neutral states and to call for the following recognition: 1. that the Lithuanian nation has the right to political self-determination; 2. that the Lithuanian nation has the right to decide on its political fate in a freely elected Lithuanian Constituent Assembly on the grounds of universal, fair, equal and secret suffrage irrespective of gender, nationality and religion and following the system of proportional representation; 3. that the Lithuanian nation, being the interested nation, has the right to have its representatives in the Peace Congress. It should also be added that the second part of the Seimas voted for Lithuania’s full independence from this day forward.” Source: (Lietuvių visuomenės... 1917)
--	---

How should we evaluate this declaration issued by Lithuanian deputies in the State Duma on 28 August 1917 to Alexander Kerensky? The Lithuanian periodicals of that time are of help in finding the answer to this question; in August 1918, they actively discussed the Lithuanian ties and relations with the “future Russian Constituent Assembly” (Bičiūnas 1917). The discussions make it clear that the presence of Lithuanians in the Russian Constituent Assembly meant their further presence in Russia and the recognition of the Assembly’s right to decide on the further existence of Lithuania. It was therefore clearly stated that “the old National Council reported to the Russian government [...] that as the whole nation was occupied by Germany and the Lithuanian issue thus became international, it will be solved by the future Peace Conference” and therefore “*Lithuania will not participate in the Russian Constituent Assembly but will convoke its own Assembly in Vilnius*” (Bičiūnas 1917). In brief, Lithuanians in Russia resolved not to associate Lithuania’s existence with Russia.

2. Declaration adopted by the Council of Lithuania on 11 December 1917

The declaration of 11 December 1917 originated after the negotiations of the delegation of the Council of Lithuania in Berlin (in November 1917) and the agreement signed between the German Foreign Office and the delegation of the Council of Lithuania on 1 December 1917. Upon arrival in Kaunas on 10 December 1917, the delegation of the Council of Lithuania had to accept the *fait accompli*, as they had to sign the Protocol Concerning the Proclamation of Independence and the Regulation of Relations with Germany (*Protokoll, betreffend die Proklamierung der Selbständigkeit Litauens und die Regelung seiner Beziehungen zum Deutschen Reich*) (1917 m. gruodžio 7 d.), the text of which had not been coordinated in advance. The protocol of 10 December 1917 was drawn up by the German Foreign Office following the instructions given by Paul von Hindenburg on 4 December 1917. Kurt von Lersner, a representative of the German Chancellor and the German Foreign Office, was authorized to sign it. On the following day, all 20 members of the Council of Lithuania in Vilnius had to affix their signatures under the provisions of the protocol of 10 December 1917, which became the declaration of 11 December 1917 (*Lietuvos valstybės atkūrimo...* 2018, 110–111).

Table 2. Information about the declaration adopted by the Council of Lithuania on 11 December 1917 and its text

Who: Council of Lithuania Where: in Vilnius When: in the session of the Council of Lithuania of 11 December 1917. Why: the declaration adopted by the Council of Lithuania on 11 December 1917 was signed in order to implement the provisions laid down in the agreement of 1 December 1917 – the first (1) part concerning the declaration of independence and the termination of “state ties which formerly bound this state”, which is required for the establishment of a new state, and the second (2) part – concerning “the relations between Lithuania and Germany” and “perpetual alliance” based on military and transportation conventions and a customs and monetary union (<i>Lietuvos Valstybės</i> 1991, 146–147) in order to receive Germany’s support during the peace negotiations and to send the delegates of the Council of Lithuania to them.	Declaration of 11 December 1917 endorsed by the signatures of all members of the Council of Lithuania I The Council of Lithuania, recognized by Lithuanians at home and abroad as the only authorized representative of the Lithuanian nation, proclaims, on the basis of the recognized right of peoples to self-determination and on the basis of the resolution of the Conference of Vilnius of 18–23 September 1917, the restoration of the independent state of Lithuania with Vilnius as its capital, and declares the termination of all state ties which formerly bound this state to other nations. II During the reconstruction of the above state and in order to defend its interests during the peace negotiations, the Council requests the aid and protection of the state of Germany. In consideration of the vital interests of Lithuania, which demand the prompt establishment of lasting and close relations with the state of Germany, the Council declares itself in favor of a firm and perpetual alliance between the Lithuanian state and the German state, an alliance which must find its realization principally in a military and transportation convention and in a customs and monetary union. Source: (<i>Lietuva – nepriklausoma</i> (2) 1918)
--	---

The declaration issued by the Council of Lithuania on 11 December 1917 is a controversial document. In fact, the document is very important in the process of building the statehood of Lithuania, as it is the first document endorsed by the signatures of all 20 members of the Council of Lithuania recognized by all Lithuanians as their sole representative, which declares the termination of the ties with Russia. The declaration of 11 December 1917 was also important from the perspective of sovereignty of the Council of Lithuania. Antanas Smetona considered the date of 11 December 1917 the

start of the acquisition of sovereignty by the Council of Lithuania. Juozas Purickis followed the same opinion asserting that “as of 11 December 1917 Lithuania declared itself a state” (Dokumentas Nr. 54). From the point of view of international law, Rutenbergas evaluated the declaration of 11 December 1917 as “Lithuania’s *de facto* recognition from the side of Germany” (Rutenbergas 1927, 48).

On the basis of Part I of the declaration adopted by the Council of Lithuania on 11 December 1917, on 9–15 February 1918, the Lithuanian National Council (in Lausanne) requested the Entente Powers and neutral states to recognize the independence of Lithuania (Grigaravičiūtė 2018). The declaration of the Council of Lithuania of 11 December 1917 was continuously used in the affairs of the Lithuanian National Council (in Lausanne) when addressing the governments of foreign countries and laid the foundations to consider the Council of Lithuania pro-German in the international public domain.

3. Declaration of secession from Russia issued by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917

The declaration of secession from Russia issued by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 is a document, which is rarely mentioned in Lithuanian historiography. It became better known to contemporary society after its inclusion in the collection of documents published by Eidintas and Lopata in 2017. The editors took the text of the declaration from the publication *Pro Lituania* and the memoirs of Bartuška (Dokumentas Nr. 33). The declaration is also mentioned in the minutes of the sessions of the Third Lithuanian Conference in Lausanne (6–15 September 1918) (Dokumentas Nr. 54, 529). The text of the declaration was published in the Lithuanian periodicals of that time – *Lietuvos aidas*, *Tėvynės sargas*, *Darbo balsas* (*Lietuvos nepriklausomybės* (1); *Lietuvių nepriklausomybės* (2); *Lietuvių nepriklausomybės* (3)), however, its precise date was not specified. We learn the date from the text, which appeared in the publication *Pro Lituania* (Dokumentas Nr. 33), and from the minutes of the sessions of the Third Lithuanian Conference in Lausanne (6–15 September 1918) (Dokumentas Nr. 54, 529). The precise date is also mentioned in the correspondence between the German Foreign Office and its envoy in Bern (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 95. l.).

This declaration stands out from others by the fact that the representatives of the Council of Lithuania denied it. The *dementi* (denial – the author’s note) prepared by Antanas Smetona and Jurgis Šaulys in Berlin was published in the morning issue of *Deutsche Tageszeitung* (No. 6.) on 4 January 1918. The

dementi contained the following wording: “The Council of Lithuania, the only authorized body of the Lithuanian nation, is not involved in this declaration” (*das die eizige bevollmächtigte Instanz des Litauischen Volkes, nämlich der Litauische Landesrat, bei dieser Erklärung unbeteiligt ist*) (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 152. l.). The public denial of the Lithuanian National Council’s (in Lausanne) declaration of secession from Russia of 25 December 1917, which was made by the representatives of the Council of Lithuania, encourages us to explore the motives behind the origin of this document in greater detail.

Having published this document in 1917, Eidintas and Lopata pointed out that the Lithuanian Information Bureau “by this resolution sought to get ahead of Russian and Lithuanian Bolsheviks, who wished to link Lithuania and Soviet Russia by federative ties” (Dokumentas Nr. 33). It would be difficult to disagree to this statement, bearing in mind that on 17 December 1917 the German (right-wing) paper *Deutsche Tageszeitung* published the article “Lithuanian Demands”. The article expressed the thought that Lithuania would have nothing to give to Germany in exchange of the declaration of independence and that “the declaration of Lithuania’s independence is not in the interest of Germany at all”. It is stated that “the commitments to enter certain relations, which pertain to the future Lithuanian Assembly ..., do not give any guarantee. But even if there was any, who can tell whether Lithuania will not follow in the footsteps of the Council of Poland, and therefore, Germany is not obliged to make the same mistake again” (Kas rašoma... 1917). “In such a case, it would be better to obtain Russia’s favour by giving Lithuania to it.” (Kas rašoma... 1917) The question of how much real that danger actually was remains open.

The analysis of the documents kept in the Political Department of the German Foreign Office makes it clear that the publishing of such a document was in favour of Germans, and they promptly disseminated the news in the German press (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 147. l.). It is likely that such actions could also be coordinated with the Lithuanian National Council (in Lausanne), because on 25 December 1917, the German envoy in Bern, Gisbert von Romberg, wrote in his report to the German Foreign Office that “Swiss Lithuanians are hoping that the Council of Lithuania in Vilnius will also pass a respective resolution”, and Olšauskas and Purickis should be sent to Vilnius for the fight with the “anti-German group within the Council of Lithuania” (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 95. l.).

The German Foreign Office was especially concerned about the published denial and asked to deliver this news to Swiss Lithuanians as soon as possible:

“Smetona and Šaulys are deeply concerned about Lithuanians’ decision to independence”¹ (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 145. l.). On the day the *dementi* was published (4 January 1918), the German Foreign Office sent a telegram to Romberg asking to inform Gabrys and to send Purickis to Lithuania as soon as possible (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 137. l.).

Table 3. Information about the declaration of secession from Russia issued by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 and its text

Who: The declaration was adopted by the Lithuanian National Council (in Lausanne) and made public by the Lithuanian Information Bureau. The Lithuanian National Council (in Lausanne) was a collegial body composed of 6 representatives authorized by Lithuanians from the US, Russia and Lithuania (Vilnius). Where: in Lausanne. When: on 25 December 1917. Why: In order to consolidate the provisions of the declaration of the Council of Lithuania of 11 December 1917 which were followed in the activities of the Lithuanian National Council (in Lausanne) all the time and to show its superiority over the Council of Lithuania.	The declaration of secession from Russia issued by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 1) Whereas Lithuania was independent from the 13th to the 18th century; 2) Whereas Lithuania, occupied forcibly by Russia, has never stopped seeking its independence, even with arms in hands (1830, 1863 and 1905); 3) Whereas Lithuania has been most fiercely persecuted and despised for 120 years, and even the provisional government did not support its demands after the revolution, though Lithuania has been its supporter since the very beginning (the Declaration of 4 April 1917); 4) Whereas at present the major territory of Lithuania is occupied by the German army, and Russia cannot fulfil its duties and promises to the Lithuanian nation, which has not stopped fulfilling its obligations in respect of Russia on its part; <u>The National Council, acting as a true defender of the principal affairs of the Homeland</u>, hereby declares: 1) that from this day forward the Lithuanian nation <u>terminates all ties with Russia</u>, and 2) the Lithuanian nation, on the basis of the right of peoples to self-determination expressed by the states, has the right and duty to take its fate into
--	---

¹ “Smetona und Šaulys sind über Unabhängigkeitsbeschluss dortiger Litauer stark beunruhigt”.

<i>Tageszeitung</i> (No. 6) on 4 January 1918. The <i>dementi</i> stated that “the Council of Lithuania, the only authorized body of the Lithuanian nation, is not involved in this declaration ”.	its own hands and to demand the recognition of its independence from other countries. Source: Lietuvos nepriklausomybės pareiškimai. <i>Lietuvos aidas</i> , 1918. 15. January.
---	---

How should we evaluate the declaration of secession from Russia adopted by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917?

This document, being the principal document of secession from Russia, is mentioned in the information reports of the Lithuanian Information Bureau and the texts to the governments of the Entente Powers and neutral states next to Part I of the declaration passed by the Council of Lithuania on 11 December 1917. The article “Notification de l’indépendance de la Lituanie aux Etats belig rants et autres” [Notification of Lithuania’s independence to belligerent and other States] published in the magazine *Pro Lituania*, 2nd issue of 1918 (at the end of March 1918), mentions Part I of the declaration of 11 December 1917 and the Lithuanian National Council’s (in Lausanne) declaration of secession from Russia of 25 December 1917 (PAAA, RZ201. f., 021717. c., 205–207. l.). The article entitled “La renaissance de l’Etat lituanien” [The renaissance of the Lithuanian state], which was published in *Pro Lituania*’s 4th issue of 1918 (it appeared at the beginning of May 1918), mentions **two documents of Lithuania’s secession from Russia** – the declaration of the Council of Lithuania of 11 December 1917 and the declaration of secession from Russia of the Lithuanian National Council (in Lausanne) of 25 December 1917 (PAAA, RZ201. f., 021719. c., 79. l.).

Identical information is also found in the transcripts in French “Notice concernant la Restauration de l’Etat lituanien” [Notice concerning the Restoration of the State of Lithuania] stored in the documents of the Political Archives of the German Foreign Office. Only the declaration of the Council of Lithuania of 11 December 1917 and the declaration of secession from Russia of the Lithuanian National Council (in Lausanne) of 25 December 1917 are mentioned (PAAA, RZ201. f., 021719. c., 180–181. l.). The continuous coexistence of the two documents in the texts of the Lithuanian National Council (in Lausanne) clearly demonstrated two things. First, the superiority of the Lithuanian National Council (in Lausanne) by leaving the Council of Lithuania in the background. Second, the attempt to create Lithuania linked with Germany by the ties of conventions.

4. Resolutions of the Third Lithuanian Conference in Stockholm of 3 January and 6 January 1918

4.1. Resolutions of 3 January 1918. The resolutions passed by the Lithuanian conference in Stockholm on 3 January 1918 were published in the Swedish periodical *Stockholms Dagblad* (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 222. l.) on 4 January 1918 and in other Swedish and Danish (*Berlingske Tidende* (Mažeika 2002, 24)) newspapers (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 160. l.). The resolutions appeared in English in *Essay on the Past, Present and Future of Lithuania* (Szlupas 1918, 40–43) by Jonas Šliūpas published in Stockholm in 1918. The resolutions were translated into Lithuanian by the author of this paper (Grigaravičiūtė 2002, 244).

The German authorities reacted to this news immediately. It was on the same day, 4 January 1918, that the German envoy in Stockholm sent a telegram to the German Foreign Office providing detailed information about the demands put forward by “the persons authorized by Lithuanian parties in Stockholm” (*Resolution der Bevollmächtigten der litauischen Fraktionen in Stockholm*) (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 160. l.). The demand list was comprised of 7 points. Since I have already written about it, I am not going to discuss it in greater detail.

Excerpt from “the resolutions adopted by the Third Conference of Lithuanian Representatives in Stockholm on 3–6 January 1918”:

“1. Russia lost all its claims to Lithuania as a consequence of its inhumane repression executed against the innocent residents of Lithuania during the war. It has to award damages for the terrible crimes:

- a) by declaring the Lithuanian nation free and independent from Russia within its ethnographic borders;
- b) by repaying the damages to all war refugees and institutions robbed before and during the war”.

Sources: (Grigaravičiūtė 2002, 244; Szlupas 1918, 40–41)

I will only mention that the first point of the resolutions does not directly state that Lithuania separates itself from Russia. Hence, it was the obligation of Russia to proclaim “Lithuania’s secession from Russia” and “Lithuania’s independence”. It only reaffirms the statement repeatedly expressed in historiography that Lithuanians wished “to obtain the act from the Russian government identical to that which the Russian government proclaimed in respect of Poland” (Čepėnas 1992, 63). In fact, it should be said that it was expected to obtain an act of similar content from Germany as well (Grigaravičiūtė 2002, 40).

The German Foreign Office was truly concerned about the demands put forward in the press. A wide circle of servants familiarized themselves with the documents (there are notes in the document). On 5 January 1918, a German representative in Stockholm sent equivalent information about Lithuanian demands from Germany to the Chancellor of the German Empire (Hertling) (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 222. l.). Lersner and Rosenberg also got acquainted with the text of the telegram. On 6 January 1918, the German Foreign Office sent a telegram to Riezler in Stockholm asking to influence Lithuanians from Russia in Stockholm through Jurgis Šaulys and to make them understand that such demands would cause harm to Lithuanian affairs, in particular “in the circles ill-disposed towards Lithuanians in Germany” (*gegen Litauen gerichtete Kreise in Deutschland*) (PAAA, RZ201. f., 021711. c., 166. l.).

4.2. Resolution of 6 January 1918. It is likely that the telegram of the German Foreign Office to Riezler and Šaulys' arrival in Sweden encouraged Lithuanians in Stockholm to issue a hybrid text on secession from Russia on 6 January 1918; it was based on the declarations of 25 December 1917 and of 3 January 1918 (see Table 4). There is no information about this text in the correspondence between the Political Department of the German Foreign Office and the representation in Stockholm. It was published in the Lithuanian periodicals of that time (*Darbo balsas, Lietuvos aidas, Tėvynės sargas*) on 15–26 January 1918 (see Table 4).

The press referred to this document as the “declaration of Lithuania’s independence and secession from Russia”. Like the text of the resolutions of 3 January 1918, the resolution of 6 January 1918 does not directly state that Lithuania secedes from Russia (Grigaravičiūtė 2002, 244), but it included the phrase “lost all its rights to Lithuania” (*Lietuvos nepriklausomybės* (1)). In all three periodicals the Lithuanian resolution adopted on 6 January 1918 in Stockholm appears next to the declaration of secession from Russia issued by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 (though none of the periodicals specify the date of the document) (*Lietuvos nepriklausomybės* (1); *Lietuvių nepriklausomybės* (2); *Lietuvių nepriklausomybės* (3)).

Table 4. Information about the resolution adopted by the Third Lithuanian Conference in Stockholm on 6 January 1918 and its text

Who: The newspaper <i>Lietuvos aidas</i> (15 January 1918) reported that the resolution was announced by “Lithuanian radical (left-wing) movements”. The periodical <i>Darbo balsas</i> (26 January 1918) wrote that the resolution was adopted by the “Stockholm joint Lithuanian group”, “various Lithuanian movements”. The newspaper <i>Tėvynės sargas</i> (25 January 1918) stated that the resolution was announced by the “Lithuanian meeting”. Where: in Stockholm. When: on 6 January 1918. Why: 1. It was sought to prevent Soviet Russian and Lithuanian Bolsheviks from linking Russia and Lithuania by federative ties. 2. It was hoped “to obtain the proclamation under the Polish example” from Germany or Russia (the “proclamation” of the emperors of Germany and Austria-Hungary of 5 November 1916 to Poland is meant).	“On the 6th of January in Stockholm the Lithuanian radical (left-wing) movements adopted the following resolution”: “After more than 100 years of Lithuania’s oppression, Russia lost all its rights to Lithuania. As a consequence, Lithuania proclaims its independence, invites Germany to grant recognition to it and demands the convocation of the Lithuanian Constituent Assembly and the right to participate in the peace negotiations”. Source: (<i>Lietuvos nepriklausomybės</i> (1))
--	--

Most likely, both Lithuanian resolutions in Stockholm as well as the declaration of secession from Russia adopted by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 originated for the same reasons. On the one hand, it was attempted to prevent the Bolsheviks from Soviet Russia and Lithuania from linking Russia and Lithuania by federative ties (*Dokumentas* Nr. 33). On the other hand, there was hope “to obtain a proclamation under the Polish example” from Germany or Russia (the “proclamation” of the emperors of Germany and Austria-Hungary of 5 November 1916 is meant) (Grigaravičiūtė 2021).

5. Declaration of secession from Russia passed by the Council of Lithuania on 26 January 1918

The declaration issued by the Council of Lithuania to the Russian government on 26 January 1918 originated while discussing the notification to the Russian government, which constituted the first part of the declaration of the Council of Lithuania of 11 December 1917 (*Lietuvos Valstybės* 1991, 171). Discussions were held in the sessions of the Council of Lithuania of 8–

9, 15–17, 26 January 1918. A promise was given that on 8 January 1918 “Germany would proclaim independence” if the first part of the declaration of 11 December 1917 was repeated. R. Nadolny gave a written promise to the Council of Lithuania (Grigaravičiūtė 2019).

The first draft of the notification to Russia appeared on 17 January 1918 (the text was read out in the session), whereas the second draft came out on 26 January 1918 (Jurgis Šaulys presented it in the session) (*Lietuvos Valstybės* 1991, 187). While comparing the draft notifications to Russia of 17 January 1918 and 26 January 1918, we can see that the resolution of 11 December 1917 was no longer included at the beginning of the text. The wording of the final sentence was slightly changed as well. It stated that “The Council of Lithuania by informing the Government of Russia to this effect declares that from this day forward Lithuania secedes from Russia and considers itself an independent state” (*Lietuvos Valstybės* 1991, 187) (see Table 5). According to Konstantinas Olšauskas, the resolution was telegraphed to Brest Litovsk on the same day (Protocol 1918).

Table 5. Information about the declaration of secession from Russia issued by the Council of Lithuania on 26 January 1918 and its text

Who: Council of Lithuania	The text of the notification to Russia presented to the Council of Lithuania by Jurgis Šaulys on 26 January 1918
Where: in Vilnius	The Council of Lithuania, recognized by Lithuanians at home and abroad as the only authorized representative of the Lithuanian nation, proclaims, on the that basis of the recognized right of peoples to self-determination and the resolution of the Conference of Vilnius of 18–23 September 1917, the restoration of the independent state of Lithuania with Vilnius as its capital, and declares the termination of all state ties which formerly bound this state to other nations. The Council of Lithuania by informing the Government of Russia to this effect declares that from this day forward Lithuania secedes from Russia and considers itself an independent state.
When: on 26 January 1918	Sources: (<i>Lietuvos Valstybės...</i> 1991, 187; Excerpt from the Minutes 1918)
Why: It was hoped Germany would recognize Lithuania's independence and send two or three delegates of the Council of Lithuania to the negotiations.	

The declaration of secession from Russia adopted by the Council of Lithuania on 26 January 1918 is important for several reasons. First, a written promise that “Germany will proclaim independence” was received from R. Nadolny. Second, “when the Council of Lithuania was negotiating the declaration

of independence with the German government, it was preliminarily decided that on 8 January 1918 Germany will proclaim independence” (Dokumentas Nr. 54). Based on this promise, the news was delivered to Lithuanians in Stockholm and Lithuanians in Russia were informed about the declaration of Lithuania's independence. This news was published on 14 January 1918 (N.S.) in the newspaper *Lietuvių balsas* (Lietuva – nepriklausoma (1)). It reported that “Aukštuolis sent us a telegram informing that: 1) on 8 January (N.S.) The Council of the Lithuanian Nation in Vilnius proclaimed Lithuania a fully independent state and 2) Germany agreed to recognize that independence” (Lietuva – nepriklausoma (1)).

Third, based on this declaration, Lithuania was separated from Russia. This provision was enshrined in Paragraph 3 of the Treaty of Brest-Litovsk. According to the interpretation of the content of this paragraph found in the documents of the Political Archives of the German Foreign Office, Lithuanians are no longer the subjects of Russia but of their country and they are under the protection of Germany, which has occupied that territory. Following the secession from Russia, “there are no longer any Russians” in these territories (*in diesen Gebieten keine Russen mehr sind*) (PAAA, RZ201. f., 021720. c., 239–240. l.). They can be designated “as belonging to these territories” (*soweit sie als Angehörige dieser Gebiete bezeichnet werden können*) (PAAA, RZ201. f., 021720. c., 239–240. l.).

6. Resolution of the Council of Lithuania of 16 February 1918

The declaration passed by the Council of Lithuania on 26 January 1918 divided the Council of Lithuania. Most controversy was provoked by two reasons. First, there were two separate and different texts of notification addressed to Russia and Germany (*Lietuvos Valstybės* 1991, 188). Second, the sanction of the Constituent Assembly was not included in both texts of the notification (*Lietuvos Valstybės* 1991, 188).

In the Council's session of 11 February 1918 Šaulys proposed to “revise the resolution of 26 January and to try to find a common formula acceptable to everyone” (*Lietuvos Valstybės* 1991, 203). It was agreed in the meeting that if Šaulys, Klimas and Vailokaitis agreed with the members in disagreement on the common formula acceptable to everyone, “the resolution of 26 January will become invalid automatically” (*Lietuvos Valstybės* 1991, 203.). The negotiations were over on 15 February 1918. A common wording for both Germany and Russia was agreed upon, which had already been proposed by Vileišis, Kairys and Narutavičius on 1 February 1918 (*Lietuvos Valstybės* 1991, 189).

On 16 February 1918, the resolution was passed in the session of the Council of Lithuania, which is today known as the Act of 16 February. It states that “the Council of Lithuania in its session of 16 February 1918, decided unanimously to address the governments of Russia, Germany and other states with the following declaration”. It ends as follows: “The Council of Lithuania by informing the Government of ... to this effect requests the recognition of the Independent State of Lithuania” (*Lietuvos Valstybės* 1991, 208). The document was published in the newspaper *Lietuvos aidas* on 19 February 1918” (*Lietuvos Taryba*).

Historian Rimantas Miknys, who considered with what specific countries Lithuania terminated its ties by adopting the resolution of 16 February 1918, made the conclusion that first of all, Lithuania declared the termination of its ties with Russia and “the state ties of Lithuania and Poland” and with certain concessions – the state ties with Belarusians” (Miknys 2014).

Table 6. Information about the resolution adopted by the Council of Lithuania on 16 February 1918 and its text

Who: Council of Lithuania. Where: in Vilnius. When: on 16 February 1918. Why: It was sought to consolidate the Council of Lithuania, to include the sanction of the Constituent Assembly in the resolution, to draft a universal text of the resolution, which would be suitable to address all countries worldwide and to request the recognition of the independent state of Lithuania.	Text of the resolution of 16 February “The Council of Lithuania in its session of 16 February 1918 decided unanimously to address the governments of Russia, Germany, and other states with the following declaration: The Council of Lithuania, as the sole representative of the Lithuanian nation, based on the recognized right to national self-determination, and on the Vilnius Conference’s resolution of 18–23 September 1917, proclaims the restoration of the independent state of Lithuania, founded on democratic principles, with Vilnius as its capital, and declares the termination of all state ties which formerly bound this State to other nations. The Council of Lithuania also declares that the foundation of the Lithuanian State and its relations with other countries will be finally determined by the Constituent Assembly, to be convoked as soon as possible, elected democratically by all its inhabitants. The Council of Lithuania by informing the Government of ... to this effect requests the recognition of the Independent State of Lithuania”. Source: (<i>Lietuvos istorija</i> 1989, 544)
---	---

The key aspect when evaluating the resolution of 16 February is its *universality*. The document was suitable to address all foreign countries (not only Russia and/or Germany) by informing them about the restoration of the independent state of Lithuania and the termination of all ties with Russia as well as “all state ties, which formerly bound this state to other nations” and requesting the recognition of Lithuania’s independence. The document was acceptable to all members of the Council of Lithuania, as it included a very important sanction of the Constituent Assembly. The course of Lithuania’s future was changed from D11 to F16.

Conclusions

The analysis of the declarations of Lithuania’s secession from Russia revealed that three of them were announced in Vilnius (the declaration of 11 December 1917, the declaration of 26 January 1918 and the resolution of 16 February 1918); one in Moscow (the declaration of 28 August 1917), one in Stockholm (the resolution of 6 January 1918) and one in Lausanne (the declaration of 25 December 1917). All the declarations of Lithuania’s secession from Russia issued by the representatives authorized by the nation (Lithuanian deputies in the Russian State Duma, the representatives of Lithuanian political organizations, the Lithuanian National Council (in Lausanne), the Council of Lithuania) within the period of six months starting with the declaration of 28 August 1917 and ending with the resolution of 16 February 1918 demonstrated Lithuania’s determination to restore the independent state with Vilnius as its capital.

All the texts of the declarations of Lithuania’s secession from Russia included two important legal actions required for the restoration of Lithuania as an independent state: the secession from the Russian Empire as the old sovereign was declared and the restoration of the independent state of Lithuania was proclaimed. Four of the declarations included the third important legal action: the request for foreign countries to recognize the independent state of Lithuania.

References

Abschrift zu A 28060. 01 07 1918. [Copy of A 28060. 01 07 1918] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts [Political Archives of the Federal Foreign Office] (henceforth – PAAA), Abteilung A. Akten Krieg 1914 [Division A. Acts of War 1914] RZ201 fund (henceforth – RZ201 f.). Die Zukunft der baltischen Provinzen: Litauen. 05 06 1918–07 07 1918. [The Future of Baltic Provinces:

Lithuania. 05 06 1918–07 07 1918] 021720 case (henceforth – 021720 c.), 239–240 list (henceforth – l.).

Abschrift. Notice concernant la Restauration de l'Etat lituanien. [Copy. Notice concerning the Restoration of the State of Lithuania] PAAA, RZ201 f., Die Zukunft der baltischen Provinzen: Litauen. 09 05 1918–04 06 1918. [The Future of Baltic Provinces: Lithuania. 09 05 1918–04 06 1918] 021719 case (henceforth – 021719 c.), 180–181 l.

Bičiūnas, V. Rusijos Steigiamasai susirinkimas. [The Constituent Assembly of Russia] *Lietuvių balsas*, 1917. 6. August.

Cutting of the article “*Die Litauische Unabhängigkeitserklärung*” [The Lithuanian Declaration of Independence] from “*Deutsche Tageszeitung*” (03.01.1918). PAAA, RZ201 f., Die Zukunft der baltischen Provinzen: Litauen. 20 12 1917–13 01 1918. [The Future of Baltic Provinces: Lithuania. 20 12 1917–13 01 1918] 021711 case (henceforth – 021711 c.), 147 l.

Cutting of the article from “*Deutsche Tageszeitung*” (04.01.1918). PAAA, RZ201 f., 021711 c., 152. l.

Dokumentas Nr. 33. Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje 1917 m. pabaigoje paskelbta atsiskyrimo nuo Rusijos deklaracija. [Document No. 33. Declaration of secession from Russia issued by the Lithuanian National Council in Switzerland at the end of 1917] Iš: *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. [In: The Council of Lithuania and Restoration of the Independent State of Lithuania in the Documents of 1914–1920] (2017) Sud. Eidintas A., Lopata R. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 280.

Dokumentas Nr. 54. Lietuvių konferencijos Lozanoje 1918 m. rugsėjo 5–16 d. protokolai. [Document No 54. Minutes of the Lithuanian Conference in Lausanne of 5–16 September 1918.] Iš: *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. [In: The Council of Lithuania and Restoration of the Independent State of Lithuania in the Documents of 1914–1920] (2017) Sud. Eidintas A., Lopata R. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 519–549.

Excerpt from the Minutes of the Council of Lithuania, dated January 1918. Lithuanian Central State Archives (henceforth – LCSA), 383. f. (Užsienio reikalų ministerija [Ministry of Foreign Affairs]), 18. i., 297. c., 34. l.

Kas rašoma apie Lietuvą. *Lietuvos aidas*, 1917. 22. December.

La renaissance de l'Etat lituanien. [The renaissance of the Lithuanian state] *Pro Lituania*, 1918, No 4, p. 99. In: PAAA, RZ201. f., 021719. c., 79. l.

Lietuva – nepriklausoma valstybė. [Lithuania is an independent country] (1) *Lietuvių balsas*, 1918. 1. January.

Lietuva – nepriklausoma valstybė. [Lithuania is an independent country] (2) *Lietuvos aidas*, 1918. 26. March.

Lietuvių nepriklausomybės pareiškimai. [Declarations of Lithuanian independence] (3) *Darbo balsas*, 1918. 26. January.

Lietuvių nepriklausomybės pareiškimai. [Declarations of Lithuanian independence] (2) *Tėvynės sargas*, 1918. 25 January.

Lietuvių visuomenės politikos judėjimas. Pranešimas Lietuvių, dalyvavusių Valstybės Tarybose Maskvoje 1917 m. rugpjūčio m. 15 d. (iš stenogramos). [Political movement of Lithuanian community. Presentation of Lithuanian participants at the State Council in Moscow on 15 August 1917 (from the transcript)] *Santara*, 1917. 27. August.

Lietuvos nepriklausomybės pareiškimai. [Declarations of Lithuanian independence] (1) *Lietuvos aidas*, 1918. 15. January.

Lietuvos Taryba skelbia Lietuvos nepriklausomybę. [The Council of Lithuania declares Lithuania's independence] *Lietuvos aidas*, 1918. 19. February.

Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose [The Council of Lithuania and Restoration of the Independent State of Lithuania in the Documents of 1914–1920]. (2017) Sudarė A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 816 p.

Lietuvos valstybės atkūrimo procesas, 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys. [The Process of Restoration of the State of Lithuania, July–December 1917. Collecton of documents] Sudarė L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: VDU, 2018, 94–95, 110–111.

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai [The Minutes of the State Council of Lithuania]. (1991) Sud. A. Eidintas, R. Lopata, Vilnius: Mokslas, p. 146–147, 171, 187, 188, 189, 203, 208.

Notification de l'ind pendance de la Lituanie aux Etats belig rants et autres. [Notification of Lithuania's independence to beliger and other States] *Pro Lituania*, 1918, No 2. In: PAAA, RZ201. f., Die Zukunft der baltischen Provinzen: Litauen. 22 03 1918–08 04 1918. [The Future of Baltic Provinces: Lithuania. 22 03 1918–08 04 1918] 021717 case (henceforth – 021717 c.), 205–207. l.

Protocol of the Lithuanian National Council (in Lausanne) of 31 January 1918. Vilnius University Library Manuscript Department, F. 155–996, pages not numbered.

1917 m. gruodžio 7 d. Vokietijos kanclerio grafo Georgo von Hertlingo įgaliojimas Vokietijos užsienio reikalų žinybos atstovui Kurtui von Lersneriui sudaryti ir priimti protokolą su Lietuvos Tarybos atstovais: Antanu Smetona, Steponu Kairiu ir Jurgiu Šauliu – dėl susitarimo skelbti Lietuvos nepriklausomybę ir dėl santykių nustatymo su Vokietija. [Authorisation given to the Kurt von Lersner, a representative of the German Foreign Office, by the German Chancellor Count Georg von Hertling on 7 December 1917 to conclude and adopt a protocol with the representatives of the Council of Lithuania: Antanas Smetona, Steponas Kairys and Jurgis Šaulys – on the agreement to declare Lithuania's independence and on the establishment of relations with Germany] In: *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys*. [In: The Process of Restoration of the State of Lithuania, July–December 1917. Collecton of documents] (2018) Sud. L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: VDU, p. 94–95.

Report of German envoy in Stokholm (Riezler) to the Reich Chancellor of 5 January 1918. PAAA, RZ201. f., 021711. c., 222. l.

Report of German envoy in Bern (Romberg) to the German Foreign Office of 25 December 1917. PAAA, RZ201. f., 021711. c., 95. l.

Telegram of German envoy in Stokholm (Riezler) to the German Foreign Office of 4 January 1918. PAAA, RZ201. f., 021711. c., 160. l.

Telegram of German Foreign Office to the German envoy in Bern (Romberg) of 4 January 1918. PAAA, RZ201. f., 021711. c., 145. l.

Telegram of German Foreign Office to the German envoy in Bern (Romberg) of 4 January 1918. PAAA, RZ201. f., 021711. c., 137. l.

Telegram of German Foreign Office to the German envoy in Stokholm (Riezler) of 6 January 1918. PAAA, RZ201. f., 021711. c., 166. l.

Szłupas, J. (1918) *Essay on the past, present and future of Lithuania*. Stockholm, p. 40–43.

Yčas, M. (1928) Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos Nepriklausomybę. [Efforts of Russian Lithuanians in the fight for Lithuania's independence] In: *Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. [The first decade of independent Lithuania] Kaunas, p. 31–32.

Literature

- Blažytė-Baužienė, D., Gimžauskas, E., Laurinavičius, Č., Mačiulis, D., Rudis, G., Svarauskas, A., Vaičenonis, J. (2013) *Lietuvos istorija*. [History of Lithuania] T. X. 1 dalis. Vilnius: Baltos lankos, p. 73–95.
- Butkus, Z. (2019) *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos. Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*. [Amid the Third Reich and the Third Rome. The impact of German and Soviet Policies on the International and Domestic Affairs of the Baltic States during the Interwar Period] Vilnius: VU leidykla, p. 69, 73–74.
- Čepėnas, P. (1992) *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 2. [A History of Modern Lithuania. Vol. 2.] Fotografuotas leidimas. Vilnius: Lituanius, p. 63, 70–71, 72–73.
- Gaigalaitė, A. (2006) *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*. [Lithuania's Representatives in the State Duma of Russia in 1906–1917] Vilnius: VPU leidykla, p. 297–298.
- Grigaravičiūtė, S. (2002) *Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais*. [Scandinavia in Lithuania's diplomacy in 1918–1940] Vilnius: Saula-brolis, p. 40, 244.
- Grigaravičiūtė, S. (2018) Lietuvos Tarybos (ne)atstovavimas Šveicarijoje 1917–1918 metais. [(Non)representation of the Council of Lithuania in Switzerland, 1917–1918] *Parlamento studijos*, no. 25: 37–77. See in the internet: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr25/files/37-77.pdf>
- Grigaravičiūtė, S. (2019) Lietuvos Tarybos atstovavimas Vokietijoje. Pirmasis etapas (1917 m. rugsėjo 24 d.–1918 m. kovo 31 d.). [The representation of the Council of Lithuania in Germany. First Stage (24 September 1917–31 March 1918)] *Parlamento studijos*, no. 27: 31–75. See in the internet: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr27/files/31-75.pdf>
- Grigaravičiūtė, S. (2020) Lietuvos Tarybos atstovavimas Vokietijoje. Antrasis etapas (1918 m. kovo 31–1918 lapkričio 15). [The representation of the Council of Lithuania in Germany. Second Stage (31 March 1918–15 November 1918)] *Parlamento studijos*, no. 28: 153–190. See in the internet: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr28/files/153-190.pdf>
- Grigaravičiūtė, S. (2021) Polish Example in the Restoration of the Lithuanian State (August 1917 – July 1918). *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXIV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”. 2021, p. 70–80. See in the internet: https://old.du.lv/wp-content/uploads/2022/01/Vesture_XXIV_2021.pdf

Lietuvos istorija. [History of Lithuania] (1989) Red. A. Šapokos. Fotografuotas leidimas. Vilnius: "Mokslas", p. 544.

Mažeika, V. (2002) *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.* [Denmark's Relations with Lithuania from 1918 to 1940] Vilnius: LII leidykla, p. 24.

Miknys, R. (2014) *Nuo ko 1917–1918 m. m. atsiskyrė Lietuva – nuo Rusijos ar Lenkijos?* [From which Country seceded Lithuania in 1917–1918 – from Russia or Poland?] https://www.upc.smm.lt/ekspertavimas/vadoveliai/komisija/2014_metai/3_prof._R._Miknys_Nuo_ko_1917_-1918_m._m._atsiskyre_Lietuva_-_nuo_Rusijos_ar_Lenkijos_lietuviu_k.docx (21.07.2018)

Rutenbergas, G. (1927) Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje. [Formation of Lithuania as an independent state and its recognition in the light of international law] *Teisė*, nr. 11: 35–51.

Sandra Grigaravičiūtė

Lietuvos deklaracijos par atdališanos no Krievijas: kas, kur, kad un kăpēc tās publicēja?

Atslēgas vārdi: Lietuvas Padome, Lietuvas Nacionālā padome (Lozannā), Lietuva, Viļņa, Stokholma, Valsts dome (Krievijas impērija), Krievija, Maskava

Kopsavilkums

Rakstā pētītas deklarācijas par Lietuvas atdališanos no Krievijas un izvērtēta to nozīme Lietuvas valsts atjaunošanā. Pēc avotu analīzes jāsecina, ka visas tautas pilnvaroto pārstāvju deklarācijas, kas tapa sešu mēnešu laikā, sākot ar 1917. gada 28. augusta deklarāciju un beidzot ar 1918. gada 16. februāra rezolūciju, liecina par Lietuvas apņemšanos atjaunot neatkarīgu valsti ar galvaspilsētu Viļņu. Visos Lietuvas atdališanās no Krievijas deklarāciju tekstos bija iekļauti divi svarīgi tiesiskie soļi, kas bija nepieciešami Lietuvas kā neatkarīgās valsts atjaunošanai: tika pasludināta atdališanās no Krievijas impērijas un Lietuvas neatkarīgās valsts atjaunošana.

Maija Grizāne, Irēna Saleniece

Migrācija un identitāte: baltkrievi Latvijas un Baltkrievijas pierobežā 20. gadsimtā*

Atslēgas vārdi: Latvija, Baltkrievija, pierobeža, baltkrievi, migrācija, mutvārdu vēsture, identitāte

Ievads

Pierobežas teritoriju pētniecība un jautājumi par iedzīvotāju etnisko, nacionālo un reģionālo identitāti ir vairāku aktuālu Baltijas reģiona pētījumu lokā (Bucken-Knapp 2002, Cheskin 2013, Fabrykant 2018). Tikpat aktuāla tēma ir baltkrievu tautas un tās nacionālās identitātes meklējumu vēsture (Rudling 2015), kā arī akadēmiskā interese par Latvijas un Baltkrievijas attiecībām (Jēkabsons 1996, 2001, 2015). Mūsdienās Latvijas un Baltkrievijas robežas esamība un regulāri pierobežas iedzīvotāju kontakti uztur Latvijas sabiedrībā interesi par kaimiņu valsti un tās tautu.

Baltkrievi ir viena no tradicionālām etniskām grupām Latvijas teritorijā (Dribins 1997), kura mūsdienās ir oficiāli atzīta par Latvijas nacionālo minoritāti (Brands Kehris et al. 2006, 36). Krievijas impērijas pastāvēšanas laikā baltkrievi, līdzīgi citām nekrievu tautām, bija pakļauti intensīvai rusifikācijai (Apine 2007) un asimilācijai, taču, neraugoties uz to, baltkrievu intelīgence cēla savas tautas etnisko pašapziņu, un 19. gadsimtā parādījās pirmās baltkrievu nacionālisma pazīmes – baltkrievu atmodas sākums (Rudling 2015, 32–65).

Pēc Pirmā pasaules kara, sabrūkot Krievijas impērijai, izveidojās vairākas jaunas valstis, tostarp Baltkrievijas Tautas Republika [*Беларуская Народная Рэспубліка*] (Michaluk 2010), kuras pastāvēšana bija īslaicīga – kamēr to ieņēma padomju Krievijas karaspēks. Vēlāk Baltkrievija kļuva par vienu no padomju sociālistiskajām republikām PSRS sastāvā; savukārt Baltkrievijas rietumu daļa 1921. gadā tika pievienota Polijai, tās sastāvā atradās līdz 1939. gadam un tika dēvēta kā Rietumu Baltkrievija.

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts izaugsmei” projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktos” (Nr. VPP-IZM-2018/1-0018).

Tādējādi jaundibinātās Latvijas Republikas teritorijas ar baltkrievu kompaktu apdzīvotību 1920.–30. gados robežojās ar PSRS un Poliju. Atkarībā no tā, kurā valstī nonāca baltkrievi, veidojās pierobežas iedzīvotāju saikne ar Latviju: no Polijas puses brīvi migrēja pāri robežai, ar PSRS daļu robeža bija slēgta. Otrā pasaules kara laikā Latvija tika inkorporēta PSRS sastāvā, tāpat kā Rietumu Baltkrievija. Izveidojās robeža starp Latvijas PSR un Baltkrievijas PSR, kas bija tikai nomināla, jo tā bija administratīva robeža vienas valsts ietvaros, kas neierobežoja migrāciju starp abām padomju republikām.

PSRS sabrukuma rezultātā 1991. gadā līnija uz kartes pārtapa par reālu robežu starp divām valstīm – Latvijas Republiku un Baltkrievijas Republiku [*Рэспубліка Беларусь*]. Mūsdienās ievērojamākais baltkrievu tautības pārstāvju īpatsvars Latvijas austrumos ir Krāslavas un Daugavpils pierobežas pašvaldībās; trīs pagastos apmēram puse iedzīvotāju ir baltkrievi (47,0% Robežnieku pagastā, 58,4% Indras pagastā, 58,6% Piedrujas pagastā) (Melluma 2003). Latvijas pusē Baltkrievijas pierobežu veido pieci novadi – Augšdaugavas, Krāslavas, Ludzas, Preiļu, Rēzeknes novads¹ – un divas pilsētas – Daugavpils un Krāslava.

Pētījuma avotu bāze

2020. gada 25.–29. jūnijā Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra (turpmāk – DU MVC)² pētnieki un studenti organizēja ekspedīciju³, kuras laikā tika intervēti Dēmenes, Skrudalienas, Salienas, Kaplavas, Indras pagasta un Krāslavas iedzīvotāji. Galvenais ekspedīcijas mērķis bija atklāt pierobežas iedzīvotāju identitātes īpatnības un adaptācijas stratēģijas vietējai videi, (ne)saglabājot savu vērtību sistēmu. Kopumā tika ierakstīts 31 dzīvestāsts; no tiem 15 intervijas ar teicējiem (dzimuši starp 1932. un 1956. gadu), kuri identificēja sevi ar baltkrieviem (7) vai poļiem (8) un bija norādījuši

¹ Novadi tiek nosaukti pēc Administratīvi teritoriālās reformas Latvijā (stājās spēkā 2021. gada 1. jūlijā). Pieejams: <https://www.vzd.gov.lv/lv/jaunums/administrativiteritoriala-reforma-latvija> (09.05.2022.).

² DU MVC – zinātniski pētnieciskais centrs, kas darbojas Daugavpils Universitātē kopš 2003. gada, veicot Austrumlatvijas iedzīvotāju atmiņu audiofiksāciju, dokumentēšanu un mutvārdu vēstures avotu arhīva uzturēšanu atbilstoši mūsdienu zinātnes prasībām. 2020. gada beigās krājums ietvēra ap 1 200 dzīvestāstu. <https://du.lv/fakultates/humanitara-fakultate/strukturvienibas/mutvardu-vestures-centrs/>

³ Tā bija viena no VPP projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktos” (Nr. VPP-IZM-2018/1-0018) aktivitātēm.

dzimšanas vietu mūsdienu Baltkrievijas rietumu reģionu. Šis vākums kopā ar DU MVC krājumā esošajiem Latvijas baltkrievu dzīvesstāstiem sniedz informāciju, lai risinātu šādu pētnieciskus jautājumus:

- (1) Kā pierobežā dzīvojošie baltkrievi atceras pagātnē notikušo migrāciju uz mūsdienu Latvijas teritoriju un savu adaptāciju vietējā sabiedrībā?
- (2) Kādas iezīmes raksturo Latvijas pusē dzīvojošo baltkrievu identitāti?

Baltkrievu migrācija Latvijā 20. gadsimtā

20. gadsimtā baltkrievu iedzīvotāju īpatsvars Latvijas teritorijā vienmērīgi audzis (Boldāne-Zeļenkova 2021), tomēr ievērojamākie migrācijas viļņi no Baltkrievijas teritorijas uz Latviju attiecas uz 20.–30. gadiem un no 40. gadu vidus līdz 80. gadu vidum. Uzreiz pēc Pirmā pasaules kara uz Latvijas Republiku devās Baltkrievijas Tautas Republikas aktivisti, pirmām kārtām inteliģence – skolotāji, ierēdņi un virsnieki, kuriem nebija vietas padomju iekārtā (Błaszczak et al. 2019). Vēlāk no Polijai piederējušās Rietumu Baltkrievijas zemēm baltkrievi devās peļņā uz samērā pārtikušo Latviju. 21. gadsimta sākumā gan vienas, gan otras grupas pārstāvji vai viņu pēcnācēji joprojām dzīvoja Latvijā un, spriežot pēc dokumentālām liecībām (Saleniece 2000; Jēkabsons 2001) un sniegtām intervijām, spēja diezgan veiksmīgi integrēties vietējā sabiedrībā. Kopā ar vairāk vai mazāk izteiktām etniskās piederības pazīmēm viņu identitātei piemīt arī nacionālais aspekts, t. i., piederības Latvijas valstij atzišana. Tiesa, viņi biežāk atzīst Latvijas brīvvalsti par “savu” tieši pretstatā “padomijai”, atceroties sovetizācijas norises PSRS okupētajā Latvijā (totalitārais terors, lauksaimniecības kolektivizācija, rusifikācija u. c.). Tie, kuri salīdzinoši jauna vecuma dēļ nevarēja atcerēties starpkaru periodu, ir vāji informēti par Latvijas vēsturi, īpaši par LR politiskās sistēmas izveidi un pārmaiņām tajā (1918.–1940. gadi). Lai arī nereti visai kritiski noskaņoti pret mūsdienu Latvijas valsti, viņi tomēr ir LR pilsoņi, ar dziļu cieņu izturas pret valsts simboliem un labprāt runā latviešu valodā (Saleniece 2004).

Cita aina paveras, analizējot otrā migrācijas viļņa – padomju periodā – iebrukušo baltkrievu dzīvesstāstus. Ekspedīcijas laikā ierakstīto interviju izpēte rāda, ka Baltkrievijā dzimušie un vēlāk Latvijā iebrukušie pierobežas iedzīvotāji mūsdienās nejutās kā baltkrievi un noteikti neidentificē sevi ar tagadējo Baltkrieviju. Viņi atzīst Latviju par “savu”, taču, ar atsevišķiem izņēmumiem, nav ieguvuši LR pilsonību, nerunā latviski, nezina Latvijas vēsturi un neinteresējas par kultūru.

Intensīva migrācija uz Latvijas PSR sākās pēc Otrā pasaules kara, jo daudzi bēga no kara izpostītās Baltkrievijas. Dzīvesstāstos atklājas, ka bijušās

Polijas baltkrievu kolektīvajā atmiņā pirmskara Latvijai bija pārtikušas un dāsna zemes slava, kur turīgie latvieši bija viesmīlīgi pret viesstrādniekiem. Vairāku teicēju vecāki to bija stāstījuši, daloties Latvijā gūtajā pieredzē un mudinot jaunos doties uz Latviju labākas dzīves meklējumos (DU MV 1173; DU MV 1174 u. c.).

Arī 20. gadsimta otrajā pusē salīdzinoši augstāks labklājības līmenis Latvijā vilināja baltkrievu migrantus. Parasti iebraucēji spēja labi iekārtoties jaunajā dzīvesvietā, atrodot piemērotu darbu vai uzsākot mācības. Neatkarīgi no dzīvesvietas Latvijas teritorijā un konkrētiem apstākļiem, kuros jaunpieņācējiem vajadzēja adaptēties, baltkrievi enerģiski aicināja pie sevis Baltkrievijā palikušos radniekus, draugus un kaimiņus, diezgan ātri veidojot savdabīgus tīklojumus – baltkrievu minikolonijas jaunajā dzīvesvietā. Laika gaitā viņi nodrošināja ģimenes materiālās vajadzības, kā arī izveidoja draudzīgas attiecības ar kaimiņiem un darba biedriem.

Iebraucēju adaptācija un identitāte

Sprīžot pēc dzīvestāstiem, nozīmīgu lomu migrantu integrēšanā vietējā sabiedrībā spēlēja kopīga reliģiskā piederība, kas nonivelēja atšķirības citās dzīves jomās. Turklāt katoļu gadījumā pierobežas draudzēs plaši tika izmantota poļu valoda – kā tā laika Baltkrievijā, kur dievkalpojumi un bērnu katehizācija notika poļu valodā.⁴ Nav speciāli jāpierāda, ka arī vecticībnieki un pareizticīgie bez grūtībām atrada savas draudzes. Ienācējiem nebija jārevidē savi reliģiskie ieradumi, varēja iekļauties draudzes dzīvē, ja nebija karjeras apdraudējuma baznīcas apmeklējumu dēļ.

Katrā stāstā iepriekš minētie faktori, kas palīdzēja baltkrieviem iekārtoties uz dzīvi Latvijā, parādās dažādās kombinācijās. Paši teicēji dažus apstākļus vienkārši konstatē, neiedziļinoties detaļās, bet mēdz izcelt to, kas, viņuprāt, bija svarīgākais. Biežāk tiek minēts pašu darbs, kas ļāva sakārtot dzīvi jaunajā vietā. Piemēram, 1934. gadā Mioru rajona Ļebeģevas sādžā dzimuši L. atceras, ka viņa izgāja pie vīra 21 gadu vecumā, un, lai arī abi bija čakli, jaunā ģimene nespēja nodrošināt sev labu dzīvi Baltkrievijā, kur kolhozā neko nemaksāja par darbu.⁵ Tāpēc pārvācās uz dzīvi Jelgavas rajonā, kur ar pilnu atdevi strā-

⁴ “.. у меня и теперь катехизм где-то лежит польский, на польском языке.” (DU MV 1173)

⁵ “.. надо работать, трудодни надо выходить, и мне, и мужу. А вот осенью ничего не платили! Один раз дали соломы; надо было соломы, корову надо было держать. Если корову продать, человек погибнет! Что ж мы там, денег не получали, ничего, с коровы жили почти, с огорода. Ну, и тогда говорим: «Поедем!»” (DU MV 1151)

dāja vietējā kolhozā un piemājas saimniecībā, pelnīja labi⁶, saticīgajā ģimenē piedzima trīs meitas. L. ģimene izmantoja iespēju atbalstīt atbraukušos radniekus, kā atceras teicēja: “Mēs paņēmām gan māti [teicējas vīramāte], gan brāli, gan vīra māsas no Karēlijas, kuras arī pārcēlās uz šejieni, uz Latviju [...] bija apmierināti.”⁷ Pārvācoties no Jelgavas uz Daugavpils rajona Kalupi, L. bija žēl šķirties no draugiem latviešiem, kuri ļoti atbalstīja viņas ģimeni. L. atzīmē, ka Jelgavā bija iebrāukuši daudzi baltkrievi, kuri laika gaitā asimilējās latviešu vidē, atšķirībā no tiem, kas dzīvo pierobežā.

Līdzīgu pieredzi atklāj 60. gados Latvijā iebrāukuši K. (dzim. 1949. gadā). Baltkrievijā viņa paspēja skolā pabeigt četras klases, kad ģimene nolēma mainīt dzīvesvietu, jo uzskatīja, ka Latvijā ir labāk nekā Baltkrievijā. K. tēvs nopelnīja naudu un nopirka mājiņu pie Indras, kur ģimene pārvācās uz dzīvi.⁸ Teicējasprāt, tajā laikā iebrāukšanai Latvijā nebija nekādu ierobežojumu, te labprāt pieņēma visus.⁹ Pēc astoņgadīgās skolas absolvēšanas jau Latvijā K. uzreiz uzsāka darba gaitas, aizbraucot uz Baltkrieviju, Verhņedvinsku pie tantes, kur strādāja maizes ceptuvē un pēc tam īsu laiku pārdeva gāzētu ūdeni un limonādi. Tomēr viņas palīdzība bija nepieciešama ģimenei, un meitene atgriezās Latvijā. Sākumā K. iekārtoja par lauku kluba vadītāju, bet tur neapmierināja zemā alga, un viņa pārgāja strādāt kolhoza fermā par slaucēju. Izejot pie vīra, kādu laiku dzīvoja Daugavpilī, bet tur nevarēja dabūt mājokli tik ātri, kā vēlējas. Atgriežoties Indrā, K. gāja atpakaļ uz fermu, kur vēlāk viņu iecēla par brigadieru, ļoti labi tika galā ar pienākumiem, nekad nekonfliktēja ar vadību vai ar brigādes locekļiem, bija darba pirmrindiece, ar ko lepojas līdz šim, un arodbiedrības aktiviste. Teicējas vīram (dzim. 1944. gadā Vitebskas apgabala teritorijā) ir atšķirīgs dzīvesstāsts, bet viņš demonstrē tādu pašu izpratni par pagātnes norisēm un līdzīgas vērtības (DU MV 1160). Dzīvesbiedros valda pārliecība, ka cienījamas dzīves atslēga ir darbs, kas nes labu materiālu atalgojumu un nodrošina materiālo labklājību, kā arī draudzīgas attiecības ar līdzcilvēkiem. Tāpat uzskata arī vairāki citi teicēji (DU MV 1107; DU MV 1156; DU MV 1173 u. c.).

⁶ “И зарабатывали, и сахар мешками получали. Я полгектара бураков полола. Выполю! Там хорошо было! Там приезжали белорусы [...]. Они приезжали, работали. Платили там добро.” (DU MV 1151)

⁷ “Мы забрали и маму [свекровь рассказчицы], и брата, и сестры мужа из Карелии тоже переехали сюда, в Латвию... были довольны.” (DU MV 1151)

⁸ “Латвия лучше, чем Белоруссия. Отец заработал, купил домик около Индры.” (DU MV 1161)

⁹ “.. принимали всех.” (DU MV 1161)

Dažkārt stāstījumos no darba kā svarīgākā dzīves aspekta akcents tiek pārlūkts uz materiālām vērtībām: “Mīlēju zeltu, gredzenitus [...] Varēju skaisti sapucēties, jaunu kostīmu nopirku par 120 rubļiem, [...] skaista jaka, importa vasaras kurpes [...] Labi es dzīvoju, pucējos [...] [nāca] modē ūdele [kažoks no ūdeles] – [man bija] ūdele, sudrablapsa – sudrablapsa; hūtes, cepurītes es nēsāju... Kas modē, tas arī man [...] pēc tam ieliku dārgus zobus – tie taču 400 rubļu maksāja, tāda nauda tajos laikos! Mīlēju lutināt sevi... ļoti mīlēju! Un kas modē – tas arī man!”¹⁰ – tā uz jautājumu par vērtībām dzīvē atbild V. (dzim. 1941. gadā netālu no Braslavas). Lai arī teicēja ir visai komunikabla un labprāt stāsta gan par savu darbu stādu audzētavā un īpaši skolas ēdnīcā, gan par ikdienas dzīvi un ģimenes lietām, tomēr patiesi daiļrunīga viņa kļūst tad, kad apraksta materiālās labklājības pazīmes – nekustamos īpašumus, skaistu apģērbu un interjera priekšmetus, labus ēdienus u. c. Izteikta tiekšanās pēc materiālās labklājības nav sveša arī citiem teicējiem (DU MV 1161; DU MV 1174 u. c.), bet tas drīzāk attiecas uz “vienkāršajiem” strādniekiem.

Cilvēki ar augstāku izglītības līmeni – skolotāji, medicīnas darbinieki, tehnikā intelīģence – kopā ar ienākumus nesošo darbu ļoti atzinīgi vērtē profesionālismu, intelektuālos sasniegumus, labu reputāciju. Tā R. (dzim. 1939. gadā Braslavas rajona Šabļanos) par sava mūža būtiskāko sasniegumu nosauc ilggadēju pašai izlēmtu darbu par skolas mācību pārzini un direktori. Viņu 10 gadu vecumā uz Latviju atveda vecāki, kuri bēga no darba kolhozā. Grūti spriest, vai tas tika izrunāts ģimenē arī pārceļšanās brīdī, PSRS pastāvēšanas laikā, bet mūsdienās, kad apmešanās uz dzīvi Latvijā ārvalstniekiem ir diezgan apgrūtināta, teicēja pauž pateicību Latvijai par to, ka pieņēma viņus.¹¹ Ģimenei piešķīra dzīvokli, taču strādīgs un uz pārticību orientēts tēvs atveda no Baltkrievijas mājas gulbūvi. Visa ģimene cītīgi strādāja, meitene mācījās un ar sudraba medaļu absolvēja vidusskolu, pabeidza Daugavpils Pedagoģiskā insti-

¹⁰ “Любила золото, колечки [...] Могла нарядиться, костюм красивый купила за сто двадцать рублей, [...] кофта красивая, босоножки импортные [...] Хорошо жилось мне, наряжалась [...] в моду норка – [у меня появлялась] норка, чернобурка – чернобурка; шляпы, *шляпочки* я носила... Что в моде – то у меня. [...] потом зубы вставила такие дорогие – это ж четыреста рублей стоило, это ж такие деньги в те времена! любила за собой ухаживать... очень любила! И что в моде – то у меня!” (DU MV 1173)

¹¹ “.. отец не хотел вступать в колхоз – он был одиноличник, так скажем, [...] в совхозе поработал он какой-то год. Потом он поехал в Латвию, и спасибо Латвии, что она приняла его. [...] Мы давно в Латвии. Очень благодарны, что она приняла нас. Закончила я тут и образование, и работала – всё тут.” (DU MV 1107)

tūta Fizikas un matemātikas fakultāti, uzsāka darba gaitas skolā un bija uzticama pedagoga profesijai visu darba mūžu. Ar īpašu lepnumu R. stāstīja par vadītās skolas kolēģu sasniegumiem.

Dzīvesstāsti apliecina, ka laika posmā pēc Otrā pasaules kara līdz 20. gadsimta 80. gadu vidum no Baltkrievijas uz Latviju pārgājušie iedzīvotāji spēja labi adaptēties dzīvei Latvijas–Baltkrievijas pierobežā. Starp adaptāciju sekmējošajiem faktoriem līdz ar vietējo iedzīvotāju labvēlīgu attieksmi var minēt ienācēju darbīgumu, miermīlīgu izturēšanos un vairīšanos no konfliktiem, kas nodrošināja stabilu vietu vietējā sabiedrībā. Latvijā apmetušos baltkrievu vidū bija ļoti izplatīta stratēģija aicināt uz jauno dzīvesvietu tuviniekus un paziņas no dzimtenes, veidojot specifisku mikrovidi, kur nodrošināts nepieciešamais atbalsts (piemēram, bērnu pieskatīšana, palīdzība māju celtniecībā u. c. lielos darbos, naudas aizdošana) un kur vismaz pirmajos gados pēc iebrušanas varēja justies kā mājās.

Neraugoties uz to, ka padomju vara neatbalstīja un pat vajāja reliģiju, tūlītēja iespēja iekļauties vietējo katoļu, pareizticīgo vai vecticībnieku draudzēs sekmēja baltkrievu adaptāciju un atzišanu par savējiem. Turklāt jāņem vērā, ka gan Baltkrievijas PSR, gan Latvijas PSR absolūti dominēja komunistiskā ideoloģija, kas neatlaidīgi tika saistīta ar proletariāta diktatūru un darbaļaužu izšķirīgu lomu sabiedrībā. Sava veida privilēģijas bija paredzētas fiziskā darba strādniekiem – tieši tai grupai, kuras pārstāvji pārsvarā plūda no Baltkrievijas uz Latviju, kļūstot par parocīgu “ieroci” sovetizācijas īstenošanai. Paradoksālā kārtā pat tie, kas bēga no kolhozu iekārtas lielākām neēdībām Baltkrievijā, noderēja sovetizācijas centienu realizācijai – vismaz rusifikācijas pastiprināšanai, jo starp latviešu un krievu valodu komunikācijai parasti izvēlējās otro.

Tādējādi, veiksmīgi adaptējušies Latvijas PSR, pēc Latvijas Republikas valstiskās suverenitātes atjaunošanas 1991. gadā pierobežas baltkrievi sastapās ar zināmām grūtībām, no jauna bija nepieciešams pielāgoties apstākļiem. Pieņemam, ka ar šo uzdevumu labāk tiek galā bērni un mazbērni, jo pirmajai paaudzei nav ne latviešu valodas zināšanu, ne izpratnes par Latvijas vēsturi un valstiskumu, toties viņu atrašanās tikai krievvalodīgajā informācijas telpā (pārsvarā tie ir Krievijas un Baltkrievijas televīzijas kanāli) sekmē nostalgiskas jūtas par padomju periodu, dažkārt pretstatot tā labumus viņiem nesaprotamajai mūsdienu Latvijas politikai.

Attiecībā uz respondentu identitātes tādām šķautnēm, kā etniskā un nacionālā piederība, jāatzīmē visu intervēto raksturīgākā īpašība – nenoteiktība. Pārdomas par savu etnisko piederību teicējiem rodas tikai sakarā ar intervētāju jautājumiem. Arī pašnosaukums etnonīms “baltkrievs” parādās,

atbildot uz jautājumiem par etnisko piederību, aizpildot intervijas dokumentus: “Jā, jā baltkrievi, jā. Nu raksta ‘krievi’ dokumentos.”¹² Nereti kopā saplūst etniskums un reliģiskā piederība: “Pēc ticības esmu katoliete, raksta: ‘poliete’..”¹³ Savas baltkrievu valodas zināšanas teicēji neapšaubā, norādot, ka visu saprot un spēj sarunāties, kad brauc uz Baltkrieviju¹⁴; taču ir manāmas etniskuma “difuzitātes” pazīmes, jo teicējiem ir grūti nosaukt noteiktu dzimto valodu vai ģimenes valodu. Piemēram, teicēja stāsta, ka ģimenē runā baltkrieviski, bet Dievu lūdž poliski.¹⁵ Padomju periodā cilvēku etniskumu ļoti ietekmēja skolas apmācība, kur priekšroka parasti tika dota krievu valodai. Baltkrievijā bieži skolās ar baltkrievu valodu mācības realitātē notika krieviski vai abās valodās vienlaikus¹⁶, bet, ierodoties Latvijā, bērni mācījās nevis latviešu, bet krievu valodā: “Es Polijas laikā dzimu, 1932. gadā. Runāju poliski, kad atbraucu uz Latviju, nevarēju mācīties latviešu valodu, sāku mācīties krievu valodu. Kamēr lasīju – vēl nekas, bet, kad vajadzēja atstāstīt – tad gan visi smējās, vēderus saņēmuši, kad runāju gan poliski, gan baltkrieviski, bet nu kā mācēju, tā stāstīju.” (DU MV 1009)

Piederība Latvijas neatkarīgajai valstij 1990. gados, kad lielai daļai intervēto bija iespēja iegūt Latvijas pilsonību bez naturalizācijas procedūras, nelikās svarīga. Vismaz divas no teicējām šo iespēju neizmantoja, vienkārši neredzot nepieciešamību¹⁷ vai pat saskatot sev nelabvēlīgas sekas: iespējamus apgrūtinājumus braucieniem uz Baltkrieviju – pēc Latvijas pilsonības pieņemšanas, kā arī, šķiet, apvainojoties par to, ka viņu bērni nevarētu mantot pilsonību.¹⁸

Pilsonības jautājums nav mazsvarīgs, nereti tas savijas ar citiem jautājumiem: kas ir tēvzeme un dzimtene? Kas nosaka cilvēka piederību konkrētai

¹² “Да, да, белорусы, да. Ну пишется «русские» в документах.” (DU MV 1153)

¹³ “По вере я католичка, полька пишется.” (DU MV 1151)

¹⁴ “А так [когда нахожусь] в Белоруссии, я разговариваю, так и там разговаривала...” (DU MV 1153)

¹⁵ “Ну мы дома *по-белорусску* говорим, а так я *по-польску* молюся.” (DU MV 1151)

¹⁶ “.. образование было на белорусским и на русским.” (DU MV 1151)

¹⁷ “Зачем мне...” (DU MV 1174)

¹⁸ “А нам можно было взять гражданство латышское, давали [...] мы не шли, боялись, я пошла, и сестра пошла, документы сдали, а потом я побоялась, мы спросили только: «Будут ли нам дети граждане, как я гражданка?» «Нет, дети не будут граждане.» А на что мне тогда это гражданство латышское? Мы поговорили, *может*, даже визы не дадут, у нас вся родня тогда была в Белоруссии, все жили, а теперь поумирали... Ну вот, так не стали выбирать гражданство, зачем нам, зачем? Не стали выбирать гражданство...” (DU MV 1173)

zemei? Vai tautībai ir nozīme, nosakot piederību? Kurai zemei piederu konkrēti es? Šo pārdomu būtību skaidri izteica K. (dzim. 1950. gadā Braslavas rajonā), kurš agrā jaunībā atbrauca uz Latviju studēt, pēc tehnikuma absolvēšanas ar pilnu atdevi strādāja laukos, apprecējās ar latvieti un ļoti atzinīgi uzņēma Trešās atmodas mērķus. Spriežot pēc dzīvesstāsta, K. priekšstati par dzīvi un viņa kādreiz izdarītās izvēles ir tipiskas latviešiem. Teicējs pauž, ka nespēj iedomāties sevi ārpus Latvijas, bet nav pārliecības, ka te viņu uztver kā savējo. K. teiktais skan kā mēģinājums nevis pieprasīt vai uzspiest, bet apliecināt savas tiesības justies Latvijā kā dzimtenē:

“[...] kaut gan par dzimteni tā [Latvija] nevar būt, dzimtene ir tur, kur piedzimi, tāpēc arī [saucas] “dzimtene”. Bet es taču šeit visu laiku dzīvoju, nekur neaizbraucu, un mani bērni – latvieši pēc dokumentiem, visi zina [latviešu] valodu. Dēls ir karavīrs, viņš Zemessardzē dienē. Radinieki pārsvarā arī šeit. Uz Baltkrieviju aizbraukt – tikai apkārtni paskatīties, bet radu tikpat kā nav, neviena nav. Un es jau uzskatu, ka [šeit] ir dzimtene. Visi radinieki šeit, vecāki apglabāti šajā zemē.”¹⁹

Secinājumi

Var secināt, ka baltkrievi, kas pārcēlās uz Latvijas PSR teritoriju pēc 20. gadsimta, 40.–80. gados lielākoties zaudēja kontaktus ar tiem, kuri tagad dzīvo Baltkrievijā, kā arī piederības sajūtu Baltkrievijai un tās kultūrai. Iespējams, tas ir izskaidrojams ar to, ka šis paaudzes bērņības gados Baltkrievijas PSR pieredzēja sovietizācijas un rusifikācijas ietekmi, kad baltkrievu etniskums lielākoties tika ignorēts; nebija ieaudzināta pilsoniskuma pratība, jo padomju iekārta to neparedzēja. Padomju pieredze padarīja šos cilvēkus īpaši piemērotus, lai atbalstītu sovietizācijas procesu Latvijā, un sniedza pārliecību, ka viņi atradās pareizajā vietā. Tas radīja ilūziju par ciešu piederību vietējai sabiedrībai, ka viņi esot savējie. Tāpēc pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas šī grupa jutās netaisnīgi izslēgta no pilntiesīgas dzīves vai pat marginalizēta. Padomju pagātne daļēji var izskaidrot faktu, ka Latvijā ienākušie baltkrievi nebija motivēti izzināt vietējo kultūras vidi, lai integrētos patiesi, nevis formāli. Tomēr daži teicēji pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas apliecināja savu pie-

¹⁹ “.. родина там где родился, потому и [называется] «родина». Но я же тут всё время жил, нигде не уезжал, и мои дети – латыши по документам, знают все язык. Сын военнослужащий, он в *Zemessardze* служит. Родственники тоже здесь в основном. В Беларуси только заехать местность посмотреть, а родных почти и нету, никого нету. И я уже так считаю, что родина [здесь]. Все родственники тут, родители похоронены в этой земле.” (DU MV 1156)

derību Latvijai un spēja adaptēties: viņi zina Latvijas vēsturi, izprot aktuālās vērtības, audzina valstij lojālus bērnus.

Avotu un literatūras saraksts

DU MV 1107. R. dzīvesstāsts (dzim. 1939), ierakstīts 2017. gada 25. augustā Subatē (100 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1151. L. dzīvesstāsts (dzim. 1934), ierakstīts 2020. gada 25. jūnijā Silenē (75 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1153. A. dzīvesstāsts (dzim. 1932), ierakstīts 2020. gada 25. jūnijā Skrudalienas pagastā (48 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1156. K. dzīvesstāsts (dzim. 1950), ierakstīts 2020. gada 26. jūnijā Kaplavā (206 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1160. S. dzīvesstāsts (dzim. 1944), ierakstīts 2020. gada 28. jūlijā Indrā (50 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1161. K. dzīvesstāsts (dzim. 1949), ierakstīts 2020. gada 28. jūnijā Indrā (78 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1173. V. dzīvesstāsts (dzim. 1940), ierakstīts 2020. gada 29. jūnijā Silenē (110 minūtes, krievu valodā).

DU MV 1174. L. dzīvesstāsts (dzim. 1943), ierakstīts 2020. gada 29. jūnijā Silenē (65 minūtes, krievu valodā).

Apine, I. (2007) Baltkrievi Latvijā. Grām.: *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Sast. L. Dribins. Rīga: LU FSI. 190.–208. lpp.

Błaszczak, T., Matiasz, I., Michaluk D. (2019) *Iwan Kraskowski (1880–1955): w służbie Białorusi i Ukrainy*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Polskie Towarzystwo Historyczne.

Boldāne-Zeļenkova, I. (2021) Internationalism and Soviet Ethnic Policy: The Retention of Ethnic Characteristics as a Form of Resistance in Post-World War II Occupied Latvia. Grām.: *The Impossible Resistance: Latvia Between Two Totalitarian Regimes 1940–1991. Symposium of the Commission of the Historians of Latvia*. Volume 29. Rīga: Zinātne. Pp. 167–190.

Brands Kehris, I., Kučs, A., Zankovska-Odiņa, S. (2006) *Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijai: Eiropas Padomes Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību – Konsultatīvās komitejas viedokļi par atsevišķu Konvencijas pantu īstenošanu dalībvalstīs*. Latvijas Cilvēktiesību centrs, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts. Zin. red. Nils Muižnieks. Rīga: Eiropas Padomes Informācijas birojs.

- Bucken-Knapp, G. (2002) Testing our borders: Questions of national and regional identity in the Øresund region. *Journal of Baltic Studies*, 33:2, 199–219.
- Cheskin, A. (2013) Exploring Russian-Speaking Identity from Below: The Case of Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 44:3, 287–312.
- Dribins, L. (1997) *Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940: Historiogrāfisks apskats*. Rīga: Mācību apgāds.
- Fabrykant, M. (2018) National identity in the contemporary Baltics: comparative quantitative analysis. *Journal of Baltic Studies*, 49:3, 305–331.
- Jēkabsons, Ē. (1996) Latvijas un Baltkrievijas Tautas Republikas attiecības (1919–1920). *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1/2, 35–41.
- Jēkabsons, Ē. (2001) Baltkrievi Latvijā 1918.–1940. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4 (41), 104–133.
- Jēkabsons, Ē. (2015) Latvijas konsulāta darbība Vitebskā 1930.–1931. gadā: Baltkrievijas latviešu aspekts. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (94), 157–179.
- Melluma, A. (2003) Latvijas pierobeža. Kāda tā ir. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 40, 13. marts. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/72382> (25.03.2022.)
- Michaluk, D. (2010) *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Rudling, P. A. (2015) *The rise and fall of Belarusian nationalism, 1906–1931. Pitt Series in Russian and East European Studies*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Saleniece, I. (2000) Politicheskaja i kul'turno-prosvetitel'naja dejatel'nost' belorusov v Latvijskoj Respublike (20-e – nachalo 30-h g.g. XX veka) [Political, cultural and educational activities of Belarusians in the Republic of Latvia (20s – early 30s of the XX century)]. *Belarus' i Evropa: vzaimodejstvie kul'tur* [Belarus and Europe: interaction of cultures]. Vitebsk: Izdatel'stvo VGU im. P.M. Masherova. S. 120–122.
- Saleniece, I. (2004) Istorija Latvii XX veka glazami belorusov Latvii (po istochnikam ustnoj istorii) [History of Latvia in the 20th century through the eyes of the Belarusians of Latvia (according to the sources of oral history)]. *XXI vek: aktual'nye problemy istoricheskoy nauki* [21st century: topical problems of historical science]. Minsk: BGU. S. 275–276.

Maija Grizāne, Irēna Saleniece

Migration and Identity:

Belarusians in the border zone of Latvia and Belarus in 20th Century

Key words: Latvia, Belarus, border zone, Belarusians, migration, oral history, identity

Summary

The paper observes the identity peculiarities of the Belarusians who reside in the border zone of Latvia and Belarus, by analysing their life-stories, which were recorded during expeditions of the Oral History Centre of Daugavpils University. Migration of Belarusians to the territory of modern Latvia took place during several centuries, however the events of the 20th century became decisive in the formation of identity – ethnic and religious – of the Belarusians of Latvia. Adaptation to the local social environment through work experience, religious and social life, as well as compact living, contributed to formation of distinctive features of the Belarusians of Latvia. After the formation of a closed local identity, Belarusians of the border zone, who arrived in Latvia in the second half of the 20th century, mostly lost their Belarusian ethnic identity and were unable to develop a sense of belonging to the nowadays Latvian nation.

Oskars Gruziņš

Evaluating the Stigma of Children Born of War in Latvia and Its Challenges*

Key words: Children Born of War (CBOW), stigma, family memory, collective memory, totalitarianism

Children Born of War (CBOW) is a phenomenon of war, and also an academic field of study, which spans geographical as well as historical contexts (Lee 2017, 11). In the most straightforward definition of the term, such individuals have “one parent that was part of an army or peace keeping force and the other parent a local citizen” (Grieg 2001, 6). Oftentimes such CBOW are socially and, at times, institutionally stigmatized for their origins. Such stigmas often arise from their racial or ethnic origins, their mothers’ ‘loose morals’ and/or, significantly, from having been born of an ‘enemy’ soldier and a ‘collaborator’ (Lee 2017, 6; 69).

Erving Goffman defines stigma as “the situation of the individual who is disqualified from full social acceptance” (Goffman 1990, 11). Individuals who experience stigma, Goffman explains, possess “an attribute that is deeply discrediting” from the viewpoint of the individual or group doing the stigmatization (Goffman 1990, 13). That is, a stigma is a “special kind of relationship between attribute and stereotype,” Goffman writes (Goffman 1990, 14). Therefore, stigmatized attributes carry a stereotype that transgresses the collective norms of society in such a way that, when exposed, they entail the social discrimination of ‘discredited’ individuals (Goffman 1990, 14–15). Thus, due to their ‘discrediting’ attributes, across contexts and conflicts, CBOW who experience stigma are often singled out and targeted by various forms of discrimination.

In post-war Western Europe studies show that CBOW were socially and, in some cases, institutionally stigmatized.¹ They indicate that often ‘Third

* This research is funded by the Latvian Council of Science, project “Risks to Democracy Caused by Disinformation and Conspiracy: A Review of the Experience of Latvia,” project No. lzp-2019/ 1-0278.

¹ While all European WWII CBOW studies indicate some level of social stigmatization, not all nations practiced institutional stigmatization. For example, while T.R. CBOW experienced social stigma in France, no adverse government policy has been noted

Reich' (T.R.), and even 'Soviet' (U.S.S.R.), CBOW² have lasting psychological, psychosomatic, and physical problems as a result of their experiences (see Ericsson 2011, 212; Ericsson & Ellingsen 2006, 105–106; Lee 2017, 64; Stelzl-Marx 2011, 252). As a case-study of the larger phenomenon of WWII CBOW in Latvia, this article will explore some major challenges to establishing the contemporary social sentiments regarding such children in Soviet-occupied Latvia, to confirming or denying the existence of stigma. In doing so, this article will first discuss what existing studies show regarding WWII CBOW childhood experiences of social discrimination. Then, utilizing the semi-structured, biographical, oral-history testimonies of 38 Latvian CBOW subjects, 15 U.S.S.R. CBOW and 23 T.R. CBOW,³ this article will illustrate some challenges to verifying if such individuals faced childhood stigma in Soviet-occupied Latvia.

World War II CBOW in Europe

Before the discussion of childhood experiences with stigma, reflected in European WWII CBOW studies, it should be noted that the available information regarding such European CBOW is partial. The vast majority of WWII CBOW academic studies have focused on those 'children' fathered by Third Reich (TR) soldiers.⁴ Furthermore, the great majority of these studies focus on CBOW living in the democratic, pluralist, countries of Europe, in nations, such as Denmark, Norway, Finland, the Netherlands, and France (see Warring 2006; Ericsson & Ellingsen 2006; Westerlund 2011; Diederichs 2006; Virgili 2006).

(Virgili 2006, 147). Conversely, in Norway and Denmark for example, studies show varying acts of institutionalized discrimination (Borgersrud 2006; Ericsson & Ellingsen 2006; Ericsson 2011; Øland 2006).

² For the purposes this broader research project, the terms "Third Reich" (TR) and "Soviet" (USSR) CBOW are used concerning children of not only German and Russian soldiers, but also those of other nationalities serving in those armed forces.

³ These interviews collected from 2016 to 2019 make a part of a larger study of CBOW in Latvia, in average more than two hours in length and containing nearly 80 hours of material which is now stored in the archives of the Museum of the Occupation of Latvia (LOM).

⁴ There have been only a few thorough studies of U.S.S.R. CBOW in Austria and Germany (see Behlau 2015; Stelzl-Marx 2015; 2011) and some exploratory studies of U.S.S.R. prisoner of war (POW) CBOW in Finland (see Westerlund 2011; Westerlund 2011a; Uhlenius 2011) and Norway (see Soleim 2011).

In the former USSR, as in the former ‘Eastern Bloc’ of Europe, the author is not aware of any studies of U.S.S.R. CBOW. Moreover, to date, there have been no thorough studies of T.R. CBOW living in the Soviet Union (USSR); the studies conducted hitherto have been of an exploratory nature (see Stelzl-Marx 2017; Warring 2006a; Mühlhäuser 2017; 2014). In the USSR, as Stelzl-Marx (2017, 350) indicates, essential questions regarding these CBOW and their mothers remain unanswered.

Childhood discrimination

Western European studies show that CBOW who were ‘outed’ experienced varying forms of discrimination during their childhoods. They, like their mothers, in their local communities were often ostracized and alienated, treated as pariahs. They were frequently treated as invisible, Lee writes, “not talked about or talked to,” in the “shadowlands” of society (Lee 2017, 89). In Norway, for example, studies show that neighboring parents may forbid their children to play with *tyskerunge* (German brats) and, at times, even teachers ignored them in schools (Ericsson & Ellingsen 2006, 96). Such acts of alienation, which often created the feeling of being an outcast, have been noted across WWII CBOW studies in Europe.⁵ These and other studies of WWII CBOW, much like a questionnaire conducted on 100 T.R. CBOW in the Netherlands, show that many such children came to feel rejected by their local communities (Diederichs 2006, 160).

Yet, the stigma upon such children is much easier to recognize in how ‘outed’ WWII CBOW were frequently singled out for more direct acts of discrimination. Across the topic of study, testimonies of CBOW, associated with ‘enemy’ or not, often contain tales of being physically molested and verbally abused, of being singled out as not belonging to that community (Lee 2017, 89–91). Bullying with derogatory terms, usually perpetrated by other children, but often by adults and at times even teachers,⁶ seems to be a

⁵ For example, such alienation has been noted for T.R. CBOW in Finland (Uhlenius 2011, 157) and France (Picaper & Norz 2004; Virgili 2006, 147), as well as for U.S.S.R. CBOW in Germany and Austria (Stelzl-Marx 2011, 252), and for U.S.S.R. POW CBOW in Norway (Soleim 2011, 226; 223) and Finland (Uhlenius 2011, 155).

⁶ In Finland, for example, Uhlenius informs that the teachers of T.R. CBOW “could signal to children that something was wrong with them by the way they acted such as pressing a child for his or her father’s name” (Uhlenius 2011, 157). Furthermore, a comparative survey of Danish and Norwegian T.R. CBOW shows that “18.5% of the respondents in the Norwegian sample and only 7.7% of the Danish indicated that

pattern across WWII CBOW studies in Western Europe (Lee 2017, 65). Throughout Western Europe, in varying nations, the existence of neutral and insulting terms, the existence of “striking linguistic parallels” in the naming of WWII T.R. CBOW as a group, Drolshagen argues, “hints at a perceived need to define them as ‘others,’ as ‘not belonging to us as nation and people’” (Drolshagen 2006, 240).

However, it should be stressed that not all ‘outed’ CBOW had the same experiences; that the experiences of individuals depended on a variety of factors. And, that these experiences differed from nation to nation, from community to community, from child to child. For example, while many of the U.S.S.R. CBOW in Germany and Austria described experiences of stigmatization and discrimination, “others emphasize their loving homes and the absence of any discrimination at school or in the local communities” (Lee 2017, 244). Moreover, a comparative study of Danish and Norwegian T.R. CBOW shows that CBOW in Norway “have been exposed to stigmatization and discrimination to a much larger extent when compared to Danish children in similar circumstances” (Øland & Mochmann 2011, 234) and it also displays varying experiences within those nations.⁷

Additionally, and critical for this study, while T.R. CBOW in the U.S.S.R. are understudied, there are indications that experiences with stigma varied within the vastness of that regime. While the exploratory work of Stelzl-Marx indicates that such children were mocked and discriminated against, exposed to various forms of social stigmatization and discrimination (Stelzl-Marx 2017, 349–350) and that the testimonies of such ‘children,’ in three documentaries of T.R. CBOW in the USSR, all include experiences of discrimination (Drolshagen 2006, 238), Stelzl-Marx also acknowledges that even ‘enemy’ fraternizers within the U.S.S.R. may have had differing and changing experi-

“Teachers looked down on me – got no help when mobbed” and 8% of the Norwegians and 1.9% of the Danes were “pointed out as a ‘German kid’ by the teachers” (Øland & Mochmann 2011, 234).

⁷ Øland and Mochmann tell us that, of those surveyed for the study, “45.2% of the Norwegians indicate that they were called a ‘German kid,’ whereas this happened to only 13.4% of the Danish sample. Similarly, the Norwegian child of a German soldier was “physically mobbed by adults” four times as much (15.2%) and ‘physically mobbed by other children and youth’ three times as much (25.6%) as a Danish child (4.3% and 7.7% respectively). [...] Norwegian children on the way to and from school were also exposed to mobbing to a larger extent than Danish children – 20.2% were ‘often beaten up’ compared to 5.3% in Denmark” (Øland & Mochmann 2011, 234).

ences with stigma (Stelzl-Marx 2017, 344); that such experiences may have varied in connection to that local community's experiences of the war. Furthermore, Kauppala's study of Finnish CBOW in Soviet Eastern Karelia can be cited, which shows that "the children reported that community attitudes to them were not hostile or scornful. [That] in the schools, the worst they suffered was to have some people call them Finns" (Kauppala 2011, 321). To date, it cannot be concluded if these experiences of social stigma varied so greatly due to the nationality of the father (as Kauppala's study was of Finnish CBOW in the USSR, not T.R. CBOW) or due to cultural, regional, or other factors, such as the immense difference of life under a totalitarian regime.⁸ Nevertheless, these examples do indicate that social stigma may have varied across the USSR. Suggesting that, to understand the social stigma endured by a specific group of CBOW in the USSR, such as T.R. or U.S.S.R. CBOW in Latvia for example, it is essential to understand the collective norms and circumstances of those particular peoples.

Challenges to evaluating CBOW stigma in Latvia

While it is beyond the scope of this article to compare and contrast CBOW stigmas in Western Europe to those in the Soviet-occupied Latvia, or to fully envision the social sentiments faced by such CBOW in Latvia, this section is dedicated to some of the challenges faced to establishing the existence of social stigma in Latvia. This context should not only bring to light these challenges, but also indicate why an analysis of childhood experiences may not give a definitive answer to whether such CBOW were socially stigmatized in Latvia. Before addressing these local challenges, it should be noted that any attempt at evaluating stigma is likely to be exploratory at best. As discussed, evaluating CBOW stigma requires an understanding of that local community's contemporary collective norms, including the social perception of the 'enemy', and how they were transgressed by CBOW origins. Yet, as Lapinski and Rimal indicate, "because collective norms exist at the social level and because

⁸ Kauppala writes that "the children of Finnish soldiers and their mothers managed astonishing well in the gloomy Stalin era Soviet Union when compared to what happened in other countries" (Kauppala 2011, 321). The cause of this high level of social acceptance, Kauppala theorizes, may be that the "tolerant atmosphere was the archaic, in some way even medieval, character of both Karelian and Russian popular culture in Eastern Karelia. This would seem to result in a collective, sometimes conscious and sometimes subconscious, understanding of these children as "children of love" and not as "children of enemy"" (Kauppala 2011, 321).

they are not explicitly codified, measuring them represents one of the primary challenges for communication scholars” (Lapinski & Rimal 2005, 129–130).

Furthermore, in Latvia, such an evaluation is faced with additional challenges. For one, a lack of public interest and that of public knowledge are very hard to gauge and differentiate. In the case of U.S.S.R. CBOW in Latvia, it can be said that all 15 subjects did not have their origins hidden; in other words, the origins of 100% of the U.S.S.R. CBOW were broadly known by their local communities. Yet, while some statistics that indicate the concealment of T.R. CBOW origins can be provided, it is much harder to quantify how many of these children were, in fact, successfully hidden from society. That is, while it can be calculated how many T.R. CBOW were misinformed about their origins, how many were instructed to lie by their caregivers, or how many families tried to hide CBOW origins from the state, it is much harder to say how many were, in fact, effective in these pursuits. Therefore, while it can be said that there are clear indications that the origins of ten T.R. CBOW subjects, or 43.4%, were known by their local communities during their childhoods, it is much more difficult to tell with certainty to whom and to what extent that information was known.

It can be said that eight out of the 23 T.R. CBOW subjects were misinformed, and that five encountered silence from their caregivers, regarding their origins. Yet, while 13 T.R. CBOW subjects, or 56.5%, were withheld truths regarding their paternity, hiding the facts of origins in the private sphere did not necessarily mean that the truths were not known by the public. In fact, the majority of these 13 T.R. CBOW subjects, as has also been observed in Western European studies,⁹ report learning the truth of their origins from outside sources, often from their local communities or distant relatives. Furthermore, within this discussion of concealing origins, it should be noted that 56.5% of the T.R. CBOW subjects show very direct attempts made to conceal their identities from the Soviet state. Yet, again, it is much more difficult to quantify with certainty how many of these T.R. CBOW were, in fact, successfully hidden from that state.

It can be said that there are often many layers of silence and lies that criss-cross and tangle in a single testimony; that, who is privy to what information, even in the family, is not always clear. For example, in the group of ten T.R. CBOW who seem to have been known by their local communities,

⁹ For examples, see Stelzl-Marx’s study of U.S.S.R. CBOW in Austria (Stelzl-Marx 2011, 253) or Uhlenius’ study of T.R. CBOW in Finland (Uhlenius 2011, 155–157).

there are three individuals who had their origins hidden from the state, as well as two who were nonetheless met with silence on the subject at home. In other words, an evaluation of T.R. CBOW social stigma in Latvia is faced with a web of silence and/or lies regarding their origins; one that is hard to untangle and impossible to quantify.

As mentioned, many caregivers relied on lies and/or silence in the private sphere to keep the child from knowing, and therefore revealing, such 'dangerous truths.' As one T.R. CBOW subject recalls: "What could I have told [others], if I didn't know? What could I tell [them]? [...] She [mother] said absolutely nothing. I, myself, had to figure it out" (LOM: 2300/3353e). Another T.R. CBOW, who was told his father was a local who had died during the war and nothing else, recalls: "That is all. If someone asks you something, then you must say that [the city of] Rēzekne was bombed and father died. The question is answered. Because those were crazy times, they were such times that even a ram could have broken its leg there" (LOM: 2300/3375e). Or, as one T.R. CBOW, who was falsely told that her father was her mother's first husband who had been arrested, charged as an 'enemy of the people', and sent to a GULAG, recalls "That [father] was a forbidden subject. He was deported and that was all. We had not been deported. At nights we sat there and waited, there were biscuits and a change of clothes to take with us. Tied up in a bundle. At night, they drove around and took people. We also sat and thought the same would happen to us" (LOM:2300/3352e).

As this last example also illustrates, the vast majority of CBOW subjects, including the U.S.S.R. CBOW, reflect an atmosphere of silence, secrecy, and fear in their private spheres. As 27 respondents, or 71% of all the CBOW subjects, reporting some form of Soviet state-led repressions,¹⁰ including murders, targeted at their families, nearly all CBOW report knowing that personal details regarding the family, not only those related to their fathers, should not be discussed in public. Moreover, significantly, these testimonies also reflect a general, societal, silence regarding the past in society. As one U.S.S.R. CBOW subject recalls, "There were no instructions, but we [children] already knew that it wasn't allowed [to talk]. Grandmother also didn't allow much talk, also during the time of Stalin she didn't allow it. 'Hush, Hush!' That was how it was. There was fear" (LOM: 2300/3368e). Another U.S.S.R. CBOW recalls: "After the war you were not allowed to open your mouth.

¹⁰ 66.6% of the USSR, and 73.9% of the TR, CBOW subjects mention family members falling victim to, or escaping from, Soviet state-orchestrated repressions.

What you think, that is not known. Otherwise, you will be immediately sent to Siberia. You were not allowed to say anything. When we spoke about the governments, [we spoke] null. That was all endured quietly, that which we thought. I remember the silence. Especially [among] the farmers, who had not been caught and sent to Siberia, when everyone around them had been deported” (LOM: 2300/3374e).

Such social silence regarding the recent past, coerced by the terror inflicted by the totalitarian state, seems to be characteristic of society during the Stalinist regime (see Figs 2007). It was an atmosphere where, as one T.R. CBOW recalls, “Basically we were raised so that there was no chatting around. In general, we were brought up in such a way that what happened in the family was not spoken about outside. That was the norm. Maybe we were raised so as not to trust anyone, anywhere. Because they, the adults, did not trust and that was the norm – that nothing was spoken about outside the family” (LOM: 2300/3363e). Therefore, testimonies in Latvia show that most T.R. CBOW families utilized this silence to conceal the truths of origin. That is, it can be said that even if some T.R. CBOW subjects do not express overt acts made to conceal the facts of origin in their local communities, such as lies in the public sphere, they most often than not reflect the use of silence on the topic. In fact, only one T.R. CBOW subject recalls being instructed by her mother on how to address the topic of her father (LOM: 2300/3288-3290).¹¹ Surprisingly, when T.R. CBOW knew or learned the facts of their origins, caregivers seemed to have relayed on the child to know how to treat the topic in a public setting. Thus, most of the T.R. CBOW subjects report that it was instinctually known not to speak of their fathers. As one T.R. subject reports, “I myself understood, that such things should not be spoken about” (LOM: 2300/3396e). Another stated, “I was sensible enough. Because that whole atmosphere was such that, you had to understand for yourself” (LOM: 2300/3366e). One subject, who was told the truth of her father when she was a teenager, explains: “No. That goes without saying. No one had to tell it. That is only allowed to remain between us. Between mother and daughter. Because such information could not be told to anyone in those times” (LOM: 2300/3391e).

By now, it should be clear that the study of WWII CBOW in Latvia, unlike the vast majority of previous CBOW studies in Europe, regards the life course of such children in a totalitarian state. It is a factor which seems

¹¹ She was told to respond that she does not know who he was and that he had died in the war (LOM: 2300/3288-3290).

essentially important when evaluating acts of discrimination and considering the existence of social stigma. That is, in Soviet-occupied Latvia, all social interactions, including stigmatization, were taking place in a social setting vastly different from the studies conducted in pluralist Europe. Social interactions were taking place in a nation that was, once again, occupied by a murderous totalitarian regime, and where populations were coerced into conforming to a singular, state-enforced, identity. Such experiences not only likely effected societal perceptions of the ‘enemy,’ something beyond the scope to this study, but also impacted how all mnemonic sharing, including stigmatization, took place. As one T.R. CBOW, who was known by her local community, recounts, “It cannot be said that I was branded [a CBOW], as also no one asked me [about my father]. No one ever asked me, I was never asked by anyone – where is your father or something like that. Nobody ever asked me that” (LOM: 2300/3390e). Another T.R. CBOW, who was likely not known by his local community, recalls: “They didn’t know and, also, no one ever asked. If I can remember now, then I remember that no one asked me; neither about my father nor about anything. The war was over, everyone was happy to have survived” (LOM: 2300/3375e).

In summary, it is extremely difficult to gauge CBOW stigma in Soviet-occupied Latvia; to tell if a lack of discrimination is, in fact, due to a lack of public outrage, or due to a lack of public knowledge and/or the abundance of societal fear. Evaluating the topic of stigma in Soviet-occupied Latvia requires acknowledgment of the essentially different social world of a totalitarian state and its effects on mnemonic sharing. For example, while only four T.R. CBOW, and none of the U.S.S.R. CBOW, recall overt childhood social discrimination in relation to their fathers by their peers,¹² it must, nonetheless, be considered how totalitarianism impacted childhood social interactions. That is, consideration must be taken for the possibility that there may have existed a fear-induced suppression, an oppression, of such topics in society and, therefore, of CBOW discrimination in Soviet-occupied Latvia. Crucially, it must be acknowledged that, under these circumstances, a lack of discrimination may not necessarily indicate a lack of social stigma. Essentially, it can be said that, in Western Europe it may be easier to identify ‘honest’ social sentiments directed at WWII CBOW, because such communities were pluralist and, therefore, ‘free to discriminate.’

¹² Two of these subjects recall being called a ‘German,’ and the other two also experienced physical harassment, by peers.

Source and literature

Museum of the Occupation of Latvia [Latvijas okupācijas muzejs (LOM)] Audiovisual material archives. CBOW interview collection (LOM 2300/3237–3239; 3250–3253; 3288–3290; 3350e; 3351e; 3352e; 3353e; 3354e; 3355e; 3356e; 3357e; 3358e; 3359e; 3360e; 3361e; 3362e; 3363e; 3364e; 3365e; 3366e; 3368e; 3369e; 3370e; 3371e; 3372e; 3373e; 3374e; 3375e; 3376e; 3381e; 3387e; 3388e; 3389e; 3390e; 3391e; 3392e; 3394e; 3396e; 3405e; 3406e; 3407e). Interviews recorded by Oskars Gruzīņš and Aivars Reinholds 2016–2019 in accordance with European Union’s Horizon 2020 research and innovation program under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 642571.

Behlau, W. (2015). *Distelblu ten: Russenkinder in Deutschland* [From Thistle Flowers Russian children in Germany]. Ganderkesee: con-thor Verlag.

Borgersrud, L. (2006). Meant to be Deported. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 71–92.

Diederichs, M. (2006). Stigma and Silence: Dutch Women, German Soldiers and their Children. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 151–164.

Drolshagen, E. D. (2006). *Besatzungskinder and Wehrmachtskinder: Germany’s War Children*. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 229–248.

Ericsson, K. & Ellingsen, D. (2006). Life Stories of Norwegian War Children. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 93–111.

Ericsson, K. (2011). “German Brats” or “War Children.” In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 203–217.

Figes, O. (2007). *The Whisperers: Private Life in Stalin’s Russia*. New York: Picador.

Goffman, E. (1990). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.

Grieg, K. (2001). *War and Children Identity Project*. Bergen: War and Children Identity Project.

- Kauppala, P. (2011). "Children of Love" and Their Mothers in Postwar Soviet Karelia. In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 320–321.
- Lapinski, M.K. and Rimal, R.N. (2005). An Explication of Social Norms. *Communication Theory*, no. 15: 127–147.
- Lee, S. (2017). *Children Born of War in the Twentieth Century*. Manchester: Manchester University Press.
- Mühlhäuser, R. (2014). Between 'Racial Awareness' and Fantasies of Potency: Nazi Sexual Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union, 1942–1945. In: D. Herzog, ed. *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Pp. 197–220.
- Mühlhäuser, R. (2017). Reframing Sexual Violence as a Weapon and Strategy of War: The Case of the German Wehrmacht during the War and Genocide in the Soviet Union, 1941–1944. *Journal of the History of Sexuality*, no. 26 (3): 366–401.
- Øland, A. & Mochmann, I.C. (2011). Children of Danish Mothers and German Soldiers in Denmark 1938–48. In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 228–241.
- Øland, A. (2006). Silences, Public and Private. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 53–70.
- Picaper, J.-P. & Norz, L. (2004). *Enfants Maudits: Ils Sont 200 000 – on les Appelait les "Enfants de Boches" [Cursed Children: There are 200,000 – they were called the "Children of Boches"]*. Paris: Éditions des Syrtes.
- Soleim, M. N. (2011). Children of Soviet Prisoners of War and Soldiers in Norway, 1942–1946. In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 218–227.
- Stelzl-Marx, B. (2011). The Children of Soviet Occupation Soldiers and Austrian Women, 1945–55. In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 242–260.

Stelzl-Marx, B. (2015). Soviet Children of Occupation in Austria: The Historical, Political and Social Background and its Consequences, *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, no. 22 (2): 277–291.

Stelzl-Marx, B. (2017). Wehrmachtskinder in der Sowjetunion. Die vergessenen Sekundäröpfung des Zweiten Weltkrieges [Wehrmacht Children in the Soviet Union. The Forgotten Secondary Victims of World War II]. In: G. Heidenreich, ed. *Born of War – Vom Krieg geboren Europas verleugnete Kinder [Born of War-Born of War Europe's Disavowed Children]*. Berlin: Ch. Links. Pp. 338–359.

Uhlenius, P. (2011). The Hidden Children of German Soldiers and Soviet Prisoners of War. In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 153–158.

Virgili, F. (2006). Enfants de Boches: The War Children of France. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 138–150.

Warring, A. (2006a). Intimate and Sexual Relations. In: R. Gildea, Warring, A., & Wieviorka, O., ed. *Surviving Hitler and Mussolini: Daily life in occupied Europe*. Oxford: Berg. Pp. 88–128.

Warring, A. (2006). War, Cultural Loyalty and Gender: Danish Woman's Intimate Fraternization. In: K. Ericsson, & Simonsen, E., ed. *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford: Berg Oxford international Publishers. Pp. 35–52.

Westerlund, L. (2011a). *Saksalaisten Sotilaiden Lapset: Ulkomaalasten Sotilaiden Lapset Suomessa 1940–1948, Osa I [The Children of German Soldiers: Children of foreign soldiers in Finland 1940–1948, Volume I]*. Helsinki: Kansallisarkisto.

Westerlund, L. (2011). Finnish Women Who Consorted With Soviet Prisoners of War And Their Children 1942–1945. In: L. Westerlund, ed. *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia, Volume II*. Helsinki: Nordprint. Pp. 105–120.

Oskars Gruziņš

Latvijas karā dzimušo bērnu stigmatas izvērtējums un pētniecības izaicinājumi

Atslēgas vārdi: karā dzimušie bērni, stigma, ģimenes atmiņa, kolektīvā atmiņa, totalitārisms

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota Latvijas karā dzimušo bērnu (*children born of war*; CBOW) stigmatizācijas pētniecības problemātika. Ar jēdzienu “karā dzimušie bērni” tiek apzīmēti tie bērni, kuru nākšanu pasaulē kontekstuāli nosaka karš un kuru viens vecāks ir ārvalstu militārpersona, bet otrs – vietējais iedzīvotājs. Rakstā atspoguļoti rezultāti, kas iegūti, veicot plašu pētījumu par Latvijas karā dzimušajiem bērniem, kuru piedzimšana saistīta ar Otrā pasaules karu un kuru tēvs ir dienējis kādā no Trešā reihā militārajām vienībām vai Sarkanajā armijā un māte ir bijusi Latvijas iedzīvotāja. Pētījuma bāzi veido 38 mutvārdu vēstures intervijas, kas veiktas 2016.–2019. gadā visos Latvijas reģionos Marijas Sklodovskas-Kirī inovatīvajā mācību tikla projektā “Karā dzimušie bērni – pagātne, tagadne un nākotne”.

Daudzi pētījumi, kas īstenoti par nacistiskās Vācijas okupētajās teritorijās karā dzimušajiem bērniem, liecina, ka faktiski gandrīz visi šai sociālajai grupai piederīgie bērni un viņu mātes pēc Otrā pasaules kara pieredzēja stigmatizāciju. Latvijā veikto mutvārdu vēstures liecību analīze ļauj secināt, ka padomju Latvijā situācija pēc kara bija citādāka.

Būtisks faktors, kas varēja ietekmēt karā dzimušo bērnu stigmatizāciju padomju Latvijā, bija informācijas par karā dzimušo bērnu tēviem pieejamība. Daudzos gadījumos, it īpaši, ja tēvs piederēja Trešā reihā militārpersonām, tā tika prasmīgi slēpta. Mutvārdu vēstures interviju kvantitatīvā kontentanalīze rāda, ka 56,5% karā dzimušo bērniem, kuru tēvs bija saistīts ar nacistiskās Vācijas karaspēku, izcelsme tika slēpta, lai gan nereti informācija par viņu tēviem cirkulēja lokālajā publiskajā un privātajā telpā. Savukārt karā dzimušiem bērniem, kuru tēvs nāca no Padomju Savienības militārpersonu vidus, izcelsme netika noklusēta. Tomēr arī šajos gadījumos ģimenes un bērni nepiedzīvoja stigmatizāciju. Tādējādi var secināt, ka Latvijā stigmatizāciju un tās pakāpi ir grūti izvērtēt, jo tā netiek īstenota tiešā veidā, kā tas notika vairākās Rietumeiropas valstīs.

Mutvārdu vēstures liecību kvalitatīvā kontentanalīze rāda, ka lielā daļā interviju konstatējami vairāki noklusēšanas un melu slāņi. Nereti intervētais

cilvēks savā stāstījumā pats nonāk pretrunās, kas liecina, ka pat vienas ģimenes ietvaros eksistēja dažādas karā dzimušo bērnu izcelsmes interpretācijas. Pastāvēja dažādiem adresātiem un dažādās situācijas lietojami stāsti par šo bērnu tēviem un viņu attiecībām ar mātēm. Tādējādi var secināt, ka karā dzimušo bērnu tēmas pētniecība ļauj izzināt arī cilvēku izdzīvošanas un iespējami drošākas un labklājīgākas dzīves veidošanas daudzveidīgās prakses totalitāriskā.

Signe Irbe

Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības Centrālās komitejas biroja lēmumi par jaunatnes politisko audzināšanu 1945.–1949. gadā: reakcija uz “pretpadomju” rīcību

Atslēgas vārdi: komjaunatne, jaunatnes politika, LĻKJS CK birojs, VĻKJS CK birojs, “pretpadomju” rīcība

Ievads

Pēc Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) okupācijas Latvijā 1940. gada jūnijā Latvijas Darba Jaunatnes savienība (LDJS) pārtrauca savu nelegālo stāvokli un lēma par iestāšanos Komunistiskās jaunatnes Internacionālē, tomēr 27. jūlijā Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālā komiteja (CK) sastādīja jaunu Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības (LKJS) organizatorisko komiteju.¹ Ar LKJS dibināšanu LDJS darbība tika pārtraukta, un 1940. gada oktobrī LKJS tika uzņemta Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienībā (VĻKJS) (Bergmanis, Zālīte 2001, 122–125).

Latvijas LKJS (LĻKJS) bija piederīga Latvijas Komunistiskajai (boļševiku) partijai (LK(b)P) idejiski, bet ne organizatoriski. 1941. gada otrajā pusē LĻKJS CK birojs turpināja darbu evakuācijā, kur sagatavoja komjaunatnes darbiniekus politiskajam un speciālajam pagrīdes darbam nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 5. l., 75. lp.). 1944. gada otrajā pusē pēc PSRS aneksijas Latvijā LK(b)P apriņķu komiteju sēdēs, kurās piedalījās LK(b)P apriņķa komitejas pirmais un otrais sekretārs, sekretārs kadru jautājumos, apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētājs un Valsts Drošības tautas komisariāta apriņķa daļas priekšnieks, LĻKJS apriņķu komiteju darbību pasludināja par atjaunotu. Pirmo 28. augustā apstiprināja LĻKJS Daugavpils apriņķa komitejas biroju (LNA LVA, PA-116. f., 2. apr., 2. l., 3. lp.). LĻKJS V kongresā 1946. gada maijā tika pausts, ka LĻKJS organizāciju atjaunošana ir pabeigta (Latvijas Padomju enciklopēdija 1984, 300).

Komjaunatne sastapās ar ievērojamas Latvijas jaunatnes daļas noraidošu attieksmi, jo plašākā nozīmē reprezentēja Latvijas suverenitātes zaudēšanu

¹ Pirmais sekretārs – Eduards Liberts (1909–1981).

un tādējādi nespēja ieinteresēt ar komunistiskajā ideoloģijā balstītajiem uzdevumiem. Par tiem uzskatīja “[...] jaunatnes idejiski politisko audzināšanu, [kom]jaunatne] mācīja jaunu attieksmi pret darbu un soc[iālistisko] īpašumu, cīnījās par burž[uāziskās] ideoloģijas attieksmes izskaušanu jauniešu apziņā, audzināja viņus soc[iālistiskā] patriotisma un proletāriskā internacionālisma garā” (*Latvijas Padomju enciklopēdija* 1984, 299). Pārvēršanās par šādu “padomju cilvēku” prasīja neierastu īpašību izkopšanu, jaunu vērtību atzīšanu un atteikšanos no vērtībām, kas jauniešos bija ieaudzinātas pirms tam: etnisko piederību un tiekšanos pēc pārticības (Saleniece 2020, 208–211), kas tika pasludināta par “buržuāzisku”.

Raksta mērķis ir izpētīt LĻKJS CK biroja pieņemtos lēmumus par jaunatnes politisko audzināšanu, reaģējot uz saņemtajām ziņām par jaunatnes “pretpadomju” noskaņojumu. Tā uzdevums ir analizēt biroja lēmumu lomu komjaunatnes ietekmes nostiprināšanā. Šajā rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) dokumenti no LĻKJS CK biroja un apriņķu komiteju fondiem, kā arī LK(b)P CK biroja un LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietu fondiem un jaunatnes pretošanās organizāciju dalībnieku atmiņām. Par LĻKJS CK biroja vēsturi pieejamā literatūra lielākoties piederīga padomju historiogrāfijai un ideoloģiski konstruēto naratīvu dēļ vērtējama ļoti kritiski. Mūsdienās LĻKJS CK biroja politiku rakstā “Before National Communism: Joining the Latvian Komsomol under Stalin” apskatījis Džefrijs Sveins (*Geoffrey Swain*).

Ar padomju ideoloģiju nesavienojami jaunatnes uzskati un rīcība

LĻKJS CK biroja sēžu protokoli liecina, ka 1944.–1945. gadā komjaunatnes sastāvu galvenokārt veidoja pirms kara komjaunatnē uzņemtie biedri, sarkano partizānu kustības dalībnieki, bijušās pagrīdes dalībnieki un PSRS atbalstītāji. Pirmajos pēckara gados plašākā sabiedrībā vēlme pievienoties komjaunatnei un lojalitāte tai bija sevišķi zema, padarot katra jauna biedra uzņemšanu organizatoru acīs šķietami vērtīgāku.

Nereti apejot oficiāli noteikto kārtību “labāko” biedru uzņemšanai (sākotnēji kļūt par biedra kandidātu, pierādīt sevi komjaunatnes darbā, apgūt statūtus, VK(b)P vēsturi un saņemt rekomendācijas uzņemšanai VĻKJS), komjaunatnei viegli varēja pievienoties arī jaunieši, kuri baidījās, ka viņu sociālā izcelsme tiks uzskatīta par nepieņemamu, un uzskatīja, ka dalība komjaunatnē varētu kļūt par aizsegu “nepareizajai” biogrāfijai. Auru pagasta komsordze Nora Naglis dienasgrāmatā rakstīja:

“Zināma patiesība, ka manas domas un mans darbs ir pilnīgā pretstatā ar īstena komjaunieša pozīcijām. [...] Tomēr paliek jautājums, kāpēc es esmu komjauniete [...]: pirmkārt, mana vāciskā izcelsme no tēva puses un bailes no izsūtījuma, jo visi mani radinieki un draugi kā “fašisti” aizbēga un paslēpās. Cilvēkam ar tādu fašistu radinieku daudzumu kā man nebija nekādas perspektīvas “sociālistiskajā” valstī. Un izbraukšana uz “attālākiem apgabaliem” vairāk nekā nodrošināta.” (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 1375. l., 5. sēj., 3.–14. lp.)

Citkārt motivāciju pievienoties komjaunatnei noteica vēlēšanās vairot savas izglītības un karjeras iespējas, zinot, ka priekšroka uzņemšanai augstskolā varētu tikt dota komjaunatnes biedram (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 10. l., 11.–12. lp.). Jauniešu nacionālās pretošanās organizāciju biedri dažkārt pievienojās komjaunatnei, jo maldīgi uzskatīja, ka šādi iegūs savai organizācijai noderīgu informāciju (Jansons [s. a.], 11.–12.). Savukārt Salaspils “Latvijas Jaunatnes nacionālo partizānu organizācijas” biedrs izmantoja savu komjaunatnes biedra statusu, lai iegūtu munīciju no pazīstama Valsts Drošības ministrijas iznīcinātāju bataljona kaujinieka-komsorga (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 2319. l., 1. sēj., 32. lp.).

Šie ir daži no gadījumiem, kas apliecina, ka par komjaunatnes biedriem kļuva jaunieši, kurus nevadīja lojalitāte pret komjaunatni. Tas atklājās vien gadījumos, kad viņu rīcības vai pausto uzskatu rezultātā radās pamats izslēgt no komjaunatnes. Kopumā 1945.–1949. gadā par politiskiem motīviem izslēgti 243 komjaunatnes biedri.

Izslēgšanas iemesls	Izslēgto skaits	Tiesāto skaits
Darbība nacistiskās okupācijas laikā	55	16
“Pretpadomju elements”, sakari ar tiem	36	2
Dalība jaunatnes pretošanās organizācijā	32	28
Sakari ar nacionālajiem partizāniem vai dalība nacionālo partizānu grupā	31	23
Sakari ar “bandītiem”	25	2
Baznīcas apmeklēšana	17	–
Nevēlēšanās piederēt komjaunatnei, tās darba “izgāšana”	16	–
Sakari ar “kulakiem”, iebildumi pret kolektivizācijas politiku	15	–
“Pretpadomju” aģitācija	10	2
“Fašistiskas” organizācijas biedrs	2	–
Sakari ar vācu karagūstekņiem	2	–
Ģimenes locekļa “nepareiza” biogrāfija	1	–
Nelikumīga atgriešanās no izsūtījuma	1	–

Avots: LĻKJS CK biroja sēžu protokoli, 1945–1949.

LĻKJS CK biroja lēmumu loma (1945–1947)

1946. gada 10. janvārī VĻKJS CK birojs lēmumā “Par Latvijas LĻKJS CK biroja politiskās modribas zaudēšanu” gan LK(b)P, gan LĻKJS CK birojam norādīja, ka VĻKJS CK biroja rīcībā ir “fakti par latviešu buržuāzisko nacionālistu kontrrevolucionārā darba aktivizēšanos jaunatnes vidū” (LNA LVA, PA-101. f., 9. apr., 51. l., 5. lp.). 1945. gada oktobrī Jēkabpils apriņķī par “pretpadomju” aģitāciju un sakariem ar “bandītiem”, ar to domājot nacionālos partizānus, arestēja 2 komjaunatnes biedrus un Valkas apriņķī ar tādu pašu pamatojumu izslēdza vēl 5 komjaunatnes biedrus. VĻKJS CK birojs uzskatīja, ka pirms februāri gaidāmajām PSRS Augstākās padomes vēlēšanām notikusi “[...] buržuāzisko nacionālistu darba aktivizēšanās jaunatnes vidū” (LNA LVA, PA-101. f., 9. apr., 51. l., 5. lp.). VĻKJS tas liecināja, ka LĻKJS CK birojs nav uzdevumu augstumos, jo minēto jauniešu izslēgšanu tas apstiprināja tikai 13. un 20. februārī (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 255. l.).

Šis VĻKJS CK biroja lēmums ir pirmais zināmais dokuments, kas būtiski ietekmēja LĻKJS CK biroja mēģinājumus nostiprināt politisko audzināšanu, nosakot veikt konkrētus sistemātiskus pasākumus skolās. 2. februārī, reaģējot uz VĻKJS CK biroja lēmumu, LĻKJS CK birojs lika noteikt stingru sistemātisku kontroli pār propagandistu un aģitatoru darbu, uzdeva ieviest visās skolās un tehnikumos komsorga amatu, rīkot seminārus skolu instruktoriem, vidusskolu komsorgiem un pagastu pirmorganizāciju sekretāriem (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 255. l., 69.–73. lp.). Tas prasīja masu politiskās audzināšanas darba uzlabošanu, liekot uzsvāru uz cīņu pret “fašistiski-buržuāziskajiem nacionālistiem” un viņu “izpalīgiem”. Būtiska loma tajā bija paredzēta komsorgam, kura uzdevums bija organizēt pasākumus padomju ideoloģijas izplatīšanai (pulciņi, referātu lasīšana, grāmatu, laikrakstu studēšana u. tml.).

LĻKJS CK birojs plānoja, ka 2. februāra lēmums sasniegs arī ārpus savienības jaunatni, veicinot komjaunatnes lomas nostiprināšanos un biedru skaita pieaugumu, taču vēlāmais no esošā ievērojami atšķīrās, komjaunatnes ietekme bija vāja. Komjaunatnes apriņķu komiteju biroju sēžu dienaskārtībās 2. februāra lēmums tikpat kā netika apskatīts, liekot apšaubīt tā ietekmi noteikto uzdevumu tālākā īstenošanā. Apriņķu komiteju biroju sēdēs dominēja saimnieciski jautājumi (sēja, ražas novākšana, mežizstrāde, skolu bibliotēkas, remonts u. tml.). Arī saikne starp LĻKJS pagasta pirmorganizācijām un apriņķa komitejām, kā arī LĻKJS apriņķa un LK(b)P apriņķa komiteju bija vāja, bet savstarpējā komunikācija un darbs “uz vietām” – nereti formāls (LNA LVA, PA-101. f., 12. apr., 263. l., 162. lp.). Piemēram, pēc jaunatnes pretošanās organizāciju atklāšanas Alūksnes, Pļaviņu un Jēkabpils skolās LĻKJS CK birojs mainīja tā

brīža politiskās audzināšanas praksi, mēģinot darbā iesaistīt LK(b)P apriņķa komiteju. Taču panākumi nesekoja un LĻKJS CK ziņoja LK(b)P CK, ka, piemēram, Jēkabpils apriņķa partijas un komjaunatnes komitejas neveic nekādu politisko darbu (LNA LVA, PA-101. f., 9. apr., 56. l., 14. lp.) Saukas Lauksaimniecības tehnikumā, kur atklājās, ka pieci audzēkņi un viens tehnikuma darbinieks bija “Latvijas Jaunatnes nacionālās organizācijas” biedri (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 257. l.).

Apskatot citus līdzīgus gadījumus, jāsecina, ka LĻKJS un LK(b)P, kā arī LĻKJS CK un tās padotībā esošo apriņķa komiteju starpā līdzīga situācija saglabājās līdz 1948. gadam, kad LĻKJS sāka nostiprināt savu ietekmi jaunatnes politiskajā audzināšanā.

Komjaunatnes ietekmes nostiprināšana (1948)

Aplūkotie LĻKJS CK biroja centieni vairota komjaunatnes biedru skaitu nenesa vērā ņemamus panākumus. Ārpussavienības jauniešiem bija samērā viegli norobežoties no komjaunatnes uzdevumiem un politiskās audzināšanas idejām, jo komjaunatnes organizācijām nebija instrumentu, kā sasniegt tai nepiederošos jauniešus. Līdzīgi nesekmīgi bija mēģinājumi “pāraudzināt” pedagogus un izplatīt komjaunatnes ietekmi šādā ceļā. Vēl 1949. gadā mazāk nekā 10% skolotāju bija komjaunatnes biedri (Rahi-Tamm, Saleniece 2006, 462).

Pārmaiņas skolu audzēkņu un pedagoģiskā personāla dzīvē ienesa LĻKJS CK un LPSR Izglītības ministrijas lēmums “Par vidusskolas komsorga pienākumiem” komjaunatnes pirmā sekretāra Eduarda Berklava (1914–2004) un izglītības ministra Kārļa Strazdiņa (1890–1964) vadībā. Lēmums paredzēja ciešāku skolas direktora un pedagoģiskā kolektīva sasaisti ar komjaunatni un tās uzdevumiem nekā jebkad agrāk. Turpmāk skolas komjaunatnes pirmorganizācijas ikmēneša plāns, kā arī komsorga ikmēneša atskaites komjaunatnes apriņķa vai pilsētas komitejai bija jāapstiprina skolas direktoram. Direktora atbildības pieaugums ievērojami mazināja iespējas ignorēt komjaunatni vai tikai formāli sadzīvot ar to (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 471. l., 3. lp.).

Daudzi skolu direktori steidza apliecināt jauno pienākumu izpildi, cenšoties panākt jauniešu piespiedu uzņemšanu komjaunatnē, pat izmantojot draudus par tālāku jautājuma apspriešanu pedagoģiskajā sēdē (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 471. l., 1.–6. lp.). Taču atsevišķi gadījumi liecina, ka jaunieši nebaidījās atteikties no dalības komjaunatnē. Piemēram, ziņojums LK(b)P CK birojā atklāj, ka kādā skolā, sapulcējot aptuveni 600 skolas audzēkņus un liekot tiem rakstiski atbildēt uz jautājumiem par vecāku biogrāfiju un paskaidrot, kādēļ tie nav VĻKJS biedri, vairums jauniešu atbildējuši, ka dalība komjau-

natnē nav obligāta un viņi vēlas būt bezpartejiski (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 471. l., 1.–6. lp.). Kāds spilgtāks atgadījums liecina, ka pēc nesekmīga mēģinājuma fiktīvi pāriet uz pirmorganizāciju Ādažu apriņķī un tā pamest pirmorganizāciju Jelgavas apriņķī, “uz pagasta komitejas sekretāra aicinājumiem ierasties sapulcēs b. Mazure [...] sūtīja sekretāram izaicinājumus atpakaļ, ar piezīmi, lai tos viņš līmējot uz sienām” (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 55. l., 2., 5. lp.).

Pēc minētā LĻKJS un Izglītības ministrijas vienotā lēmuma stāšanās spēkā komsorgs tika pasludināts par pilnvērtīgu skolas pedagoģiskā kolektīva pārstāvi, kurš kopā ar direktoru atbildēja par skolas politisko pulciņu darbību. Viņam bija tiesības sekot līdzi skolēnu sekmēm, uzvedībai, darbam ar vecākiem un zināmā mērā arī skolotāju darbam:

“Komsorgam savs darbs jāīsteno ciešā kontaktā ar klases audzinātāju, panākot, lai audzināšanas plānā tiktu iekļauti arī vēstures, tradīciju un komjaunatnes organizācijas nolikuma jautājumi. [...] Komsorgam, ar klases audzinātāja ziņu, jāveic darbs ar audzēkņu vecākiem, apspriežot komunistisko audzināšanu.” (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 456. l., 186. lp.)

“Komunistisko audzināšanu” arvien biežāk sāka attiecināt uz visiem skolas audzēkņiem, ne tikai komjauniešiem, jo iespējas iejaukties pedagoģiskajā darbā ar minētajiem instrumentiem kļuva plašākas. Arvien biežāk komjaunatnes dokumentos sastopams jēdziens “padomju skola”, izglītības vidē izplatot ideju, ka noteikta jaunatnes daļa ar padomju ideoloģijai neatbilstošu uzvedību nevar būt skolai (ne vairs tikai komjaunatnei) piederīga. Izslēgšana no skolas kā sods un tā ietekme uz izredzēm sekmīgi turpināt izglītību varēja skart ikvienu jauniešu daudz smagāk nekā, piemēram, izslēgšana no komjaunatnes.

1947. gada komjaunatnes biedru skaita pieaugums bija piedzīvojis kritumu un togad komjaunatnei pievienojās 5000–6000 jauniešu (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 456. l., 104. lp.), bet 1948. gadā tas pieauga par aptuveni 10 000 (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 458. l., 164. lp.). Dž. Sveina premisa ir, ka LĻKJS bija spējīga sasniegt pietiekamu biedru skaitu tikai tad, kad tā “atmeta mēģinājumus pievienot biedrus, vadoties pēc viņu darbības kara laikā vai šķiriskās piederības, un koncentrējās uz etnisko latviešu uzņemšanu” 1950.–1951. gadā (Swain 2012, 1239, 1261–1262). 1948. gadā sasniegtais biedru skaita pieaugums, kas divkārt pārsniedza 1947. gadā uzņemto biedru skaitu, liek secināt, ka ietekme uz biedru skaita izmaiņām notika mērķtiecīgi, ilgākā laika posmā.

Nākamreiz komjaunatnes biedru skaits ievērojami auga pēc 1949. gada 25. marta deportācijām. Līdz 1949. gada janvārim biedru skaits bija aptuveni² 44 846, bet gadu vēlāk tas bija pieaudzis gandrīz par trešdaļu, sasniedzot 59 058. Aptuveni 8 362 no šiem jauniešiem iestājās komjaunatnē tieši kolhozu pirmorganizācijās, kamēr amatniecības un fabriku rūpniecības apmācības skolās komjaunatnē iestājās aptuveni 2048 jaunieši (LNA LVA, PA-101. f., 12. apr., 264. l., 264. lp.). Vēl 1948. gada vidū 4000 kolhozos bija dibinātas tikai 75 komjaunatnes pirmorganizācijas (LNA LVA, PA-201. f., 1. apr., 459. l., 154. lp.), bet 1949. gada decembrī to skaits bija pieaudzis līdz 1991 (LNA LVA, PA-101. f., 12. apr., 264. l., 264. lp.). Straujais biedru skaita pieaugums radīja izmaiņas LĻKJS CK biroja īstenotajā politiskajā audzināšanā, aizsākot kvalitatīvi citādu komjaunatnes vēstures posmu Latvijā.

Nobeigums

VĻKJS CK biroja 1946. gada 10. janvāra lēmums veicināja pārmaiņas LĻKJS CK biroja īstenotajā politiskajā audzināšanā, vairojot komjaunatnes ietekmi un jaunatnes sovietizācijas instrumentus, taču nespēja plaši ietekmēt jaunatnes daļu, kas nevēlējās komjaunatnei piederēt. Par LĻKJS CK biroja nozīmīgāko soli uzskatāms pirmā sekretāra LĻKJS CK un LPSR Izglītības ministrijas 1948. gada februāra lēmums par komsorga tiesību paplašināšanu, kas nostiprināja komsorga lomu pedagoģiskajā kolektīvā, paverot daudz plašākas ideoloģiskās kontroles iespējas.

Avotu un literatūras saraksts

LNA LVA, 1986. f. (LPSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas, 1940–1941, 1944–1986)

LNA LVA, PA-101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas biroja dokumenti, 1940–1985)

LNA LVA, PA-116. f. (LK(b)P Daugavpils apriņķa komiteja)

LNA LVA, PA-201. f. (LĻKJS CK biroja dokumenti, 1940–1965)

Roberts Jansons. *Latviešu nacionālās skolu jaunatnes pretošanās kustības pret Latvijas okupantiem 1946.–1947. g. Liepājā un lauku novadā.* [s. a.], Liepāja. [Latvijas] Okupācijas Muzeja fonds, 6284.

Bergmanis, V., Zālīte, I. (2001) PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940). Grām.: *Latvijas izlūk dienesti, 1919–1940: 664 likteņi*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 295 lpp.

² Dati dažādos avotos atšķiras.

Latvijas Padomju enciklopēdija 10 sējumos. 5. sējums, 2. grāmata. (1984) Rīga. 800 lpp.

Rahi-Tamm, A., Saleniece, I. (2006) Re-educating teachers: ways and consequences of Sovietization in Estonia and Latvia (1940–1960) from the biographical perspective. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 47, Issue 4: pp. 451–472.

Saleniece, I. (2020) Jauniešu sociālās adaptācijas iezīmes Austrumlatvijā pēc Otrā pasaules kara. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 206.–218. lpp.

Swain, G. (2012) Before National Communism: Joining the Latvian Komso-
mol under Stalin. *Europe-Asia Studies*, Vol. 64, Issue 7: pp. 1239–1270.

Signe Irbe

**The Leninist Young Communist League of Latvia Central Committee
Bureau Resolutions Concerning Political Instruction of Youth, 1945–1949:
reactions to anti-Soviet sentiments**

Key words: *Komsomol*, youth policy, Leninist Young Communist League of Latvia Central Committee Bureau, All-Union Leninist Young Communist League, anti-Soviet

Summary

After the Soviet occupation of Latvia in 1940–1941 and its further annexation in 1944, the youth of Latvia largely distanced itself from the Leninist Young Communist League (*Komsomol*) as it generally represented the loss of the sovereignty of Latvia and thus could not generate widespread support for its Soviet-oriented goals. On 10 January 1946, the All-Union *Komsomol* Central Committee (CC) bureau reacted to reports of anti-Soviet sentiments among youth in Latvia. It contributed to further attempts in youth sovietisation by demanding that the *Komsomol* CC bureau of Latvia diversify and intensify its methods of political instruction that would result in new member recruitment. However, these attempts were unable to reach the part of youth unassociated with *Komsomol*. A more important step towards establishing the role *Komsomol* had in political instruction, came in February 1948 when the *Komsomol* of Latvia CC and the LSSR Ministry of Education presented a joint decision that made the *komsorg* a member of the school pedagogical staff, thus securing the *komsorg*'s ability to instruct pupils, observe their behaviour and become involved in educational activities, further developing the concept of a “Soviet school”.

Anna Jabłońska

Window to the World of the Past: the importance of Old-Polish diaries and memoirs

Key words: memoir, diary, Poland between the sixteenth and the eighteenth centuries, Old-Polish culture

Introduction

Both a memoir and a diary are primary, descriptive sources in which the narration plays an important role. As a rule, they take the form of a tale.

Memoir, as the name implies, is a record of things worth remembering. The importance of the events and people noted in a memoir could vary greatly. It all depends on the author. Occasionally, a memoir begins with an introduction of the author's ancestors, which can include detailed information about the family lineage (Tuszyński 2006, 34–43). A memoir is usually written after some time has passed from the events and tells the author's life story.

The diary (*diariusz*) in its general form is a record of events with entries organized by date; however, this form was often extended. It was not uncommon for the authors to use both a memoir and a diary form at the same time.

Memoir and diary are subjective forms of narrative, as they show the past through the author's perspective. Author's reflections depend on numerous factors like place of origin, education, knowledge, views on politics, society, economy, religious beliefs, etc. They also depend on the aim and expected result of the author, the target group of readers, or the censorship.

The motivation for writing a memoir could also be very subjective; for instance, Tuszyński begins his memoir with God's and father's blessing to his children and advice for them (Tuszyński 2006, 30–33).

Time could also have influenced the message by distorting and manipulating it. The authors may have even forgotten some information. "[...] the authors of different memoirs and personal diaries [...] were used to sending copies of their work to brothers-neighbours, relatives and especially to the people to whom they gave prominence in their work. More interesting excerpts or even whole memoirs were copied in many of the noblemen manor houses" (Przyboś 2006, 12–14). This could have altered the original story, but from the perspective of a present-day historian, it allowed for the preservation of those signs of past times.

For this form of collecting memories, experiences, events of the past and present to become popular, it was necessary for the reading and writing skills to become prevalent and the transformation from oral tradition to the written word to take place. The era of memoirs and diaries started in the early modern period in Poland, between the 16th and the 18th century. Today, together with the other narratives, they constitute an extremely important group of primary historical sources.

Authors

The Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*) had a particular political, economic, and social system called noble democracy with a foreground role of the *szlachta*, the nobility (Bogucka 2008, 119–213; Bystroś 1976; Ferenc 2005, 117–217; Kitowicz 2003; Kuchowicz 1992; *Polska w epoce Odrodzenia* 1986; *Polska XVII wieku* 1969). They were the ones with access to schools, public life, power, and money. It is no surprise that the authors of the memoirs and diaries descended from noble families and belonging to such a specific social group affected their worldview, which is noticeable in the sources under discussion.

There were different groups of authors of memoirs and diaries. Among them were magnates, people associated with the circles of power, like Jerzy Ossoliński (Hirschberg 1877) or Mikołaj Krzysztof Radziwiłł ‘the Orphan’ (Radziwiłł Sierotka 1966), members of the middle nobility like Teodor Billewicz (Billewicz 2004), and members of the petty nobility, like Jan Cedrowski (Cedrowski 2006).

Some were written by soldiers-noblemen who fought on different fronts with the Cossacks, the Tatars, Turks, Russians, and Swedes. One of the most famous creations of the literature in the period of Polish Baroque was memoirs written by Jan Chryzostom Pasek (Pasek 2010). Other authors-soldiers were Stanisław Żółkiewski, Samuel Maskiewicz, and Jan Florian Drobysz Tuszyński (Sajkowski, Czapliński 1961; Tuszyński 2006; Żółkiewski 2010).

Memoirs and diaries were written mainly by male authors, but there were exceptions to this rule in the form of remarkable and extraordinary eighteenth-century women like Teofila Konstancja Morawska née Radziwiłł (Morawska 2002), a member of a most influential magnate lineage, independent and intelligent, or Salomea Regina Pischelstein née Rusiecka (Pilsztynowa 1957), a doctor, traveller, and a cosmopolitan who practised medicine in Istanbul.

Most of the authors were Catholics, like Radziwiłł ‘the orphan’. There was also a Calvinist Jan Cedrowski among them.

The authors' personality traits played an important role, such as their curiosity about the world and people, sensitivity, intelligence, observation skills, etc.

Reasons

Uncommon events, such as journeys, inspired the authors. Poles travelled a lot to get education from renowned European universities (Muszyńska, Sękowski 1974). Education, understood in a broad sense as becoming acquainted with the world, the people, institutions, and culture, was the main objective of Polish magnates who visited European countries. One of the most valuable memoirs for a modern historian is the description of Jakub Sobieski, the father of the Polish king Jan III Sobieski, a several-year educational journey across Western Europe [Sobieski 1991, 42–219]. Many of the memoirs and diaries that survived until nowadays were created during other types of journeys. Among them were diplomatic missions, business travels (Cedrowski 2006, 19), pilgrimages and visits to places related to religion (Radziwiłł Sierotka 1966), meetings with family and friends (Morawska 2002), or keeping company to fellow travellers (Billewicz 2004; Niemojewski 2006; Sobieski 1991). During official journeys, writing a diary was obligatory (Niemojewski 2006). Travel and tourism were also practised, travellers socialized with people of the same circles. Some got acquainted with foreign countries not willingly, like Poles – Russian prisoners (Kamieński Dłużyk 1966).

The need to leave behind a diary or a memoir was also inspired by the participation in hostilities that took place both at home and abroad. These were, of course, unusual events, but sometimes one gets the impression that they were also some form of adventure, fulfilment of a fantasy.

The discussed sources mention events of different importance and from various fields. Old Polish diaries and memoirs on the one hand present the high politics and public life, spectacular journeys, and critical war campaigns; on the other, they describe personal, family life, and home matters, as well as ordinary joys and concerns of both the elite and the common people – the everyday, private life (Radziwiłł 1980; Solikowski 1855; Cedrowski 2006).

Diaries and memoirs mention not only the authors' contemporaries, but also figures from the past. They also create a certain picture of the world. The authors from the early modern period kept an observant eye on people: families, friends, the great of this world, and foreigners from both the top and the bottom of the social ladder. The authors also determined the characteristic features of those people. What is striking in almost all memoirs and

diaries is the elevated opinion the authors had about themselves and the disdain and contempt for the 'unknown' – foreigners, Jews, or peasants.

The sources indicate that, in the early modern Poland, religion was the most important feature that distinguished people from each other (Kłoczowski 2007, 106–186; Tazbir 1987). The Catholic perspective dominated (Radziwiłł 1980, 179, 192–195, 198–199, 207, 209–212, 214, 19, 220, 225–226, 259). Faith was often associated with a certain social or ethnic origin. Words such as *pagan* or *barbarian* were very ambiguous and, in addition to being related to someone's religion, referred to savagery or wildness.

The authors of memoirs and diaries also stated who was considered an ally or a friend and who was an enemy. Some inhabitants of *Rzeczpospolita* and other lands were well regarded or even admired, others were disdained, condemned, derided, even hated or frightened. Defining *ours* and *others* (*Inny-obcy-potwór* 2016; *Innyi Obcy* 2008) is an important element determining the identity. Classifying, judging people, and stating the attitude towards them is clearly visible in the sources under discussion. *Ours* is a nobleman, Catholic, and the *other* is an invader, an Arian, a peasant, etc. We can also notice extremely negative stereotypes and myths (*Mity polityczne* 2015; *Potęga mitu* 1994) with evident allegations, xenophobia, or even hatred, like the attitude towards the Jews (Czyżewski 2013, 96–97, 149–150, 152–155; Walaszek 1980, 108) or Polish Tatars (Czyżewski 2013).

The Polish-Lithuanian Commonwealth between the 16th and the 18th centuries covered a large area and was inhabited by people of different ethnic origins and faiths. Jews, Ruthenians, Germans, Italians, Scots, Tatars, Armenians, Catholics, Protestants, Orthodox Catholics, and Muslims, among others. The neighbouring states also varied greatly, as *Rzeczpospolita* was a meeting point of the East and the West, the North, and the South. These conditions undoubtedly influenced their worldview and the way the outside, foreign worlds were perceived.

The world was explored, described, and evaluated by dividing it into *known* and *unknown* elements, as well as typical and shocking ones and novelties. Some of these elements were praised, others rebuked, some were respected, others ridiculed and despised (Anonim 1966, 148–219; Morawska 2002; Niemojewski 2006; Pawłowski 1966; Radziwiłł Sierotka 1966, 41, 82).

The geographical extent described in memoirs and diaries varies depending on the author. There was the Commonwealth and the world outside of the Commonwealth, the West: German countries, Bohemia, France, Italy, The Netherlands, Denmark, the East: Russia, the Holy Land, the Ottoman

Empire stretching to the countries of the south, to Portugal and Spain, or even distant India (Anonim 1966; Goryński 1966; Kamiński-Dłuzżyk 1996; Morawska 2002; Otwinowski 1966; Pawłowski 1966; Radziwiłł Sierotka 1966; Pilsztynowa 1957; Rywocki 1966; Sobieski 1991; Taranowski 1966; Walaszek 1980). This division prevailed not only in the literal sense of geographical zones but also as a metaphor for the set of qualities attributed to each of them: the respected, civilized West, the East (mostly associated with Russia) associated with tyranny and social backwardness, and respected but also feared Ottoman Empire.

The Old Polish memoirs and diaries allow us to reconstruct the contemporary landscape with descriptions of nature and also products of human activity. We can follow the routes and trails used to travel and understand the complexity of transportation and tourism.

The description of people and their world is used to create the political, social, economic, and cultural landscape of that time. The authors carefully observed cultural and social life and sometimes participated in it. A lot of attention was devoted to music (Billewicz 2004, e.g. 116, 124, 133, 154, 162, 200, 286; Morawska 2002, 131, 195; Radziwiłł 1980, 123, 205, 301, 303–304, 326, 348; Sarnecki 1958, 6–7, 55–59, 70, 76, 98, 100). There are also descriptions of the material culture of that time. The cultural landscape, especially of foreign countries, also includes art. Attention was drawn to its uniqueness, preciousness, and surprising effect. Very often, various singularities associated with saints (Billewicz 2004) attracted the attention of the writers, which was a characteristic feature of Polish Catholicism (Kitowicz 2003, 19–67; Kuchowicz 1975, 99–143).

The worldview of the writers reflects the Old Polish upbringing with knowledge of figures, places, and events from the past (Greco-Roman and Christian culture). This form of upbringing and education was introduced by the Catholic Jesuit schools (Możdżeń 2006, 245–269, 287–328).

Stories about everyday life related to events like weddings and funerals, but also daily chores, a lot of attention was devoted to money. We can recreate the rhythm of life and the noblemen's world, their specific microcosm and the local community, connections, etc. Various phenomena can also be traced, such as economic and demographic processes. Ordinary life then was much different to what we would consider ordinary today, e.g. escaping Russian troops, the plague of mice, and the famine in Livonia, which caused cannibalism and epidemic (Cedrowski 2006, 3–29).

War played an important role in big politics and in the lives of ordinary people. The Commonwealth in the early modern period fought many wars. There was also internal fighting. Notes made by soldiers allow for the analysis of many aspects: the military strategy, tactics, the enemy's country and its people, etc. (Byliński 1999; Dębołęcki 2005; Dyamentowski 1901; Kubala, Ścieżor 1995; Niemojewski 2006; Pasek 2010). Sometimes they also reveal what war and other local turmoil meant for the civilians who were not engaged in fight (Cedrowski 2006, 14–15, 19–20; Tuszyński 2006, 153–154, 164–165).

Owing to the Old Polish memoirists and diarists we also have information about natural disasters: wars, epidemics, bad crops, famine, fires, locust plagues, etc. We can learn what people were afraid of at that time (*the air* – epidemic, the invasion of the Tatars or the Swedes, etc.)

Conclusions

Old Polish memoirs and diaries preserved the living history, depiction of events observed through the perspective of different groups with rich language describing the details of the material world and the worldview of its inhabitants. It is a unique opportunity to capture the details of this era from the inside, looking at it through the eyes of people living at that time. The authors not only shared their own thoughts and opinions, but also conveyed universally applicable quotes from respected figures and those borrowed from their travel guides. In their works, they showed the attitude towards themselves, others, the surrounding material and spiritual world, the perception of beauty and ugliness, good and evil.

In addition to the content of memoirs and diaries, the literary form also played an important role along with the author's command of the language and the gift of writing (see, e.g., Bauer 2006, 177; Cedrowski 2006; Rusiecka 1957; Sajkowski, Czapliński 1961; Tuszyński 2006).

The authors traced their origins to Poland, Samogitia, Lithuania, or present-day Ukraine. They had contacts with many western and eastern countries, which creates the depiction of Polish origins. Polish mentality and culture are the products of the existence in the world of cultural diversity for many centuries. There is *kutia* from the East and a Christmas tree from the West, the national dress comes from Turkey, and the political system, democracy, from the West.

The events, people, and places, as well as the description of the author's life in Poland and abroad discussed in the article allows to notice one more

important element, Sarmatism. Sarmatism, an original and colourful cultural concept that is now part of the Polish national culture. It is a mixture of certain ideologies, material culture, customs, acts of law, economy, warfare, etc. (Łoziński 1978; Pasek 2010; Tazbir 1986; Tazbir 1998).

The type and quality of information about politics and important events provided in memoirs and diaries vary greatly. For social and cultural historians and biographers, it is an invaluable source of information with extremely colourful descriptions.

Old Polish memoirs and diaries represent the window that opens to the world of the past. They are indispensable for understanding not only the past, but also the present and even the future. The key to discovering that world is getting to know its people and their mentality.

It is also a tale about the people, the authors and the protagonists of their stories and, at the same time, about the people who centuries ago created, described, and saw the past, but also the people who now read, reconstruct, and interpret the history. It is a vision of the world of the past, but also of a world in which we live today, and which influences our understanding of history. It is the past that impacts who we are today, our genetics, preferences, national characteristics, myths and stereotypes, great customs, and bad habits. It describes our roots and identity in an ever-changing modern world.

The Covid-19 pandemic and the war show how current the problems of the past are, the experiences and reactions of the people living in it, and how much we are alike despite all the changes.

Sources

Anonim (1966) *Diariusz peregrynacji włoskiej, hiszpańskiej i portugalskiej* [Diary of Italian, Spanish and Portuguese peregrinations] (1595). In: R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek ed. *Antologia pamiętników polskich XVI wieku* [Anthology of Polish memoirs of the 16th century]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 127–173.

Billewicz, T. (2004) *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678* [Diary of travels around Europe between 1677–1678], ed. M. Kunicki-Goldfinger. Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Byliński, J. ed. (1999) *Diariusz drogi króla JMci Zygmunta III od szczęśliwego wyjazdu z Wilna pod Smoleńsk w roku 1609 a die 18 augusta i fortunnego powodzenia przez lat dwie do wzięcia zamku w Smoleńsku w roku 1611* [Diary of the journey of HM King Sigismund III from the happy departure from Vilnius to Smolensk in 1609 a die 18 August and good luck for two

years to taking the castle in Smolensk in 1611]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Cedrowski, J. (2006) Pamiętnik [Memoire]. In: *Dwa pamiętniki z XVII wieku Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobyusza Tuszyńskiego*. [Two memoirs from the 17th century by Jan Cedrowski and Jan Florian Drobyś Tuszyński], ed. A. Przyboś. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Czyżewski, P. (2013) *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony* [Tatar Al-Furqan true into forty parts divided]. Białystok: Artur Konopacki.

Dębolecki, W. (2005) *Przewagi elearów Polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano* [Advantage of Polish elears, what they were once called Lisowczyks], ed. R. Sztzyber. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Dyamentowski, W. (1901) Dyariusz. [Diary] In ed. A. Hirschberg; *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III* [Poland and Moscow in the first half of the 17th century. Collection of materials on the history of Polish-Russian relations during the reign of Sigismund III]. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Goryński, J. (1966) Peregrynacja do Ziemi Świętej (ok. 1560). [Peregrination to the Holy Land (c. 1560)] In: *Antologia pamiętników polskich XVI wieku* [Anthology of Polish memoirs of the 16th century], ed. R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 12–29.

Hirschberg, A., ed. (1877) *Diariusz legacji Jerzego Ossolińskiego posła polskiego na sejm Rzeszy niemieckiej w Ratyzbonie w roku 1636* [Diary of the legation of Jerzy Ossoliński Polish envoy to the Imperial Diet in Regensburg in 1636]. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kamiński Dłużyk, A. (1996) Diariusz więzienia moskiewskiego, miast i miejsc [Diary of Moscow prison, cities and places] ed. A. Kuczyński, B. Polewoj, Z. J. Wójcik. In: A. Kuczyński ed. *Dwa polskie pamiętniki z Syberii. XVII i XVIII wiek* [Two Polish memoirs from Syberia. 17th and 18th century] Warszawa-Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Stowarzyszenie “Wspólnota Polska”.

Kitowicz, J. (2003) *Opis obyczajów zapanowania Augusta III* [Description of the customs during the reign of Augustus III], ed. R. Pollak; Vol. 1–2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kubala, M., Ścieżor, T., ed. (1995) *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu w Moskwie* [Moscow in the hands of Poles.

Memoirs of commanders and officers of the garrison in Moscow]. Liszki: Wydawnictwo Platan.

Morawska z Radziwiłłów, T. K. (2002) *Diariusz z podróży europejskiej w latach 1773–1774* [Diary from a European journey between 1773 and 1774], ed. B. Rok. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Muszyńska, K., Sękowski, J., ed. (1974) *Jasie Ługowskiego podróże do szkół w cudzych krajach: 1639–1643* [Jasie Ługowski's trips to schools in foreign countries: 1639–1643]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Niemojewski, S. (2006) *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żalonych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606* [Diary of the road and various amusing and pathetic incidents leading Jerzy Mniszek's daughter, Maryna, to Dmitri Ivanovich in 1606], ed. R. Krzywy. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Otwinowski, E. (1966) Wypisanie drogi tureckiej (1557) [The Turkish road noted (1557)]. In: R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek ed. *Antologia pamiętników polskich XVI wieku* [Anthology of Polish memoirs of the 16th century]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 183–202.

Pasek, J. C. (2010) *Pamiętniki* [Memoirs]. Vol. 1–2. ed. S. Sierpowski, I. Kraszewski, W. Czapliński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Pawłowski, K. (1966) List z Indii (1596) [The letter from India (1596)]. In: R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek ed.: *Antologia pamiętników polskich XVI wieku* [Anthology of Polish memoirs of the 16th century]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 174–182.

Pilsztynowa z Rusieckich, S. R. (1957) *Proceder podróży i życia mego awantur* [The routine of my travels and my rowdy life], ed. R. Pollak, M. Pełczyński. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Radziwiłł, A.S. (1980) *Pamiętnik o dziejach w Polsce* [Memoire of the history in Poland]. Vol. 2 1637–1646, ed. A. Przyboś, R. Żelewski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Radziwiłł Sierotka, M. K. (1966) Peregrynacja do ziemi Świętej i Egiptu (1582–1584) [Peregrination to the Holy Land and Egypt (1582–1584)]. In: R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek: ed. *Antologia pamiętników polskich XVI wieku* [Anthology of Polish memoirs of the 16th century]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 30–102.

Rywocki, M. (1966) Księgi peregrynackie [Books of peregrination]. In: R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek ed., *Antologia pamiętników polskich*

XVI wieku [Anthology of Polish memoirs of the 16th century]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 107–126.

Sajkowski, A., Czapliński, W. ed.(1961) *Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów (wiek XVII)* [Memoirs of Samuel and Bogusław Kazimierz Maskiewicz (17th century)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sarnecki, K. (1958) *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691–1696*, [Memoirs from the times of Jan Sobieski. Diary and reports from 1691–1696] ed. J. Woliński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sobieski, J. (1991) *Peregrynacja po Europie (1607–1613), Droga do Baden (1638)* [Peregrination around Europe (1607–1613), Road to Baden (1638)], ed. J. Długosz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Solikowski, J. D. (1855) *Krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie w miesiącu lipcu do r. 1590* [A short memoir of Polish events from the death of Sigismund II Augustus in Knyszyn in July until 1590] W. Syrokomla ed. Petersburg i Mohylew: Bolesław Maurycy Wolff.

Taranowski, A. (1966) *Krótkie wypisanie drogi (1569)*. [A short description of the road (1569)]. In: R. Pollak, S. Drewniak, M. Kaczmarek ed., *Antologia pamiętników polskich XIV wieku* [Anthology of Polish memoirs of the 16th century]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 203–216.

Tuszyński, J. F. D. (2006) *Pamiętnik*. [Memoire] In: *Dwa pamiętniki z XVII wieku Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego* [Two memoirs from the 17th century by Jan Cedrowski and Jan Florian Drobysz Tuszyński], ed. A. Przyboś. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Walaszek, A. ed. (1980) *Diariusz drogi tureckiej (R. 1640)* [Zbigniewa Lubienieckiego] [Diary of the Turkish road (year 1640) [by Zbigniew Lubieniecki]]. In: *Trzy relacje z polskich podróży na Wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku* [Three accounts of Polish journeys to the Muslim East in the first half of the 17th century]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Zółkiewski, S. (2010) *Początek i progres wojny moskiewskiej* [The beginning and progress of the Moscow war], ed. S. Sierpowski, A. Małecki, W. Sobieski. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Foka.

Literature

- Bauer, M. (2006) Obraz państwa moskiewskiego i jego mieszkańców w pamiętniku Samuela Maskiewicza [The depiction of the Moscow state and its inhabitants in the diary of Samuel Maskiewicz]. *Napis*, vol./series 12, (accessed online/electronic publishing). <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/67344/edition/56526/content> (13.03.2021)
- Bogucka, M. (2008) *Kultura, naród, trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do 1989 roku* [Culture, nation, existence. The history of Polish culture from the beginning to 1989]. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Bystroń, J. S. (1976) *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII* [The history of customs in old Poland. 16th to 18th century]. Vol. 1–2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ferenc, M. (2005) Czasy nowożytne.[The early modern period]. In: ed. A. Chwalba. *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych* [Customs in Poland. From the Middle Ages to the present day]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Pp. 117–217.
- Inny-obcy-potwór. Kulturowo-społeczne aspekty odmienności przez wieki* [Other-foreign-monster. Cultural and social aspects of diversity through the ages] (2016). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Inny i Obcy w kulturze [Different and Foreign in culture]* (2008). Vol. 1–3. Warszawa: Fundacja na Rzecz Badań Literackich, Instytut Badań Literackich PAN.
- Kłoczowski, J. (2007) *Dzieje chrześcijaństwa polskiego* [History of Polish Christianity]. Warszawa: Świat Książki.
- Kuchowicz, Z. (1992) *Człowiek polskiego baroku* [A man of the Polish Baroque]. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Kuchowicz, Z. (1975) *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku* [The Old-Polish customs of the 17th and 18th century]. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Łoziński, W. (1978) *Życie polskie w dawnych wiekach* [Polish life in the past]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Mity polityczne i stereotyp w pamięci zbiorowej społeczeństwa* [Political myths and stereotype in the collective memory of society] (2015). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Możdżeń, S.I. (2006) *Historia wychowania do 1795* [History of education until 1795]. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

Polska w epoce Odrodzenia. Państwa, społeczeństwo, kultura [Poland in the Renaissance. Countries, society, culture] (1986). Warszawa: Wiedza Powszechna.

Polska XVII wieku. Państwo, społeczeństwo, kultura [Poland of the 17th century. State, society, culture] (1969). Warszawa: Wiedza Powszechna.

Potęgamitu. Rozmowy Billa Moyersa z Josephem Campbellem [The power of myth / Joseph Campbell; with Bill Moyers; Betty Sue Flowers] (1994). Kraków: Signum.

Przyboś, A. (2006) Wstęp. [Introduction]. In: *Dwa pamiętniki z XVII wieku Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego* [Two memoirs from the 17th century by Jan Cedrowski and Jan Florian Drobysz Tuszyński], ed. A. Przyboś Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Pp. 5–58.

Tazbir, J. (1987) *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji* [Nobility and theologians. Studies of the history of the Polish Counter-Reformation]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo “Wiedza Powszechna”.

Tazbir, J. (1998) *Kultura szlachecka w Polsce: rozkwit, upadek, relikty* [Noble culture in Poland: flourishing, decline, relics]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Tazbir, J. (1986) *Świat panów Pasków. Eseje i studia* [The world of Paseks. Essays and studies]. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

Anna Jabłońska

Logs uz pagātnes pasauli: senpoļu dienasgrāmatu un memuāru nozīme

Atslēgas vārdi: memuāri, dienasgrāmatas, Polija 16.–18. gadsimtā, senpoļu kultūra

Kopsavilkums

Senpoļu memuāri un dienasgrāmatas, kas rakstītas no 16. līdz 18. gadsimtam, ir skatījums uz pagātnes pasauli. Tie ir primāri naratīvie avoti, kas atklāj autora izcelsmi, uzskatus, izglītību, zināšanas, vidi, informācijas avotus, mērķi, literāro talantu utt. Avotu saturs ietver subjektīvu informāciju.

Žečpospolitā no 16. līdz 18. gadsimtam bija īpaša politiskā, sociālā un ekonomiskā sistēma, kurā dominēja vara piederēja muižniecībai. Šajā laikā radās oriģināls kultūras virziens – sarmatisms, kas attīstījās kā viens no poļu kultūras stūrakmeņiem. Rakstā ir apkopoti pagātnes notikumi, kā tos uztvēruši un aprakstījuši autori. Stāstījums koncentrējas laikabiedru priekšstatos par apkārtnējo pasauli, ņemot vērā sabiedrības domāšanas kategorijas un citus

kritērijus. Pētījumā atzīmēta pasaules politika un militārās darbības, ikdienas dzīves un ģimenes notikumi, raksturojot arī tā laika ģeogrāfisko un kultūras ainavu. Polija bija daudzu kultūru saskares punkts. Eiropa, Āzija un daļa Āfrikas piesaistīja memuāru un dienasgrāmatu autoru interesi. Ģeogrāfiskie virzieni norādīja uz noteiktu priekšstatu par pasauli. Apraksti veido šī laikmeta politisko, sociālo, ekonomisko un kultūras ainavu. Avoti ļauj secināt par demogrāfiju, ieročiem un kara mākslu, attiecībām sociālo grupu iekšienē un starp tām, dabas katastrofām, sociālajām bailēm u. c.

Memuāri un dienasgrāmatas stāsta par pagātņi, bet šo avotu interpretācija ir mūsdienu pētnieku darba rezultāts. Avotos iemūžinātā pasaule ir viens no poļu kultūras pamatiem, identitātes veidotāja; tā izpaužas poļu nacionālajās īpatnībās, tradīcijās un pasaules skatījumā.

Audronė Janužytė

Mapping Different Models of Lithuanian Statehood in the 1900–1910s

Key words: nationalism, statehood, autonomy, federal state, Lithuania, Poland, Latvia, Russia, Belarus

Introduction

Nationalism as a nation-wide movement for restoration of statehood became especially strong in the Central and East European countries at the outbreak of the World War I. It is only natural that in the 1910s the discourse on nationalism of Lithuania was the subject of heated discussions among politicians. The following aspects were highlighted in that discourse: 1) concepts of nationalism, i.e., why the Lithuanian nation has the right to self-determination as a nation to build its independent state, and 2) possible models of the state of Lithuania. Based on theoretical insights into nationalism, the present article concentrates on the political discourse of the 1910s which was focused on two questions. First, what kind of arguments were used *in favour* and *against* on mapping different models of Lithuanian state? And second, why most of the Lithuanian politicians supported the idea of an independent state in the context of theories of nationalism? The research methods of document and content analysis are applied in discussing the different models of statehood suggested by the Lithuanian politicians and identifying their *pro* and *contra* arguments as well as indicating their key concepts of nationalism. The comparative research method enables us to compare different models of statehood and distinguish the overlapping and diverging views of the Lithuanian politicians. The sources and literature of the discourse includes political journalist articles and studies by Lithuanian politicians such as Petras Klimas, Augustinas Voldemaras, Jonas Šliūpas and Augustinas Purickis as well as archival documents related to the subject in the period.

1. A state with an autonomy status, a federal state, or an independent state?

In analysing the main underlying aspects of the Lithuanian politicians' debates related to mapping different models of statehood, whether Lithuania should seek autonomy as part of the Russian state or establish a federation

with such countries as Poland or Belarus, or Latvia, or become an independent nation state, the following key aspects could be distinguished.

Firstly, it should be noted that Lithuanian politicians expressed only the arguments *against* a Lithuanian state with an autonomy status in Russia. They uniformly arrived at the conclusion that, having survived the Russian oppression and russification, the Lithuanian nation expressed their wish not to remain with Russia. Some of their major arguments are discussed henceforth. P. Klimas emphasised that the nations in the borderlands of Russia enjoyed a higher level of culture than the Russians themselves. It resulted in a peculiar tragedy for Russia, for in the period of national awakening the nations expressed their wish not to remain with Russia (Kl.[imas] 1917a, 1). A. Voldemaras maintained that a fight for national survival was going on all over the multinational Russian Empire, and cultural and political autonomy did not solve national disputes (LMAB RS, 342. f., 172. l., 4). P. Klimas and A. Voldemaras shared the same view that the national liberation movement of Lithuanians would continue until a free state has been built (Vabalėlis [Klimas] 1912, 243–244; Voldemaras 1983b, 39–40). Lithuanian politicians were also against a federal state with Belarus. For example, J. Purickis maintained that although the land of the Byelorussians belonged to the Grand Duchy of Lithuania in the past, a common state with Belarus would have been too heavy a burden for Lithuania in the early 20th century (Purickis 1918, 354).

Secondly, discussing a model of the Polish-Lithuanian federal state, A. Voldemaras gave arguments both *for* and *against* the notion why Lithuanians should (not) build a federation together with the Poles. The arguments supporting the model of a common federal state with Poland were associated with the security, economic benefit, and international *de jure* recognition of Lithuania. Lithuania as a small state located between Germany and Russia might feel much safer in a federation. Besides, it would be beneficial economically as it would not have to allocate part of its budget to defence expenditure. The common market would also allow expansion of the Lithuanian economy (Voldemaras 1983c, 53–54). Arguments related to the geopolitical situation at the time were that many European politicians did not see much difference between the Lithuanian and Polish nations. Therefore, Polish claims to restore the Polish-Lithuanian state seemed quite realistic and well-founded in many European countries. Yet it was not acceptable to Lithuanians. According to A. Voldemaras, historic Lithuania was gone forever, and a new Lithuania

was born. In such a way Lithuanians refused any restoration of the historic Lithuania along with the idea of forming a union with Poland. The new Lithuania was understood to be an independent state in its ethnic territory (Voldemaras 1983a, 58; 1983b, 41).

Thirdly, a state model as a federation of Lithuania and Latvia was discussed by J. Šliūpas. He disclosed historical, cultural, economic, security, and geopolitical arguments in *favour* of the federal state of Lithuania and Latvia. The historical and cultural arguments were the common origin of Lithuanians and Latvians; the similarity of their languages (Lithuanian and Latvian are the only surviving members of the Baltic group of the Indo-European language family); their traditions and ancient faith (paganism); and their common history for, at certain periods of history, they had shared the same fate, for instance had both been dependent on Tsarist Russia, and had both been under German occupation during World War I. Lithuanian and Latvian nations with such common historical and cultural experience developed a similar mentality that would allow them to live in one state (Šliūpas 1918, 108–110). The economic arguments were related to the fact that Lithuania was an agricultural country while Latvia was a more industrial country and together they could build a competitive and profitable economy in the future (Šliūpas 1930, 12–13). In addition, J. Šliūpas associated the common state of Lithuania and Latvia with economic security. The two countries would not have to conclude free customs and trade transactions with other states as their trade would no longer depend on Russia or Germany, and that would allow them to achieve economic growth more rapidly (Šliūpas 1918, 144). A security argument was that the federation not only would make it easier to defend themselves against threats from Germany and Russia but also Western European countries would feel more secure. A geopolitical argument was that Great Britain and France did not want to recognise the autonomy of small Baltic nations. Thus, it would have been more acceptable to the major European powers to have a strong and quite large federal state of Lithuania and Latvia with the population of 9,959,400 residents placed between Russia and Germany. Therefore, it would also be easier for them to decide regarding *de jure* recognition of small Baltic States (Šliūpas 1918, 114). J. Šliūpas was convinced that a federal state of Lithuania and Latvia could develop into a common Union of the Northern Nations with all the Scandinavian countries in the future (Šliūpas 1918, 131, 158–162).

Finally, most of the Lithuanian politicians agreed that a political and cultural autonomy or a model of a federal state would not settle nationality-

related conflicts, and the ultimate goal of Lithuanians was to fight for the creation of an independent state of Lithuanians. According to Anthony Smith, it is often complicated to secure freedom in a federation with a stronger state, thus nationalists usually give priority to a total separation in order to build an independent state (Smith 1979, 3–4).

2. Independent state in the context of theories of nationalism

Analysing articles related to nationalism issues it can be noticed that some of Lithuanian politicians developed concepts of nationalism to justify why the Lithuanian nation had the right to build an independent state. Two concepts of nationalism prevailing in the period might be distinguished. The first concept of nationalism proposed by P. Klimas focused on the “objective and ethnic” factors (Janužytė 2005b, 64). In his opinion, the self-determination of the nation to create an independent state is the ethnic-national law. According to this universal law, each nation living in the ethnic territory and sharing a common origin, language, religion, traditions, culture, national consciousness and expressing national ideals is entitled to the independent state (Kl.[imas] 1917ab, 1–2). The ethnic theory devised by A. Smith, as one of the modern theories of nationalism, is the closest one to the conception of nationalism promoted by P. Klimas (Janužytė 2005b, 64).

The second concept on nationalism supported by A. Voldemaras, mainly focused on the “subjective and political” factors. In his view, nationalism is the ideology of a public movement of a re-awakened nation, which is born along with the nation’s resistance to oppression under certain circumstances. Restoration of statehood then becomes a political principle (Voldemaras 1976, 1–10). As to modern theories of nationalism, the concept of nationalism developed by Ernest Gellner is close to that of A. Voldemaras (Janužytė 2005a, 303–304; Gellner 1983, 1).

Conclusion

In the early 20th century, Lithuanian politicians were discussing different models of restoration of statehood of Lithuania. The comparison of their ideas allows us to maintain that all of them were unanimously *against* the model where Lithuania would have a status of autonomy within Russian state or form a common federal state with Poland or Belarus (according to P. Klimas, A. Voldemaras, J. Purickis, J. Šliūpas). However, their opinions diverged concerning the model of a federal state of Lithuania and Latvia. The only loyal proponent of this model of a state was J. Šliūpas who remained

certain that the federal state of Lithuania and Latvia could develop into a common Union of the Northern Nations with all the Scandinavian countries in the future.

The nationalism in Lithuania in the early 20th century was defined in terms of “objective and ethnic” (P. Klimas) as well as “subjective and political” (A. Voldemaras) factors, i.e., based on them, every nation has the right to take a decision to build an independent state. Most of the Lithuanian politicians unanimously agreed that neither autonomy nor a federation with another state could resolve national conflicts in the early 20th century. Accordingly, the ultimate goal of the Lithuanian nation was to build its independent state of Lithuania.

References

- Kl.[imas], P. (1917a) Kas darosi Rusijoje [What is going on in Russia]. *Lietuvos aidas*, 15. rugsėjo.
- Kl.[imas], P. (1917b) Etnografinio dėsno vertybė [Value of ethnographic law]. *Lietuvos aidas*, 24. lapkričio.
- Kl.[imas], P. (1917c) Etnografinio dėsno reikšmė, II, III, IV [Meaning of ethnographic law]. *Lietuvos aidas*, 24. lapkričio; 27. lapkričio; 29. lapkričio; 1. gruodžio; 4. gruodžio.
- Purickis, J. (1918) Les habitants du gouvernement de Gardinas veulent rester Lituanien [Inhabitants of Gardinas’ district want to stay with Lithuanians]. *Pro Lituania*, no. 11.
- Šliūpas, J. (1930) *Lietuvių bei latvių sąjunga ir sąjungos projektas*: paskaita laikyta 23/III 1930 m. Lietuvos Universitatėje Kaune ir 6/IV 1930 m. Latvių-Lietuvių Vienybės Draugijos valdybų susirinkime Rygoje [The Union of Lithuanian and Latvian and the Union project: Lectures at the University of Lithuania in Kaunas on 23 of March 1930 and the Latvian-Lithuanian Unity Society in Riga on 6 of April 1930]. Šauliai: Titnagas. 24 p.
- Šliūpas, J. (1918) *Lietuvių-latvių respublika ir šiaurės tautų sąjunga* [The Lithuanian-Latvian Republic and the Union of Northern Nations]. Stockholm: Svenska Andelsförlaget. 162 p.
- Vabalėlis [Klimas, P.]. (1912) Laikraštija ir gyvenimas [Newspaper and life]. *Aušrinė*, 15 (28). gruodžio, nr. 21.
- Voldemaras, A. (1976) Keletas žodžių apie lietuviškąjį socializmą [A few words on Lithuanian socialism]. *Vilniaus žinios*, 1907. 12 (25). kovo, nr. 56 (665). In: *Profesorius Augustinas Voldemaras*. Raštai: [90 metų sukakčiai

paminėti] [Professor Augustinas Voldemaras. Collected Works: [to commemorate the 90th anniversary of his birth]]. Chicago (Ill.): Lietuvos atgimimo sąjūdis. Pp. 1–10.

Voldemaras, A. (1983a) Lietuvos sostinė ir rytinės sienos [Capital of Lithuania and eastern borders]. *Das neue Litauen*, 1918. 20. März, nr. 8–9. In: *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [100 metų gimimo sukakčiai paminėti]* [Professor Augustinas Voldemaras. Collected Works: [to commemorate the 100th anniversary of his birth]]. Chicago (Ill.): Lietuvos atgimimo sąjūdis. Pp. 58–59.

Voldemaras, A. (1983b) Mintys apie Lietuvos autonomiją [Thoughts about autonomy of Lithuania]. *Draugija*, 1908. 15. gegužės, nr. 17. In: *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [100 metų gimimo sukakčiai paminėti]* [Professor Augustinas Voldemaras. Collected Works: [to commemorate the 100th anniversary of his birth]]. Chicago (Ill.): Lietuvos atgimimo sąjūdis. Pp. 39–41.

Voldemaras, A. (1983c) Nepriklausomybė ar federacija [Independence or autonomy]. *Vienybė lietuvininkų*, 1917. 25. liepos, nr. 30. In: *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: [100 metų gimimo sukakčiai paminėti]* [Professor Augustinas Voldemaras. Collected Works: [to commemorate the 100th anniversary of his birth]]. Chicago (Ill.): Lietuvos atgimimo sąjūdis. Pp. 53–54.

Voldemaras, A. Recenzija, V. Pauliukonio straipsniui apie autonomiją, rašyta apie 1908 m. [Review for the article by V. Pauliukonis on autonomy, written in approximately 1908]. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (hereafter – LMAB RS) [The Manuscripts Section of the Lithuanian Science Academy Library], 342, f. 172 (Augustinas Voldemaras).

Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell. 150 p.
Janužytė, A. (2005a) *Historians as Nation State-Builders: the Formation of Lithuanian University 1904–1922*: academic dissertation; Studies in European Societies and Politics: Jean Monnet European Centre of Excellence. Tampere: University of Tampere. 367 p.

Janužytė, A. (2005b) Petras Klimas' concept of nationalism. *Istorija*, vol. 62: 57–66.

Smith, A. (1979) *Nationalism in the Twentieth Century*. New York University Press. 257 p.

Audrone Janužite

Dažādu Lietuvas valstiskuma modeļu kartējums 1900.–1910. gadā

Atslēgas vārdi: nacionālisms, valstiskums, autonomija, federālā valsts, Lietuva, Polija, Latvija, Krievija, Baltkrievija

Kopsavilkums

Rakstā aplūkots 20. gadsimta sākuma politiskais diskurss Lietuvā, kas bija vērsts uz diviem jautājumiem. Pirmkārt, kādi argumenti tika izmantoti par un pret dažādiem Lietuvas valsts iespējamajiem modeļiem; otrkārt, kāpēc lielākā daļa Lietuvas politiķu atbalstīja neatkarīgas sociālās valsts ideju?

Pētījumā secināts, ka Lietuvas politiķi izteica vairākus argumentus pret Lietuvas autonomiju Krievijas valsts sastāvā (P. Klims un A. Voldemars), kā arī pret Lietuvas un Baltkrievijas kopīgu federatīvo valsti (J. Purickis). Argumenti “par” tika saistīti ar valsts drošību, ekonomisko izdevīgumu un starptautisko atzīšanu *de jure*. Argumenti “pret” sliecās uz pagātnes domstarpībām starp lietuviešiem un poļiem, konfliktiem par lietuviešu lēmumu veidot Lietuvas valsti etniskajā teritorijā (A. Voldemars, P. Klims). Apspriežot Lietuvas un Latvijas federācijas modeli, argumenti bija tikai “par”: kopīga vēstures un kultūras pieredze, iespēja veidot konkurētspējīgu ekonomiku, drošības un ģeopolitiskie faktori (J. Šlūps).

Salīdzinot dažādus Lietuvas valstiskuma atjaunošanas modeļus, redzams, ka Lietuvas politiķi bija vienprātīgi pret Lietuvai kā autonomijas Krievijas valsts sastāvā statusu un pret kopīgu federālo valsti ar Poliju vai Baltkrieviju (P. Klims, A. Voldemars, J. Purickis, J. Šlūps). Tomēr viņu viedokļi par Lietuvai un Latvijas federālo valsti atšķīrās. J. Šlūps bija vienīgais konsekvents šī valsts modeļa piekritējs. Nacionālisms Lietuvā 20. gadsimta sākumā tika definēts gan kā objektīvs un etniskais (P. Klims), gan kā subjektīvs un politiskais (A. Voldemars) faktors, t. i., pamatojoties uz to, katrai tautai ir tiesības pieņemt lēmumu izveidot neatkarīgu valsti. Lietuvas politiķu vairākums vienbalsīgi piekrita, ka 20. gadsimta sākumā nacionālos konfliktus nevar atrisināt ne autonomija, ne federācija ar citu valsti. Līdz ar to lietuviešu tautas galvenais mērķis bija izveidot savu neatkarīgo Lietuvai valsti.

Vytautas Jokubauskas

Casualties of the Lithuanian Wars of Independence: an aspect of Lithuanian historiography*

Key words: Lithuanian Wars of Independence, historiography, war casualties, combatants, civilians, Petras Ruseckas

An article by historian Vytautas Lesčius, published twenty years ago, presented a historiography of Lithuanian armed forces and the battles covering the period between 1918 and 1920¹ (Lesčius 2002). On the one hand, the research on these subjects has made headway during the last two decades; on the other, the said author did not provide an analysis of the issue related to historiography on war casualties. It must be said that research in the history of the Lithuanian Wars of Independence (Vaičenonis 2009; Vareikis, Jokubauskas 2014) was left out in the Soviet period due to ideological and political reasons, although research in the history of the Lithuanian national units of the Red Army and the so-called imperialist intervention was upheld (Lesčius 2002), while émigré historians were denied access to primary archival sources.

Data on military casualties can give an answer to many questions. Admittedly, the number of victims has an impact on partial and general military morale of the troops and such an impact can be two-dimensional. In the aftermath of the offensive on the Western Front conducted by general Robert Nivelle (1856–1924) in the spring of 1917, when British and French troops, having sustained casualties in hundreds of thousands, had failed to make a breakthrough, the fighting spirit (in military science, another two terms *morale* and *motivation* are used synonymously) of French soldiers collapsed leading to the mutiny in the suppression of which military authorities had to resort to capital punishments (Bentley, Paul 1959, 24–41). Another example is the 1954–1962 Algerian War: military theorist Martin van Creveld has claimed that the greater the suffering and the destruction, the less the Algerians had

* The research for this article was funded by the Research Council of Lithuania (grant No S-LIP-20-8). It was prepared within the framework of the project ‘The Impact of Deaths in the Lithuanian Army on Soldiers and Society (1918-1940)’ implemented at Klaipėda University’s Institute of Baltic Region History and Archaeology.

¹ An analysis of the problem of the timeframe and completion of the battles has been provided separately (Jokubauskas, 2021).

to lose. The less they had to lose, the greater their determination that it should not be all in vain. Finally, the French realized that every additional Algerian killed was turned into another reason to continue the fight (Creveld 1991, 216–222). Thus, deaths of soldiers can be both motivating and demotivating factors for the army and the public at large. On the one hand, war casualties may have a demotivating effect upon combatant forces; on the other, each killed soldier becomes an additional cause for the survivors to continue to fight. Furthermore, war casualties can facilitate the combat intensity and competence or flawed decisions on the part of military authorities. Military success is when the best results are achieved with minimal losses and, conversely, when the objective is failed with high numbers of casualties sustained.

To our knowledge, there is no historiography of a critical verification of the data on the casualties in the Lithuanian Wars for Independence. Hence, the objective of this research is to investigate how and on what grounds the actual estimates of the numbers of casualties in the Lithuanians Wars of Independence have been made and to identify a causal link in historiography. We will apply methods of analysis, synthesis, and comparison for this purpose. To begin with, we will collect disparate data on the casualties contained in research literature and thereafter we will aggregate and download these data on block chains and bring them into accord. This article does not purport to give an answer to the question of how many, and moreover, in what ways combatants and civilians were killed, injured, or died during the Lithuanian Wars for Independence. Besides, this research represents a one-sided view, namely an analysis of the case of Lithuanian historiography. We do not seek to look beyond *The Other Side of the Hill* according to Basil Henry Liddell Hart, neither we follow ‘Homeric impartiality’ as formulated by Hannah Arendt when Homer decided to sing about the deeds of the Trojans no less than those of the Achaeans, and to praise the glory of Hector no less than the greatness of Achilles (Arendt 1995, 60). That is to say, this study does not examine the issues of the losses suffered by the enemies of Lithuanian armed forces as reflected in historiography.

Classification of war casualties

For the purpose of an analysis of the 1918–1920 hostile actions and military activities, two groups may be distinguished, i.e., combatants and the civilian population. To estimate definite figures in the latter case is very difficult, if not impossible, because the war broke out in the Eastern Baltic region in 1914, as in most European countries, but in this region, unlike in West

Europe, the war did not end in 1918, and in Lithuania, as well as in Latvia and Estonia, it was not over even in 1920. Hostilities in Lithuania continued *de facto* until 1923 (Safronovas 2018, 189–215). Violence against civilians in different forms was widespread and persisted for a whole decade (Balkelis 2015, 1–9; Balkelis 2018, 1–186; Laurinavičius 2015, 65–76; Petronis 2016, 69–95).

Civilian casualties during the war are drowned in the common cauldron of victims of the 1914–1923 wars (the year 1923 is all the more important in view of the fact that it was a year when the first population census of Lithuania after World War I took place, being the only of its kind in the interwar period, while such census in the Klaipėda Region was held in 1925), repressions and terror, migrations and communicable diseases. The countries whose borders did not change were able to at least partially estimate the war casualties based on demographic statistics or on the difference in population between 1914 and in the aftermath of World War I. In the case of Lithuania, however, we are faced with numerous difficulties: a) changing borders; b) the last census took place in 1897, i.e., 17 years prior to the war, we therefore may rely only on demographic estimates based on the data on migration and natural increase, the latest estimates put the total population at 3 million in the present territory of Lithuania in 1914 (Norkus, Ambrulevičiūtė, Makevičiūtė 2020, 587–609). A certain share in the casualties of World War I in Lithuanian society is made up of the deaths of soldiers who did military service in the Russian Imperial army (Jokubauskas 2017, 79–106).

For general analysis of the war casualties that include the killed, dead, injured, and missing, a certain systemic classification may be applied:

1) civilians:	2) combatants:
a) injured;	a) injured;
b) deaths:	b) deaths:
– unintentional casualties;	– battle deaths;
– deaths due to military	– deaths due to injuries;
repressions and	– deaths due to disease;
marauding terrorist	– deaths due to
attacks.	accidents;
	– suicides.
	c) missing in action.

We propose that a more flexible breakdown be applied in respect of combatants because a larger amount of organised data is available on them, moreover, they are affected by war to an extent more inevitable and intensive.

As far as the civilian population, it is much more difficult to identify the deaths due to war related diseases and injuries. To give just a few examples: in the 1919 battle between Lithuanian forces and the West Russian Volunteer Army (Bermontians) near Radviliškis, three civilians were killed, including two women and a child (Tamošiūnas 2019, 30–32). On 31 October 1920, Polish air forces attacked Ukmergė entailing 11 civilian deaths, while 13 civilians were seriously injured and many more suffered slight injuries (Svarbesni įvykiai 1930). This attack against civilians was reported by Lithuanian government to the League of Nations (Mūsų Vyriausybės 1920). The takeover of Klaipėda in January 1923 involved not only combat casualties but also 3 incidental civilian deaths, a young girl and two men (Jokubauskas 2019, 51). These are just a few examples highlighting the fact that, alongside combatants regarded by us as war casualties, there is another group of war casualties in the field of our research, which is more latent in its nature, namely civilians.

Adoption of source data in historiography

The numbers of war casualties (combatants) were routinely presented in Lithuania of the interwar period. An armed forces directory of 1926 gives the numbers of soldiers who were killed, died, and were wounded in 1919 and 1920.

Table 1. The killed, died, and injured in 1919–1920,
the 1926 data by the Lithuanian Army

Cause	Deaths and injured		
	1919	1920	Total
Battle deaths	71	139	210
Deaths due to injuries	63	26	89
Deaths due to communicable diseases	245	549	794
Deaths from other diseases	59	214	273
Unexpected deaths (accidents)	12	9	21
Suicides	4	3	7
Total deaths:	454	940	1394
Wounded:	1626	694	2320

Note: the statistics do not include personnel missing in action, deaths in captivity, and certain number of combat-related deaths where no information was available to the military sanitary services.

Based on: LCVA, f. 929, ap. 3, b. 543, l. 4.

In 1927 the Lithuanian army provided more in-depth war casualty statistics.

Table 2. Human casualties of the Lithuanian Wars of Independence, the 1927 data by the Lithuanian Army

	Officers	Non-com-missioned	Rank and file	Riflemen	Total:
Deaths due to injuries	40	52	1242	67	1401
Missing in action	16	19	794	–	829
Deaths in captivity and prisons	–	–	–	34	34
Sentenced and executed by the Polish court-martial	–	–	–	33	33
Deaths due to communicable diseases	–	–	540	–	540
Deaths due to non-communicable diseases	–	–	297	–	297
Total killed, died, or missing in action	56	71	2873	134	3134
Wounded	93	146	2292	146	2677
Prisoners of war	72	6	117	161	356
Total casualties:	221	223	5282	441	6167

Based on: LCVA, f. 929, ap. 3, b. 651, l. 42.

The 1927 numbers of the killed and died, injured, missing, etc. were reproduced in an edition dedicated to the tenth anniversary of Lithuania's independence (*Pirmasis nepriklausomos* 1990, 172). Although there is a difference between the data provided in 1927 by the army and in the independence anniversary edition, which involves mortality caused by communicable disease, however, considering the data given in 1926 and in the reference edition *Mūsų žinynas*, the anniversary edition should be regarded as containing an error that has eventually been adopted in historiography.

In 1927, Petras Ruseckas wrote that, during all the wars and struggles for the independence of Lithuania, 2166 soldiers were killed, died from wounds and epidemics and other diseases, 1153 were injured, 155 whereof remained disabled (Ruseckas 1927, 42). In 1928, the military science journal *Mūsų žinynas* published data on 1146 Lithuanian soldiers who were taken as prisoners of war and 2001 soldiers who went missing in the period between 1919 and 1927. It was estimated that the total death toll in 1919–1926 numbered

1452 soldiers, 996 whereof died in 1919–1920. 89 soldiers died due to combat-related injuries in 1919–1920 and 7 other soldiers in 1921–1926. The article states that 1002 soldiers were killed in battle in 1919–1927, including 530 fatalities in the struggles against the Red Army and the West Russian Volunteer Army (Bermontians) during 1919; 232 perished in the struggles with Poland from 1919 to 30 September 1920; 222 soldiers died when fighting against the forces of Polish general Lucjan Żeligowski, and 18 more soldiers were killed in the struggles against Poland between December 1920 and December 1927 (Karo sanitarijos 1928, 520–530). A calendar published for the riflemen in 1929 stated that, in the wars for independence, 2611 officers and soldiers were killed and died, 1175 were injured and 154 were left disabled (*Mūsų kalendorius* 1929, 63). The more time elapsed from the independence wars the higher estimated casualty numbers were given. A 1932 nominal roll of killed riflemen gave already 78 names with a note that the list does not contain many other partisans who perished in the struggles against Bolsheviks between January and March of 1919, the given figures therefore are not final (LCVA, f. 561, ap. 2, b. 418, l. 20). In 1933, Stasys Raštikis wrote that the total death toll of the wars of independence including deaths from combat and combat-related injuries included 40 officers, 1294 soldiers, and 67 riflemen, in total 1401; 93 officers, 2438 soldiers, and 146 riflemen suffered injuries (total of 2677); 16 officers and 813 soldiers went missing, in total 829; 237 soldiers died from infectious diseases, and 154 military personnel were disabled due to injuries (Raštikis 1933, 140). Hence, these texts provide the data from the statistical summaries produced by the army in 1926 and 1927 and the data by the war sanitary office published in the 1928 article in *Mūsų žinynas*. These data represent a certain summary of the war casualties in the first post-war decade.

A contribution in the research of casualties of the Lithuanian Wars of Independence was made by P. Ruseckas in 1937 who reiterated the data published in the 1928 issue of *Mūsų žinynas* and supplemented them based on the data provided by the *Committee for the Care of Soldiers Graves*: the list of “Officers and soldiers killed in action and in the line of duty”. The said commission had estimated that 1366 military personnel, including 57 officers and 4 military officials, were killed or died in action or in the line of duty. The death toll due to diseases was 2812, missing in action 226, in total 4404 military personnel. But because there might have been survivors amongst the numbers of those missing in action, 4187 military personnel were identified as actually dead. Moreover, P. Ruseckas added to the numbers of casualties

78 riflemen and partisans who had perished prior to 1928 (although 81 names of riflemen and partisans who had died before 1923 were given in 1939 (Matusas 1939, 68–72)) and produced cumulative and supplemented figures: the total numbers of casualties of the Lithuanian Wars of Independence were 1444 militaries, riflemen, and partisans and, including the deaths caused by disease, 4256 military personnel; adding a footnote that “all these data are not totally accurate” (Ruseckas 1991a, 54–55). Historian Paulius Šležas stated in his review, “while looking through the list of those died in battle or on duty, one cannot help but notice the dates when the struggles for the independence had been over, e.g. 1924, 1925, 1926, 1927 and so forth. What’s the point? They were not killed in action but died of simple natural causes, then why did they get on a comprehensive list of people killed or died in the wars of independence?” (Šležas 1937) In the second volume of his book, P. Ruseckas gave answers to the reviewer’s rhetorical questions, “because they were and remain defenders of Lithuanian independence and died for that cause”, the list also included the victims of the 1923 military operation in Klaipėda and the deaths in accidents (Ruseckas 1991b, 348–349).

Divisional General Stasys Raštikis, the former commander of the Lithuanian Army, in his memoirs that saw the light in emigration gave a general summary of the numbers of military casualties of the Lithuanian Wars of Independence published in various inter-war period sources (Raštikis 1972, 180–187). These figures were later reiterated by Vytenis Statkus in his study on the Lithuanian armed forces of the interwar period published in emigration (Statkus 1986, 412–413). The mentioned figures were adopted in the post-1990 historiography. Gintautas Surgailis wrote that 1444 militaries, riflemen, and partisans were killed and died from injuries, 2812 died from disease of different types, the total amounting to 4256. The number of injured included 93 officers, 2438 soldiers, and 146 riflemen, bringing the total to 2766 persons. 226 soldiers were missing in action (Surgailis 1998, 20). Vytautas Lesčius, with reference to Volume 1 of *Savanorių žygiai*, has claimed that 1444 militaries, riflemen, and partisans died in the Lithuanian Wars of Independence, including the deaths due to different diseases – 4256 people, and approximately the same figure of the enemy losses. To sum up, the restoration of Lithuania’s independence claimed an estimated death toll in the range between 8000 and 9000 human lives. These data, however, cannot be regarded as absolutely accurate and require clarification and adjustment (Lesčius 2004, 403–404). Jonas Vaičenonis, in one of his articles, has reproduced the figures given by the abovementioned authors, contending that a list of accurate num-

bers of battle-related deaths, deaths from injuries and missing in action is also available in historiography. Based on these data, the number of deaths in the battles with the Bolsheviks, Bermontians, and Poland is 1444 military personnel, riflemen, and partisans, and 2812 deaths caused by various diseases. Thus, the wars claimed 4256 lives. 93 officers, 2438 soldiers, and 146 riflemen sustained injuries, in total 2766 persons. An estimated figure of those missing in action is 226 (Vaičėnionis 2002, 145). A study by other authors published in 2018 also relies on this publication (Vaidotas 2018, 8). Another book, published subsequently, claims that the wars took 1401 soldier lives, 2766 were injured, and 829 missing in action. 237 soldiers died from wounds (Vaičėnionis 2011, 148). It is therefore questionable whether historiography has the precise figures of the war casualties because there appears to be no unanimous agreement on these figures. The newest historiography – a study that enquires whether an armed conflict is tantamount to war based on quantitative parameters makes use of the same data published in the interwar years already discussed by us (Surgailis 2014). The author of this article has also relied on the statistics set out above in his earlier publications (Jokubauskas 2014, 352; 2019, 16–17). In 2003, a catalogue of the graves of Lithuanian officers, soldiers, partisans, and riflemen saw the light, containing 2522 names, yet the burials span the entire interwar period and subsequent deaths up to 1995 (Ivaškevičius 2003).

The interwar Lithuanian press reported that the Estonian armed forces had lost ca. 13.5 thousand militaries – 2062 killed in action, 1388 deaths due to injuries, and 10 105 wounded (J. S. 1940, 235). Casualties of the war for independence in Latvia claimed 7114 military personnel, including 154 officers and 2875 soldiers who were killed in action or went missing, 3844 militaries were wounded, and 241 persons shell shocked (Jonaitis 1938, 879). Casualties of the Finnish Civil War include 4684 White Finns and 5884 Red Finns killed or injured in action, 585 missing in action, the total death toll amounting to 11153 (Öller 1935, 12). Based on these figures, although they are not reliable from the historiographical point of view, P. Ruseckas estimated that in the wars of independence Lithuania lost 0.196 % of its total population, Latvia 0.15 %, Estonia 0.318 %, and Finland 0.14 % (Ruseckas 1991a, 56–57). These figures are also reiterated by S. Raštikis in his memoirs (Raštikis 1972, 183). However, in view of the uncertainty as to the validity of the data on casualties of the Lithuanian Wars of Independence, comparisons of this nature in the framework of statistics and samplings from other countries require, in the first instance, data verification.

Conclusion

In conclusion, it can be stated that the calculations of the casualties of the wars of independence performed by the Lithuanian Army in 1926–1927 and, a decade later, by P. Ruseckas have shaped a historiographical convention, although the data itself raise doubts as to their validity. On the one hand, the war casualties include the deaths from battle-unrelated diseases of various types, victims of accidents and suicide. On the other hand, included are persons who were killed or died well after the war while in service in the Lithuanian armed forces. Without verifying the data, it is risky to use it for the purpose of comparison with other countries or for estimates. The estimation of the casualties (combatants) of the Lithuanian Wars of Independence is further complicated by the fact that the war did not end on a specific date. It continued *de jure* between Lithuania and Poland while armed incidents on the demarcation line recurred until 1938. It was a protracted low-intensity military conflict.

References

- Lietuvos centrinis valstybės archyvas [Lithuanian Central State Archives] (hereafter – LCVA), f. 929 (Lietuvos kariuomenės štabas [Lithuanian Army Headquarters]).
- LCVA, f. 561 (Lietuvos šaulių sąjunga [Lithuanian Riflemen's Union]).
- Arendt, H. (1995) *Tarp praeities ir ateities [Between Past and Future]*. Vilnius: Aidai. 336 p.
- Balkelis, T. (2015) War, Revolution and Terror in the Baltic States and Finland after the Great War. *Journal of Baltic Studies*, no. 46 (1): 1–9.
- Balkelis, T. (2018) *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914–1923*. Oxford: Oxford University Press. 186 p.
- Bentley, B. G., Paul, P. B. (1959) The French Army Mutinies of 1917. *Historian*, vol. 22 no. 1: 24–41.
- Creveld, van M. (1991) *The Transformation of War*. New York: Free Press. 254 p.
- Ivaškevičius, E., ed. (2003) *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai 1919–1940. Atlasas [The Cemeteries of Lithuanian Soldiers, Partisans and Riflemen]*. Vilnius: LR Krašto apsaugos ministerija. 236 p.
- J. S. Estijos nepriklausomybės šventė [Estonian Independence Celebrations]. *Karys*, 22 February 1940, no. 8 (1088): 235.

Jokubauskas, V. (2014) “*Mažųjų kariuomenių*” galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejis [Power of “Small Armies” and Paramilitarism: the Case of Interwar Lithuania]. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. xvi, 588 p.

Jokubauskas, V. (2017) ‘The Tsar would not have Taken away our Pensions’: Compensation for Russian Army First World War Invalids in Interwar Lithuania. *Lithuanian Historical Studies*, vol. 21: 79–106.

Jokubauskas, V. (2019) *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* [Indirect Approach and the military safety of Lithuania in 1919–1940]. Klaipėda: Druka. 368 p.

Jokubauskas, V. (2021) The Protracted War after the First World War: The Case of Interwar Lithuania. *Vėsture: avoti un cilvēki XXIV. History: sources and people XXIV*, Daugavpils, 2021. Pp. 93–101.

Jonaitis, A. (1938) Latvijos nepriklausomybės 20 m. sukakties proga [On the Occasion of the 20th Anniversary of Latvia’s Independence]. *Mūsų žinynas*, vol. 35, no. 11–12 (165–166): 876–884.

Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m. [The War Sanitary Office in 1918–1928] (1928). *Mūsų žinynas*, vol. 15, no. 45: 491–540.

Laurinavičius, Č. (2015) On Political Terror during the Soviet Expansion into Lithuania, 1918–1919. *Journal of Baltic Studies*, no. 46 (1): 65–76.

Lesčius, V. (2002) Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos [On Historiography of fights for independence and creation of Lithuanian Army]. *Lietuvos istorijos studijos*, no. 10: 35–50.

Lesčius, V. (2004) *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920.* [The Lithuanian Armed Forces in the Wars of Independence in 1918–1920]. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. 498 p.

Matusas, J. (1939) *Šaulių sąjungos istorija* [The History of the Riflemen’s Union]. Kaunas: Šaulių sąjungos leidinys. 328 p.

Mūsų kalendorius 1930 metams. [Our Calendar for 1930] (1929). Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungos leidinys. 180 p.

Mūsų Vyriausybės atsakymas tautų sąjungai [The Reply of Our Government to the League of Nations]. *Karys*, 13 November 1920, no. 45 (77): 425.

Norkus, Z., Ambrulevičiūtė, A., Makevičiūtė, J. (2020) The population size of Lithuania (within contemporary borders) between 1897 and 1914. *Journal of Baltic Studies*, no. 51 (4): 587–609.

Öller, K. R. (1935) Suomijos laisvės karas [The Finnish Liberation War]. *Lietuvos karo invalidas*, no. 2: 9–12.

Petronis, V. (2016) Neperkirstas Gordijaus mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genėzė (1918–1921) [Gordian knot uncut: the genesis of the state-exercised coercion against the Lithuanian society (1918–1921)]. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2015/1, no 1: 69–95.

Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis [The First Decade of Lithuania's Independence]. (1990, first edition 1930). Kaunas: Šviesa. 415 p.

Raštikis, S. (1933) Mūsų Nepriklausomybės laidas [The Bulwark of Our Independence]. In: V. Daudzvardas, ed. *Vasario 16-ji. Lietuvos nepriklausomybės 15-kos metų sukaktuvėms paminėti* [The 16th of February. Celebrating the 15th Anniversary of Lithuania's Independence]. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungos leidinys. Pp. 131–141.

Raštikis, S. (1972) *Įvykiai ir žmonės: iš mano užrašų* [Events and People: From my Notes]. Vol. 3. Chicago, Ill.: Draugas. 616 p.

Ruseckas, P. (1927) *Lietuvos kariuomenė* [Lithuanian Army]. Worcester: Spauda Amerikos lietuvių. 44 p.

Ruseckas, P. (1991a, first edition 1937) *Savanorių žygiai* [The Volunteers Campaigns]. Vol. 1. Vilnius: Muzika. 360 p.

Ruseckas, P. (1991b, first edition 1937) *Savanorių žygiai* [The Volunteers Campaigns]. Vol. 2. Vilnius: Muzika. 352 p.

Safronovas, V. (2018) Who fought for national freedom? On the significance of the Great War in interwar Lithuania. In: M. Kasner, M. Kvietkauskas, ed. *Bałyckie i słowiańskie konteksty (nie)pamięci = The Baltic and Slavic contexts of (non-)memory* (Acta Baltico-Slavica, vol. 42). Warszawa. Pp. 189–215.

Statkus, V. (1986) *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.* [The Lithuanian Armed Forces, 1918–1940]. Chicago: Vydūno jaunimo fondas. 1040 p.

Surgailis, G. (1998) *Lietuvos kariuomenė 1918–1998* [The Lithuanian Army, 1918–1998]. Vilnius: LR Krašto apsaugos ministerija. 148 p.

Surgailis, G. (2014) The 1919–1920 Lithuanian War of Liberation. In: G. Vitkus, ed. *Wars of Lithuania: A Systemic Quantitative Analysis of Lithuania's War in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Vilnius: Eugrimas, pp. 149–221.

Svarbesni įvykiai prieš 10 metų [The Key Events a Decade Ago]. *Karys*, 30 October 1930, no. 44 (596): 878.

Šležas, P. (1937) Review: P. Ruseckas, *Savanorių žygiai, nepriklausomybės karų atsiminimai*, I d. [The Campaigns of the Volunteers, Memoirs of the Wars of Independence, First Vol.]. *Naujoji Romuva*, no. 40 (350): 727.

Tamošiūnas, A. (2019) *Lietuvos kariuomenės ir Rusijos Vakarų savanorių armijos mūšis prie Radviliškio 1919 m.* [The 1919 Battle of Radviliškis between the Lithuanian Armed Forces and the West Russian Volunteer Army]. [Master Thesis], Klaipėda: Klaipėda University. 78 p.

Vaičenonis, J. (2002) Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. [Numbers of the Lithuanian army 1920–1939]. *Karo archyvas*, no. 17: 144–180.

Vaičenonis, J. (2009) Lietuvos karo istorijos tyrimų organizavimas 1918–2008 metais [Research in Lithuania military history from 1918 to 2008]. *Istorija*, no. 73: 59–67.

Vaičenonis, J. (2011) *Lietuvos karyba nuo baltų iki XXI a.: kariuomenė, fortifikacija, mūšiai ir karvedžiai* [Lithuanian warfare: from the Balts to the 21st century (Army, fortification, battles and commanders)]. Kaunas: Šviesa. 184 p.

Vaidotas, V., ed. (2018) *Žuvusiems už Lietuvos laisvę* [To Those Who Died for Lithuanian Freedom]. Vilnius: LR Krašto apsaugos ministerija. 236 p.

Vareikis, V., Jokubauskas, V. (2014) Research into Military History: Its Status and Prospects in Lithuania. In: V. Jokubauskas, V. Safronovas, V. Vareikis, ed. *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXVIII). Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. Pp. 309–319.

Vytautas Jokubauskas

Lietuvos Neatkarības kara upuri: historiogrāfijas aspekts

Atslēgas vārdi: Lietuvas Neatkarības karš, historiogrāfija, kara upuri, kombatanti, civiliedzīvotāji, Petras Ruseckas

Kopsavilkums

Rakstā analizēta Lietuvas Neatkarības kara upuru statistikas reprezentācija Lietuvas historiogrāfijā. Neraugoties uz to, ka kopš kara sākuma jau aizvadīts vairāk nekā simt gadu, historiogrāfijā nav vienota skata uz kara upuru skaitu.

Apkopojot Lietuvas vēsturnieku viedokļus, jākonstatē, ka historiogrāfijā ir atzīta Lietuvas armijas 1926.–1927. gadā publicotā Neatkarības kara upuru statistika, kā arī P. Rusecka desmit gadus vēlāk veiktā Neatkarības kara upuru uzskaitē, lai gan dati vieš šaubas par to patiesumu. No vienas puses, kopīgajā skaitā ir iekļauti nelaimes gadījumu upuri un pašnāvnieki, arī aizgā-

jēji, kuri miruši no dažādām slimībām, kas nav saistītas ar kara darbībām. Savukārt, no otras puses, upuru skaitā iekļauti bijušie karavīri, kuri gājuši bojā krietnu laiku pēc kara, veicot savus dienesta pienākumus Lietuvas kara-spēkā. Nepārbaudot datus, ir diezgan riskanti tos pielietot pētījumos, salīdzināt ar citu karojošu valstu kara upuru statistiku.

Lietuvas Neatkarības kara upuru (kombatantu) noteikšanu apgrūtina fakts, ka nav noteikts konkrēts kara beigu datums. Piemēram, starp Lietuvu un Poliju nebija noslēgts miera līgums līdz 1938. gadam, pie demarkācijas līnijas laiku pa laikam bija vērojami bruņoti incidenti, proti, bija ieildzis zemas intensitātes kara konflikts.

Historiogrāfijā attiecībā uz Lietuvas Neatkarības kara laikā bojāgājušo skaitu min skaitļus 1401 vai 1444, taču nav ticamu datu, kas ļautu pamatoti izvēlēties vienu vai otru skaitli. Neskaidrības ir arī par ievainotajiem, slimību rezultātā mirušajiem, kā arī bezvēsts pazudušajiem, tādējādi nākotnē būtu jāpārbauda dati par upuriem, kā arī nepieciešams analizēt ne tikai bojāgājušo karavīru, bet arī civilo iedzīvotāju upuru skaitu.

Jānis Ķīmsis, Renāte Ranka,
Antonija Vilcāne, Guntis Gerhards

Molekulāro metožu pielietojums dzimuma noteikšanai neviennozīmīgā Latvijas dzelzs laikmeta apbedījumā Lejasbitēnu kapulaukā*

Atslēgas vārdi: senā DNS, dzimuma noteikšana, dzimte, apbedīšanas tradīcijas, dzelzs laikmets

Ievads

Latvijas dzelzs laikmeta kapulauku izrakumos iegūtās arheoloģiskās liecības ir viena no galvenajām avotu grupām aizvēstures sabiedrību izpētē. Sabiedrības struktūra saistīta ar tādiem jēdzieniem kā dzimte un dzimums. Apbedīšanas tradīcijas, kapu inventāri un apbedījumu saglabāšanās pakāpe ne vienmēr ļauj viennozīmīgi risināt šīs problēmas.

Arheoloģijā dzimtes problemātika tika aktualizēta 20. gadsimta 70.–80. gados, kad pētnieki pievērsās sabiedrību iekšienē pastāvošo grupu un indivīdu sociālās lomas izpētei (Arnold, 2006, 138–140). Latvijas arheoloģijā tas ir jauns virziens – tikai pēdējos gadu desmitos tiek piešķirta lielāka nozīme dzimtes aspektiem (Šnē, 2002; Gerhards, 2021). Indivīda dzimte ir sociāla kategorija, bet dzimums – bioloģiska. Latvijas arheoloģijā starp šiem jēdzieniem parasti likta vienādības zīme (Gerhards, 2021, 54–55).

Līdzšinējos pētījumos, balstoties uz latgaļu kultūras izplatības apgabalā 7.–12. gadsimtā ievērotām apbedīšanas tradīcijām, pētnieki pieņēmuši, ka mirušā dzimumu raksturo kapa inventārs (ieroči, rotaslietas u. c.) un apbedītā orientācija kapā. Latgaļu kapulaukos raksturīga pretēja orientācija ar nelielām novirzēm – vīrieši apbedīti ar galvu uz A, bet sievietes – uz R (Urtāns, 1970, 68; Radiņš, 1999). Dzimte un dzimums var sakrist, bet ne vienmēr.

Apbedītā indivīda dzimumu var noteikt tikai pēc bioloģiskiem kritērijiem, t. sk. pēc iegurņa un galvaskausa kaulu morfoloģijas (Buikstra & Ubelaker, 1994, 16–20). Gadījumos, kad kaulu materiāls slikti saglabājies vai dzimums nav skaidrs, var tikt izmantoti indivīda DNS dati. Ģenētiskā informācija, ko satur cilvēka DNS, kas iegūta no senajiem skeletiem, potenciāli ļauj pētīt arī

* Pētījums veikts LZP projektā Nr. lzp-2018/1-0395.

radniecību starp indivīdiem un attiecības starp populācijām (Mays, 2021, 303–307).

DNS analīze ir viena no vistiešākajām indivīda dzimuma noteikšanas metodēm. Indivīds bioloģiski ir vīrietis vai sieviete – to nosaka viņa dzimumhromosomas (vīrietim XY, sievietei XX). X hromosoma ir apmēram trīs reizes garāka nekā Y, un lielākā daļa DNS secības katrā no tām ir unikāla (Brown & Brown, 2011, 157–158). Šīs īpatnības var izmantot, analizējot seno DNS, piemēram, aprēķinot iegūto X:Y fragmentu attiecību, ir iespējams noteikt cilvēka bioloģisko dzimumu (Skoglund et al., 2013, 4478–4479).

Precīza dzimuma noteikšana palīdz izprast apbedīšanas tradīcijas, noteikt mirstības, uztura, dzīves kvalitātes, statusa un materiālā stāvokļa atšķirības starp dzimumiem (Kaestle & Horsburgh, 2002, 94–95).

Pētījuma mērķis ir DNS datu izmantošana, risinot dzimuma un dzimtes problemātiku dzelzs laikmeta materiālā. Līdz šim šāda starpdisciplināra pieeja Latvijas dzelzs laikmeta arheoloģijā nav izmantota.

Materiāls un metodika

Pētījumā analizēts pilnībā izpētītā Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka (Urtāns, 1965, 24) arheoloģiskais un osteoloģiskais materiāls no kolektīvā apbedījuma (111.–115. kaps). Balstoties uz kapu inventāriem un indivīdu orientāciju, noteikta apbedīto dzimte. Skeleta kaulu materiāls bija vāji saglabājies, izpētei bija pieejami fragmentāri galvaskausi un atsevišķi zobi. Pēc galvaskausa morfoloģiskajām pazīmēm (Buikstra & Ubelaker, 1994, 16–26) dzimums un vecums noteikts indivīdiem no 111. un 113.–115. kapa.

Hronoloģijas noskaidrošanai (113. kaps) izmantota radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metode, ko veica A. Mickeviča Universitātes fonda Radiokarbons laboratorijā Poznaņā. Parauga (Poz-117605) datējums precizēts, izmantojot Oksfordas Universitātes Radioaktīvā oglekļa laboratorijā izstrādāto kalibrācijas programmu OxCal 4.2.3 (Bronk Ramsey, 2013).

Dzimums ar molekulāri ģenētiskām metodēm noteikts 113. kapa indivīdam. Senā DNS tika izdalīta no 3,5 g galvaskausa piramīdas kaula pulvera pēc *Keyser-Tracqui & Ludes* 2005 protokola ar modifikācijām. Pēc DNS izdalīšanas ar fenola/hloroforma metodi šķīdums tika iekonzentrēts līdz 200 μl , izmantojot 30kDa filtrācijas stobriņu. Tālāka attīrīšana un koncentrēšana tika veikta ar *Zymo Research DNA Clean & Concentrator-10* komplektu. Sekvenēšanas bibliotēkas sagatavotas, izmantojot *IonXpress Plus Fragment Library Kit* pēc ražotāja norādījumiem. Pēc amplifikācijas bibliotēkas tika sakonzentrētas līdz 7 mikrolitru tilpumam ar *Eppendorf Vacufuge Plus* vakuuma

centrifūgu un bagātinātas, izmantojot *Arbor Biosciences myBaits WGE Human* komplektu cilvēka DNS daudzuma palielināšanai. Bibliotēkas tika sekvenētas, izmantojot *Ion Proton* iekārtu. Sekvenču nolasījumi pēc kvalitātes kontroles tika apstrādāti ar *TrimmomaticSE* rīku (Bolger et al., 2014) un pielīdzināti cilvēka references genomam hg38, izmantojot *bwa mem* algoritmu (Li, 2013). Dzimums tika noteikts, izmantojot skriptu *ry_compute.py* (Skoglund et al., 2013).

Rezultāti un diskusija

Lejasbitēnu kapulaukā četrstūrainā kapa bedrē, kuras garums DR – ZA virzienā 220 cm, ZA – DR 230 cm, cieši blakus guldīti pieci indivīdi (111.–115. kaps). Vienādaais apbedījumu dziļums, kopējais dolomīta akmeņu sakrāvums virs tiem, kā arī kapu inventārs liek domāt, ka mirušie varētu būt apbedīti vienlaicīgi kolektīvā kapa bedrē (Urtāns, 1961). Veiktais 113. kapa ¹⁴C datējums (687.–768. kal. g. pēc. Kr., 68,2% varbūtība) norāda, ka tas noticis 7. gadsimta beigās – 8. gadsimtā. Jāatzīmē, ka Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos parasti mirušie apbedīti pa vienam, reti pa diviem vai trim. Bez Lejasbitēniem zināms tikai viens gadījums Čunkānu–Drenģeru kapulaukā, kur vienā kapa bedrē apbedīti seši indivīdi (Atgāzis, 1992, 26–28).

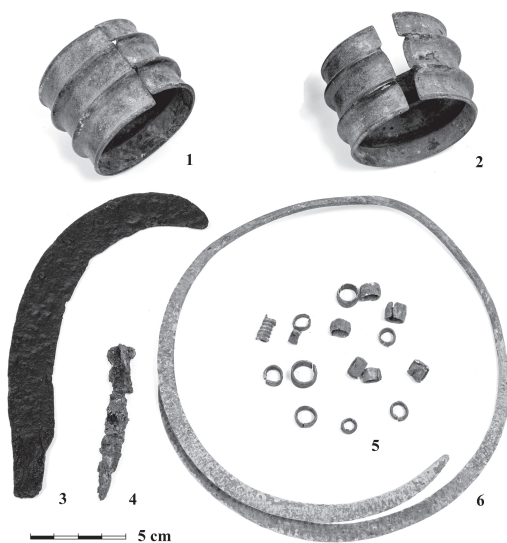
Pēc kapa inventāriem 111.–113. kapā apbedītie līdz šim uzskatīti kā sievietes, bet 114. un 115. kaps – kā vīriešu apbedījumi (Urtāns, 1961). Kā jau iepriekš minēts, arheoloģiskais materiāls raksturo tikai indivīda dzimti, nevis dzimumu. No šī viedokļa neviennozīmīgi vērtējams 113. kaps, kurā apbedītais orientēts atbilstoši vīriešu dzimtei, bet kapa inventārs atbilst sievietes dzimtei (1. tabula). Savukārt galvaskausa morfoloģiskās pazīmes liecina, ka 111. kapā apbedīta pieaugusi sieviete, bet 113.–115. kapā pieauguši vīrieši. Literatūrā norādīts, ka ticamības līmenis, nosakot dzimumu tikai pēc galvaskausa pazīmēm, var būt no 70% (Duric et al., 2005) līdz 92% (Thomas et al., 2016).

113. kapa DNS parauga analīzes rezultātā tika iegūti 2,5 miljoni sekvenču nolasījumu ar garumiem no 25 līdz 307 bāzu pāriem. Cilvēka genomam atbilda 778216 nolasījumu (30%), no kuriem 16666 atbilda X vai Y hromosomai ar pielāgošanas kvalitāti virs 30, ar ko pietiek dzimuma noteikšanai. 113. kapa parauga dzimums pēc X un Y hromosomām pielāgoto nolasījumu skaita bija atbilstošs XY (vīrišķajam) hromosomu komplektam. Līdz ar to 113. kapa gadījumā konstatēta nesakritība starp indivīda dzimti un dzimumu.

1. tabula. Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka 111.–115. kapā
 apbedīto dzimums/dzimte, orientācija un kapa inventārs

Kapa nr.	Dzimums*	Dzimte	Orientācija	Kapa inventārs											
				kaklariņķis	kreļļu rota	rotadatas	aproces	vāžiņa ar zvaniņiem, zvaniņi	gredzentiņi, spirālītes riņķīši	villaine	jostas sprādze	sirpis	šķēpa gali	cirvis	kaujas nazis
111.	S	S	ZR-DA	1	1	2	2				1	1	1		
112.	?	S	ZR-DA	1	+	2	2							1	
113.	V	S	DA-ZR	1		1	2			+		1			
114.	V	V	DA-ZR											2	1
115.	V	V	DA-ZR			1		1			1		2		1

Saīsinājumi: V – vīrietis, S – sieviete, + saglabājies fragmentāri; * – pēc galvaskausa morfoloģijas

1. attēls. Aizkraukles Lejasbitēnu 113. kapa inventārs: 1, 2 – bronzas mašēveida aproces, 3 – dzelzs sirpis, 4 – dzelzs kruķadata, 5 – bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, 6 – bronzas gredzentiņi un spirālīte (LNVM A 11822: 420–424). Foto: Jānis Puķītis

Atgriežoties pie šī apbedījuma arheoloģiskā materiāla (1. attēls), jāatzīmē, ka sirpis un rotadata aplūkotajā periodā ir uzieti kā vīriešu, tā sieviešu dzimtes kapos (Radiņš, 1999, 83; Urtāns, 1970, 75), bet bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem ir tipiska latgaļu sieviešu dzimtes kaklarota 7.–12. gadsimtā (Šnore, 1994, 105). Tāpat manšetveida aproces, kas valkātas 7.–9. gadsimtā uz katras rokas pa vienai, raksturo tikai sieviešu dzimti (Vaska, 2019, 159). Svarīgi, ka 113. kapa abām aprocēm ir divas dobas vidusšķautnes (1. attēls: 1, 2), kas tās būtiski atšķir no 111.–112. kapa aprocēm. Šāda veida aproces ir vienīgās zināmās Latvijas arheoloģiskajā materiālā, tāpēc nav iespējams viennozīmīgi pateikt, vai vīrieši valkājuši atšķirīgu manšetveida aproču veidu.

Tādējādi 113. kapa piemērs rāda, ka sieviešu dzimtei tipiskas rotas dažkārt līdzīgas arī vīriešu dzimtes indivīdiem. Iespējams, ka šis gadījums saistāms ar vēl kādiem īpašiem apstākļiem, jo 111.–115. kapā apbedīti vairāki indivīdi, kuru nāves apstākļi mums nav zināmi. Interesanti, ka 111.–112. kapā kopā ar sieviešu rotu komplektu atrasts arī šaurasmens cirvis (1. tabula), kas parasti ir raksturīgs vīriešu dzimtei, lai gan Lejasbitēnos tas konstatēts arī citos sieviešu dzimtes apbedījumos (Urtāns, 1961–1964).

Secinājumi

Ar molekulārās bioloģijas metodēm noteikts dzimums Lejasbitēnu kapulauka 113. kapa vīrietim, kas sakrīt ar kaulu morfoloģiju, bet atšķiras no arheoloģiski noteiktās sieviešu dzimtes, paverot jaunas iespējas dzimuma un dzimtes attiecību interpretācijām arheoloģiskajā materiālā. Tas nosaka nepieciešamību turpināt starpdisciplinārus pētījumus, lai padziļināti skaidrotu apbedīšanas tradīcijas un dzelzs laikmeta sabiedrības latgaļu apdzīvotajā teritorijā.

Avotu un literatūras saraksts

- Arnold, B. (2006) Gender in mortuary ritual. In: *Handbook of Gender in Archaeology*. Sarah M. N., ed. Walnut Creek: AltaMira Press. Pp. 137–170.
- Atgāzis, M. (1992) Pētījumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā un pārbaudes izrakumi Stelpes Berķu Kapusalā. Grām.: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 23.–30. lpp.
- Bronk Ramsey, C. (2013) OxCal 4.2 manual. <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal/OxCal.html>
- Brown, T., Brown, K. (2011) *Biomolecular Archaeology: An Introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell. 336 p.
- Bolger, A. M., Lohse, M., Usadel, B. (2014) Trimmomatic: A flexible trimmer for Illumina Sequence Data. *Bioinformatics*, 30(15): 2114–2120.

- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. (1994) Standards for data collection from human skeletal remains. *Research series*, No. 44. Fayetteville, Arkansas: Arkansas archaeological survey research series no 44. 272 p.
- Duric, M., Rakocevic, Z., Donic, D. (2005) The reliability of sex determination of skeletons from forensic context in the Balkans. *Forensic Science International*, 147: 159–164.
- Gerhards, G. (2021) Dzimte un statuss seno latgaļu sabiedrībā dzelzs laikmetā. Grām. *Vēsture: avoti un cilvēki XXIV*. Atb. red. Irēna Saleniece. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 54.–60. lpp.
- Kaestle, F., Horsburgh, K. A. (2002) Ancient DNA in Anthropology: Methods, Applications, and Ethics. *Yearbook of Physical Anthropology*, 45: 92–130.
- Keyser-Tracqui, C., Ludes, B. (2005) Methods for the study of ancient DNA. *Methods in Molecular Biology*, 297: 253–64.
- Li, H. (2013) Aligning sequence reads, clone sequences and assembly contigs with BWA-MEM. *arXiv*. 3:13033997.
- Mays, S. (2021) *The Archaeology of Human Bones 3rd ed.* New York: Routledge. 452 p.
- Radiņš, A. (1999) 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Grām.: *Latvijas Vēstures Muzeja raksti Nr. 5: Arheoloģija*. Rīga: N.I.M.S. 199 lpp.
- Skoglund, P., Storå, J., Götherström, A., Jakobsson, M. (2013) Accurate sex identification of ancient human remains using DNA shotgun sequencing. *Journal of Archaeological Science*, 40: 4477–4482.
- Šnē, A. (2002) *Sabiedrība un vara: Sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts. 469. lpp.
- Šnore, E. (1994) Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem Latvijā. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*. 17. laidieni. Rīga: Zinātne. 105.–107. lpp.
- Thomas, R. M., Parks, C. L., & Richard, A. H. (2016). Accuracy rates of sex estimation by forensic anthropologists through comparison with DNA typing results in case work. *Journal of Forensic Science*, 61, 1307–1310.
- Urtāns, V. (1961–1964) Pārskats par izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (1961. – 1964. g.). LNVM AA 419, 420, 421, 422.
- Urtāns, V. (1965) Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. Grām.: *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, etnogrāfu un folkloristu 1964. gada ekspedīcijām*. Rīga. 21.–24. lpp.

Urtāns, V. (1970) Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā 5.–9. gs. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 9. laidieni. Rīga: Zinātne. 61.–83. lpp.
Vaska, B. (2019) Rotas un ornamenti Latvijā no bronzas laikmeta līdz 13. gadsimtam. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Arheoloģija*, Nr. 28. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs. 477. lpp.

Jānis Ķīmis, Renāte Ranka, Antonija Vilcāne, Guntis Gerhards
**Molecular Sex Determination in an Ambiguous Burial from
Latvian Iron Age Lejasbitēni Cemetery**

Key words: ancient DNA, determination of biological sex, gender, burial practices, Iron Age

Summary

The aim of this research is to use ancient DNA to study various aspects of biological sex and gender in Iron Age osteological material. In particular, archaeological and osteological material was analysed from burials 111 – 115 in the Lejasbitēni Latgalian burial ground in Aizkraukle district. According to grave inventories, so far it has been assumed that burials 111–113 contained female individuals, while males were present in burials 114 and 115. Archaeological material, however, only refers to the gender of the individual, and not their biological sex. From this point of view, burial 113 is unusual, as the person buried in it was oriented according to the male gender, but the grave inventory suggested that they were a female. Morphological features of the skull indicated that individuals from the burials considered in this research (113–115) were adult males, but burial 111 was adult female. Human sex determination is based on the X and Y chromosomes – XX leads to the development of a female individual, XY – to a male individual. Sex of the individual in grave 113 was determined using DNA extracted from the petrous part of the temporal bone. DNA was sequenced using IonTorrent technology, and obtained sequencing reads were aligned to the human reference genome hg38. The ratio of sequences aligning to the X and Y chromosomes was consistent with the male sex. Thus, the results of ancient DNA sex determination for the individual from burial 113 were consistent with the morphological analysis of the skull, but differed from the archaeologically determined female gender, pointing to new opportunities for studying biological sex in relation to gender in archaeological material. This finding also suggests that it is necessary to continue inter-disciplinary research to study burial practices in the Iron Age Latgalian populations in more detail.

Сигитас Лужис

Добровольные пожертвования на строительство церкви: степень принуждения и способы получения денежных средств

Ключевые слова: Литва, Римско-католическая церковь, Пярляя, строительство церкви, добровольные пожертвования

Строительство культовых зданий неизбежно связано с возможностями финансирования. На протяжении веков закладка и строительство культовых зданий в основном осуществлялись за счет богатых благотворителей или заказчиков, облеченных светской или церковной властью и владеющих средствами и полномочиями. Начало 20 века — время, когда ситуация, по крайней мере в Литве, меняется: слой имеющих средства благотворителей и богатых покровителей уменьшается и после I мировой войны — исчезает, а строительство таких зданий приобретает новую тенденцию — переход к общественным, в некотором роде демократическим способам финансирования. Строительство культового здания также зависит и от политической конъюнктуры, от политического и социального статуса данной конфессии в государстве. Архивные документы, связанные с организацией и осуществлением строительства Римско-католической церкви в селе Пярляя¹ на юге Литвы, которое велось с начала 20 века до 1930-ого года, позволяют выявить механизм получения и накопления средств на строительные работы, основными частями которого являются создание системы легальных источников дохода, введение налога на строительство церкви, поиск и реализация дополнительных способов получения дохода для этой цели, сбор, формы регистрации и хранения денежных поступлений. Документы раскрывают и формы давления на прихожан с целью взыскания налога, также выявляют попытки организованного ухода от этого налога, а с другой стороны, показывают меры, используемые организаторами строительства по предотвращению таких возможностей. Следует отметить, что в период строительства данной церкви произошло изменение статуса самой религиозной конфессии по отношению к политической власти: от иностранного исповедания до основ-

¹ В старых русских документах *Прелаи, Пржелай*, в польских — *Przełaję*.

ной религии государства. Это изменение имело, хотя и косвенное, влияние на возможности организации строительства.

После подавления литовско-польского восстания 1863–1864 гг. против Российской империи по указу Вильнюсского генерал-губернатора Пярлойская римско-католическая приходская церковь в 1866 году была закрыта. 5 октября 1867 года властями объявлено о решении снести устаревшую церковь. Однако церковь не была снесена. Долгое время ходатайства прихожан об открытии церкви властями игнорировались или отклонялись. Ситуация изменилась после принятия в Российской империи 17 апреля 1905 г. Именного Высочайшего указа «Об укреплении начал веротерпимости». В 1906 г. министр внутренних дел России Дурново Пётр Николаевич (1845–1915) согласился вернуть прихожанам закрытую церковь, и 3 марта того же года жителям Пярлои было объявлено, что «г. Министр Внутренних Дел, во внимание к верности присяге местного католического населения, доброй их нравственности и настоятельной нужде их в храме Божьем, изволил удовлетворить ходатайство местных крестьян католиков о возвращении им означенного богослужительного здания, не получившего после состоявшегося в 1866 году закрытия до сих пор определенного назначения...» (LMAVB RS F318-33870 L. 12).

Еще до этого, не получая разрешения на эксплуатацию закрытого старого храма, прихожане выдвинули инициативу строительства новой церкви. План и смета храма были представлены исправнику 17 июня 1903 года. Строительное управление Вильнюсской губернии утвердило план церкви и смету ее строительства 23 сентября 1903 г. Однако разрешение на строительство храма не было одобрено.

Хотя старая церковь уже действовала, прихожане стали собирать денежные средства на строительство новой. Собранные деньги вкладывались в сберегательную кассу для хранения и начисления процентов. Для легитимации этой деятельности 30 февраля 1908 г. на всеобщем собрании прихожане избрали комитет строительства церкви и наложили на себя строительный налог. Спустя более полутора лет, 14 октября 1909 г. Вильнюсская римско-католическая консистория постановила «Разрѣшѣть камитету произвести съ прихожанъ Пржелайскаго костела сборъ добровольныхъ пожертвованій въ суммѣ 12767 руб. 94 коп [...] на предполагаемую постройку новаго костела въ Пржелаях, **но съ тѣмъ, чтобы сборъ денегъ производился добровольно, безъ всякихъ принужденій** (выделено мною — С. Л.) и собираемыя деньги записывались въ выданныя Консис-

торією книги грамотными жертвователями собственноручно, а за неграмотныхъ Предсѣдателемъ или Вице-Предсѣдателемъ или членами камитета и чтобы собранныя деньги до получения разрѣшенія на постройку костела вносились въ сберегательную кассу для приращенія процентами на имя камитета по постройке костела» (LMAVB RS F318-25115 L. 86). Только 19 октября 1914 г. Министерство внутренних дел разрешило прихожанам Пярлои построить новый кирпичный храм вместо старого деревянного: «Министерством Внутренних Дел разрешено прихожанам Прелайского, [...], костела построить в дер. Прелаях новый каменный костел взамен пришедшего в ветхость деревянного, на имеющиеся на сей предмет средства, согласно возвращаемым при сем плану и смете» (LMAVB RS F318-33870 L. 60).

Средства на строительство накапливались разными способами. Наряду с строительным налогом был разработан план получения дополнительного дохода с торговли: «мѣстными прихожанами была устроена мелкая лавка в сѣкле Прелаѣ, Кс[ендз] Чапликѣ (*Juozapas Čaplikas*, 1876–1961) убѣждать всѣхъ прихожанъ дѣлать покупки в этой лавкѣ, обѣщая весь доходъ отдать въ кассу прихожанъ по постройке костела; принужденія никакого не было; вслѣдствіе препятствій, чинимыхъ жалобщиками, эта лавка уже закрыта, а доходъ въ 15 руб. отданъ въ кассу прихода» (LMAVB RS F318-25115 L. 70).

В фонд строительства также шли деньги, полученные за продажу церковной древесины, за выполненные прихожанами работы по указанию Варенского волостного правления, пожертвования, сделанные частными лицами перед смертью или в момент совершения обряда венчания, излишки выручки от успешной сделки, деньги, собранные путем колядования, также собранные по воскресеньям и праздникам в местной церкви, добровольные пожертвования, сделанные прихожанами других приходов и т. п. (LVIA F1592). В фонд строительства шел и так называемый «налог чести» — плата за несение во время церковного шествия подушечки или алтарика (LVIA F1592).

Накапливались и строительные материалы. До весны 1913 г. было заготовлено три вагона кирпича, четыре ямы извести, доставлен нужного размера камень, заложен фундамент. Но во время войны большая часть материалов была разграблена немцами. Об этом свидетельствует обращение комитета по постройке церкви к Вильнюсскому епископу с просьбой посредничества, «чтобы немецким правительством в Вильнюсе (*Kreiswaltung*) было Пярлойскому комитету заплачено за всю забранную

известь. В 1917 г. оккупантами было забрано не менее тысячи центнеров извести; считая каждый центнер по 12 марок, получается двенадцать тысяч марок» (LMAVB RS F318-33870 L. 70). Первая мировая война и становление государственности Литвы прервало подготовительные работы для строительства церкви.

После восстановления независимости Литвы, еще не залечив раны от последней войны (левобережная часть прихода оставалась оккупирована Польшей), начался новый этап строительства, окончательная фаза которого совпала с назначением в 1927 г. священника Пранаса Цибульскиса (*Pranas Cibulskis*, 1892–1967) настоятелем Пярлойского прихода. Был сформирован новый комитет по строительству приходского храма, председателем которого избран П. Цибульскис. Проект церкви подготовил инженер и архитектор Вацловас Михнявичюс (лит. *Vaclovas Michnevicius*, польск. *Wacław Michniewicz*, 1866–1947). Храм был рассчитан на единовременное пребывание в нем 350–400 человек (KVKA).

Сбор добровольных пожертвований на постройку церкви интенсифицировался. Деньги собирались не только в границах прихода, но и за его пределами, и за пределами епархии, и за рубежом. 10 января 1928 г. было опубликовано обращение—лист добровольных пожертвований «Дорогие братья и милые сестры». Обращение подписано всем комитетом во главе с П. Цибульскисом и направлено к литовцам всего мира с просьбой поддержать строительство церкви. Выдавались и официальные книги для регистрации собранных пожертвований. Для увеличения резонанса в общественности использовалось освещение в прессе финансовой поддержки строительства храма. Например, газета «Шальтинис» (*Šaltinis*) 7 сентября 1928 г. опубликовала сообщение «Милосердие и щедрость жителей Мариямполе», где говорится и о собранных для строительства Пярлойского храма 564 литах и 95 центах (Drobné 1928, [575]).

8 июля 1928 г. произошло торжественное освящение краеугольного камня строящейся церкви. Для облегчения финансового бремени строительства комитет искал различные способы уменьшить плату за транспортировку материалов. Например, при посредничестве епископа было достигнуто освобождение от уплаты налога на фрахт за перевоз по железной дороге от Клайпеды до Алитуса 12 вагонов (1000 бочек) цемента (KVKA). Также при посредничестве епископа прихожанам была предоставлена долгосрочная льготная целевая ссуда на 40 тысяч литов (KVKA).

7 апреля 1929 г. на всеобщем собрании было принято общественное постановление жителей всех деревень Пярлойского прихода, по которому

устанавливались конкретные обязанности и ответственность каждого прихожанина. Также были предусмотрены санкции для тех, кто будет уклоняться от той или иной обязанности, т. е. созданы условия для погашения обязательств, заплатив в фонд строительства определенный денежный штраф за невыполненную конкретную работу. Так, было постановлено: каждый дом должен собрать по 5 ящиков известняка, в каждом ящике примерно по 25–30 пудов. Кто не привезет, платит по 5 литов за ящик. Каждый житель обязан не менее 12 раз привезти из леса дров или бревен. За уклонение от выполнения наказание составляло 5 литов за каждую поездку в лес. Когда понадобилось приобрести насос, прихожане должны были внести от каждого дома в кассу комитета по 10 литов. Жители каждого дома по очереди должны были откачивать воду, а неработавшие платить по 3 лита. Представитель от каждого дома должен был вывезти 50 повозок гравия и песка. Не сделавших этого предполагалось оштрафовать на 2 лита за каждую невывезенную повозку. Представитель от каждого дома должен 3 раза привезти строительные материалы со станции Алитус. Не выполнившие требование были обязаны заплатить по 12 литов. Представитель от каждого дома должен был ходить на заготовку балок, а в противном случае заплатить штраф в 10 литов.

Землевладельцы прихода должны были внести в кассу комитета по восемьсот литов наличными с каждой волоки земли, а каждый безземельный житель прихода должен был внести в кассу приходского комитета двадцать литов.

Комитету поручили взять на приемлемых условиях ссуду до 20 000 литов на строительство церкви (KVKA). В постановлении отдельным пунктом был предусмотрен и контроль за исполнением принятых обязательств: «Чтобы избежать возможных недоразумений каждый дом должен приобрести книжку, в которую председатель комитета собственноручно записывает внесенные деньги и выполняемые работы. Кроме того, комитету поручается строго контролировать, чтобы все жители прихода исполняли указанные постановления: непослушных, уклоняющихся от работы — наказывать» (KVKA). Понимая всю сложность выполнения этого «общественного постановления», председатель комитета П. Цибульскис уже заранее — 10 марта 1929 года — обратился к епископу с просьбой объяснить возможность использования 4 статьи Конкордата² в целях истребо-

² Article IV. Les autorités civiles prêteront leur appui à l'exécution des décisions et des décrets ecclésiastiques: au cas de destitution d'un ecclésiastique ou de sa privation

вания средств или выполнения строительных работ: «В статье IV Конкордата говорится: «Государственные органы будут поддерживать выполнение церковных постановлений и решений... при сборе разрешенных законами государства складчин для нужд Церкви». Мне, во-первых, непонятно выражение «церковных постановлений и решений»: относятся ли эти слова только к епископской и высшей духовной власти или также к постановлениям и решениям приходских комитетов? Может ли на основе этой статьи Конкордата церковный комитет при строительстве приходской церкви своим прихожанам установить налоги и, если необходимо, просить государственные органы: судью, полицию... помочь истребовать пошлину для нужд церкви? Или нет?» (KVKA). 15 марта 1929 года епископ Кайшядорской епархии Юозапас Кукта (*Juozapas Kukta*, 1873–1942) дал разъяснение: «был поднят вопрос о том, хотя ли епископы, руководствуясь подобными решениями, чтобы правительство обеспечивало поддержку полиции при взыскании налога у недобросовестных людей — мы отказались от помощи полиции, но это не означает, что подобные сборы не могут быть реализованы нам и возможными более мягкими способами» (KVKA). Как «более мягкий способ» священник П. Цибульскис использовал, например, невыдачу должникам документов (копий свидетельств о рождении, о крещении и др.).

Финансирование строительства усложняли и попытки избежать уплаты строительного налога путем перехода в другой приход. Особенно усердно к этому стремились жители Саловарте: в их просьбе Вильнюсской римско-католической консистории, датированной 27 апреля 1909 г., изложены не только основания для отделения от Пярлойского прихода, но и просьба «на прелайских прихожан ... наложить духовное наказание» (LMAVB RS F318-33870 L. 52). После выяснения ситуации Меречский декан Томас Какареко (*Tomas Kakarieka*, 1865–1928) в своем рапорте от 18 декабря 1909 г. управляющему Вильнюсской епархией констатировал, «что желание отчислиться от Прелайсаго прихода начало проявляться у них лишь тогда, когда всѣми прихожанами постановлено на волостномъ сходѣ воздвигнуть новый каменный костель, и на постройку которого обложили себя отъ каждой души по 3 рубля. Если бы удовлетворить

d'un bénéfice ecclésiastique; au cas de défense du port de l'habit ecclésiastique; au cas de perception des taxes destinées à des buts ecclésiastiques et permises par les lois de l'Etat. (Concordat entre le Saint-Siège et le gouvernement de Lithuanie 1927, 2).

желанію жителей дер. Соловорцы, то въ Прелайском приходѣ и такъ не-многочисленномъ, не будетъ кому строить костель и что по примѣру ихъ пошли бы и другія деревни, чтобы избавиться отъ пожертвований на постройку костела» (LMAVB RS F318-33870 L. 53). Оценка ситуации Мерецким деканом в основном совпадает с содержанием рапорта администратора Пярлойского прихода И. Чапликаса от 6 февраля 1907 г. о деревне Жюрай: «Объ отдѣленіи этой деревни или другой какой-нибудь, если поднимется когда нибудь вопросъ, отъ Прелайскаго костела не можетъ быть и рѣчи: приходъ, котораго число жителей равняется 2000, уменьшать, имѣя ввиду, что тѣ жители при своей бѣдности даже въ такомъ составѣ едва могутъ поставить костель деревянный и соорудить постройки, содержать костель и священнослужителя, означало бы возникновеніе вопроса упраздненія Прелайской филіи. Притомъ Прелайскій костель не въ настоящее время поставленъ, а онъ имѣетъ за собою столѣтія: 40 лѣтъ упраздненія не должны разрушать правъ, которыя онъ приобрѣлъ относительно деревень, къ нему принадлежавшихъ отъ временъ, можетъ быть, Витовта» (LMAVB RS F318-33870 L. 33).

Таким образом, сохранив свою численность и территориальную целостность, маленький приход Пярлои без покровителей и добродетелей, на общественных началах, используя гибкость и ловкость по применению различных методов для сбора средств, сумел построить новый храм.

Список источников и литературы

Concordat entre le Saint-Siège et le gouvernement de Lithuanie. *Vyriausybės žinios*, 1927, gruodžio 20.

Drobnė, Z. Marijampoliečių gailėtingumas ir duosnumas. *Šaltinis*, 1928, rugsėjo 7.

Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas [Archives of the diocese of Kaišiadorys] (KVKA).

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius [The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences: the Manuscript Department] (LMAVB RS).

Lietuvos valstybės istorijos archyvas [Lithuanian State Historical Archives] (LVIA). F.1592. (Perlojos RKB aukų bažnyčios statybai rinkimo apskaitos knyga).

Sigita Lūžys

**Brīvprātīgie ziedojumi baznīcas celtniecībai:
piespiešanas pakāpe un naudas iekasēšanas veidi**

Atslēgas vārdi: Lietuva, Romas katoļu baznīca, Perloja, baznīcu celtniecība, brīvprātīgie ziedojumi

Kopsavilkums

Pamatojoties uz arhīvu dokumentu izpēti par Romas katoļu baznīcas būvniecības organizēšanu Perlojas ciemā, rakstā apskatīti būvniecības finansēšanas avoti. Baznīcas celtniecības sagatavošanas un izbūves darbi ilga no 20. gadsimta sākuma līdz 1930. gadam, ieskaitot Pirmā pasaules kara gadus. Tā kā baznīca tika celta bez pamatiem un trūka sponsora, tās celtniecības izmaksas bija jāsedz vietējās draudzes locekļiem. Baznīcas būvniecības finansēšana bija publiska, savā ziņā demokrātisks process, kura priekšnosacījumi bija fiksēti Viļņas Romas katoļu konsistorijas 1909. gada 14. oktobra lēmumā “Par atļauju vākt brīvprātīgus ziedojumus”, kas paredzēja atļaut komitejai vākt no Perlojas baznīcas draudzes locekļiem ziedojumus iecerētajai jaunās baznīcas celtniecībai, taču tā, lai naudas vākšana notiktu brīvprātīgi, bez jebkādas piespiešanas un savāktā nauda tiktu ierakstīta konsistorijas izdotajās grāmatās. Dokumentu analīze ļauj noskaidrot līdzekļu iegūšanas un uzkrāšanas mehānismu būvdarbu veikšanai: sabiedriskas kontroles nodrošināšana, ievēlot un apstiprinot būvniecības organizācijas komiteju, attiecīga nodokļa ieviešana pagasta iedzīvotājiem, citu ienākumu avotu meklēšana un izmantošana, naudas līdzekļu reģistrācijas un uzglabāšanas kārtība. Pamatojoties uz arhīva materiāliem, izskatīti mēģinājumi izvairīties no būvnodokļa nomaksas, pārceļoties uz citu pagastu, kā arī būvniecības organizatoru veiktie pasākumi, lai šādas iespējas novērstu. Sabiedrībā tika apspriesti arī piespiedu līdzekļi “ziedojumu” iekasēšanai: “goda nodoklis” par tiesībām ieņemt redzamu vietu baznīcas procesijās, garīdznieka atteikums izsniegt dokumentu kopijas (dzimšanas un kristīšanas apliecības utt.) tiem, kas maz ziedoja baznīcas būvniecībai, izteikta pat vēlme izmantot policijas pasākumus. Rezultātā mazajai Perlojas draudzei bez naudīgiem aizbildņiem, demonstrējot zināmu izmanību un pielietojot dažādas metodes brīvprātīgu ziedojumu veicināšanai, izdevās uzcelt jaunu templi.

Sigitas Lūžys

**Voluntary Donations to the Church Construction:
the degree of coercion and the ways of cash collection and exaction**

Key words: Lithuania, Roman Catholic Church, Perloja, church construction, voluntary donations

Summary

Based on the analysis of archival documents relating to the organization and performance of the construction works of the particular Roman Catholic Church in Perloja, which took place from the beginning of the 20th century to 1930, this paper discusses sources of financing for the construction. As the church was built without any funding and without a support of a wealthy sponsor, the cost of building the church rested on the shoulders of the parishioners, so the financing of the construction of the church was a social, in a certain sense, democratic process, the assumptions of which were already recorded on October 14, 1909. The Resolution of Vilnius Roman Catholic Consistory stipulated the following: “To allow the Committee to collect money from the parishioners of Perloja Church as voluntary donations for the planned construction of a new church in Perloja... provided that the fundraising is voluntary, without coercion, and that the collected money is recorded by hand by literate donors in books issued by the Consistory, and, in case of illiterate donors, by the Chairman or the Vice-Chairman or members of the Committee, and that before the permit to build the church is obtained, the money raised is deposited in the savings bank on behalf of the Church Construction Committee in order to gain interest.” The analysis of the documents allows to highlight the mechanism of raising and accumulating funds for the construction works, which consists of the legalization of activities through the election and approval of the organizing committee for construction, the imposition of a tax for the parishioners for the construction of the church, the search for and realization of other means of obtaining funds, and the registration and storage of cash inflows. Moreover, on the basis of archival materials, attempts to avoid the construction tax in an organized manner by moving to another parish or by trying to change the administrator and measures taken by the construction organizers in order to prevent such cases are analyzed. The paper also focuses on coercive measures and instruments of pressure used to recover the tax, such as the manipulation in the provision of religious services, an “honor tax”, non-issuance of copies of documents, and even an attempt to use police measures referring to the Concordat. In addition, the consequences of the First World War for the donations for the church construction are discussed.

Vladislavs Malahovskis

Latgaliešu prese par tautumeitas motīvu un kristīgo simbolu izmantošanu pieminēklā “Vienoti Latvijai” izveidē

Atslēgas vārdi: Latgale, Rēzekne, latgaliešu prese, pieminēklis “Vienoti Latvijai”, tautumeita, kristīgie simboli

Ievads

Pieminēkļos simboliskā veidā tiek reprezentētas kādai etniskai vai politiskai kopai būtiskākās “sirds dziļumos esošās idejas”, kas nereti ir ļoti līdzīgas: “neatkarība, brīvība, [...] piemiņa kritušajiem varoņiem” (Lukaševičs 2012, 389). Pieminēkļi vērtējami ne tikai kā estētiska kategorija; to radīšanas iemesli ir cieši saistīti ar nacionālās identitātes veidošanu un stiprināšanu. Tie jāuzlūko arī kā valdošās ideoloģijas atspoguļojums. Pieminēkļi saistāmi ar nozīmīga vēsturiska notikuma vai personības piemiņas uzturēšanu jeb “atmiņu atgriešanu” (Barachina 2020, 184, 185).

1939. gadā atklātais pieminēklis “Vienoti Latvijai” atrodas Rēzeknes pilsētā un ir veltīts Latvijas Neatkarības kara (1918–1920) dalībnieku piemiņai, kas piedalījās Latgales atbrīvošanā no lieliniekiem. Vēsturiskā un idejiskā skatupunktā pieminēklis uzskatāms par monumentu, jo plašākā nozīmē tas reprezentē visu Latgali, tautas atbrīvošanu no svešām varām, kā arī Latgales vienotību ar pārējo Latviju. Tāpat kā Brīvības pieminēklim un Brāļu kapu ansamblim Rīgā, pieminēklim “Vienoti Latvijai” ir kopēja nacionālā un valstiskā nozīme. Tas ir trešais kopnacionālais monuments, vienīgais ārpus galvaspilsētas Rīgas (Lukaševičs 2012, 389). Pieminēklis tiek dēvēts arī par Latgales Atbrīvošanas pieminēkli, bet tautā – par Latgales Māru.

Izstrādātā pētījuma aktualitāti noteica divi faktori:

- 1) pieminēkļa liktenis raksturo Latgales un visas Latvijas vēstures notikumus 20. gadsimtā. Pieminēklis tika divas reizes gāzts (1940, 1950) un divas reizes atjaunots (1943, 1992). Padomju varas gados gāztā pieminēkļa vietā bija uzstādīts pieminēklis Krievijas revolucionāram un boļševiku partijas vadonim Vladimiram Iļņinam (1870–1924);
- 2) mūsdienās pieminēklis ir sava veida Latgales vizītkarte. Tā attēls ir plaši sastopams bukletos, suvenīros, uz grāmatu un brošūru vākiem, reklāmās u. c. Neraugoties uz pieminēkļa nozīmi un popularitāti, tā vēstures izpēte

aprobežojas ar atsevišķiem rakstiem periodikā, globālā tīmekļa resursos, vārdnīcās, pieminēklā gadskārtām veltītajām ekspozīcijām.

Pirms pieminēklā uzstādīšanas latgaliešu presē norisa polemika vairākos jautājumos: pieminēklā vietas izvēle (piem., Rēzeknes viduslaiku pilskalns, ielas mala pie lielā Rēzeknes tilta), pieminēklā veidols (piem., arka, obelisks (Strods 1924), tornis (Tetters 1924)).

Raksta mērķis ir izpētīt viedokļu dažādību latgaliešu presē par pieminēklā “Vienoti Latvijai” idejisko risinājumu un vizuālo tēlu.

Pētījumā izmantotas publikācijas no ideoloģiski pretējiem latgaliešu laikrakstiem, kuri visaktīvāk piedalījās polemikā – “Latgolas Vārds” un “Jaunā Straume”. “Latgolas Vārds” bija avīze katoliski kristīgā gara uzturēšanai tautas vidū, lielu uzmanību veltīja arī kultūras, izglītības un saimnieciskajiem jautājumiem. Savukārt avīzei “Jaunā Straume” bija izteikti sekulārs raksturs.

Pētījums balstās uz kvalitatīvo un salīdzinošo datu analīzi. Rakstā izmantoti plašāki citāti no laikrakstiem ar mērķi parādīt lingvistiskos paņēmienus, kādi tika pielietoti argumentācijas akcentēšanai vai oponenta viedokļa kritikai.

Polemiku ietekmējošie faktori

Aplūkojot polemikas tematus par pieminēklā koncepciju, jāņem vērā daži faktori, kas tieši vai netieši tos ietekmēja.

Kopējās nacionālās apziņas trūkums. 20. gadsimta 20. gados latviešiem vēl trūka kopējās nacionālās apziņas (Brolišs 2000, 39). Nacionālkonservatīvajā latviešu presē Latgales latvieši – latgalieši – nereti tika pretnostatīti pārējās Latvijas latviešiem, un otrādi. Presē uzturētie diskursu temati nebija vērsti uz sadarbību, bet gan uz abu tautas daļu atsvešināšanos (Malahovskis 2017). Topošā Latgales Atbrīvošanas pieminēklā kontekstā avīze “Latgolas Vārds” akcentēja šo problēmu:

“Doma strādāt ar pārējo Latviju, veidojot vienu kultūru [...]. Šo domu ietērt figurālās formās ir diezgan smags darbs, jo Latgale pēc sava gara, ticības un materiālajiem apstākļiem stipri atšķiras no pārējās Latvijas. Latgalieša raksturs, dvēsele un domas ir īpatnējas, baltiešiem¹ nesaprotamas”² (Borbals 1933).

Jāatzīmē, ka pēc Latvijas valsts nodibināšanas Latgalē vēl trūka ierēdņu, ārstu, skolotāju. Šo trūkumu aizpildīja vairāk kā 40 000 iebrāucēju no citiem

¹ Tā starpkaru periodā (sevišķi 20. gados) latgalieši dēvēja pārējās Latvijas latviešus.

² Visi rakstā ievietotie citāti no latgaliešu preses oriģinālā ir latgaliešu valodā.

Latvijas novadiem – pamatā luterāņi (Skujenieks 1931, 157). Tobrīd Latgalē nebija arī savu profesionālo mākslinieku, tēlnieku. Kad 1934. gada pavasarī Rīgas periodikā tika nopublicēts Vidzemē dzimušā tēlnieka Kārļa Jansona (1896–1986) Latgales Atbrīvošanas pieminekļa mets, latgaliešu prese gan klerikālā, gan sekulārā reaģēja asi. K. Jansons tika nodēvēts gan par kapu krustu taisītāju, “kurš pazīstams kā lēts skulptors” (Vārōtōjs 1934), gan par cilvēku, kuram uz pieminekli ir nevis mākslinieka, bet veikalnieka skatījums (Borbals 1934).

Latgaliešu inteliģences idejiskā polarizācija. Latgale bija vienīgais novads Latvijā, kur izveidojās sava reģionālu partiju sistēma. Ietekmīgākā bija Latgales Kristīgo zemnieku savienība (kopš 1933. gada Kristīgo zemnieku un katoļu partija). Partija pārstāvēja klerikāli konservatīvo virzienu, un tai bija sava avīze – “Latgolas Vārds”. Pretējā pozīcijā bija Latgales Darba partija, kura atbalstīja centriski kreiso, demokrātisko virzienu (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006, 29). Savus uzskatus partija pauda avīzē “Jaunō Straume”. Rakstnieks Ādolfs Erss (1885–1945) 1932. gadā norādīja:

“[...] ir jau divas Latgales: vecā, kas drūzmējas ap baznīcām, un jaunā, kura sauc pēc modernas kultūras, civilizācijas un dogmatiskai domai liek pretim zinātnisko. Šīs divas Latgales, liekas vairs nesapratīšies” (Erss 1932).

Latgaliešu idejiskās neskaņas un pretišķības izpaudās arī polemikā partiju avīzēs jautājumā par kristīgo simbolu iekļaušanu Latgales Atbrīvošanas pieminekli.

“Latgales Māras” jautājums. Pieminekļa idejas autora Leona Tomašicka (1904–1996) veidotā projekta devīze bija “Māras zeme”. Jēdziena “Māras zeme” izcelsme saistāma ar Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu un lībiešu cilšu kristianizāciju 12. gadsimta beigās un 13. gadsimtā. Oficiālais viduslaiku Livonijas nosaukums latīņu valodā bija “Terra Mariana” (“Jaunavas Marijas zeme”). Gadsimtu gaitā tautas apziņā Jaunavas Marija tēls pakāpeniski saplūda ar seno baltu dievības Māras tēlu. Latvieši (latgaļi) Jaunavas Marijas tēlu apvienoja ar mītisko Māru, simboliski iekļaujot tajā savu – reģionāli un etniski marķētu – saturu, gaišu, vitāli spēcīgu, cildenu aizsargājošu jēgu (Zeile 2006, 105). Tā kā no kristīgās baznīcas viedokļa seno baltu Māra tomēr bija pagānisma izpausme, Latgales Atbrīvošanas pieminekļa idejas kontekstā tika uzturēta polemika arī par tautumeitas motīva izmantošanu.

Tautumeitas motīvs un kristīgie simboli pieminekli “Vienoti Latvijai”

Piemineklis “Vienoti Latvijai” ir 11 metrus augsts un sastāv no granīta postamenta un trim piramidāli orientētām bronzas figūrām: postalās tērpts

važu rāvējs ar kailu ķermeņa augšdaļu; tautumeita, nometusies uz ceļiem, sniedz važu rāvējam ozollapu virteni; centrālā tautumeitas tērpā ģērbta sievietes figūra, kura izstieptā un paceltā labajā rokā tur apzeltītu krustu. Važu rāvējs simbolizē Latvijas Neatkarības kara cīņas Latgalē, ceļos nometusies tautumeita – pateicību un lūgšanu, centrālā sievietes figūra – brīvo Latgali (1. attēls).

1930. gadā tika nolemts, ka Latgales Atbrīvošanas pieminēkli būvēs Rēzeknes augstākajā vietā – iepretim pilsētas domes ēkai. Šim nolūkam tā paša gada jūnijā tika demontēta un pārvietota uz tālāku vietu Krievijas imperatoram Aleksandram II veltītā kapliča (1867), tās vietā tika iesvētīts pieminēkļa pamatakmens. Tikai 1934. gada jūnijā Latgales Atbrīvošanas pieminēkļa celšanas komiteja izsludināja pieminēkļa projektu konkursu (Red. 1934a), kurā bija norādīts, ka pieminēklim jābūt nevis arhitektoniskas formas, bet figurālas kompozīcijas veidā.

Latgaliešu prese – gan “Latgolas Vārds”, gan “Jaunō Straume” – nosodīja tautumeitas motīva izmantošanu topošajā pieminēklī. Tā “Latgolas Vārds”: “Latvijā sevišķi iemīļots pieminēkļu motīvs ir tautas meita. [...] visas idejas latvieši – mākslinieki spēj iemiesot tikai tautas meitā. Tā ir uz Latvijas Brīvības pieminēkļa, tā ir uz Brāļu kapiem [...] tā ir uz naudas, tā ir uz zīmogmarkām [...]. Šis tautu meitu pielietošanas drudzis ir padarījis to par šablonu”. Tālāk seko vēlējums: “Lai pasargā Dievs mūsu Brīvības pieminēkli no Latvijas mākslinieku šabloniskās tautu meitas. Latgaliešu garam šī tautu meita ir pavisam sveša” (Borbals 1933).

Savukārt “Jaunō Straume”, iestājoties pret tautumeitas tēla izmantošanu, vērsās pret saviem oponentiem – katoļu garīdzniecību:

“Sievietes kulta dievināšana pie mums ir kļuvusi par slimību. [...] Sievietei Latgalē ir tikai viens tikums – mātes instinkts [...]. Sievietes reliģiskais fanātisms, tautas attīstības bremsēšana ar [...] aklū vergošanu baznīckungu kastai – nekā nav pieņemams” (Vārōtōjs 1934).

Vēl pirms pieminēkļa projektu konkursa izsludināšanas tā metu (2. attēls) bija izstrādājis tēlnieks K. Jansons. Rīgas avīze “Jaunākās Ziņas” rakstīja, ka meta galvenā ideja ir “Latgales apvienošana ar pārējo Latviju” (Red. 1934b). Pieminēkļa metā bija attēloti divi sakļāvusies sieviešu tēli. Tā kā viens no sieviešu tēliem, kas simbolizēja Latgali, bija daudz mazāks, latgaliešu preses reakcija bija ļoti asa:

“Kas redzēja šo modeli, kokaini sastingušu, drukno, smago stāvu ar strupu zobenu rokā, ar mazo Latgali, piekļāvušos kā bērns pēc pēriena” (Bor-

bals 1933). Vai arī: “Otra sieviete daudz mazāka, sīkāka augumā, tās izskats ir bēdīgs un nabadzīgs [..]. Uz mata tāda kā bārenīte – vārgulīte līdzās pie savas pamātes [..]. Trūkst tikai “pamātei” žaģaru saišķa, ar ko novicot “palaidnei Latgalei” muguru [..]. Latgale ir pazemināta un noniecināta” (Kozlovskis 1934).

1. attēls. Pieminēklis “Vienoti Latvijai”
(Foto: Māris Justs, 2018)

2. attēls. K. Jansona pieminēklā
mets (Red., 1934b)

“Latgolas Vārds” nopublicēja F. Kempa (1876–1952) ideju iekļaut pieminēklā ansamblī, kura dominante būtu masīvs krusts, veselu virkni tēlu: ar zobenu un vairogu bruņotu karavīru, zemes arāju, sievieti ar vērpjamo ratiņu un krēslā sēdošu vecmāti ar bērnu pulciņu tai apkārt (Kemps 1934). Sekoja avīzes “Jaunā Straume” atbilde par krusta simbola izmantošanu: “Latgales dzīve jau noslogota ar krustiem tāpat kā Vācija ar kāškrustiem [..]. Šis rēgs tad paceltos Rēzeknes augstākajā punktā [..]. Varbūt Kemps to domā tik lielu, ka tā drausmīgā ēna aplātu visu Latgali?” (Vārētōjs, 1934)

1935. gada oktobrī Latgales Atbrīvošanas pieminēkļa komiteja, uz kuras sēdi kā eksperti tika pieaicināti tēlnieks Kārlis Zāle (1888–1942) un Latvijas Mākslas akadēmijas profesors Konstantīns Rončevskis (1875–1935), pieņēma galīgo lēmumu. Izvērtējot konkursam iesniegtos projektus³, komitejas žūrija pirmo godalgu piešķir Latgalē (Ludzā) dzimušajam Mākslas akadēmijas studentam L. Tomašickam. Savukārt pieminēkļa izveide tika uzticēta K. Jansonam. Pieminēkļa vizuālajā izpildījumā tautumeitas tēls tika sintezēts ar kristīgās ticības simbolu – krustu.

Secinājumi

Polemika par Latgales Atbrīvošanas pieminēkļa veidu, idejisko un vizuālo risinājumu latgaliešu presē tika uzturēta ilgāk kā 10 gadus. To lielā mērā sekmeja vienota koncepta trūkums par pieminēkļa dominējošo ideju: Latgales atbrīvošana, Latgales apvienošanās ar pārējo Latviju, minēto ideju sintēze. Noslēdzoties konkursam par pieminēkļa metu, pirmo godalgu saņēma projekts, kurā tika iekļauta ideja gan par Latgales atbrīvošanu, gan par Latgales apvienošanās ar pārējo Latviju.

Kopīgais jautājums latgaliešu presē par pieminēkļa idejisko vizuālo risinājumu bija tautumeitas motīva iekļaušana pieminēkļa kompozīcijā. Pret to iestājās gan latgaliešu klerikāli konservatīvā, gan sekulārā prese. Nevienprātība pastāvēja jautājumā par kristīgās ticības simbolu, sevišķi krusta, izmantošanu, pret to asi iestājās sekulārā prese. Lai gan pieminēklis “Vienoti Latvijai” simbolizēja visu Latgali ar tajā dzīvojošajām tautībām⁴ un ticībām, latgaliešu presē tika pilnīgi ignorēts Latgalē dzīvojošo etnisko minoritāšu viedoklis par pieminēkļa koncepciju.

Avotu un literatūras saraksts

Borbals, A. (1933) Kaidam jobyt Latgolas breiveibas pīminekļam. *Latgolas Vārds*, 12. aprīlis.

Borbals, A. (1934) Par Latgolas breiveibas pīminekli. *Latgolas Vārds*, 11. aprīlis.

Erss, Ā. (1932) Latgalē. *Pēdējā Bīdī*, 13. aprīlis.

fs, F. (1934) Kas byus ar myusu pīminekli? *Latgolas Vārds*, 18. aprīlis.

³ Konkursam tika iesniegti 22 pieminēkļa projekti, ārpus konkursa bija iesūtīts K. Jansona projekts.

⁴ Latvieši Latgalē tolaik veidoja ap 60% visu Latgales iedzīvotāju.

Kozlovskis, E. (1934) Latgolas atbreivōšonas pīmineklis. *Latgolas Vārds*, 28. marts.

Red. (1934a) Latgolas atbreivōšonas pīminekļa ceļšonas konkursa nūteikumi. *Latgolas Vārds*, 27. jūnijs.

Red. (1934b) Rēzeknē cels pīminekli Latgales atbrīvošanai. *Jaunākās Ziņas*, 10. marts.

Skujenieks, M. (red., 1931) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde. 533 lpp.

Strods, P. (1924) Latgolas atbreivōšonas pīminekļa lītā. *Latgolas Vārds*, 13. februāris.

Tetters, A. (1924) Kaidis vords Latgolas atbreivōšonas pīminekļa lītā. *Latgolas Vārds*, 6. februāris.

Vārōtōjs. (1934) Atbreivōšonas pīmineklī – progresīvu ideju! *Jaunō Straume*, 4. maijs.

Barrachina, G. S. (2020) The fragmented history of public monuments: the identification process and its meaning today. *Arte y políticas de identidad* (Vol. 23), pp. 182–198. DOI: <https://doi.org/10.6018/reapi.461221>

Brolišs, J. (2000) *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 91 lpp.

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (2006) *Latgaliešu politiķi un politiskās partijas neatkarīgajā Latvijā*. Rīga: Jumava. 304 lpp.

Lukaševičs, V. (2012) Latgolas Muora. No: I. Šuplinska (galv. red.). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 389.–391. lpp.

Malahovskis, V. (2017) Diskursīvais nošķīrums “latgalieši–baltieši” nacionāl-konservatīvajā latviešu presē (1920–1934). *XXVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”. 217.–224. lpp.

Zeile, P. (2006) *Latgales kultūras vēsture*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 746 lpp.

Vladislavs Malahovskis

Latgalian Press on the Use of the Motif of a Folk-Maid and Christian Symbols in the Project of the Monument “United for Latvia”

Key words: Latgale, Rezekne, Latgalian press, monument “United for Latvia”, folk-maid, Christian symbols

Summary

Monuments are considered not only as an aesthetic category, the reasons for their creation are closely related to the formation and strengthening of national identity. The monument “United for Latvia”, unveiled in the centre of Rezekne in 1939, is dedicated to the participants of the Latvian War of Independence (1918–1920), who took part in the liberation of Latgale from the Bolsheviks. From the historical and ideological point of view, the structure is considered to be a monument. In a broader sense, it symbolizes the whole Latgale, the liberation of the people from foreign powers, as well as the unity of Latgale with the rest of Latvia. The topicality of the study was determined by two factors: 1) the fate of the monument characterizes the fateful historical events in Latgale and the entire Latvia in the 20th century; 2) nowadays, the monument is a landmark of Latgale, its image is widely used in booklets, souvenirs, on the covers of books and brochures, in advertisements, etc. Despite the significance and popularity of the monument, its history has been little studied. The aim of the article is to identify in the course of the exploration of Latgalian press publications of what should be the ideological and visual appearance of the monument of the liberation of Latgale and its unification with the rest of Latvia. The study is based on the historical approach and qualitative, comparative analysis of information. Polemic on the type of monument, the ideological and visual solution have been held in the Latgalian press for more than 10 years. Two significant topics of controversy on the issue of the ideological and visual solution of the monument are addressed in the article – inclusion or non-inclusion of the motif of a folk-maid and Christian symbols in the composition of the monument. Controversy was significantly facilitated by the lack of a unified concept of the predominant idea of the monument: the idea of liberating Latgale; the idea of uniting Latgale with the rest of Latvia; synthesis of both ideas. The common aspect in the topics of the polemic on the ideological and visual solution of the monument was inclusion of the motif of a folk-maid in the composition of the monument. It was opposed by both the Latgalian clerical-conservative and secular press. There was a disagreement in the use of the Christian faith symbols, particu-

larly, the cross. It was sharply opposed by the secular press. At the end of the competition for the projects of the Latgale Liberation Monument, the first prize was awarded to the monument's project "United for Latvia", which reflected the idea of the liberation of Latgale and its unification with the rest of Latvia. The visual design of the monument, the image of a folk-maid was combined with the symbol of the Christian faith – the cross. Although the monument symbolized the whole Latgale with the nationalities, religions and denominations living in it, the opinion of ethnic minorities living in Latgale about the concept of the monument was completely ignored in the Latgalian press.

Арвидас Малонайтис

Некоторые замечания по поводу боевого топора (по материалам I тыс. н. э. на территории Литвы)

Ключевые слова: боевой топор, узколезвийные проушные топоры, топоры со щековицами-выступами, орнаментированный топор, ширина лезвия, клин

Введение

Проблема боевого топора в археологии не нова. Вопрос о том, как отличить боевой топор среди других топоров, разные авторы пытаются решить уже давно. За это время установилось представление о том, что отличительными чертами боевого топора являются орнамент, щековицы-выступы по обеим сторонам обуха, небольшое отверстие в лезвийной части и пр. Говоря о боевых топорах, авторы иногда помимо уже упомянутых признаков называют и другие вещи, т. е. боевой топор должен быть сравнительно легким и небольшим, аккуратно сделанным и т. д. Как распознать такой топор среди других топоров? В общих чертах, это должен быть средний топор с точки зрения параметров. Однако такой критерий не является исчерпывающим, потому что если мы посмотрим на доступные топоры, мы обнаружим, что топоры среднего веса и средней величины составляют большинство.

В статье делается попытка взглянуть на проблему через обзор технических параметров топоров. Исследование проводилось в следующих аспектах: величина, вес, ширина лезвия и форма клина.

Поскольку параметры как таковые сами по себе не указывают на предназначение топора, отправной точкой были выбраны узколезвийные проушные орнаментированные топоры и топоры со щековицами-выступами, применявшиеся во второй половине I тыс. н. э. в восточной части территории Литвы. Поскольку орнамент характерен для обеих групп, под орнаментированными топорами здесь подразумеваются обычные узколезвийные топоры с простым обухом, а орнамент топоров со щековицами-выступами и связанные с ним аспекты здесь не рассматриваются.

Всего в исследовании использовались данные 20 орнаментированных и 10 топоров со щековицами-выступами. Следует отметить, что орнамен-

тированные топоры по типу неодинаковы. Согласно существующей типологии (Malonaitis 2008, 35–61) самую большую часть — 12 экз. — составляют топоры 7-го типа, 5 экз. — 3-го, 2 экз. — 2-го и 1 экз. — 6-го типа. Так как топоры с орнаментом 7-го типа являются наиболее распространенными, для сравнения использовались данные неорнаментированных 19 топоров этого типа.

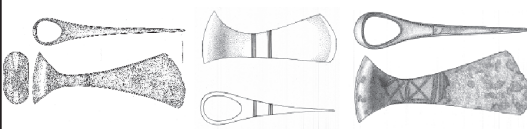
Обзор параметров

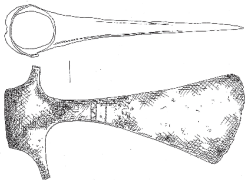
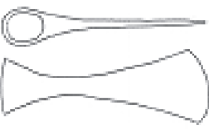
Величина (высота) металлической части топора здесь означает расстояние от вершины обуха до наиболее изогнутого края лезвия. Измеренное расстояние было разделено на интервалы длиной 1 см с точки зрения распределения. Как показано в табл. 1, величина орнаментированных топоров варьируется от 15,4 до 23,0 см. Наибольшая часть высот топора сосредоточена в диапазоне 3 см от 17,1 до 20,0 см (12 экз.). С точки зрения типа распределение неодинаково. Среди больших преобладают топоры 7-го типа, среди малых — топоры 2-го, 3-го и 6-го типов.

Сравнив размер неорнаментированных топоров 7-го типа с правой частью диапазона, мы обнаружим, что распределение по существу повторяет распределение размеров орнаментированных топоров, т.е. почти все они лежат в диапазоне 16,1–21,0 см. Таким образом, видно, что размерный ряд как орнаментированных, так и неорнаментированных топоров довольно компактный. В основном это топоры среднего размера (23 экз.), реже — большие (8 экз.) и совсем не характерны малые, т.е. размером менее 16 см.

Величина топоров со щековицами-выступами от 15,1 до 20,0 см. Распределение почти равномерное, лишь немного больше от 18,0 до 20,0 см (табл. 1).

Таблица 1. Параметры топоров

Образец	Место находки	№ кургана, погребения. Прочие обстоятельства	Место хранения Инвентарный номер	Тип клинка	Ветчинна h (см)	Ширина лезвия (см)	Вес (г)	Тип топора
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Орнаментированные топоры								
	Гуляй	кург. № 3, погр. № 1	LNM без инв. №	2	17,5	7,0	—	3
	Духгас	случайная находка	VDKM 750:28	3	15,4	5,4	350	6
	Забелишкес	кург. № 1, погр. № 2	LNM AR 548:5	2	16,6	5,8	350	3
	Каралишкес	случайная находка	MoKM 127	2	19,8	7,2	500	7
	Няравай	кург. № 18, погр. № 3	LNM AR 117:180	3	19,4	6,6	340	7
	Пабре	кург. № 1	LNM 127:1	2	19,0	7,2	760	2
	Пакалнишкый	случайная находка	TIM 4146	3	20,2	7,5	420	7
	Памусый	случайная находка	LNM AR 122:41	3	19,8	6,6	380	7
	Памусый	случайная находка	LNM AR 122:423	3	17,7	6,7	300	7
	Пашиле	случайная находка	VDKM 722:1	2	16,8	5,7	520	3
	Перкалай	случайная находка	LNM AR 514:1	3	19,5	7,5	500	7
	Рекучай	кург. № 22, погр. № 2	NM GEK 11287	3	18,8	7,5	360	7
	Таурапилис	кург. № 1	LNM AR 540:3	3	23,0	7,0	—	7
	Таурапилис	кург. № 5	LNM AR 540:15	3	22,0	8,4	470	7
	Шилинкай	случайная находка	LNM AR 515:1	2	17,3	6,5	380	3
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:141	2	15,4	6,0	410	3
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:144	3	21,5	7,7	450	7
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:145	3	18,1	6,7	500	2
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:146	3	19,3	6,9	350	7
	неизвестно	неизвестно	SAM без инв. №	2	18,4	6,5	340	7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Топоры со щеквицами-выступами								
	Вилконис	случайная находка	LNM AR 128	2	19,4	6,2	790	9
	Дукшас	случайная находка	VDKM 750:25	2	19,9	6,8	620	9
	Жвирбляй	случайная находка	LNM AR 141:2	2	18,2	6,4	300	9
	Скняйлий	случайная находка	VDKM 1232:1	1	15,1	5,2	330	9
	Судота II	кург. № 1	NM без инв. №	2	16,3	6,2	—	9
	Таурапилис	кург. № 6	LNM AR 540:45	1	18,0	6,6	390	9
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:150	2	18,5	6,1	450	9
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:152	3	16,5	5,4	230	9
	неизвестно	неизвестно	VDKM 2058	2	20,0	6,1	620	9
	неизвестно	неизвестно	ŠAM без инв. №	2	19,7	6,5	700	9
Неориентированные топоры 7-го типа								
 	Аугменай	случайная находка	KedKM 786	3	20,5	7,4	320	7
	Ванагишкис	случайная находка	LNM AR 613:3	2	19,3	7,3	550	7
	Гинюнай	погр. № 14	LNM AR 638:21	3	19,6	7,3	410	7
	Йодонис	случайная находка	UKM 364	2	19,0	6,6	450	7
	Няравай	кург. № 25, погр. № 4	LNM AR 117:202	2	18,1	7,1	380	7
	Няравай	кург. № 28, погр. № 4	LNM AR 117:216	2	19,2	6,4	320	7
	Пашушвис	случайная находка	LNM EM 5:239	3	20,1	6,4	420	7
	Плинкайгалис	погр. № 78	LNM AR 700:341	3	16,3	6,2	300	7
	Плинкайгалис	погр. № 80	LNM AR 700:355	3	24,0	7,3	580	7
	Плинкайгалис	погр. № 176	LNM AR 700:686	3	18,3	6,4	270	7
	Плинкайгалис	погр. № 331	LNM AR 700:1044	3	19,0	7,0	520	7
	Чюклишкяй	погр. № 2	LNM без инв. №	3	19,0	6,8	350	7
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:59	3	18,3	6,8	370	7
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:76	3	17,3	6,5	500	7
	неизвестно	неизвестно	LNM AR 384:153	3	20,5	7,0	400	7
	неизвестно	неизвестно	PKM 706	3	18,0	6,4	350	7
	неизвестно	неизвестно	PKM 846	2	17,5	5,5	310	7
	неизвестно	неизвестно	PKM 1153	2	16,7	5,8	450	7
	неизвестно	неизвестно	PKM 1358	3	20,6	7,0	510	7

Пожалуй, самой важной структурной частью топора как инструмента является лезвие. Это участок шириной 1–2 см по краю туловища (клина). Старые мастера уделяли большое внимание изготовлению и конфигурации этого участка.

Как видно из данных таблицы, ширина лезвия орнаментированных топоров колеблется от 6,5 до 8,4 см, топоров со щековицами-выступами от 5,2 до 6,8 см, а неорнаментированных 7-го типа — от 5,5 до 7,4 см.

Такая информация важна, но мало что объясняет, поскольку топоров с такой шириной лезвия большинство, за исключением только тех, ширина которых превышает 7,1 см (типично для 7-го типа). Поэтому возможен другой подход. Обсуждаемые нами топоры имеют узкое лезвие, что является общей чертой того периода, которая также характерна и для втульчатых топоров. Обычно узколезвийными называют топоры, ширина лезвия которых составляет около одной трети общей высоты корпуса. В зависимости от периода, местных традиций, приемов кузнечного ремесла, предназначения, возможно, продолжительности использования, это соотношение может колебаться в ту или иную сторону.

Для оценки ширины лезвия рассматриваемых топоров на основании опубликованных данных (Malonaitis, 2008, lent. 1) мы рассчитали это соотношение и сравнили его с «идеальным» значением при $a = 1:0,33$. Оказалось, что ширина лезвия 373 (55,4%) топоров не достигает этого соотношения, а ширина лезвия 298 (44,4%) топоров соответствует этому соотношению или превышает его. Как видно из данных таблицы, во всех трех группах топоров соотношение лезвия к высоте $a \geq 1:0,33$ преобладает. Правда, отклонения в ту или иную сторону небольшие, за исключением единичных случаев. Наиболее широкими в группе орнаментированных топоров являются лезвия трех топоров 3-го типа, приближающихся к начальному соотношению, характерному для широколезвийных топоров. К ним также близки лезвия двух топоров 2-го типа.

Хотя значения, полученные в этом случае, на первый взгляд могут показаться не такими очевидными, как в выражении абсолютными числами, тем не менее они лучше подчеркивают тенденцию смещения. Например, ширина лезвия топоров со щековицами-выступами в первом случае попадает в число самых распространенных (табл. 1), а во втором — показывает явный сдвиг в сторону широких. Кроме этого, снова выяснилась идентичность орнаментированных и неорнаментированных топоров 7-го типа.

Необходимо обсудить еще одну особенность — форму топора в горизонтальной проекции, т.е. глядя на него спереди (с противоположной топористи стороны). В этом случае можно говорить о форме клина — широком, среднем и узком клине.

Под широким клином здесь подразумевается форма, при которой боковые кромки сужаются к лезвию от сторон обуха прямыми или почти прямыми линиями, — в горизонтальной проекции клин напоминает равнобедренный треугольник вершиной вниз. Узкий клин, когда боковые края под обухом значительно сходятся и почти параллельно идут к лезвию; средний — когда боковые грани под обухом менее резко сходятся и сужаются к лезвию, образуя треугольник. Заметим, что последняя форма неустойчива и варьирует от почти широкой до узкой. Вообще, топоры со средними клиньями составляют большую часть узколезвийных обушных топоров, несравнимо реже встречаются с широкими клиньями, а узкие клинья составляют лишь десятую часть. Среди втульчатых топоров гораздо чаще встречаются широкие клинья, а вот узкие встречаются лишь как крайне редкое исключение.

Как видно из данных таблицы, преобладают узкий и средний клин, но распределение неравномерное. Для топоров со щековицами-выступами характерны клинья всех трёх форм, а их распределение отражает общую тенденцию. Среди орнаментированных преобладают в основном топоры с узким клином, чуть реже — со средним и вовсе не встречаются с широким клином. Узкий клин очень характерен как для орнаментированных, так и для неорнаментированных топоров 7-го типа. И все же клинья последних не совсем одинаковы. Особенно это касается некоторых топоров, найденных в Центральной Литве (этнокультурный ареал аукштайтов). Сужение туловища у них не так сильно, клин больше напоминает средний, чем узкий, они немного тяжелее, чем те, что встречаются в культурной зоне Восточнолитовских курганов. Не исключено, что это нюансы местного производства. В некотором смысле большинство этих топоров напоминают более поздние, так называемые топоры М-типа (Atgāzis 1999, 53–63; Kazakevičius 1996, 233–241; Petersen 1919, 46–47; Volkaitė-Kulikauskienė 1964, 104–107), для которых также характерен узкий клин, напоминающий современный листовой металл толщиной в несколько миллиметров, и которые несомненно считаются боевыми топорами.

Следует отметить, что топоры с узким клином вполне могли применяться как орудия труда, если ограничиваться тесанием или другими

отделочными работами. Разница между средним и узким клином становится очевидной в более масштабных работах. Как видно из проведённых исследований, глубина внедрения топора мало зависит от угла клина, но при ударе узкий клин окажется прочно зажатым в древесине, и для его высвобождения нужно будет тратить время и силы (Radul 1995, 124–127).

К этому можно добавить, что общая форма топоров 7-го типа тоже заметно отличается от других. Это довольно изящные топоры, мало согнутые в центре масс, и поэтому выглядящие как «симметричные». Кроме этого, у многих передняя часть обуха и туловища вместе с лезвием заметно вытянуты вперед, в противоположную топоричу сторону.

Выводы

Обзор параметров выбранных топоров показал, что выразительные топоры со щековицами-выступами по своим параметрам не отличаются от общей массы топоров, т.е., если бы не щековицы-выступы по обеим сторонам обуха, то это были бы в основном обычные узколезвийные обушные топоры. Такая тенденция могла быть связана с относительно небольшим количеством топоров и относительно широким хронологическим промежутком. То же самое можно сказать и об орнаментированных топорах 2-го, 3-го и 6-го типа.

Обзор параметров показал, что орнаментированные и неорнаментированные топоры 7-го типа составляют единое целое. Для них характерны относительно большая высота при небольшом весе, относительно широкое лезвие, узкий клин, они мало изогнуты. По набору характеристик этот тип топоров больше всего выделяется среди других топоров и технически наиболее близок к образу так называемого боевого топора. Это, пожалуй, единственный случай среди всех узколезвийных топоров, по крайней мере, на территории Литвы. Были ли они боевыми топорами — сказать трудно. Возможно, что они являются таковыми в отношении узкого хронологического периода (V–VI вв.) и отдельно взятой территории. Среди других топоров обсуждаемые признаки встречаются лишь в единичных случаях. И все же в будущем нам нужно обратить внимание на топоры с узким клином, которые здесь не обсуждались. Вполне возможно, что на их поверхности мы найдём остатки до сих пор не замеченного орнамента или, взятые в целом, они могут показать другие технические тенденции, тоже важные в определении их назначения.

Корреляции между наличием или отсутствием орнамента и техническими параметрами не обнаружено. Это можно проиллюстрировать на простом примере: легко найти два почти идентичных топора, один с орнаментом, а другой без. Следуя традиционной логике, получается, что первый – боевой топор, а другой – простой рабочий топор. Выходит, что технические параметры ничего не значат. В результате получается, что боевой топор как таковой знали только те племена, которые использовали узколезвийные проушные топоры, а те, которые почти целое тысячелетие использовали втульчатые, такого вида оружия не знали (Kazakevičius 1988, 75). О чём тогда говорят авторы, используя этот термин по отношению к оружию военной элиты римского времени, зарождение которой происходило именно там, где использовались втульчатые топоры (Jovaiša 2012, 230–244)? Похоже, что используемый термин *боевой топор*, является просто красиво звучащей метафорой и не более того.

Литература

- Atgāzis, M. (1997) Āvas cirvji Latvijā [Wide-bladed axes in Latvia]. *Arheoloģija un etnografija*. t. 19: 53–63.
- Jovaiša, E. (2012) *Aisčiai. Kilmė* [The Aesti. Origin]. Vilnius: Edukologija. 380 p.
- Kazakevičius, V. (1988) *Oružbye baltiskikh plemen II–VIII vekov na teritorii Litvy* [Weapons of the Baltic tribes of the II–VIII centuries on the territory of Lithuania]. Vilnius: Mokslas. 160 p.
- Kazakevičius, V. (1996) Topory bojowe typu M. Chronologija i pochodzenie na ziemiach bałtów [Battle axes of the type M. Chronologija and origin in the lands of the balts]. *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*. Wrocław. no. 2: 233–241.
- Malonaitis, A. (2008) *Geležiniai siaurašmeniai kirviai Lietuvoje* [Iron narrow-axed axes in Lithuania]. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 308 p.
- Petersen, J. (1919) *De norskevikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben* [The Norwegian Viking swords. A typological-chronological study of the weapons of the Viking Age]. Kristiania. 238 p.
- Radul, A. M. (1995) Kakim dolzhen bit pokhodny topor [What should be a marching ax]. *Охотничьи просторы*. no. 1 (3): 122–153.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R. (1964) Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu [Battle axes in Lithuania during the period of early feudalism]. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. no. 1(16): 101–113.

Arvids Malonaitis

Dažas piezīmes par kaujas cirvi
(pēc 1. g. t. m.ē. materiāliem Lietuvas teritorijā)

Atslēgas vārdi: kaujas cirvis, šaurasmens uzmavas cirvji, cirvji ar pieta pagarinājumu sānos, ornamentētais cirvis, asmens platums, ķilis

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti mūsu ēras 1. tūkstošgades otrajā pusē Lietuvas teritorijas austrumu daļā lietoto šaurasmens ornamentēto uzmavas cirvju un cirvju ar pieta pagarinājumu sānos parametri – izmērs, svars, asmeņu platums, kā arī to ķīļa forma, lai, iespējams, noteiktu cirvju pielietojumu. Kopumā pētījumā izmantoti 20 ornamentēti un 10 cirvju ar pieta pagarinājumu sānos dati. Tā kā visbiežāk sastopami 7. tipa ornamentētie cirvji, tad salīdzināšanai izmantoti 19 neornamentēti šāda tipa cirvji. Izvēlēto cirvju parametru apskats parādīja, ka izteismīgie cirvji ar pieta pagarinājumu sānos pēc saviem parametriem neatšķiras no šaurasmens uzmavas cirvju kopējās masas. Parametru apskats atklāja, ka 7. tipa ornamentētie un neornamentētie cirvji veido vienotu veselumu. Tiem raksturīgs salīdzinoši liels augstums pie neliela svara, salīdzinoši plats asmens, šaurs ķilis, tie ir maz izliekti. Netika konstatēta korelācija starp ornamenta esamību vai neesamību un tehniskajiem parametriem. Pēc raksturīgo parametru kopuma šis cirvju veids visvairāk izceļas citu cirvju vidū un tehniski ir vistuvākais tā sauktā kaujas cirvja tēlam. Tomēr nevar apgalvot, ka tie patiešām bija kaujas cirvji. Iespējams, ka tie tādi bija īsā hronoloģiskajā periodā (5.–6. gs.) un nelielā teritorijā. Apskats pierāda, ka daudzu autoru lietotais termins *kaujas cirvis* ir tikai skaisti skanoša metafora.

Arvydas Malonaitis

**Some Remarks on the Battle Axes
(based on materials from the 1st millennium AD
on the territory of Lithuania)**

Key words: battle axe, narrow-bladed blunt-ended axes, axe of the elongation of a butt at the sides, ornamented ax, blade width, wedge

Summary

In order to identify possible interface with purpose of an axe, the article discusses parameters such as size, weight, blade width and form of wedge of ornamented narrow-bladed blunt-ended axes and axes of the elongation of a butt at the sides, which were used in the second half of the first millennium. A total of 20 ornamented and 19 non ornamented type 7 axes and 10 axes of the elongation of a butt at the sides data were used in the study. A review of axes parameters showed that, in this respect, expressive axes of the elongation of a butt at the sides do not stand out from the total mass of axes. It was found that type 7 ornamented and non-ornamented axes form one whole. They are characterized by relatively high altitudes at low weights, relatively wide blade, narrow wedge. No correlations were observed between the presence or absence of the ornament and the technical parameters. According to the set of features, axes of this type stand out the most from all other axes and from the technical perspective are the closest to the image of the so-called battle axe. Whether they were battle axes – it is difficult to say. Potentially we could consider them as such only in terms of a narrow chronological period (5–6th centuries) and territory. The review once again showed that, at least for axes in the first millennium, the term *battle axe* used by many authors is just a nice-sounding metaphor.

Юлия Михайлова

В поисках формулы национального нейтралитета: договор о ненападении между Германией и Латвией 7 июня 1939 г. в латвийской прессе

Ключевые слова: Латвия, Германия, договор о ненападении между Германией и Латвией 7 июня 1939 г., латвийская пресса, международный кризис 1938—1941 гг., Московские переговоры 1939 г., нейтралитет, К. Улманис, В. Мунтерс

Международный кризис 1938—1941 гг. диктовал новые условия и новые реалии внутренней и внешней политики, особенно для малых государств. Мюнхенское соглашение 1938 г. изменило баланс сил в Европе, трехсторонние советско-франко-британские (Московские) переговоры 1939 г. не привели к договоренностям между СССР и Западом. Все эти события для стран Балтии означали постепенное ослабление влияния Англии и Франции и усиление Германии. В условиях все нарастающей угрозы безопасности в Европе страны Балтии стремились играть свою роль в международной политике и обеспечить безопасность путем сохранения нейтралитета. Как известно, закон о нейтралитете был одобрен Кабинетом министров Латвии 21 декабря 1938 г., после чего нейтральная политическая линия была закреплена в законодательстве страны.

В настоящей статье будет рассмотрено, как в латвийской прессе оценивался латвийско-германский договор о ненападении 7 июня 1939 г., который в этот период в официальной трактовке вписывался в политику нейтралитета, связывался с защитой независимости Латвии. Статьи в латвийских газетах, опубликованные в течение лета 1939 г., обеспечивали информационную поддержку внешнеполитическому курсу страны. Информационные и аналитические материалы стали сферой, в которой делались попытки вывести формулу национального нейтралитета малой страны в условиях разраставшегося международного кризиса. Для этого предпринимались как конкретные шаги — например, выступление министра иностранных дел Латвии В. Мунтерса (*Vilhelms Munters*, 1898—1967) в Женеве с декларацией о нейтралитете, так и меры по «разъяснению народу ситуации» (*Iz arkhiva SVR Rossii*, 17.06.1938). В «разъясняющей» дискуссии приняли участие ведущие латвийские газеты — официальная «*Brīvā*

Zeme» («Свободная земля»), «*Jaunākās Ziņas*» («Последние известия»), русскоязычная «Сегодня», немецкоязычная «*Rigasche Rundschau*» («Рижское обозрение»), «*Rīts*» («Утро»), многие представители региональной прессы. В них излагалась (и защищалась) сущность нейтралитета Латвии в условиях, когда политика коллективной безопасности себя не оправдала. Подчеркивалось, что сохранение нейтрального положения означает для Латвии сохранение суверенитета (Rūsis 1939; Vispirms brīvība 1939; Mēs paši 1939).

В одном из донесений посольства Финляндии в Риге говорилось, что внешнеполитическое ведомство Латвии постепенно перестает воспринимать Францию и Англию «как решающую силу... к укреплению своей безопасности» и «холодно» подтверждает, что «теперь Германии на европейском материке принадлежит безусловное превосходство, и что этот факт, как бы он ни был неприятен, может быть, для многих, заслуживает пристального внимания» (*Iz arkhīva SVR Rossii*, 17.06.1938). Финский посланник в целом верно определял вектор внешней политики стран Балтии — это ориентация на Германию, при сохранении стремления к нейтралитету и независимости.

Тезис о нейтралитете приобретает все большую ценность во внешнеполитической риторике Латвийской Республики в связи с переговорами и предстоящим заключением договора с Германией. Общественное мнение к этому событию начинают подготавливать заранее: например, на страницах журнала «*Jurists*» («Юрист») вышла обширная статья, целью которой было «рассмотреть проблему права» Латвии на нейтралитет и дать разъяснения к принятым в государстве соответствующим законам (Rūsis 1939). В других газетах пояснялось: нейтральная позиция Латвии с одной стороны означает четкую внешнеполитическую линию, направленную на сохранение независимости, с другой — открытость к международному сотрудничеству (Vispirms brīvība... 1939).

Под последним во многом понималась ориентация на Германию. Когда договор 7 июня 1939 г. уже был заключен, и новость об этом вынесена на первые полосы газет, это событие отнюдь не трактовалось как-то иначе, наоборот, его «вписали» в политику сохранения и укрепления нейтралитета. Идеологической директивой стала речь К. Улманиса (*Kārlis Ulmanis*, 1877—1942) по случаю 20-й годовщины независимости Латвии (Parakstīts Latvijas-Vācijas 1939). До населения стремились донести мысль о том, что заключение договоров с Германией нисколько не нарушает избранного нейтрального пути.

Неоднократно подчеркивалось: Германия рассматривает независимость балтийских государств как важную часть в поддержании мира в Восточной Европе (Kāda pozīme... 1939). Широко транслировался голос немецкой прессы: заключение пактов с Эстонией и Латвией — явный признак того, что «малые страны нигде не понимают лучше, чем в Германии» (Šodien parakstīs... 1939). «*Deutsche Allgemeine Zeitung*» («Немецкая всеобщая газета») приводила слова министра иностранных дел Латвии В. Мунтерса о том, что «канцлер Гитлер убедил его не только в мирных намерениях Германии в Восточной Европе, но и во всех других европейских странах» (Latvijas un Vācijas sadarbība 1939).

В Германии визит двух министров иностранных дел Латвии и Эстонии — В. Мунтерса и К. Сельтера (Karls Selters, 1898—1958) в июне 1939 г. с целью подписания пактов отмечался как событие исключительной важности, а пресса обеспечивала благоприятный фон — прежде всего давала информацию для населения о том, какое место занимают государства Балтии в современной системе международных отношений, какие выгоды им несет договор с Германией, насколько важными политическими и экономическими партнерами они являются, печатала биографии балтийских дипломатов (Berlīnē parakstīti.. 1939; Latvijas un Vācijas sadarbība 1939; Ārlietu ministrs 1939).

Как доносил в Москву советский полпред И.С. Зотов (1903—1963), оценивая степень влияния Германии в Латвии, договор 7 июня усилил пропаганду и немецкое присутствие в Латвии: «Германия направила в Латвию до 3—4 тыс. «туристов», военных и гражданских визитеров, привела в активные состояния местные немецкие группы... После каждой удачи (уступки) немцы нахваливали Ульманиса и его соратников» (Polpredy soobshchayut 1990, 10).

Официальная позиция Латвии, выражавшаяся в газетных публикациях, попытки убедить людей в том, что Германия не представляет собой никакой опасности для нейтралитета и суверенитета страны, происходили именно тогда, когда угроза для мира в Европе, исходившая от Рейха, стала очевидной для всех. При этом понимание того, что в сложившихся условиях трудно существовать без поддержки великих держав, безусловно присутствовало в сознании политического руководства Латвии. Реалии политической жизни страны составляли давление со стороны Советского Союза и ориентация на Германию.

Поэтому вопрос о сущности нейтралитета Латвии (и других стран Балтии) в межвоенный период рассматривается специалистами в тесной

связи с подписанием договоров с Германией (так называемых восточных пактов Риббентропа) и прогерманским креном. Так, историк М. Ильмарв (*Magnus Ilmjärv*), подчеркивает, что «риторика нейтралитета» применялась руководством балтийских государств для ориентации на Германию и под непосредственным давлением с ее стороны (Il'myargv 2006, 276). На официальном внешнеполитическом уровне в Германии, в заявлениях политиков и военных, неоднократно подчеркивалось: нейтральная позиция стран Балтии и Финляндии отвечает «жизненным интересам» Германии, которая готова любыми способами поддерживать нейтралитет пограничных государств (Il'myargv 2008, 54). Оценивая последствия решения балтийских государств пойти на союз с Германией, специалисты как правило отмечают, что ослабление существовавшей системы коллективной безопасности лишь подчеркивало неспособность стран Балтии защитить себя перед лицом агрессора (Il'myargv 2012, 329).

Принятие Латвией «прогерманского нейтралитета» означало и усиление нажима со стороны СССР. После заключения договора Германии с Литвой (22 марта 1939 г.) последовало заявление М.М. Литвинова (1876–1951) для латвийского и эстонского посланников в Москве 28 марта 1939 г. Нарком иностранных дел заявил латвийскому посланнику Ф. Коциньшу (*Fricis Kociņš*, 1895–1941) о «нетерпимости СССР к любым попыткам поставить политику Латвии под контроль третьей державы» (God krizisa 1990). Подобный же текст был представлен и эстонскому послу. Это требование-предупреждение — оставаться нейтральными — было попыткой навязать «нейтралитет» в свою пользу. В случае угрозы нарушения нейтралитета СССР оставлял за собой право действовать так, как сочтет нужным (*Vynuzhdenņu al'yans* 2019, 11–12).

Советское руководство с июня 1939 г., осознавая неоспоримый факт сближения Латвии и Германии (*Polpredy soobshchayut* 1990, 11), стремилось поставить нейтралитет стран Балтии в прямую зависимость от безопасности российских границ и «жизненных интересов» СССР. В беседах с латвийскими дипломатами М.М. Литвинов давал прямо понять: латвийский нейтралитет — не только «внутреннее дело Латвии», но и «наше», и суверенитет страны таким образом ставился в прямую зависимость от вопросов безопасности северо-западной границы СССР (AVPRF. F0150. Op. 37. P. 76. D. 5. L. 6–7). В этот же контекст ставились и все усилия Советского Союза, направленные на предоставление гарантий странам Балтии в случае возможной германской агрессии, против чего, по сути, и выступили Латвия и Эстония, заключив с Германией договоры о нена-

падении. Латвийская пресса выстраивала линию, однозначно отрицавшую возможность принятия гарантий со стороны СССР. Так, например, «*Brīvā Zeme*» писала о готовности защищать свой нейтралитет «с оружием в руках» (Garantijas 1939), а в письме полпреда СССР в Латвии И.С. Зотова В.М. Молотову приводилась цитата из латгальской газеты «*Latgolas Vords*» («Слово Латгалии»): «Гарантии малым независимым странам — очень невыгодная и унижительная вещь. <...> Гарантирующие страны присуждают себе право в известное время, при известных обстоятельствах вступить в малую страну, ее оккупировать или превратить в площадку военных действий. <...> Великие державы, дающие гарантии, рассматривают малые страны как сферу своих интересов. <...> Дающему гарантии мы кричим: нет, спасибо. Сохраните свое оружие для защиты собственной страны» (*Polpredy soobshchayut* 1990, 12).

В одной из бесед И.С. Зотова с Ф. Коциньшем советский дипломат, добиваясь положительной оценки идеи предоставления советских гарантий странам Балтии, получил неопределенный ответ. Коциньш стремился подчеркнуть, что безусловные, односторонние советские гарантии неприемлемы: «Мы согласны получить эту гарантию, но не одностороннюю. ... Если все будет сделано без нас, то мы будем рассматривать таких гарантов как агрессоров» (AVPRF. F0150. Op. 37. P. 76. D. 6. L. 99—101).

Позиции, направленной против принятия чьих бы то ни было односторонних гарантий, придерживались и эстонские политики (Il'myargv 2008, 49—50). Как подчеркивает М. Ильмярв, несмотря на стремление Великобритании и Франции убедить страны Балтии в том, что гарантии «без их согласия применяться не будут», в европейских военных и политических кругах имелись лица, полагавшие, что нахождение советских войск на территории Латвии, Эстонии или Финляндии в случае необходимости не несет угрозы их суверенитету, «так как Лондон и Париж гарантируют уход Красной Армии в дальнейшем» (Ibid., 49). Несмотря на последовательную линию отказа от гарантий, которую проводили страны Балтии летом 1939 г., великие державы в ходе Московских переговоров колебались. Изначально Великобритания настаивала на том, что балтийские государства не должны перечисляться в списке стран, которым в соответствии с трехсторонним договором о коллективной безопасности предоставлялись бы гарантии. К середине июля 1939 г., однако были достигнуты договоренности, что список будет включать названия всех стран, которым предоставляются гарантии (Watson 2000, 708—709). Это также не могло не влиять на отношение стран Балтии к Московским пе-

реговорам и формировало у некоторых представителей руководства стран Балтии, в том числе у военных, представление о том, что великие державы, в первую очередь Англия, стремятся «продать» балтийские страны Советскому Союзу (П'туарв 2008, 51).

Резкой критике подвергалось стремление СССР в ходе Московских переговоров получить безусловные, автоматические гарантии для северо-западных соседей: «Ни одна свободная страна не позволит другой стране взять на себя ответственность за нее» (Garantijas 1939). Такие усилия, подчеркивали *«Brīvā Zeme»* и *«Uus Eesti»*, «не могут идти рука об руку с поддержанием нейтралитета малых стран» (Igauci prese... 1939). Тема предоставления односторонних гарантий балтийским странам поднималась во взаимоотношениях с Латвией и Эстонией и ранее — ожидания, что Советский Союз будет расширяться «естественным ходом вещей», становились причиной отказа от советских гарантий (Ken, Rupasov 2002, 242—243).

Советская политика в отношении стран Балтии строилась на убеждении, что в случае возможной (германской) агрессии эти государства не смогут себя защитить. Так, например, временный поверенный в делах в Германии Г.А. Астахов (1896—1942) в беседе с послом Литвы настаивал: в случае нападения Германии на балтийские страны выбора, от кого принимать, а от кого не принимать помощь, у Латвии и Эстонии не будет — Советский Союз их оккупирует, поскольку речь идет о жизненных интересах советского государства (П'туарв 2008, 52).

Официальная трактовка советской позиции излагалась в статьях «Правды», где подчеркивалось: Латвии, как другим балтийским государствам, нужна безусловная поддержка «великих миролюбивых держав» (Vopros o zashchite 1939; Angliyskoye i frantsuzskoye pravitel'stva 1939).

Таким образом, помимо дипломатического нажима, СССР оказывал давление и путем формирования общественного мнения: за советскими публикациями в латвийском обществе внимательно следили, большинство населения знало русский язык и могло оценить значение советской пропаганды. Естественным образом латвийские газеты использовали в качестве противовеса западную прессу, откуда перепечатывали статьи, посвященные Московским переговорам. И если факт заключения договора о ненападении между Латвией и Германией в западной прессе был встречен без особого энтузиазма (Simindey, Kabanov 2017, 180), то все, что касалось позиции СССР на переговорах, все, что было связано с гарантиями, трактовалось как агрессивная внешнеполитическая концеп-

ция советского государства (Anglijas un Padomju Savienības 1939; Baltijas valstis 1939; Kādi ir 1939; Ārzemju nedēļas apskats 1939).

В латвийской прессе была представлена в основном британская трактовка хода переговоров. Неоднократно подчеркивалось, что возможный политический и военный альянс великих держав вновь под угрозой срыва из-за «чрезмерности» советских требований. В газете «Сегодня» в связи с переговорами была опубликована обширная статья писательницы и журналистки А.В. Тырковой-Вильямс (1869–1962), в которой она, передавая «руководящие настроения Лондона», подчеркивала стремления Великобритании «во что бы то ни стало» заключить договор с СССР, а для этого — «найти формулу, которая удовлетворит и Балтийские государства» (Tyrkova 1939).

Как известно, достичь договоренностей сторонам не удалось, политические переговоры были прерваны, военные, проходившие в августе 1939 г., уже не имели перспектив, поскольку и британское, и советское руководство вело параллельные переговоры с Берлином. Итогом стало подписание советско-германского договора о ненападении 23 августа 1939 г.

Материалы латвийской прессы отражают официальную внешнеполитическую линию и направлены на убеждение населения в том, что пакт с Германией дает возможность сохранения независимости, и наоборот, вопрос об эвентуальных советских гарантиях тесно увязывался с растущими аппетитами Москвы и «слишком высокой ценой», которую Латвия заплатила бы за европейский договор о коллективной безопасности. В условиях, когда планы Третьего Рейха становились все очевиднее, эта задача не была простой. Одновременно публикации в латвийских газетах косвенно свидетельствуют и о нажиме со стороны СССР, который проводился не только дипломатическим путем, но и посредством публикаций в советских газетах. Взаимоотношения Латвии с ведущими европейскими державами, попытки соблюдения шаткого баланса между Германией и Советским Союзом, поиски гарантий суверенитета и весь комплекс международно-правовых документов, характеризующий советско-латвийские связи в 1920-х — 1930-х годах, демонстрируют стремление малой страны отстоять свою независимость и найти формулу «национального» нейтралитета.

Список источников и литературы

Anglijas un Padomju Savienības sarunu gaita. *Zemgales Balss*. 1939. 06. jūn. Nr. 124.

Angliyskoye i frantsuzskoye pravitel'stva ne khotyat rovnogo dogovora s SSSR [The British and French governments do not want an equal treaty with the USSR]. *Pravda*. 1939. 29 iyunya. № 178.

Arkhiv vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (AVP RF). F. 0150 (Referentura po Latvii).

Ārlietu ministrs V. Munters vakar atgriezās Rīgā. *Latvijas Kareivis*. 1939. 10. jūn. Nr. 128.

Ārzemju nedēļas apskats. *Latvijas Kareivis*. 1939. 30. jūl. Nr. 169.

Baltijas valstis angļu-krievu sarunu degpunktā. *Ventas Balss*. 1939. 08. jūn. Nr. 63.

Baltiyskiye gosudarstva gotovy zashchishchat' svoj neytralitet [The Baltic states are ready to defend their neutrality]. *Segodnya*. 1939. 12 iyunya. № 160.

Berlīnē parakstīti Latvijas-Vācijas un Igaunijas-Vācijas neuzbrukšanas līgumi. *Valdības Vēstnesis*. 1939. 08. jūn. Nr. 126.

Garantijas. *Brīvā Zeme*. 1939. 03. jūn. Nr. 122.

God krizisa. 1938–1939. *Dokumenty i materialy v dvukh tomakh*. Sostavitel' MID SSSR. 1990. Dokument № 235. Elektronnyaya versiya dokumenta perepchatyvayetsya s sayta: Biblioteka. Issledovatelyam Katynskogo dela. [The year of the crisis. 1938–1939. Documents and materials in two volumes. Compiled by the USSR Ministry of Foreign Affairs. 1990. Document number 235. The electronic version of the document is reprinted from the site: Library. Researchers of the Katyn case]. [Elektronnyyresurs / Electronic resource]. URL: http://www.katyn-books.ru/archive/year/God_krizisa_1t_2t.htm#235doc (data obrashcheniya 15.05.2020).

Igaunu prese par noslēgto neuzbrukšanas līgumu. *Brīvā Zeme*. 1939. 9. jūn. Nr. 127.

Il'myarv, M. (2006). Baltiyskiye strany v 1939–1940 gg.: zamysly i vozmozhnosti [The Baltic States in 1939–1940: Ideas and Opportunities]. In: *Mezhdunarodnyy krizis 1939–1941 gg.: Ot sovetsko-germanskikh dogovorov 1939 goda do napadeniya Germanii na SSSR* [The international crisis of 1939–1941: From the Soviet-German treaties of 1939 to the German attack on the USSR]. Moskva: Prava cheloveka. S. 268–285.

Il'myary, M (2008). Byl li vybor? Baltiyskiye strany i trekhstoronniye peregovory 1939 goda [Was there a choice? The Baltic States and the Trilateral Negotiations of 1939.]. In: *Otechestvennaya istoriya* [Russian History]. № 4. S. 47–66.

Il'myary, M. (2012). *Bezmolvnaya kapitulyatsiya. Vneshnyaya politika Estonii, Latvii i Litvy mezhdv dvumya voynami i utrata nezavisimosti (s serediny 1920-kh godov do anneksii v 1940)*. [Silent Submission. Foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania between the two wars and the loss of independence (from the mid-1920s to the annexation in 1940)]. Moskva: ROSSPEN. 806 c.

Istoriya Latvii. XX vek [The History of Latvia]. (2005). D. Bleiere, I. Butulis, A. Zunda, A. Stranga, I. Feldmanis. Riga: Jumava, 474 s.

Iz arkhiva SVR Rossii. Elektronnyy sbornik dokumentov, osveshchayushchikh voyenno-politicheskuyu situatsiyu v 1935–1945 gg. [From the archive of the SVR of Russia. Electronic collection of documents covering the military-political situation in 1935–1945.] [Elektronnyy resurs / Electronic resource]. URL: <http://svr.gov.ru/upload/26122016.pdf> (data obrashcheniya 17.03.2021).

Kāda nozīme Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumam. *Zemgales Balss*. 1939. 13. jūn. Nr. 130.

Kādi ir Padomju Savienības jaunie ierosinājumi. *Rīts*. 1939. 05. jūn. Nr. 154.

Ken O., Rupasov A. (2002). Moskva i strany Baltii: opyt vzaimootnosheni, 1917–1939 gg. [Moscow and the Baltic States: Relationship Experience, 1917–1939.]. In: *Strany Baltii Rossiya: obshchestva i gosudarstva*: [Sb. st.] [The Baltic States and Russia: Societies and States] / Red.-sost.: D.Ye. Furman, E.G. Zadorozhnyuk. Moskva: Referendum. S. 225–257.

Latvijas un Vācijas sadarbība. *Brīvā Zeme*. 1939. 10. jūn. 1939. Nr. 128.

Mēs paši gādāsim par savas neatkarības uzturēšanu. *Brīvā Zeme*. 1939. 08. jūn. Nr. 126.

Parakstīts Latvijas-Vācijas neuzbrukšanas līgums. *Latvijas Kareivis*. 1939. 08. jūn. Nr. 126.

Polija apsveic Baltijas valstu patstāvīgo politiku. *Brīvā Zeme*. 1939. 10. jūn. Nr. 128.

Polpredy soobshchayut... Sbornik dokumentov ob otnosheniyakh SSSR s Latviyey, Litvoy i Estoniye. Avgust 1939 – avgust 1940 [Plenipotentiaries inform... Collection of documents on the relations of the USSR with Latvia, Lithuania and Estonia. August 1939 – August 1940.]. (1990). Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya. 544 s.

Rūsis, A. Neitralitates būtība un neitralitates likums. *Jurists*. 1939. 01. maijs. Nr. 5.

Sarunas starp Londonu un Maskavu vēl turpinājas. *Zemgales Balss*. 1939. 13. jūn. Nr. 130.

Simindey V., Kabanov N. (2017). Zaklyuchaya «pakt Muntersa-Ribbentropa»: arkhivnyye nakhodki po problematike germansko-pribaltiyskikh otnosheniy v 1939 g. [Concluding the “Munters-Ribbentrop Pact”: Archival Finds on the Problems of German-Baltic Relations in 1939]. In: *Zhurnal rossiyskikh i vostochnoyevropeyskikh istoricheskikh issledovaniy* [Journal of Russian and East European Historical Studies]. 2017. № 1 (8). S. 178–209.

Šodien parakstīs Latvijas-Vācijas neuzbrukšanas līgumu. *Latvijas Kareivis*. 1939. 07. jūn. Nr. 125.

Tyrkova, A. London v poiskakh soyuznikov [London searching allies]. *Segodnya*. 1939. 11 iyunya. № 160.

Vispirms brīvība, tauta, valsts un tad es pats. Mūsu ārpolitikas galvenās līnijas. *Rīts*. 1939. 13. maijs. Nr. 132.

Vopros o zashchite trekh Baltiyskikh stran ot agressii [The question of protecting the three Baltic countries from aggression]. *Pravda*. 1939. 13 iyunya. № 162.

Vynuzhdenный al'yans. Sovetsko-baltiyskiye otnosheniya i mezhdunarodnyy krizis. 1939–1940 [Forced alliance. Soviet-Baltic relations and the international crisis. 1939–1940]. (2019). Sb. dokumentov / Sost. N.N. Kabanov, A.R. Dyukov, V.V. Simindey. Moskva: Assotsiatsiya knigoizdateley «Russkaya kniga». 448 s.

Watson, D. (2000). Molotov's Apprenticeship in Foreign Policy: The Triple Alliance Negotiations in 1939. *Europe-Asia Studies*, 52(4), 695–722. <http://www.jstor.org/stable/153322>.

Jūlija Mihailova

**Nacionālās neitralitātes formulas meklējumi:
Vācijas un Latvijas 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas pakts
Latvijas presē**

Atslēgas vārdi: Latvija, Vācija, Vācijas-Latvijas neuzbrukšanas pakts, 1939. gada 7. jūnijs, Latvijas prese, 1938.–1941. gada starptautiskā krīze, 1939. gada Maskavas sarunas, neitralitāte, K. Ulmanis, V. Munters

Kopsavilkums

Rakstā analizēts, kā Latvijas prese interpretēja Latvijas un Vācijas 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas pakta noslēgšanu. Īpaša uzmanība pievērsta tam, kā jaunais savienības līgums tika “ierakstīts” Latvijas īstenotajā neitralitātes politikā saskaņā ar 1938. gada 21. decembra Valsts likumu. 1939. gada 7. jūnija līguma būtības “skaidrojumam” Latvijas iedzīvotājiem bija jārada lasītājos cerība, ka Vācijas “garantētā” neitralitāte ļaus saglabāt neatkarību. Pretēji tam jautājums par iespējamām padomju garantijām tika cieši saistīts ar Maskavas augošo apetīti un “pārāk augsto cenu”, ko Baltijai nāktos maksāt par Eiropas kolektīvās drošības līgumu. Nedroša līdzsvara saglabāšana starp Vāciju un Padomju Savienību 1938.–1941. gada starptautiskās krīzes apstākļos un suverenitātes garantiju meklējumi, kas atspoguļoti Latvijas laikrakstu lappusēs, demonstrēja mazas valsts vēlmi aizstāvēt savu neatkarību un atrast “nacionālās neitralitātes” formulu.

Yulia Mikhailova

**Searching on a Formula for National Neutrality:
the non-aggression pact between Germany and Latvia on June 7, 1939,
in the Latvian press**

Key words: Latvia, Germany, German-Latvian Non-Aggression Pact, June 7, 1939, Latvian Press, International Crisis of 1938–1941, Moscow Negotiations of 1939, Neutrality, K. Ulmanis, V. Munters

Summary

The article analyzes how the Latvian press interpreted the conclusion of the Latvian-German non-aggression pact on June 7, 1939. Particular attention is paid to how the new union treaty was put into context of neutrality pursued by Latvia in accordance with the state law of December 21, 1938. An appeal to the people of Latvia with an “explanation” of the essence of the treaty on June 7, 1939 was supposed to give the reader some hope that neutrality,

“guaranteed” by Germany, would give an opportunity to preserve independence, and *vice versa*, the question of eventual Soviet guarantees was closely linked to Moscow’s growing appetites and the “too high a price” the Baltic countries would pay for a European collective security treaty. Maintaining a fragile balance between Germany and the Soviet Union in the context of the international crisis of 1938–1941 and the search for guarantees of sovereignty, reflected in the pages of Latvian newspapers, demonstrate the desire of a small country to defend its independence and find a formula for “national neutrality”.

Евгения Назарова

«Исправление» исторической памяти в ходе социалистических преобразований в Латвии (по материалам газеты «Pionieris» 1946–1953 гг.)

Ключевые слова: газета «Pionieris», историческая память, советская идеология, пионерская организация, политизация подростков, русский язык в Латвии

Превращение Латвии в часть СССР потребовало радикального изменения в идеологии, включая историческую память жителей республики. Сам факт установления советской власти в июне 1940 г., судя по разным источникам, не вызвал особо большой поддержки населения страны. Подавляющее большинство граждан просто выжидало, что будет дальше. Тем более, что легитимизация начавшихся преобразований подкреплялась участием в них самого президента Карлиса Улманиса (*Kārlis Ulmanis*, 1877–1942), передавшего все властные полномочия новому кабинету министров. Социальные преобразования, направленные на улучшение экономического положения наиболее бедной части населения, воспринимались положительно как действия, проводимые с одобрения президента, и непосредственно не связывались с ликвидацией самостоятельности государства. Точно так же не было понятно, что будет с Латвией после включения ее в состав СССР. Кстати, и пришедшие к власти «национал-коммунисты» рассчитывали на максимальное сохранение самостоятельности в хозяйственной и других сферах жизни республики (Loader 2017; Nazarova 2021, 182–183).

Настроения в обществе стали меняться, когда заработала репрессивная машина новой власти: был разгромлен офицерский корпус латвийской армии в Литене (см. например: Zvaigzne 2012), проведены массовые аресты и высылки в июне 1941 г. После окончания войны укрепление советской власти в стране сопровождалось арестами и высылками в 1945–1946 гг., а затем высылками в ходе раскулачивания при проведении коллективизации в 1949 г.

К началу 1950-х гг. в подавляющем большинстве семей, живших в Латвии с довоенного времени, имелись серьезные обиды на советскую власть. Недовольство усиливалось с появлением многочисленных миг-

рантов из других районов СССР, которые не были знакомы с местными укладом жизни и бытовой культурой, поведением в обществе, а также не знали латышский язык.

На этом фоне перед новой властью стояла сложно выполнимая задача формирования социалистической идеологии у коренного населения республики, а для этого — изменения акцентов в восприятии исторической памяти, то есть создания общей исторической памяти для всего населения республики — как живших здесь до 1940 г., так и приехавших в Латвию после войны.

Закономерно, что большое внимание в формировании идеологии советского человека и представлений об историческом прошлом республики обращалось на младшие поколения, в личной памяти которых не было опыта жизни в довоенной Латвии. Эту задачу должны были выполнять советская школа, а также средства массовой информации, среди которых важная роль была отведена печатному органу пионерской организации газете «*Pionieris*» («*Пионер*»), в которой государственная идеология латышскими коммунистами при активном участии творческой интеллигенции доводилась до подростков. Далее в статье рассмотрим, каким образом с помощью газеты формировались представления подростков 10–15 лет о социалистическом настоящем в Советском государстве в логической взаимосвязи с событиями истории Латвии. Исследуются материалы, публиковавшиеся в 1946–1953 гг. — в последние годы правления И.В. Сталина (*Иосиф Виссарионович Сталин*, 1879–1953), когда все преобразования в стране проводились, строго следуя его указаниям.

Газету «*Pionieris*» начали издавать в мае 1946 г. Первый номер вышел 9 мая 1946 г. — в первую годовщину победы над фашистской Германией, что уже само по себе было знаковым явлением. Газета считалась органом ЦК и Рижского горкома комсомола Латвии. Первым ответственным редактором газеты была член партии Майя Кинце (*Maija Kince*, 1912–1982). Она выросла в СССР и опыт работы в пионерском издании приобретала до войны в журнале «*Пионер*» (*Biedru grupa* 1982, 6). Следующие редакторы и другие сотрудники газеты также были коммунистами и комсомольцами, энтузиастами, искренне стремившемся создать интересное для детей советское издание (*Redaktoru lappuse* 1986, 3), которое вовлекало бы читателей в общественную жизнь и в пионерскую организацию, приобщало к советскому образу жизни и мышлению. Качество материала,

интересного для подростков, было особенно важно, поскольку местные дети относились к пионерам совсем не так, как их ровесники, приехавшие из других районов СССР, для которых членство в пионерской организации было едва ли ни обязательной частью обучения в школе.

Пионерские газеты, издававшиеся в разных районах Советского Союза на русском языке — «Пионерская правда», «Пионер Востока», «Пионер Белорусии» («Зорька»), а также на языках народов СССР — «Піянер Беларусі» и др. были явно политизированы. Печатались там сведения общесоюзного значения: о стройках пятилетки, героях войны и др. Вместе с тем, в контенте этих изданий значительное место отводилось текущим и историческим событиям конкретных республик и регионов. По их стопам пошла и газета для пионеров Латвии.

Надо отметить, что в газете *«Pionieris»* было много интересного для подростков: статьи о спорте, о занятиях в различных кружках, о путешествиях, о разных странах, отдыхе в пионерских лагерях и т.д. Доверие читателей к публикуемому материалу вызывало то, что авторами значительной части статей были сами подростки.

Реально размер читательской аудитории газеты в первые годы ее издания определить сложно. Известно, что в 1954/1955 г. всего в пионерской организации Латвийской ССР состояло 61,5% детей школьного возраста (Bleiere 1993, 118). Правда, не ясно, сколько из этого количества было латышей — потенциальных читателей газеты. Русские (русскоязычные) пионеры читали «Пионерскую правду». Очевидно, что в 1946/1953 гг. их было меньше. Но, надо полагать, что газету читали не только пионеры, но и другие школьники.

Заметим, что помимо интересной для подростков информации о жизни сверстников, газета должна была выполнять и более масштабные идеологические (воспитание советского человека), а также образовательные задачи. Последнее было важно, поскольку до середины 1950-х гг. не было программы по истории Латвии, которая отвечала бы задаче преодоления среди молодежи «последствий оккупации» (Bleiere 1993, 111; 120). Составление этой программы было напрямую связано с выработкой марксистской концепции истории Латвии, что продолжалось в течение 2-й половины 1940-х — начала 1950-х гг. Советскому воспитанию детей должен был отвечать и подбор авторов для курса латышской литературы, которых нельзя было бы заподозрить в «буржуазности». Соответственно, были сложности с контентом учебников по общественным наукам, который отвечал бы требованиям марксистской идеологии

(Bleiere 1993, 120, 122). Уроки истории Латвии нередко заменяли историей СССР или изучением конституции ЛССР, в котором старались в первую очередь подчеркнуть преимущества советского строя по сравнению с буржуазной Латвией. А публикации в газете были своего рода материалом для дополнительного чтения. Печатавшиеся в газете статьи на конкретных примерах иллюстрировали преимущество жизни в СССР, кроме того, они должны были создавать у детей ощущение включенности в советскую жизнь. Поэтому наряду с рассказами о школьной и пионерской жизни значительную часть номеров газеты занимали сообщения о выборах в органы власти разного уровня, о съездах партии и комсомола; упоминались высшие советские и партийные деятели СССР и лидеры соц-стран.

О том, что читатель газеты становился полноправным членом советского общества, пионерам и школьникам напоминали опубликованные уже в первом номере поздравления с началом выхода издания и одновременно с первой годовщиной Победы от первого секретаря ЦК КПЛ Яниса Калнберзиньша (*Jānis Kalnbērziņš*, 1893–1986), командующего Прибалтийским округом Ивана Христофоровича Баграмяна (1897–1982) и народного писателя, лауреата Сталинской премии (1946 г.) Андрея Упитса (*Andrejs Upīts*, 1877–1970), бывшего тогда председателем правления Союза писателей Латвийской ССР.

Точно также подростки должны были чувствовать сопричастность к таким политическим событиям, как съезд комсомола ЛССР (в мае 1946 г.) и особенно — XIX съезд КПСС, содержание выступлений на котором излагались даже в двух номерах газеты (за 9 и 16 октября 1952 г.). Бесконечной чередой проходили в газете имена деятелей партии и правительства СССР, а также деятелей зарубежных компартий, которых дети вряд ли могли запомнить.

Непременным материалом в газете были рассказы о выборах в советы депутатов разных уровней. Особое внимание уделялось подготовке к первым выборам в Верховный совет ЛССР (16 февраля 1947 г.). Причем сообщения о значимости выборов для трудящихся сопровождались рассказами юных корреспондентов газеты о том, как изменилась их жизнь после войны, о том, почему родители будут голосовать за Сталина. А сами выборы были представлены (в номере от 15 февраля 1947 г.) как народный праздник (*Tauta gatavojas vēlēšanām* 1946, 1; Pētersons 1946, 1; и др.). Поскольку в газете были опубликованы также сведения о кандидатах в

депутаты, возникает ощущение, что через детей велась агитация их родителей, чтобы пришли и проголосовали.

И начало издания газеты, и первые выборы в республике связывались с проведением 5-го пятилетнего плана в СССР и в Латвии — «сталинской пятилетки», само название которой предполагало вдохновенный труд и сознательность трудящихся, что должно было привести к значительному росту благосостояния (*Lielo darbu plāns* 1946, 2). Картина улучшающейся жизни в Латвии противопоставлялись рассказам о тяжелой жизни детей в капиталистических государствах, что подчеркивало преимущества советского строя (*Tur raugās* 1950, 3; и др.).

В контексте информации, получаемой читателями газеты «*Pionieris*», собственно Латвия с ее историей отодвигались на второй план; в первую очередь дети должны были чувствовать себя гражданами СССР. Рассказы о довоенной Латвийской республике сокращались до минимума. Латвийская ССР изображалась прямой наследницей Советской Латвийской республики, провозглашенной 13 января 1919 г. Краткий период «буржуазной фашистской диктатуры» представлялся вынужденным отступлением, прервавшим закономерное развитие социализма в Латвии (*Vītola* 1948, 2; *Vēsturiska gadadiena* 1949, 1; *Krūmiņa* 1947, 2 и др.), а «социалистическое» начало в латышском народе якобы поддерживали латыши, жившие в СССР. Правда, конкретики в рассказах об известных советских латышах до 1957 гг. избегали, ибо нельзя было упоминать о репрессиях конца 1930-х гг. в СССР, в жернова которых попали тысячи бывших красных латышских стрелков — участников революции и других советских латышей. А о событиях 1917 г. латышским пионерам рассказывали не латышские стрелки, а русские ветераны (*Vecais boļševiks* 1949, 2; *Neaizmirstamās dienas* 1952, 2 и др.)

Из истории межвоенной Латвийской республики детям сообщали, что власть тогда принадлежала врагам народа — помещикам и капиталистам, образование было доступно только детям богатых; против ненавистой власти боролись лучшие люди Латвии — «революционеры-большевики», которых арестовывали и сажали в тюрьму (*Videnieks* 1947, 2; *Ugars* 1950a, 2). В борьбе участвовали также дети рабочих — пионеры и комсомольцы (*Vītiņa* 1952, 3). В этой борьбе от рук «палачей Улманиса» погибли 11 комсомольцев из Валмиеры, комсомолец Фрицис Гайлис (*Fricis Gailis* 1911—1933) и др. (*Pieminekļis* 1949, 2; *Ugars* 1950b, 2). Печатались очерки о людях разных профессий, которые начинали трудовую деятельность в буржуазной Латвии, но смогли воплотить в жизнь свои планы

только при советской власти. После восстановления советской власти детям рабочих и крестьян стало доступно обучение в университете (Valsts Universitātei 300 gadu 1949, 3).

Изображение времени Латвийской республики исключительно в темных тонах распространялось и на культуру 1920-х — 1930-х гг. Например, упоминались только те литераторы, которые начинали свой творческий путь в буржуазной Латвии, но полностью поддерживали советскую власть: Вилис Лацис (*Vilis Lācis*, 1904—1966), Янис Судрабкалнс (*Jānis Sudrabkalns*, 1894—1975), Анна Саксе (*Anna Sakse*, 1905—1981), Валдис Лукс (*Valdis Lukss*, настоящее имя *Voldemārs Lukss*, 1905—1985), Андрей Упитс, Мирдза Кемпе (*Mirdza Ķempe*, 1907—1974) и др. О них неоднократно сообщали и как о литераторах (в том числе, печатали их работы), и как о законодателях — депутатах Верховного Совета республики, и как о лауреатах Сталинской премии (из названных ее не имели В. Лукс и М. Кемпе).

О Райнисе (*Rainis*, настоящее имя *Jānis Pliekšāns*, 1865—1929) рассказывали известные писатели (*Sudrabkalns* 1946, 2; *Grigulis* 1947, 3; и др.) и его сестра, член ВКП(б) Дора Стучка (*Dora Stučka*, 1870—1950) (*Jākobsons-Priedkalne* 1949, 2). Но при этом его произведения в газете не печатались.

Из других крупных латышских литераторов был кратко упомянут Судрабу Эджус (*Sudrabu Edžus*, настоящее имя *Morics Eduards Zilbers*, 1860—1941) в связи с 10-летием со дня смерти (*Dunkers* 1951, 3), а также автор литературной обработки народного эпоса «Лачплесис» Андрей Пумпурс (*Andrejs Pumpurs*, 1841—1902) — в связи с 50-летием со дня смерти (*Strautiņa* 1952, 2).

О классиках латышской литературы XIX в. братьях Каудзите (*Kaudzīte Reinis*, 1839—1920, *Kaudzīte Matīss*, 1848—1926), Апсишу Екабсе (*Apsīšu Jēkabs*, настоящее имя *Jānis Jaunzems*, 1858—1929), Рудольфе Блауманисе (*Rūdolfs Blaumanis*, 1863—1908) в газете вспомнили лишь однажды и только как о литераторах, писавших по-латышски (*Urīts* 1952). Деятели латышского национального возрождения, крупнейшие деятели искусств XIX — 1-й половины XX в. оказались не подходящими для знакомства с ними молодого поколения.

Несравненно больше рассказывалось о русских и советских писателях, ученых, композиторах, военачальниках. Казалось, что Максим Горький (Алексей Максимович Пешков, 1868—1936) в латышской культуре более значим, чем Райнис, а Михаил Иванович Глинка (1804—1857) —

значимее, чем Язепс Витолс (*Jāzeps Vītols*, 1863–1948) или Эрнестс Вигнерс (*Ernests Vigners*, 1850–1933).

Не должен был ассоциироваться с прежней Латвией такой традиционный народный праздник как Лиго. В руководстве Латвийской ССР долго не могли решить, как относиться к Янову дню. С 1950 по 1953 гг. включительно его вообще не отмечали. В дни Лиго проводили праздник песни (*Lai brīvo dziesma skan!* 1950, 1), пионерский праздник в связи с окончанием учебного года (*Prieka un ierosmes dienas* 1953, 1) и т.п. А в 1940-х гг., когда Янов день еще праздновали официально, в нем подчеркивали объединяющее начало для латышей, русских и других соседних народов (хотя прямо о праздновании Ивана Купалы не говорили); костер на Лиго ассоциировали с пионерским костром, напоминали, что советские воины, освободив Латвию, дали возможность народу свободно праздновать Янов день и т.п. Я. Судрабкалнс даже приводил слова из песни, исполнявшейся на Янов день: «Коротка, коротка Янова ночь, здесь стемнело, здесь рассвело» — для характеристики размеров Советского Союза (*Zālite* 1946, 1; *Beļinska* 1946, 2; *Sudrabkalns* 1947, 1 и др). Вместе с тем обязательно отмечались в газете все советские праздники, причем не только главные государственные, но и дни родов войск: артиллерии, Военно-морского флота, танкистов и т.п.

В довоенной Латвии школьники часто путешествовали по родному краю, однако когда в конце 1940-х гг. в Латвийской ССР начали внедрять общесоюзное движение юных краеведов, детям предлагалось заимствовать опыт краеведческого движения у московских пионеров (*Ceļosim pa dzimto zemi* 1946, 3), чтобы ни в коем случае не возникли аналогии с довоенными скаутами и гайдами.

Перекус от национального к общесоюзному сопровождался и постоянными напоминаниями о ведущей роли русского народа **во всем положительном**, что происходило в истории и текущей жизни латышей. Русский народ принес Латвии свободу и социализм, он — «старший брат» и объединитель всех других народов страны. И даже латышский язык, по словам А. Упита, смог свободно развиваться благодаря историческим заслугам русского народа (*Upīts* 1952).

Решения об обязательном изучении русского языка в школах Латвии, Литвы и Эстонии принимались на высшем партийном уровне страны и затем реализовывались уже в республиках. Причем в газете «*Pionieris*» русский язык надо было учить не только в практических целях как язык межнационального общения, но и потому, что русский народ — «вели-

кий народ». Призыв изучать русский язык как «могучий язык великого народа» был опубликован 6 октября 1949 г. в обращении пионеров 18-й рижской школы (подписано председателем и членами совета дружины) к пионерам и школьникам всех трех Балтийских республик. Там же была помещена статья о начале движения за изучение русского языка, который учат пионеры во всех социалистических странах, все честные и свободололюбивые народы в мире, чтобы лучше узнать о достижениях страны социализма (Liela darba sākums 1946, 2).

К этому же призывали и деятели культуры, например, лауреат Сталинской премии и заслуженный артист ЛССР Р. Зандерсонс (*Rihards Zandersons*, 1910–1981) указал в своей статье, что в русском языке отражается значение русского народа в СССР (Zandersons 1953, 1).

В газете рассказывалось о занятиях на уроках и в кружках русского языка в школах, об успехах на олимпиадах и т.п. А сам этот предмет становился едва ли не основным в школьной программе (Brennere 1952, 3). Но при этом латышский язык в русских школах как обязательный предмет в школьной программе появился уже после смерти И. В. Сталина.

В максимальном усилении русского начала в воспитании подростков следовали прокламируемому Сталиным тезису об исторической роли русского народа-победителя. С именем же самого И.В. Сталина связывалось все значимое в стране: без Сталина не могло быть победы в войне, счастливой жизни детей, научных и производственных успехов и т.д. Но как раз тезис о «старшем брате», принижавший всех остальных «братьев», их родные языки и их самих, не мог не вызывать недовольства у коренных народов советских республик.

Получаемые из газеты знания о России и СССР, как и владение русским языком, были сами по себе полезны для общего развития латышских школьников. Однако это положительное значение не отменяло того негативного эффекта, который был следствием национальной политики, принижавшей значение в республике латышского языка и культуры. Причем такая политика делала необязательным, даже ненужным изучение латышского языка мигрантами, если к этому не было интереса.

Подобная национальная политика вызывала недовольство как у рядовых латышей, так и у национальной партийной, государственной и культурной элиты. Это нашло отражение в появлении в самый разгар кампании по изучению русского языка упомянутой статьи А. Упита. Рассказывая о значении русского языка для всех народов СССР, писатель все же подчеркнул, что для латышей очень важным является родной язык

(Upīts 1952). А сразу после смерти Сталина были проведены реформы, «исправлявшие нарушения ленинско-сталинских принципов в национальной политике» (т.н. «Бериевские реформы»), коснувшиеся и Латвии, которые расширили участие национальных элит в управлении «новых» советских республик (Plenum CK KP Latvii 1953,1). Но реальных шагов по приближению мигрантов к латышской среде и сближению латышской и русскоязычной общин в республике предпринято не было.

Таким образом, проведенное исследование контента газеты *«Pionieris»* за 1946—1953 гг. показывает, что формирование советского мировоззрения у латышской молодежи происходило путем приобщения их к общественно-политической жизни страны в сочетании с созданием новой официальной памяти о предыдущих периодах отечественной истории.

При этом русский язык становился едва ли не главным инструментом в советизации и интеграции латышей в общесоюзное пространство.

Источники и литература

- Beļinska, Z. (1946) Līgo – svētki nometnē. *Pionieris*, 22. jūnijs.
- Biedru grupa (1982) Maija Kince. *Rīgas Balss*, 29. jūlijs.
- Brennere, H. (1952) Labi sagatavosimies krievu valodas pārbaudījumiem. *Pionieris*, 1. maijs.
- Ceļosim pa dzimto zemi (1946) *Pionieris*, 18. maijs.
- Dunkers, O. (1951) Latviešu tautas lepnums. *Pionieris*, 1. februāris.
- Grigulis, A. (1947) Lielais tautas dzejnieks. *Pionieris*, 13. septembris.
- Jākobsone-Priedkalne, M. (1949) Viņš brīvības uguns sēklu ir sējis. *Pionieris*, 8. septembris.
- Krūmiņa, N. (1947) Lielo svētku gaidās. *Pionieris*, 14. jūnijs.
- Lai brīvo dziesma skan! (1950) *Pionieris*, 22. jūnijs.
- Liela darba sākums (1946) *Pionieris*, 6. oktobris.
- Lielo darbu plāns (1946) *Pionieris*, 18. maijs.
- Neaizmirstamās dienas (1952). *Pionieris*, 6. novembris.
- Pētersons, G. (1946) Agrāk un tagad. *Pionieris*, 14. decembris.
- Piemineklis (1949) Pieminējam varonīgajiem Valmieras komjauniešiem. *Pionieris*, 12. maijs.
- Plenum CK KP Latvii (1953) [Plenum of the Central Committee of the Communist Party of Latvia]. *Pravda*, 28. jūnijs.

- Prieka un ierosmes dienas (1953) *Pionieris*, 25. jūnijs.
- Redaktoru lappuse (1986). *Pionieris*, 9. maijs.
- Strautiņa, A. (1952) Andrejs Pumpurs. *Pionieris*, 10. jūlijs.
- Sudrabkalns, J. (1946) Raiņa piemiņai diena. *Pionieris*, 14. septembris.
- Sudrabkalns, J. (1947) Ligo! *Pionieris*, 1947. 21. jūnijs.
- Tauta gatavojas vēlēšanām (1946). *Pionieris*, 14. decembris.
- Tur raugās drūmas sējas, tur valda posts un bads (1950). *Pionieris*, 27. aprīlis.
- Ugars, U. (1950a) Tas bija buržuaziskajā Latvijā. *Pionieris*, 16. februāris.
- Ugars, U. (1950b) Varoņa piemiņai. *Pionieris*, 11. maijs.
- Upīts, A. (1952) Par mūsu tautas valodu. *Pionieris*, 22., 28. februāris, 6. marts.
- Valsts Universitātei 30. gadu (1949) *Pionieris*, 14. aprīlis.
- Vecais boļševiks ciemos pie jauniem ļeņiniešiem (1949). *Pionieris*, 3. novembris.
- Vēsturiskā gadadiena (1949) *Pionieris*, 8. janvāris.
- Videnieks, K. (1947) Priekš septiņiem gadiem. *Pionieris*, 19. jūlijs.
- Vitiņa, L. (1952) Visjaunākie cīnītāji. *Pionieris*, 15. maijs.
- Vītola, M. (1948) Vēsturiskās dienas. *Pionieris*, 25. decembris.
- Vitiņa, L. (1952) Visjaunākie cīnītāji. *Pionieris*, 15. maijs.
- Zālīte, E. (1946) Jāņi – mūsu ziedu svētki! *Pionieris*, 22. jūnijs.
- Zandersons, R. (1953) Lielā krievu valoda, *Pionieris*, 26. marts.
- Bleiere, D. (1993) Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 103–136.
- Nazarova, Y. (2021) Rol' Vozhdja v osobennostjakh neitraliteta Latvii. 1939–1940 (po materialam latviiskoi pressy) [The role of the Leader in the peculiarities of Latvia's neutrality. 1939–1940 (based on the materials of the Latvian press)]. In: Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXIV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saulē". Pp. 174–188.
- Zvaigzne, J. (2012) *Jūnijs. Litene 1941*. Rīga: Jumava. 175 lpp.
- Loader, Michael (2017). Frontnieki: the Formation of the Latvian National Communists who Challenged Moscow // <https://deepbaltic.com/2017/05/26/latvia-national-communists-moscow-berklavs/> (obraschenije 12.03.2021).

Jevgenija Nazarova

**Vēsturiskās atmiņas korekcija Latvijas sovietizācijas gaitā
pēc laikraksta “Pionieris” materiāliem (1946–1953)**

Atslēgas vārdi: laikraksts “Pionieris”, vēsturiskā atmiņa, padomju ideoloģija, pionieru organizācija, pusaudžu politizācija, krievu valoda Latvijā

Kopsavilkums

Rakstā apskatītas Latvijas pusaudžu laikraksta “Pionieris” publikācijas par 1946.–1953. gadu. Laikraksts iznāca kopš 1946. gada un bija paredzēts ne tikai pionieriem, bet visiem 10–15 gadus veciem skolēniem. Laikraksts publicēja pusaudžiem interesantu informāciju: par skolas dzīvi, sportu, dažādiem pulciņiem, ceļojumiem u. c. Taču viens no galvenajiem laikraksta uzdevumiem bija veidot pusaudžu, kuriem nebija personīgās pirmskara dzīves pieredzes Latvijā, sociālistisku pasaules uzskatu un priekšstatu par Latvijas Republiku kā buržuāzisku fašistu diktatūru. Šis periods tika attēlots kā piespiedu atkāpšanās Latvijas sociālistiskās valsts, kas bija dibināta 1918.–1919. gada mijā un atjaunota 1940. gadā, attīstībā. Vēstures un kultūras notikumu izklāstā laikraksts uzsvēra krievu tautas-uzvarētājas un visu PSRS tautu līderes īpašo lomu taisnīgas sabiedrības izveidē. Krieviskā pārsvaru pār latvisko var izsekot materiālos par zinātnes, literatūras un kultūras darbiniekiem. Īpaša vieta laikrakstā tika ierādīta krievu valodas apguvei, kuras nozīme skaidrota nevis ar tās kā starpetniskās saziņas valodas nozīmi PSRS, bet gan kā “vecākā brāļa” valodas lomu. Līdz ar to tika mazināta latviešu valodas un latviešu tautas nozīme republikā. Tādējādi laikraksts “Pionieris” atspoguļoja J. Staļina virzīto politiku uz Latvijas PSR integrāciju vissavienības telpā.

Yevgenia Nazarova

**‘Correction’ of Historical Memory in the Course of Socialist
Transformations in Latvia**

(based on the materials of the newspaper “Pionieris”, 1946–1953)

Key words: the newspaper “Pionieris”, historical memory, Soviet ideology, the Pioneer organization, politization of teenagers, the Russian language in Latvia

Summary

The author studies the content of the newspaper for Latvian teenagers “Pionieris” for the period of 1946–1953. The newspaper was published since 1946, and it was designed both for pioneers and for all school children aged 10–15. The newspaper contained interesting information for teenagers: about school life, sports, various clubs, travel, etc. Nevertheless, the main task of the newspaper was to form, a socialist worldview and an idea of the Republic of Latvia as a bourgeois fascist dictatorship in teenagers whose memory was not burdened with personal experience of pre-war life in Latvia. This period was depicted as a forced retreat in the development of the socialist Latvian state, founded at the turn of 1918/1919 and restored in 1940. The newspaper’s coverage of historical and cultural events emphasized the special role of the Russian people as the victorious people and the leader of all the peoples of the USSR in creating a just society. The predominance of Russian over the national Latvian can be traced in the materials about the figures of science, literature and culture. A special place in the newspaper was given to the study of the Russian language, the importance of which was explained not by its significance as the language of interethnic communication in the USSR, but as the language of the most important people in the country. At the same time, the importance of the Latvian language and the Latvian people in the republic was belittled. Thus, the newspaper reflected the features of Stalin’s policy of integration of the Latvian SSR into the all-Union space, which was based on the party ideologists who saw the change in the people’s memory of the interwar Latvia and in the Russification of the representatives of the titular nation in the republic.

Lelde Neimane

1941. gada 14. jūnija deportāciju personiskās pieredzes stāsti Latvijas Okupācijas muzejā: informācijas un baumu aspekts*

Atslēgas vārdi: 1941. gada 14. jūnija deportācija, Okupācijas muzejs, videoliecības, informācija, baumas

Sabiedrībā aktuāls jautājums ir par informāciju, tās avotiem un ticamību. Jo būtiskāks informācijas vakuums, jo lielāka iespēja izplatīties baumām un pat sazvērestības teorijām. Lai šodienas cilvēks labāk izprastu vēstures laikmetu un attiecīgā laika domāšanu, aculiecinieku stāstījumi ļauj izpētīt, ko zināja vai nezināja Latvijas iedzīvotāji konkrētos pagātnes notikumos.

2021. gadā pieminējam 80 gadus kopš pirmās padomju masveida deportācijas no Latvijas. Saistībā ar šo traumatisko vēstures notikumu vērtīgi zināt Latvijas iedzīvotāju informētības pakāpi par sagaidāmo pirms un 1941. gada 14. jūnija deportācijas norises laikā, kādas sekas bija sabiedrības nezināšanai un padomju varas pārstāvju izplatītajai dezinformācijai¹ tieši uz deportētajiem cilvēkiem.

Pētījuma avotu bāzi veido ieraksti no Latvijas Okupācijas muzeja (turpmāk – LOM) videoliecību kolekcijas. Raksta pirmajā nodaļā sniegts īss avotu apraksts; otrajā daļā ieskicēti septiņi deportācijas norises informācijas cirkulācijas un konteksta atslēgpunkti.

Latvijas Okupācijas muzeja videoliecības

LOM Audiovizuālo materiālu krātuvē (turpmāk – AVK) glabājas 2412 personu² dzīvesstāsti video formātā. 1941. gada 14. jūnijā deportēto videoliecības ir 240. Vērtīgu informāciju par deportācijas norisi, ietekmi uz sabiedrību un sekām paver arī citu laikmeta liecinieku intervijas.

* Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes finansētā projektā Nr. lzp-2019/1-0278 “Dezinformācijas un sazvērestību radītie riski demokrātijai: Latvijas pieredzes pārlūkošana”.

¹ Dezinformācija – apzināti un bieži vien slēpti izplatīta nepatiesa informācija (ar baumu palīdzību), lai ietekmētu sabiedrisko domu vai aizsegtu patiesību (Definition of disinformation).

² Represēto, deportēto, bēgļu u. c. okupācijas laika liecinieku dzīvesstāsti uzņemti laikā no 1996. līdz 2020. gadam.

1941. gada naktī no 13. uz 14. jūniju no Latvijas teritorijas uz attāliem PSRS apgabaliem tika izsūtīti 15 424 Latvijas iedzīvotāji (Pelkauskis 2001, 14). LOM AVK ir pieejamas 240 videoliecības, kuras ir snieguši bijušie deportētie. Lai arī tie ir tikai 1,55% no deportētajiem, tomēr tas ir vērtīgs piemērs pētījumam avotu daudzums.

Apskatot kopumā krājumā esošās 1941. gada 14. jūnijā deportēto videoliecības, to vidū ir 38 pilngadīgu personu³ liecības. Vecākā deportētā kundze bija 40 gadu vecumā⁴. AVK ir viena 1941. gada 14. jūnijā deportācijas laikā arestētā vīrieša dzīvesstāsts, kurš izdzīvoja 10 gadus Vjatlaga nometnē.⁵ 198 deportētie nometināti Krasnojarskas novadā, 41 – Novosibirskas apgabalā. Pēc tautības 229 bija latvieši, septiņi ebreji, viens krievs, viens polis, viena lietuviete no Kauņas, viena igauņiete no Pērnavas. Četri liecinieki nometinājumā tika arestēti, notiesāti un ieslodzīti nometnēs.

132 liecinieki atgriezās Latvijā no 1945. līdz 1948. gadam, taču diemžēl gandrīz puse – 62 – tika atkārtoti deportēti.⁶ Lielākā daļa (143) atgriezās Latvijā pēc Staļina nāves no 1954. līdz 1960. gadam. No 1960. līdz 1993. gadam Latvijā atgriezās vēl 14 liecinieki. LOM rīkotā ekspedīcijā Krasnojarskas novadā tika nofilmēti 13 liecinieki, kuri neatgriezās Latvijā. Krājumā kopumā 15 1941. gada 14. jūnija deportētie interviju snieguši krievu valodā, pārējie – latviski.

1941. gada 14. jūnija deportāciju norise videoliecībās

Deportācijas kā represīvas akcijas pret valsts civiliedzīvotājiem PSRS bija slepenas (Pelkauskis 2001, 9). Liecinieki atkārtoti: “Mēs taču neko nezinājām. Pa radio jau neko tādu nestāsta.”⁷ Tomēr ir liecības par informācijas noplūdi no represīvo iestāžu darbinieku puses. Šis aspekts tiek iedalīts kā pirmais deportācijas norises informācijas cirkulācijas un konteksta atslēgpunkts. Vairākos krājuma stāstos minēts par ziņu noplūdi jeb brīdināšanu, tādā veidā noteiktas ģimenes vai personas paglābās no izsūtīšanas. Piemēram, “Bole Jānis ir viņai [Marijai Liepiņai] parādījis sarakstu no Burtņiekiem, kurus izvedīs,” tā Milda Vītola liecina, ka Marija Liepiņa, būdama informēta par gaidāmo

³ Dzimuši līdz 1922. gadam ieskaitot.

⁴ Edīte Kubuliņa OMF 2300/218.

⁵ Vitālijs Labinskis OMF 2300/246, 247.

⁶ Gan atsevišķi arestējot un etapējot, gan arī 1949. gada 25. marta deportāciju laikā.

⁷ OMF2300/2512.

izvešanu, brīdināja Teodoru Liepiņu no Burtnieku pagasta “Arkādijām” aiziet no mājām.⁸

Kā nākamais deportācijas norises informācijas cirkulācijas un konteksta atslēgpunkts atzīmējama gatavošanās akcijai jeb ko paši cilvēki varēja manīt pirms deportācijas. Informācija par karu Eiropā bija gan radio, gan presē (Karš Eiropā.. 1941), bet par represijām diemžēl neviens nevarēja iedomāties:

“13. jūnijā mammai dzimšanas diena. Bija tur atnākuši daži paziņas. [...] tai brīdī paziņoja pa radio TASS atsaukumu. [...] TASS atsauc baumas, ka Vācija koncentrē spēkus Padomju Savienības pierobežā. [...] Uzvaras laukums bija pilns ar smagām mašīnām. [...] Ja jau atsauc [baumas], tātad iespējams kara sākums, un mašīnas savāktas, lai valdība un vadošie kadri varētu bēgt tālāk zemes iekšienē.”⁹

To apstiprina arī Ansis Ēlerts, kas tobrīd strādāja bērnu slimnīcā Pārdaugavā:

“13. jūnijā es braucu mājās no darba, un tad, tagad to sauc par Uzvaras laukumu, tas toreiz bija vēl smilšains, un tad tur bija ārkārtīgi daudz automašīnas. [...] Simtiem smagās automašīnas bija. [...] Bija bauma, ka drīz gaidāms karš. [...] tobrīd visas automašīnas mobilizētas aerodroma būvei. Brauks un būvēs aerodromus. Nevienam neienāca prātā par izsūtīšanas nakti. Mūsu domāšana toreiz nebija sagatavota tam.”¹⁰

Kā trešais atslēgpunkts pētījumā – informācija saņemšanas brīdī. Nozīmīga loma bija represīvo iestāžu pārstāvjiem. Protams, sistēmas rīkojums un tā izpildes plāna punkti bija vienoti visai akcijai (Pelkauskis 2001, 13), taču ļoti daudz bija atkarīgs no konkrētās komunikācijas. Pirmkārt, cik viņi paši zināja vai saprata, ko dara; kāds bija represīvo iestāžu pārstāvju raksturs un agresijas pakāpe. Diemžēl pašu represētāju liecības krājumā nav, līdz ar to situācijas apraksts ir no cietušā puses. Tikpat nozīmīga bija deportējamo cilvēku stresa izturība, spēja koncentrēties un dzirdēt, ko saka represētāji. Šajā brīdī parādījās arī uz iepriekšējiem priekšstatiem balstīta cilvēku domāšana un rīcība. Piemēram, par to, ko drīkst ņemt līdzi:

“Es apsēdos pie galda, paņēmu papīru un prasīju viņiem, kādas mēbeles mēs varam ņemt līdzi. Man bija priekšstats, ka vācieši brauca ar mēbelēm

⁸ OMF2300/1327.

⁹ Ilmārs Žuniņš OMF2300/532.

¹⁰ Ansis Ēlerts OMF2300/342.

projām. [smejas] Mums kādas mēbeles atļaus ņemt!!! Vai, Dieviņ! Viņiem bija lielas acis! [...] Pateica, ka mēs tiekam pārvesti uz citu republiku.”¹¹

Izplatīts priekšstats, kas noteikti jāatzīmē, ka aizturētos vedīs uz nošaušanu. Piemēram: “Man tā doma bija, ka vedīs šaut, bet es skaļi neteicu, man mamma būs žēl.”¹²

Tiem cilvēkiem, kuri bija pieredzējuši Pirmo pasaules karu un pēc tā notikušās jukas Krievijā, zināmas aizdomas radās, kas varētu notikt, tādēļ šajās ģimenēs tika paņemts līdzī vairāk apģērba un praktiskas lietas:

“Paps bija teicis mammai: [...] – Neuztraucies, mēs esam spēcīgi cilvēki, savus bērnus mēs pabarosim! Kur mēs braucam, es domāju, ka es zinu! [...] Vēl mašīna nav izbraukusi no pagalma [...], viņš [tēvs] piesit tiem sargiem: – Pagaidiet! Es aizmirsu, man jāaiziet uz malkas šķūni, jāpaņem divi cirvji un zāģis līdzī, jo es zinu, ka būsīm tālos mežos, lai būtu instrumenti, ar ko strādāt. [...] Viņam atļāva!”¹³

Tikai dažās liecībās ir dzirdēts, ka vīrieši sakravāja sev atsevišķi mantas, bet pārējā ģimene atsevišķi.¹⁴

Jau 1941. gada 16. maija VK(b)P CK un PSRS TKP lēmuma projektā “Par pasākumiem Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR attīrīšanai no pretpadomju, kriminālajiem un sociāli bīstamajiem elementiem” tika paredzēti gan ģimenes galvu aresti, gan viņu ģimeņu nosūtīšana uz nometinājumu (Pelkaus 2001, 11). Tātad divi dažādi represiju veidi bija jāveic vienlaicīgi, “nepaziņojot viņiem par viņu turpmāko atšķiršanu” (Pelkaus 2001, 19). Līdz ar to, lai izvairītos no pretestības, tika izdomāti apzināti meli jeb šodien tā klasificējama kā dezinformācija – ģimene jānošķir citos vagonos higiēnisku iemeslu dēļ, un galā visi būs kopā. Tieši šo psiholoģisko traumu visi deportētie min kā galveno deportācijas norisē:

“Tad beigās no blakus vagona sievietes pārved pie mums un mūsu vīriešus it kā blakus vagonā. Mums skaidroja, protams, neērti, vai ne? Ak, Dievs, šitie meli! Lai Dievs žēlīgs, lai viņiem Dievs piedod šito, ko viņi mums šitā nodarījuši! Un papu pēdējo aizveda no mūsu vagona. Visus vīriešus aizveda, un paps palika. Paps sāka uztraukties: – Kā tad tā, kā es te paliku, viņš saka!? Nevar būt! Viņš sāka uzprasīties, uzprasījās, un paņēma. [...] es nezīnu kādā jēgā, es uzkāpu uz apakšējām nārām, izbāzu spogulīti pa restēm cauri, es

¹¹ Mirdza Lāce OMF 2300/684.

¹² Astra Lagzdiņa OMF 2300/380.

¹³ Aina Dālberga OMF 2300/433.

¹⁴ Mirdza Lāce OMF 2300/684.

redzu, ka papu aizved uz citu ešelonu. Tagad es tām mūsu visām sievietēm to pasaku. Mēs tādu trobeli sacēlām. Ka mums nāca atkal ar durkļiem virsū, vai ne, ka mēs taisām šitā. Bet es saku, kā tad tā, kur tad blakus vagoni, ka aizved uz citu!”¹⁵

Bija daži vīriešu nodalīšanas “aizmiršanas” gadījumi, tomēr arī tie vēlāk, jau Sibīrijā, daļēji tika laboti (Neimane 2016). Piemēram, Ilmāra Žuniņa liecība: “Sajukums bija pārāk liels, mūs iesēdināja visu ģimeni vienā vagonā. Tā vairākas ģimenes bija, kuras netika izšķirtas. [...] Kamēr vēl tur stāvēja, nāca un sauca tos vīriešus. Daudzi atsaucās, bet mūsu tēvu tā arī neizsauca.”¹⁶

Mūsdienu jaunieši bieži vien jautā deportētajiem: vai nebija iespējas bēgt? Vismaz piecas liecības min šādus gadījumus; trīs liecības saistās ar Jelgavu, viena – veiksmīga izglābšanās¹⁷, divas – atteikšanās no bēgšanas, jo vagonā palika māte¹⁸ vai bailes tikt noķertai un nogalinātai.¹⁹

Kā sestais deportācijas norises informācijas cirkulācijas un konteksta atslēgpunkts – papildu mantu nodošana deportētajiem vagonos. Deportācijas bija slepenas, tomēr tad, kad radus, draugus aizveda uz vagoniem, palikušajos diezgan ātri izplatījās informācija, kur tiek formēti ešloni. Tuvinieku vēlme bija aiznest papildu apģērbu, mantas ešlona formēšanas vietā, piemēram:

“Braucu uz Daugavpili. Es nekad Daugavpili neesmu bijusi, es tagad stacijā izkāpu ārā, un tur ir milicija. Es tiem prasu, kur ir tie vilcieni? Viņi skatās tā uz mani un neko nesaka. Bet kaut kā no dzelzceļniekiem vai kā es saprotu un eju ar savu paunu uz vilcieniem. Tur nebija nekādi žogi, tur viņi bija tā kā nolikti kaut kur nost, un tur pat dažiem vagoniem durvis bija vaļā. [...] Es atkal prasīju par tiem Peciņiem. [...] [No vagona cilvēki saka] Mums vajag, lūdzu, lai nes spaiņus – ūdenim. [...] Es domāju, es viņiem atdevu to paku.”²⁰

Pie papildu mantu iegūšanas jāatzīmē divi īpaši gadījumi, kas saistās ar zīdaiņu mammām. Represīvo iestāžu pārstāvju cilvēcības dēļ Jelgavā bija dota atļauja apsarga pavadībā aiziet uz dzīvokli pēc mantām, un tajā brīdī mazais zīdaiņis tika atstāts deportējamās sievietes mammai²¹; Rīgā no Šķiro-

¹⁵ Mirdza Lāce OMF 2300/684.

¹⁶ Ilmārs Žuniņš OMF 2300/532.

¹⁷ Andrejs Edvīns Feldmanis OMF 2300/3302.

¹⁸ Astra Lagzdiņa OMF 2300/380.

¹⁹ Irēne Lāce OMF 2300/1007.

²⁰ Dzidra Upāne OMF 2300/2512.

²¹ Irēne Lāce OMF 2300/1007.

tavas stacijas kāds no vagona apsardzes devās uz sievietes dzīvokli, kur bija palikusi deportētās māte, lai atvestu katliņu, bļodu, spirta lampiņu, autiņus.²²

Kā pēdējais informācijas cirkulācijas un konteksta atslēgpunkts jāatzīmē mistiskais jeb ezotēriskais konteksts. Tās ir nojautas, zilēšana un sapņi, vēlāk nometinājumā arī “šķīvīšu dancināšana”. Tā ir dabiska cilvēku reakcija acim-redzamās informācijas neesamības gadījumā. Cilvēki tvēra ikvienu vārdu, nojautu, sapņus, tiem pievēršot lielāku uzmanību un neizbēgami tādā veidā arī radot baumas, nepamatotus satraukumus vai arī veltas cerības:

“Atbrauc pie mums mammas jaunākā brāļa Ēvalda sieva, tā krieviete, un lika mums kārtis. Viņa bija liela kārtiece. Viņa liek man kārtis, un divi sešinieki krīt priekšā tieši. Viņa saka: – Nu klausies, meitukiņ, kur tev tas ceļš garais rādās priekšā? [..] Un tas bija dienu vai divas pirms izvešanas. Nu lūk, ka tomēr pareizi kārtis rāda!”²³

Mūsdienu Latvijas sabiedrībā plašāku rezonansi guvis stāsts par Benjamina kundzi un Rīgas fotogrāfu, gaišreģi Finku:

“Viņš [Finks] teica, ka es braukšu mājās tad, kad ceriņi ziedēs, bet tu [Benjaminskundze] nebrauksi nekad. [..] Finkam, kā par brīnumu, bija mugurā kažoks, un viņam bija velteņi siltie padusē. Vai viņam bija teikts, kur viņu ved? Bet viņš bija jau nodrošinājies tam Sibīrijas salam, kas mūs visus sagaidīja.”²⁴

Secinājumi

Rakstā ieskicētie personiskās pieredzes stāstu fragmenti vēsturisko sabiedrības traumu atklāj no vienkāršā cilvēka skatījuma puses. Tas ļauj jaunākām paaudzēm, kam nav represiju pieredzes, kaut nedaudz ieklausīties un izprast tā laika domāšanu. Tā ir lielākā mutvārdu avotu vērtība.

Apskatītie deportācijas norises informācijas cirkulācijas un konteksta atslēgpunkti attiecas uz 1941. gada 14.– 17. jūniju, līdz ešelonu izbraukšanai no Latvijas teritorijas. Lai skatītu kopumā šīs deportācijas stāstu caur informācijas, dezinformācijas un neinformācijas prizmu, nozīmīgi būtu ieskatīties tālāk deportēto dzīvesstāstos līdz pat viņu atbrīvošanai. Tie atslēgpunkti varētu būt: Vācijas – PSRS kara sākums; vai nometinājumā bija kādas ziņas par vīriem, tēviem; Vācijas – PSRS kara beigas; nelegāla vai legāla atgriešanās Latvijā pēc kara; 1949. gada 25. marta deportācija; Staļina nāve; atbrīvošana.

²² Rosa Brauns OMF 2300/83.

²³ Mirdza Lāce OMF 2300/684.

²⁴ Inta Prauliņa OMF 2300/131.

Ieklausoties liecinieku dzīvesstāstos, kopumā ir skaidrs, ka informācijas esamībai vai tās neesamībai bija būtiska nozīme konkrētos deportācijas un nometinājuma dzīves mirkļos. Dezinformācijas termins attiecināms uz leksiku, ko izmantoja represīvo iestāžu pārstāvji vīriešu jeb “ģimenes galvu” nošķiršanā pie ešelonu formēšanas. Tālāk šie meli jau iezīmējās kā informācijas slēpšana no represīvo iestāžu puses. Tieši tāpēc būtu vērtīgi zināt, ko varēja un ko nevarēja zināt nometinājumā esošie cilvēki, kādu iespaidu atstāja informatīvā neziņa, kādas bija psiholoģiskās sekas. LOM videoliecības kā avotu bāze paver plašas pētīšanas iespējas arī turpmāk.

Avotu un literatūras saraksts

OMF 2300/433. Latvijas Okupācijas muzeja videoliecību kolekcijā (turpmāk OMF 2300), Ainas Dālbergas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 2003. gada 23. aprīlī; ieraksts (101 minūte, latviešu valodā).

OMF 2300/342, 343. Anša Ēlerta dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 26.02.2002. (206 min., latv. val.).

OMF 2300, 3302, 3303, 3304. Andreja Edvīna Feldmaņa dzīvesstāsts, ierakstija Evita Feldentāle Rīgā 21.06.2017. (173 min., latv. val.).

OMF 2300/218. Edītes Kubuliņas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 29.02.2000. (113 min., lat. val.).

OMF 2300/380. Astras Lagzdīņas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 19.09.2003. (193 min., latv. val.).

OMF 2300/684, 685. Mirdzas Lāces dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 27.07.2004. (167 min., latv. val.).

OMF 2300/131, 132, 134. Intas Prauliņas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 22.–29.08.1998. (439 min., latv. val.).

OMF 2300/2511, 2512, 2513, 2514. Dzidras Upānas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Rīgā 11.11.2011. (223 min., latv. val.).

OMF 2300/1327. Mildas Vitolas dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Burtņiekos 07.03.2006. (127 min., latv. val.).

OMF 2300/532, 533. Ilmāra Žuniņa dzīvesstāsts, ierakstija Lelde Neimane Inčukalnā 22.08.2002. (127 min., latv. val.).

OMF 2300/83. Rosas Brauns dzīvesstāsts, ierakstija Andrejs Feldmanis Rīgā, 25.08.1997. (128 min., latv. val.).

OMF 2300/1007. Irēnes Lāces dzīvesstāsts, ierakstija Andrejs Feldmanis Tiņģerē, 27.10.2005. (154 min., latv. val.).

OMF 2300/246., 247. Vitālija Labinska dzīvesstāsts, ierakstīja Andrejs Feldmanis Rīgā, 24.08.2000. (199 min., latv. val.).

Karš Eiropā, Āfrikā, Āzijā. Kara darbības dienas pārskats 12. jūnijā. (1941) *Cīņa*, Nr. 140, 13. jūn.

Definition of disinformation. *Dictionary by Merriam-Webster*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation> (16.03.2022.).

Neimane, L. (2016) Aizmirstie vīri. *Brīvā Latvija*, Nr. 23 (1441), 6.–7. lpp.

Pelkaus, E. (2001) *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 801 lpp.

Viksne, R., Kangeris, K. (1999) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā (1949–1986)*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 975 lpp.

Lelde Neimane

**Personal Experience of the Deportations of 14 June 1941
in the Collections of the Museum of the Occupation of Latvia:
aspects of information and disinformation**

Key words: Soviet mass deportation, video testimonies, the Museum of the Occupation of Latvia, information, disinformation

Summary

In 2021 we commemorated 80 years of the first Soviet mass deportation from the Baltic States. The sources of the present article are the video testimonies in the collection of the Occupation Museum of Latvia. Up to now, 2412 oral history interviews have been recorded. There are 240 testimonies of the people that have been deported on 14 June 1941, but still it is important to listen to other eyewitnesses as well. The main value of the oral history sources and our work as a researcher is to make understandable past time lifestyle and thinking for the generations who hadn't lived during that period of history. Nowadays we all pay attention to the information and its sources, assessing whether it is reliable or not. The present article introduces some information and disinformation aspects about the Deportation, what ordinary people knew and what they did not:

leakage of secret information (from people who worked in Soviet repressive authorities, etc.);

available information shortly before the deportation (what was seen (wagons, trucks, etc.) and what people thought);

the information during taking away from home (where they are taken, what will happen, what to take along, how much time do they have to get ready, etc.);

families separation – Soviet disinformation (fathers were taken to other trains, what was told to deportees, why, etc.);

options to escape (example of Jelgava);

options to give more food or clothes to deportees in the wagons from outside (relatives tried to give more food by going to the railway stations, even tried to take babies out of wagons, etc.);

the importance of foreboding, fortune-telling, cartomancy, dreams, etc.

Galina Sedova (sister Euphrosyne)

Judicial Investigation Case of Archpriest Georgy Taylov (1944–1945) as a Historical Source

Key words: The Riga Diocese, Archpriest Georgy Taylov, SMERSH, Latvian missionary priests, Pskov Orthodox Mission

Introduction

The service of Latvian clerics in the Pskov Orthodox Mission was mentioned in the history of the Riga Diocese as active and sacrificial. The period was short-lived and took place in World War II (1941–1944). One of the active missionary priests was Archpriest Georgy Taylov (*Георгий Тайлов*, 1914–2014), who was subsequently repressed by the NKVD. Latvian missionary investigations are a unique source for understanding the activities of the Orthodox Church in the occupied territory of Latvia and north-west Russia. The given materials revealed additional information about the historical context of the period, as well as about the daily church life of parishes and believers.

The biography of Archpriest Georgy, associated with his arrest, has not been studied and contains many “blank spots”. There were contradictions and inaccuracies in previously published works, since the archival sources are located not only in Latvia, but also in other states (Sedova 2019, 21). The author attempted to collect and summarize the corpus of archival documents of the investigation file. Also, materials from the former archives of the KGB of the Latvian SSR were used, as well as the private archives of the Taylov family. The materials of interrogations are published and for the first time introduced into scientific circulation.

When working with documents related to the forensic case of the cleric, the following tasks were determined:

- studying the case and memoirs of Archpriest Georgy Taylov;
- identifying the features of the arrested person’s case;
- comparing the sources to identify falsifications of legal proceedings on a specific example.

Stalinist repressions in the Riga Diocese

Since the end of 1944, 20 clerics of the Riga Diocese have been arrested for their activities in the Pskov Orthodox Mission, the Russian Committee and People’s Help. These data from the author’s monograph are now verified

information. It should be pointed out that repressive actions against clergy of the Latvian Orthodox Church began in 1940. Then 18 people were arrested, but World War II suspended the repression (Sedova 2019, 168).

After the restoration of the Soviet regime in the Baltics, Stalinist repressions continued again. Only those Latvian clerics who were interned by the Nazis or voluntarily left for the West with the retreating Wehrmacht army escaped arrest. Thus, the Soviet special services began measures to cleanse the Latvian SSR from the “hostile elements”. We want to note that the authorities treated the clergy and dissidents as ideologically alien people, the so-called “fifth column”. Thus, the Baltic States were closely integrated into the Soviet system of values.

In 1944, after the liberation of Latvia from the Nazis, the SMERSH counterintelligence officers of the 3rd Baltic Front discovered documents from the personal archives of Metropolitan Sergius (*Voskresensky*, 1897–1944) of Vilna and Lithuania, Exarch of the Baltic States. With the approach of the front, according to the order of Metropolitan Sergius and the secretary of the exarchate Ivan Grimm (1891–1971), the archives of the Pskov Orthodox Mission were to be burned under the supervision of Protopresbyter Kirill Zayats (1869–1948). But the instruction was not followed. Part of the documents burned down in Pskov in 1944, and the other part was transported by rail to Riga, where the archive was found by officers of the SMERSH. Later, this archive became the accusatory material in the case of the priest and the affairs of other clerics.

According to the documents, the NKVD department for the Leningrad region received information that the priest of the Korovskaya church, Taylov Georgy Ivanovich, was engaged in criminal activities against the Soviet Union. Based on these data, on November 5, 1944, the cleric was arrested.

The priest was detained by employees of the NKVD in the village of Gavry, Abrene district (modern Pytalovo district of the Pskov region). Then, under escort, he was sent to Leningrad, first to the Internal Prison of the NKVD on Shpalernaya, and then to “Kresty”. As the priest wrote in his memoirs, he naively explained to the investigator that he was a citizen of Latvia, and he received a laconic answer: “Having a passport does not mean citizenship, since registration is a formal matter” (Sedova 2019, 214). According to the peremptory statement of the investigator, those who lived in 1940 in Latvia were citizens of the USSR, who were responsible to the law according to the Soviet legislation. The arrest order stated in the personal data: Georgy Taylov was born in Riga, was Russian by nationality, had USSR citizenship,

came from civil servants. The priest had a higher education, at the time of his arrest he served as a priest in the Korovsky parish of the Abrene district of the Latvian SSR (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 1. lp.). By the end of 1944, some of the arrested members of the Pskov Orthodox Mission were already in the Inner Prison of the NKVD in Leningrad: the head of the Mission, Protopresbyter Kirill Zayats, the secretaries of the Mission's administration, Archpriest Nikolai Zhunda (1913–1953), and the Psalmist Andrei Perminov (1918–1949). They all were in the investigative case of Father Georgy Taylov. The case file contains personal testimonies of these members of the Mission, with accusations against Father Georgy of his hostility against the Soviet regime and the Communist Party. The final part of the investigation was the meeting of Priest N. Zhunda with G. Taylov, when the accusation of G. Taylov of anti-Soviet activities sounded as a refrain.

As Archpriest G. Taylov later recalled: “At night I could not sleep, but feverishly recalled the names of distant relatives, close and simple acquaintances, parishioners, all the dead, all those whom I could no longer harm.” The brothers in their testimony during interrogations characterized Fr. G., the former dean of the Pushkinskiye Gory and Opochka districts, as a person hostile to the USSR. According to their words, the priest actively collected information about the destroyed churches of the deanery during the years of the Bolshevik terror, about the partisan movement in the region, and then transferred the data to the Mission, as well as to the Nazis. The interrogation records noted that Fr. Georgy received regular counterintelligence and anti-Soviet orders from the Mission and the Exarchate. For example, he read the occupation proclamations on land reform in the church, carried out anti-Soviet work with young people, involving them in the ROA (Russian Liberation Army of General Vlasov) movement. In addition, the priest gave information about the mood and attitude of believers towards the occupation authorities, about the yield on the parishioners' farms (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 1. lp.).

In the internal prison of the NKVD

The interrogations of Fr. Georgy began on November 4, 1944. The investigator recorded the beginning of the interrogation at 1 p.m. and its end at 2:00 a.m. For a long time, he asked only nine questions. According to the recollections of the priest, there was a powerful psychological treatment by the investigation. On the same day, there was also the handwritten testimony of Fr. Georgy. The investigator took the document into “development” (the

investigative practice of the NKVD), since there are many highlighted passages in the document related to Fr. Georgy's service in the Mission and his presence in the occupied territory (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 35.–39., 40.–43. lp.).

The priest left detailed notes about the first interrogation. The investigator was in civilian clothes, and he listened to questions of a biographical nature absent-mindedly. But when it came to serving in the Pskov Mission, attention was doubled. The accusation was that the priest was waiting for the Nazis, was an enemy of the Soviet regime, was preparing for war, so he did not evacuate, and did not go to the partisans. Then an absurd example sounded about the allegedly known cases of the service of priests in the Red Army. According to the recollections of Fr. Georgy, he explained to the investigator that he did not serve the Nazis but served the Church and the people. But all was in vain, threats began: "We can talk to you in a different way." The main question: "Tell us all about how the Germans recruited you to their intelligence service, why you did not leave with them during the retreat, and with what task you stayed there". According to the recollections of Fr. Georgy, the questions were "terrible, inevitable." As a result, the first interrogation ended in the morning. The priest, passing along the prison corridor, noticed a clock that showed 5 a.m. Bitterness sounded in the words of the priest: "... As you can see, here it was impossible to prove that you were not guilty that they wanted to make you the one at all costs" (Arhiv, 13–15).

The interrogation of November 6 began at 1:30 p.m., but it did not last long, since it took place on the eve of the celebration of the anniversary of the October Revolution. Due to the shortness of time, the record contained only one topic – the criminal activity of the priest against the Soviet state.

The next interrogation took place on November 10 starting at 9:30 a.m., and ending at 4:30 p.m. There were two records in the case, signed by Captain Bonasevich (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 48.–53. o.p. lpp.). There were seventeen questions: how the parishioners paid the priest under the Soviet regime before the war; why Fr. Georgy did not apply for Soviet citizenship; what organizations he joined before and during the war; why the priest remained in the occupied territory; why he was assigned to serve in Russia; if there was a meeting between him and Metropolitan Sergius before his leaving for the Mission; what was the job of a missionary priest (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 47.–49. lp.).

The interrogation of November 13 began at 11:00 a.m. and finished at 11:00 p.m. The interrogation was lengthy, although contained only a few

questions: how the priest perceived the restoration of Soviet power in Latvia; what anti-Soviet activities he was engaged in and what underground organizations he joined; what was the reason for the appointment of Fr. Georgy to the Mission, and what it meant.

In his testimony, the priest replied that he was not engaged in anti-Soviet activities and was not a member of underground organizations. True, in his youth he was a scout and that was for a short time. It must be noted that this youth organization was regarded by the NKVD as counter-revolutionary. During the Sovietization of Latvia, all the leaders of the scout movement and some members were arrested and shot (officers of the White movement belonged to the leadership of the organization). The priest insisted that during the war he was engaged only in missionary work. The interrogation record contained a fragment allegedly from the church sermon of Fr. Georgy. In his sermon, he said that the Nazis were the liberators of Russia “from Bolshevism and Jews” and “from godlessness”, and they were also building a national Russian “state without Bolshevism”. Thus, the investigation accused the priest of promoting the policy of Nazi Germany, the policy of the “new order”. It must be assumed that the investigator took these maxims from the addresses to the parish of Metropolitan Sergius during the war. The church sermons of the Metropolitan were of a particularly accusatory character of the political system of the Soviet Union. It is unknown whether the priest said such a thing or not, but he read and signed the record (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 54.–56. o.p. lpp.).

The final interrogation of November 17 was conducted again by the State Security Captain Bonasevich from 12:30 p.m. to 11:30 p.m., the interrogation ended closer to midnight. The transcript was typed on a typewriter and in a handwritten copy by the investigator. Despite the length of time, there were twelve questions in the record. And again, the investigator demanded a detailed story about how the priest was engaged in anti-Soviet and slanderous propaganda against the USSR. The investigation was interested in how Fr. Georgy “became a weapon of German intelligence” after he voluntarily remained in the occupied territory. But talking to a priest during the interrogation about the failure of the Soviet state and the Red Army at the beginning of the war was pointless and completely unsafe. As the priest recalled, he had only a choice – “to deny everything and be beaten, tortured or agree with the logic of the investigator and sign whatever charges he likes, even absurd ones” (Arhiv, 15–17). Fr. Georgy chose the latter.

The priest recalled that he had to tell the “legend” about the contract of cooperation with the Nazis. It was simple and logical. The record contained the text of the approximate content: “I am a priest, missionary Taylov Georgy Ivanovich and I give my agreement to the Orthodox Mission that I undertake to cooperate with the SD police in fulfilling all orders and instructions of the SD, as well as to provide all kinds of assistance to the German commandment” (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 58. o.p. lpp.). What was meant by cooperation? Pr. Georgy was supposed to submit a monthly report on church parishes to the Mission. For example, collecting information about the mood of the population towards the occupation regime and the orders they carry out, collecting information about economic problems, etc.

But how did the population feel about the war? Firstly, with no contentment, because the majority had no information about their loved ones, especially those who served in the Red Army. Secondly, the attitude towards the Nazis was hostile and the policy of the “new order” caused rejection. The occupation authorities liquidated the collective farms and instead organized the so-called “common courtyards”, which the peasants could hardly accept. In this regard, the priest in 1942 at the parishes read out an order on the procedure for new land use. The investigator regarded it as anti-Soviet activity. Its essence was the following: collective farms were destroyed, land passed into private use, and due to the lack of rural implements, “common yards” were created. As evidenced by the documents, the priest urged “to work better, ensure timely procurement of food, with all the might to help the Germans defeat the Bolsheviks and free all of Russia from slavery, and the Orthodox Church from oppression” (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 57. o.p.– 58. lpp.).

The main interest of the investigation was the attitude of church elders and village elders to the occupation order and the Orthodox Church. As previously indicated, the missionaries prepared a parish life report for the Mission Office with some information about the local authorities and their relationship to the Church. In the interrogation record, the priest testified: “... The head of the Pushkinskiye Gory district, Vasilyev, and the foreman of the Pechansky area, Solovsky, are indifferent to the church, and the headman of the village of Oshitkovo in the Pechansky area, Baranov, has a negative attitude toward the church, an atheist. The elders of Pechanye Gory and the headman of the village Vasilievskaya Ivanov are devout people, their attitude to the church is positive” (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 58. o.p. lpp.). Further, the operative investigator was interested in information about the partisans, parti-

cularly about Boris Sidorov, who was a boatman on the Velikaya River and was in a partisan detachment. According to the investigation, Sidorov was allegedly recruited by a priest for his criminal activities, but the priest categorically denied this. Fr. Georgy did not deny that he knew Sidorov and had talked to him, but did not persuade him to fight in any way.

The interrogation of 18 November included four questions in the record: about partisans and communists; about espionage activities and connections with punitive authorities; on the fulfilment of the tasks of the occupation commandant's office. In conclusion, the investigator brought charges of committing crimes under Articles 58-1a, 58-10, Part 2, and 58-11 of the RSFSR Criminal Code (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 68.–75. lp.). Apparently, the collected material aroused questions even among the investigating officers, so the case continued.

Interrogations of the priest continued

The next interrogation, dated November 28, had fifteen questions. They concerned, under what circumstances and why the priest became a dean and what instructions and assignments he received from the Mission about counter-revolutionary activities (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 81.–88. lp.).

Thus, additional charges were brought against Fr. Georgy on December 2, 9, 12, 13, 14. As a result, on December 21, Fr. Georgy was charged with his criminal activities against the Soviet Union. It was expressed in the following: unwillingness to evacuate and voluntarily reside in the occupied territory (firstly, the Soviet government did not offer the clergy of the Riga Diocese to evacuate, and secondly, the priest had no right to leave the parish entrusted to him without the permission of the bishop); praised the Nazis as “liberators from the Bolshevik yoke”, for which he was awarded the church order of the Orthodox mission – a silver cross (the church award was presented for his service to the Church, and not for cooperation with the Nazis); in his appointment in October 1941 by Metropolitan Sergius to the Pskov Orthodox Mission, which was the “branch of the German intelligence” SD (firstly, the employees of SMERSH did not confirm the cooperation of the clergy of the Riga Diocese with either the SD or the political police of the Gestapo, and secondly, although the Pskov Orthodox mission was created with the permission of the Wehrmacht command, the Nazi policy towards the Orthodox Church was neutrally restraining); in the recruitment of Fr. Georgy in December 1941 as a secret agent of German intelligence and in giving an agreement for cooperation, in

1942 he was recruited a second time (this point is absurd by its logic); about denunciations of Soviet citizens who sympathized with the partisans (the priest served in the partisan region and was careful with both the Nazis and the partisans, as he received threats from partisans – letters in Latvian; apparently someone also threatened the Latvian detachments); on the submission to the Mission of reports on the political moods of the population of the deanery entrusted to him, “used the church platform to conduct counter-revolutionary propaganda directed against the All-Union Communist Party of Bolsheviks and the Soviet regime.” The priest did not hide the fact that he was preparing reports for the Mission and for the Exarchate, which contained information about the mood of the parishioners and the population under the occupation. In the church sermons of the priest, the theme of the Bolsheviks as “persecutors of the Church and evil for Russia” could be heard. According to the recollections of Fr. Georgy, only the facts necessary for his conviction were taken into account in the process of inquiry (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 89.–93. o.p. lp.).

In the investigative file of Fr. Georgy, there was also a MEMORANDUM (a memorandum of intent to cooperate) with operational information from intelligence reports. For example, his noble origins were noted. But only his father was a nobleman – a collegiate assessor, whose rank was not given by hereditary nobility, but only personal. Even after the priest’s objections, the questionnaire was not corrected. The final entry in the document of Father Georgy is eloquent and does not require comments – “it was inexpedient to recruit; he was a convinced enemy of the Soviet regime” (LNA LVA 1986. f., 1 apr., 45063-u/l., 22. lp.).

The priest, dean of the Pushkinskiye Gory district of the Pskov region, was convicted as a “resident of German intelligence” for betrayal, service in the Pskov Orthodox Mission and counter-revolutionary propaganda. As a result, Fr. Georgy pleaded guilty and was charged under Articles 58-1a, 58-10 and 58-11 of the RSFSR Criminal Code. On December 22, a meeting of the Military Tribunal of the NKVD troops of the Leningrad District convicted Georgy Ivanovich Taylov “for treason... to 20 years of hard labour, followed by a 5-year disqualification in his rights and confiscation of valuables” (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 45063. l., 130. lp.). The confiscated values included a silver cross on a chain and a wedding ring. Then a medical certificate was issued on the degree of work capacity and fitness to go to camps. In 1945, Fr. Georgy departed for Camp Peschanyi of Kazakhstan. He spent 11 years

in the camps and was released under an amnesty on September 17, 1955. The Priest left his memoirs, in which he told how the investigation took place, the transfer to the camp, and how the clerics survived in the conditions of the GULAG. Time passed, and on 8 August 1992 Georgy Taylov was rehabilitated by the Supreme Court of the Republic of Latvia.

Conclusions

The study of this category of NKVD “cases” requires careful selection and critical analysis as they contain many contradictions and open falsifications.

The procedural practice of political cases against the clergy of the Riga Diocese in the period from 1944 to 1952 was under direct ideological and departmental pressure from the state policy of the Stalinist regime. The authorities did not hide their negative attitude towards the clergy of the Riga Diocese, calling them the “fifth column” in the Latvian SSR. Thus, in the questionnaires of arrested clergymen in the column “convictions” there was a laconic phrase:

- a supporter of the bourgeois-democratic system;
- these people were class enemies;
- they stayed in the occupied territory;
- allegedly “collaborated with the Nazis”.

An example of this is the case of Archpriest Georgy Taylov, a cleric of the Latvian Orthodox Church.

Bibliography

Arhiv protoiereja Georgija Tailova [Archpriest Georgy Taylov Archive]. Chastj III. *Za provolokoi. 1944–1955 gg. (I)* [Part III. Behind the wire. 1944–1955.]. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs [The National Archive of Latvia Latvian State Archive]. LNA LVA 1986. f., 1 apr., 45063., 45063.-u/11. Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas. [The case of Georgy Taylov].

Gaļina Sedova (māsa Eufrosīnija) (2019). *Rīgas eparhija Staļina un Hruščova periodā 1944–1964* [Diocese of Riga 1944–1964. From the history of Orthodoxy]. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds “Saule”.

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosīnija)

**Virspriestera Georgija Tailova 1944.–1945. gada izmeklēšanas lieta:
vēstures liecība**

Atslēgas vārdi: Staļina represijas, Rīgas eparhija, virspriesteris Georgijs Tailovs, SMERŠ, Latvijas mācītāji-misionāri, Pleskavas Pareizticīgā misija

Kopsavilkums

Rakstā vērsta uzmanība virspriesterim Georgijam Tailovam, Latvijas Pareizticīgās baznīcas garīdzniekam, Pleskavas Pareizticīgās misijas loceklim, kurš cietis no Staļina represijām pēckara gados. Pētījuma avoti – Latvijas Nacionālā arhīva bijušās Valsts Drošības komitejas (VDK) dokumenti, Tailovu ģimenes privātais arhīvs.

Staļina represijas pret Latvijas Pareizticīgo baznīcu sākās 1944. gada beigās. Dienesti SMERŠ un Valsts Drošības komiteja arestēja 20 garīdzniekus, kuri kalpoja Pleskavas misijā. 1944. gada oktobrī aizturēja mācītāju Georgiju Tailovu Gavru ciematā, Abrenes apriņķī un pēc tam ar konvoju nosūtīja uz Ļeņingradu. Šī politiskā lieta satur 14 nopratināšanas protokolus. Galvenās apsūdzības bija sakarā ar pretpadomju propagandu, vērstu pret Vissavienības Komunistisko (boļševiku) partiju. Patstāvīgais spiediens no izmeklētāju puses un fiziskās izrēķināšanās draudi piespieda mācītāju pašam sevi apmelot un parakstīt visus pratināšanas protokolus. Padomju režīms neslēpa, ka nežēlīgi izrēķinās ar tā saucamo “piekto kolonnu” Latvijas PSR teritorijā. Notika cieša Baltijas republiku integrācija padomju sistēmā.

Arnis Slobodažņins

Latvijas Republikas pirmās valdības krišana 1921. gadā un tās atspoguļojums Latgales presē

Atslēgas vārdi: Satversmes sapulce, Latgales Zemnieku partija, Kārlis Ulmanis, Ministru kabinets, prese, agrārā reforma, interpelācija

Ievads

Pirmā¹ demokrātiski vēlēta Latvijas Republikas valdība K. Ulmaņa vadībā darbojās no 1920. gada 11. jūnija līdz 1921. gada 15. jūnijam. 1921. gada pavasarī sākās valdības krīze, jo Latgales Zemnieku partija 20. maijā iesniedza Satversmes sapulcei interpelāciju. Tās pamatā bija jautājumi par agrārās reformas gaitu un korupcijas gadījumiem Latgalē (Malahovskis 2014, 247). Valdība savu atbildi sniedza pēc 11 dienām, 31. maijā. Satversmes sapulces deputāti saņemto skaidrojumu novērtēja neapmierinoši, un K. Ulmaņa Ministru kabinets bija spiests demisionēt.

Pētījuma avoti ir 1921. gadā iznākušie Latgales periodikas izdevumi: “Latgalīts” (izdevējs – *Latgališu bīdreiba* “*Kuļtura*”, iespiests Rīgā un Rēzeknē, redaktori J. Pabērzs un V. Rubuļš), “Jaunō Straume” (izdevējs – *Latgolys kuļturys veicynuošonys bīdreiba*, iespiests Rīgā, redaktors J. Trasuns) un “Latgolas Vārds” (izdevējs – *Latgolas Kristeigū zemņiku savīneiba*, iespiests Rīgā, redaktori O. Velkme un O. Turkopuļš). Avoti pieejami Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas krātuvē (www.periodika.lv).

Laikrakstu redaktori bija politisko partiju pārstāvji. J. Pabērzs un V. Rubuļš pārstāvēja Latgales Zemnieku partiju, O. Velkme un O. Turkopuļš – Latgales Kristīgo zemnieku savienību, savukārt J. Trasuns – Darba partiju, līdz ar to nosauktie laikraksti puda attiecīgās politiskās partijas viedokli. Tas liecina par pieejamās informācijas tendenciozitāti, tādēļ avota satura ticamība jāvērtē kritiski. Vienlaikus ir jāsecina, ka laikraksti plaši atspoguļo politiskos procesus un ir vērtīgs vēstures avots.

Pētījumā skatīti trīs politisko partiju viedokļi, kas ļauj analizēt problēmu ar pietiekamu informācijas klāstu, iegūstot pēc iespējas ticamāku vēstures notikumu ainu.

¹ Līdz tam darbojās trīs pagaidu valdības.

Pirmās valdības krišana ir pieminēta Latvijas vēstures literatūrā. Apjomīgajā pētījumā “20. gadsimta Latvijas vēsture” ir nosaukta valdības maiņa 1921. gadā, bet nav norādīti tās cēloņi (Bērziņš 2003, 167). Kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” tiek pausts uzskats, ka K. Ulmaņa valdība 1921. gadā krita “latgaliešu demagoģisko deputātu darbības dēļ” (Bleiere 2005, 135). Ā. Šilde savā Latvijas vēstures pētījumā sniedz ziņas par pirmās valdības Ministru kabinetu, tā darbību, kā arī secina, ka Satversmes sapulces darbu traucējušas daudzas interpelācijas (Šilde 1976, 350, 352). Detalizētāk pirmās valdības krišana gan netiek analizēta.

Rihards Treijs rakstā par Latvijas brīvvalsts ministru prezidentiem uzmanību vērš arī Latgales Zemnieku partijas² interpelācijai, valdības atbildei un debatēm par to. Tiek citēti Anglijas sūtņa Baltijas valstīs izteikumi par valdības krišanas iemeslu: Latgales zemnieku diskriminācija, simpātijas pret poļu lielgruntniekiem (Treijs 2003, Nr. 74).

Vēsturnieks Leo Dribins uzskata, ka pirmās valdības krišanas iemesls meklējams K. Ulmaņa valdības lēmumā Latgalē nerealizēt tik radikālu agrāro reformu, kā tas bijis pārējos Latvijas novados. Pēc autora domām, tā tika veikta politiskā izpatikšana Polijai un vienlaikus notika Latgales zemnieku diskriminācija (Dribins 1991, 53).

Vēsturnieks V. Malahovskis monogrāfijā “Mērnieku laiki Latgalē, 20. gs. 20. gadi” valdības krišanu 1921. gadā uzskata par notikumu, kas agrārās reformas kontekstā izraisīja lielāko valsts mēroga politisko rezonansi. Autors uzsver, ka agrārās reformas gaita Latgalē bija iekavēta, salīdzinot ar citiem Latvijas novadiem, un šis fakts tiek minēts kā galvenais valdības krišanas iemesls (Malahovskis 2014, 247).

Pirmās valdības krišana apskatīta M. Šnepa-Šneppes populārzinātniskajā grāmatā “Latgale – atspulgi vēstures spogulī”, kurā autors uzsver neveiksmīgo agrārās reformas gaitu. Pētnieks min arī gadījumu ar Višķu muižas centra atstāšanu bijušajam saimniekam Molam (Šneps-Šnepe 2020, 232).

Politiski trauslā Latvijas Republikas pirmā valdība

Pirmo Latvijas Republikas Ministru kabinetu veidoja Latviešu Zemnieku savienības, Latgales Zemnieku partijas, Darba partijas, Demokrātiskās savienības, minoritāšu partiju pārstāvji un bezpartejiskie Satversmes sapulces deputāti. Aprēķini rāda, ka K. Ulmaņa izveidotajam Ministru kabinetam nebija pārliecinoša Satversmes sapulces deputātu atbalsta, jo koalīcijas parti-

² Latgales laikrakstos partijas nosaukums latgaliski *Latgolas Zemnieku parteja*.

jām bija ap 80 deputātu vietu no 150. Opozīcijā atradās Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kura vēlēšanās bija ieguvusi vislielāko (57 deputāti) pārstāvniecību.

Koalīcijas kodolu veidoja Latviešu Zemnieku savienība un Latgales Zemnieku partija (kopā 43 deputāti).³ Šī politiskā tandēma izjukšana automātiski nozīmētu valdības krīzi. Latgales Zemnieku partija, lai arī ieguvusi trešo lielāko deputātu pārstāvniecību Satversmes sapulcē, visu kabineta veidošanas iniciatīvu atdeva Latviešu Zemnieku savienībai. Kabinetā no četrpadsmit tā biedriem bija tikai viens Latgales Zemnieku partijas pārstāvis, turklāt nevis ministrs, bet zemkopības ministra biedrs ar balsis tiesībām kabinetā. To komentēja valdību atbalstošie Latgales politiķi, piemēram, Latgales Kristīgo zemnieku partijas deputāts Francis Trasuns (1864–1926) rakstīja: “Latgolys Zemniku partija faktiski nu poša sokuma ir bejuse Zemniku Savīneibas Latgolas nūdaļa. Taida jei palik leidz šai boltai dinai.” (*Latgolas Vārds* 1921. 11. maijs)

Radusies situācija, visdrīzāk, skaidrojama ar Latgales politiķu pieredzes trūkumu, politisko piekāpšanos. Iespējams, ministru neesamība tika kompensēta ar Latgales Zemnieku partijas deputātiem piešķirtajiem personīgiem ieguvumiem, par kuriem laikrakstā “*Latgolas Vārds*” izsakās Latgales ļaužu partijas deputāts Francis Kemps (1876–1952): “Zemniku partejas veiri sajēme lelas koncesijas uz rūbežim un lynu punktūs.” “Lobuo tierdzeiba un peļņa aptyumsuoja tim veirim pruotus un jī napamanēja, kai pa tū laiku Latgolā nūtyka leluos škodeš” (*Latgolas Vārds* 1921. 19. maijs).

Lai arī zemkopības ministrs un viņa biedrs atbildēja par agrāro reformu, nelielā pārstāvniecība kabinetā zināmā mērā atbrīvoja Latgales Zemnieku partiju no atbildības par agrārās reformas gaitu, kas pavēra iespēju vainu par reformas neveiksmēm novelt uz K. Ulmaņa vadīto valdību. Zemnieku savienība politiski veikli dalīja atbildību par reformas gaitu. Vienlaikus Latviešu Zemnieku savienība, atstumdama Latgales Zemnieku partiju no pilntiesīgas pārstāvniecības kabinetā, riskēja zaudēt politisko sabiedroto, kas varēja novest pie valdības krīzes.

1921. gada aprīlī Rēzeknē notika Latgales Zemkopju kongress. Kongresu organizēja Latgales Zemnieku partija, lai izvērstu diskusiju starp partijas pārstāvjiem un Latgales zemkopjiem. Kongresā iezīmējās liela neapmierinātība

³ Aprēķini veikti pēc tabulas “Politiskās partijas un grupas” (Šilde, 245–246) datiem. Deputātu pilnu sarakstu sk. http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Satversmes_sapulces_stenogrammas.pdf

gan ar partijas darbu, gan ar agrārās reformas ieviešanu Latgalē kopumā. Šo pozīciju atspoguļoja laikrakstā “Latgolas Vārds” un “Jaunō Straume” (*Latgolas Vārds* 1921. 4. maijs; *Jaunō Straume* 1920. 3. maijs). Tas liecināja arī par strauju lielākās Latgales politiskās partijas popularitātes krišanu. Reālā valdības politika neatbilda Latgales Zemnieku partijas programmā solītajam, proti, “Muižu, muižiņu, pilsātu, baznīcu zemes atjamamas tagadejim īpašnikim, Krūņa un atjemtuos zemes sadolamas bezzemnikim un mozzemnikim par sowumu (*sobstwenmost*), Kungam tikpat daudz zemes cik i zemnikam” u. c. (*Latgalīts* 1920. 12. aprīlis).

Šāda partijas programmas īstenošana bija grūti realizējama, jo bijušie muižnieki joprojām saglabāja ietekmi un politiskos sakarus, vēlējās saglabāt savus īpašumus un apiet agrāro likumu⁴, meklēja dažādus politiskus ceļus savu mērķu sasniegšanai. Iespējams, palīdzība tika meklēta pie mērenāk noskaņotajiem Satversmes sapulces deputātiem. Par to liecina Latgales Zemnieku partijas vadošā darbinieka Jura Pabērza (1891–1961) runas fragments Satversmes sapulcē, kurā politiķis uzsvēra, ka Višķu muižas bijušais saimnieks Andrejs Mols īpašumu centies saglabāt, aktīvi komunicējot ar zemes ierīcības komiteju, Satversmes sapulces deputātiem F. Trasunu un O. Turkopoli (1890–1969) (*Latgalīts* 1920. 12. aprīlis).

Jāņem vērā, ka pirms Saeimas vēlēšanām, iespējams, Latgales Zemnieku partija vēlējās demonstrēt potenciālajiem vēlētājiem savu drosmi un rīcībspēju. Par to liecina Zemkopju kongresā pieņemtās rezolūcijas saturs. Galvenās prasības bija bijušajiem īpašniekiem neatsavināmās 50 ha zemes daļas ierādīšana ārpus muižu centriem un muižu zemju nelikumīgās pārdošanas pārtraukšana pēc agrārās reformas likuma⁵ ieviešanas (*Latgalīts* 1920. 23. septembris).

No valdības krīzes līdz tās krišanai

Valdības krīzes pirmā nopietnā pazīme bija Latgales Zemnieku partijas 11. maija lēmums atsaukt Jezupu Kindzuli (1883–1941) no Ministru kabineta (*Latgalīts* 1920. 20. maijs). Partija turklāt paziņoja, ka nostājas opozīcijā. Valdības un arī Latgales Kristīgo zemnieku partijas kritiku tā izteica ar vienu repliku: “Vysi valdeibys priķšstuovi izjamūt J. Kindzuli bolsoj par muižu

⁴ Agrārais likums noteica, ka bijušajiem muižniekiem atsavināms īpašums, saglabājot 50 hektārus (Malahovskis 2014).

⁵ Bijušie muižnieki viltoja zemes pārdošanas dokumentus. Tie bija fiktīvi dokumenti, kuri vēstīja, ka bijušās muižas zeme ir jau pārdota. Faktiski tā bija īpašumu pārdošana ar atpakaļejošu datumu, kas bija pretlikumīgi (Malahovskis 2014).

centru atstuošonu bejušajim muižņikim. Zemkūpeibys ministra bīdrys kristei-gais Turkopuļs, lai ari latgalīts byudams bolsoj par muižņikim” (*Jaunō Straume* 1920. 10. jūnijs). Jāpiebilst, ka J. Kindzulis palika valdības sastāvā, jo pats neiesniedza demisiju.

Valdības krīze sākās 1921. gada 20. maijā, kad Latgales Zemnieku partija iesniedza Satversmes sapulcei interpelāciju, kurā jautāja, vai valdībai ir zināms, ka: 1) Latgalē bijušajiem muižu īpašniekiem pretēji likumam kā neatsavināmo daļu ierāda muižu centrus; 2) tiek atstāta muižniekiem kā neatsavināma daļa nevis 50, bet 100 ha zemes; 3) bijušie muižu īpašnieki izpārdod valsts fondā ieskaitīto zemi; 4) Daugavpils un Rēzeknes apriņķa mežziņi pilda savus pienākumus nolaidīgi un pieļauj noziedzīgu rīcību, ņemot kukuļus (*Latgalīts* 1920. 26. maijs). Interpelāciju parakstīja 10 Latgales Zemnieku partijas depu-tāti (*LSSS satura rādītājs* 1925).

Latgales Zemnieku partijas rīcība tās politisko oponentu laikrakstos tika vērtēta klaji negatīvi. Piemēram, “politiskī žonglieri” vai “[..] namierejit cytus peic sovas moraliskuos mārāuklas [..]” (*Jaunō Straume* 1920. 10. jūnijs). Pārmetumi interpelācijas iesniedzējiem vairāk bija emocionāli, nevis racionāli. Politiskie oponenti atgādināja, ka partija pati pārstāvēja valdību un ir atbildīga par agrārās reformas neveiksmēm. Līdzīgu uzskatu valdības vārdā kā atbildi interpelācijai parlamentāriešiem 31. maijā puda zemkopības ministrs H. Celmiņš, norādot, ka par situāciju agrārās reformas īstenošanā ir atbildīgi paši Latgales deputāti (*Latgalīts* 1920. 26. maijs).

Domstarpības radās arī pašu latgaliešu vidū. J. Pabērzs pārmeta F. Kempam, ka tas esot bijis sociālists. To F. Kamps apstiprināja, bet vienlaikus norādīja, ka J. Kindzuļš vēl pavisam nesen ir bijis komunist (Latgolas Vārds 1921. 8. jūnijs). F. Trasuns aizrādīja Latgales Zemnieku partijai, ka muižu centru nodošana bijušajiem muižniekiem nav bijusi pretlikumīga. Likumus bija apstiprinājusi valdība, kuras sastāvā bija arī interpelācijas iesniedzēji (*Latgolas Vārds* 1921. 8. jūnijs). Visbeidzot F. Kamps izteicās, ka atkal vērojams “tys pat vacais čiuļu smaids” brīdī, kad latgalieši strīdas savā starpā. Viņš puda nožēlu par to, ka nav izdevies izveidot kopīgu Latgales bloku, kura viedoklis varētu ietekmēt visu Satversmes sapulci: “Braidī, kod taidis bloks jimtu vuordu, Satversmis sapulce na smītūs, bet treisātu aiz baiļu” (*Latgolas Vārds* 1921. 8. jūnijs).

Debates emocionālo kulmināciju sasniedza 31. maijā, kad Latgales Zemnieku partijas biedrs J. Pabērzs vērsa savu kritiku pret tirdzniecības un rūpniecības ministru no Darba partijas Andreju Bērziņu (1875–1941), sakot: “Taidim kai tu vīta na kabinetā i valdeibā, bet uz apsyudzātū sūla” (*Latgalīts*

1921. 3. jūnijs). Pēc debatēm Satversmes sapulces kuluāros starp A. Bērziņu un J. Pabērzu notika incidents, par kuru ir ziņas tikai tā laika periodikā. A. Bērziņš uzsācis emocionālu sarunu ar J. Pabērzu, kuras laikā paudis neapmierinātību ar J. Pabērza izteikumiem. Emocijas drīz pāraugušas fiziskā konfliktā, kura rezultātā A. Bērziņš ar kreiso roku iesitis J. Pabērzam pa seju. Vēstures literatūrā šis notikums nav aplūkots.⁶

Notikumam pastiprinātu uzmanību pievērsa visi trīs Latgales laikraksti, pēc kuru publikācijām var detalizēti rekonstruēt šo incidentu. Vissavdabīgāk notikušo skaidro laikraksts "Jaunō Straume", kurš pauž uzskatu, ka notikums atgādina iepriekšējos gadsimtos pastāvošo duelēšanās tradīciju. Raksta autors (visdrīzāk Jezups Trasuns) uzskatīja, ka plīķis sejā ir vērtējams kā uzaicinājums uz divkauju. To apliecina citāts: "uzaicinojums nu apvaiņotos puses, prasiejs pīrodiejamu un gandarijumu" (*Jaunō Straume* 1920. 10. jūnijs). Duelēšanās laikmetā apvainotā puse izaicināja oponentu ar cimda iemešanu sejā. Cimdš šajā gadījumā, autoraprāt, varēja tikt aizvietots ar plauku. Duelēšanās laikmeta scenārijs neatkārtojās, jo J. Pabērzs aprobežojās ar sūdžības iesniegšanu Satversmes sapulces prezidentam J. Čakstem. Satversmes sapulce A. Bērziņu neizdeva tiesāšanai (*Latgolas Vārds* 1921. 20. jūnijs).

31. maijā debates par interpelāciju ievilkās līdz pusnaktij. Ņemot vērā, ka nākamajā dienā bija sagaidāms izšķirīgais balsojums par uzticību valdībai, sabiedrības interese par tām bija samērā liela. Piemēram, laikraksts "Jaunō Straume" par tās dienas norisēm raksta: "Deputati isaroduši gondreiz plynā skaitā. Žurnalistu un publikas vītas arī pilnas. Vysi gaida valdeības krišonu" (*Jaunō Straume* 1920. 10. jūnijs). Satversmes sapulce 1. jūnijā atzina par neapmierinošu valdības vārdā pausto H. Celmiņa atbildi uz Latgales deputātu iesniegumu. Satversmes sapulce nobalsoja par neuzticības izteikšanu valdībai. 2. jūnijā K. Ulmaņa Ministru kabinets demisionēja, tomēr darbu tas vēl turpināja līdz 15. jūnijam (*Latgolas Vārds* 1921. 20. jūnijs).

Secinājumi

Latvijas Republikas valdības krišana 1921. gadā ir interesants vēstures notikums galvenokārt tāpēc, ka demokrātiski ievēlēta valdība Latvijā krita pirmo reizi. Reģionālistikas kontekstā precedenta pētīšanu saistošu padara tas, ka galvenā loma notikumos bija Latgales Zemnieku partijas deputātiem.

⁶ Kā izņēmumu var minēt B. Briškas rakstu emigrācijas izdevumā "Latgolas Bolss" 1955. gadā. Raksta autors kļūdains J. Pabērza vietā min J. Trasunu (*Latgolas Bolss* 1955. 16. jūlijs).

Tās vēlētāji bija gandrīz tikai no Latgales vēlēšanu apgabala, tai bija trešā lielākā pārstāvniecība Satversmes sapulcē. Pilsoniskajiem spēkiem vēlamo koalīciju nebija iespējams izveidot bez Latgales deputātu atbalsta. Savukārt valdības nestabilitāte un iespējamā krišana bija vislielākā mērā atkarīga no Latgales Zemnieku partijas. Tas liecina par reģionālas politiskas partijas ietekmes nozīmīgumu.

Latgalē izdotie laikraksti ir vērtīgs vēstures avots pirmās Latvijas valdības krišanas izpētē. Tie pauž politisko partiju viedokli par politiskajiem procesiem Satversmes sapulcē. Informācija, ko sniedz avoti, ļauj secināt, ka 1921. gadā bija izveidojusies Satversmes sapulcē ievēlēto Latgales politisko spēku nogrupēšanās. Trīs pētāmie laikraksti pārstāvēja atšķirīgus politiskos spēkus, kas atšķirīgi vērtēja notiekošo. Pēc tiem iespējams detalizēti rekonstruēt 1921. gada aprīļa–jūnija notikumus. Šajos laikrakstos publicējās ievērojamākie Latgales politiskie darbinieki, arī Satversmes sapulces deputāti. To vidū J. Pabērzs, F. Trasuns, J. Trasuns, F. Kemps, kuri pārstāvēja trīs galvenos Latgales politiskos grupējumus.

Laikrakstos pieejamā informācija tomēr neļauj atbildēt uz vairākiem jautājumiem, kas ir svarīgi minētā vēstures notikuma izpētē. Piemēram, nav zināms precīzs valdību atbalstošo deputātu skaits. Laikraksti nosauc partijas, kuras atbalsta valdību un veido koalīciju, tomēr mazākumtautību partiju pārstāvošo deputātu skaitu nevar konstatēt. Laikraksti bieži noklusē aiz tā stāvošajai partijai politiski neizdevīgus faktus. Piemēram, Latgales Zemnieku partijas laikraksts “Latgalīts” neraksta par 1921. gada aprīļa Zemkopju kongresa debatēm, jo to saturs, pēc citu laikrakstu ziņām, bija klaji negatīvs pret Latgales Zemnieku partiju. Tāpēc nav iespējams noskaidrot minētā politiskā spēka viedokli par debašu saturu.

Lingvistiskās interpretācijas kontekstā jāizceļ latgaliešu valoda kā komunikācijas līdzeklis izvēlētajos avotos. Laikrakstos lietotā valoda izceļas ar savu emocionalitāti, tiešumu. Bieži tiek aizskarts politisko oponentu gods un cieņa. Tas nav tik izteikti vērojams citu novadu presē. Valodai raksturīgi īpatnēji termini, frazeoloģismi, terminu skaidrojumi un vārdi. Bieži rakstu autori izvēlas paskaidrot terminus lasītājam, izmantojot Krievijas impērijas laikā lietotos apzīmējumus krievu valodā, piemēram: “Krūņa un atņemtuos zemes sadolamas bezzemnikim un mozzemnikim par sowumu (*sobstvennost*)”, kas netieši liecina par to, ka pētāmajā laika posmā Latgales zemnieki joprojām lietoja un labāk saprata Krievijas impērijā agrāk lietoto terminoloģiju. Dažreiz termini tiek papildus paskaidroti vienkāršotā un zemniekiem saprotamā valodā, piemēram: interpelaceja (*styngrais vaicuojums*).

Īpaši spilgti Latgales laikrakstiem raksturīgā asā un nedaudz hiperbolizētā ziņu pasniegšanas maniere izpaužas konflikta atspoguļošanā, kurš izcēlās starp J. Pabērzu un A. Bērziņu. Vienlaikus šī incidenta atspoguļojums presē parāda dažādo šī notikuma vērtējumu atkarībā no konkrētā laikraksta. Tas vēlreiz apstiprina faktu par laikrakstu tendenciozitāti un stipro politizāciju.

Valdības krišanas izpēte ļauj padziļināti izprast politiskos procesus (interpelācijas, valdības veidošanas īpatnības, agrārās īstenošanas reformas gaitu u. c.) Latvijā 20. gadsimta sākumā. Laikraksti ļauj izsekot valdības krišanas gaitai detalizēti un hronoloģiski. Tie pievērš uzmanību arī incidentam Satversmes sapulces kuluāros starp A. Bērziņu un J. Pabērzu, kas līdz šim Latvijas vēstures literatūrā īsti nav skatīts. Var secināt, ka prese ar šo incidentu novērš uzmanību no galvenā – pareizas politikas izstrādi attiecībās starp jauno valsti un muižniecību.

Pētījums papildina mūsdienu Latvijas zinātniskās literatūras secinājumus par pirmo valdības krišanu. D. Bleieres apgalvojums par to, ka pirmās valdības krišana notika Latgales deputātu demagoģiskās darbības dēļ, pētījumā apstiprinās tikai daļēji. Latgales Zemnieku partija ar savu aktīvo darbību centās atgūt zaudēto popularitāti vēlēšanu vidū un kompensēt pieļautās kļūdas valdībā. Vienlaikus Latgales Zemnieku partijas interpelācijas argumenti bija pilnībā pamatoti. Tie atbilda patiesībai par nelikumībām un nepilnībām agrārās reformas izvešanas laikā, kas negatīvi ietekmēja zemnieku stāvokli Latgalē.

Avotu un literatūras saraksts

Latgalīts. (1921) Rīga, Rēzekne.

Latgolas Vārds. (1921) Rīga.

Jaunā Straume. (1921) Rīga.

Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas (turpmāk – LSSS). http://flriga.lv/tzpi/materiali/Satversmes_sapulces_stenogrammas.pdf (30.03.2020)

Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu satura rādītājs. (1925) H. Kārklīšs. Ministru kabineta sastāvs. Rīga: Latvijas Republikas Saeima.

Bērziņš, V., atb. red. (2008). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. 1022 lpp.

Bleiere, D. u. c. (2005) *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 487 lpp.

Briška, B. (1955) *Latgolas Bolss*, 16. jūlijs.

Dribins, L. (1991) 1921. gada asiņainā drāma. *Ciņa*, 11. jūnijs.

Malahovskis, V. (2014) *Mērnīeku laiki Latgalē. 20. gs. 20. gadi*. Rēzekne: Rēzeknes augstskola. 247 lpp.

Šilde, Ā. (1976) *Latvijas vēsture 1914–1940: valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 777 lpp.

Šneps-Šnepe, M. (2020) *Latgale – atspulgi vēstures spogulī*. Rīga: Madris, 320 lpp.

Treijs, R. (2003) *Latvijas brīvvalsts ministru prezidenti (1918–1940)*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. Nr. 74.

Andrejs Bērziņš. *Datu bāze “Latgales dati”*. <https://latgalesdati.du.lv/personal/9257> (30.03.2020)

Francis Kemps. *Datu bāze “Latgales dati”*. <https://latgalesdati.du.lv/personal/415> (30.03.2020)

Jezups Kindzuļš. *Datu bāze “Latgales dati”*. <https://latgalesdati.du.lv/personal/197> (30.03.2020)

Jezups Trasuns. *Datu bāze “Latgales dati”*. <https://latgalesdati.du.lv/personal/791> (30.03.2020)

Juris Pabērzs. *Datu bāze “Latgales dati”*. <https://latgalesdati.du.lv/personal/613> (30.03.2020)

Arnis Slobožanins

Fall of the First Latvian Government in 1921 and the Press Coverage thereof in Latgalian Periodicals

Key words: the Constitutional Assembly, Latgalian Peasants party, Kārlis Ulmanis, Cabinet of Ministers, press, land reform, interpellation

Summary

The first Cabinet of Ministers commenced its operation on the 20th of June, 1920 and was led by Kārlis Ulmanis for almost a full year. Following an interpellation by Latgalian Peasant Party, a vote of non-confidence followed on the 1st of June, 1921. As a result, K. Ulmanis Cabinet fell on the 18th of June of the same year. Fall of the first Latvian government is a fascinating topic mainly due to its novelty – it is the first time in Latvian history when a democratically elected government has fallen. Within the regional framework however, the research of the topic is compelling owing to the leading role of the Latgalian deputies representing Latgale Peasants party (*Latgales Zemnieku partija*). The electorate of the said party almost exclusively came from the

Latgale electoral district and it had the third largest representation in the Constitutional Assembly. In order to form a coalition that would leave out the Social democrats, one had to ally with the Latgalian deputies. Furthermore, the precariousness and eventual fall of the government could be largely attributed to the Latgalian Peasants party. That, in turn, suggests the nationwide influence of a regional political party. Latgalian press is a valuable source of information in the endeavour to study the fall of the first Latvian government. The press depicts the opinions of the political parties regarding the political processes in the Constitutional Assembly. Indirectly, the said sources allow to suggest that there was a splitting of the Latgalian politicians. The three reviewed newspapers each represented a different political party, therefore had different views on the political processes in question. However, one is able to trace and reconstruct in detail the historical events of April-June of 1921. The Latgalian newspapers would publish articles of the most distinguished Latgalian politicians including the members of the Constitutional Assembly, such as J. Paberzs, F. Trasuns, J. Trasuns, F. Kemps representing the main three political groups in Latgale. Information available in the newspapers, nevertheless, does not fully explain a number of issues critical for the studies of the mentioned historical event. For instance, there are no data on the precise number of the deputies supporting the government. Newspapers name the parties in support of the government and those that are a part of the coalition, however, from the published information it is impossible to deduce the number of the certain party (minority parties) representatives. In addition, the papers would often just omit the facts that were not flattering to their political views. For instance, "Latgalīts", the Latgale Peasants party newspaper, would not comment on the debates taking place during the Farmers' Congress in April of 1921, as according to the other newspapers, the contents thereof was clearly unfavorable to the said party. Thus, there is no information about the views of the mentioned political party regarding the said debate. In the light of the linguistic interpretation, one shall highlight the Latgalian language as a means of communication in the information sources selected. The language used in the newspapers often is very direct and emotional. Political opponents would verbally offend each other, which is not that common phenomenon in the press of other regions. The language used is characterised by peculiar terminology, words, phrasal verbs and explanations. Often times also the authors choose to provide explanation of the used terminology for the readers by using Russian terms used during the times of the Russian Empire. For example, a term "private property" (*sowums*) would be explained

by a Russian equivalent (*sobstvennost*) in brackets. According to the sources, it is evident that during the relevant period of time people in Latgale would still use and understand better the terminology formerly used in the Russian Empire. Sometimes the terms are also additionally explained by using simple and available language, like a term “interpellation” would be explained in more available terms. Particularly good example of the direct and hyperbolic manner of expression characteristic the regional newspapers, is depiction of the conflict between Paberzs and Berzins. Depiction of the said conflict also illustrates the disparities and differences in reporting and commenting the events in different newspapers. That, in turn, reinforces the fact of partiality and strong polarisation of the newspapers in question. Studying the fall of the first government allows for a deeper understanding of the political processes taking place in Latvia at the beginning of the 20th century. Information provided by the newspapers permits following the process of the government fall in a detailed and chronological way. Newspapers also depict the most outstanding event in the process – an incident between Paberzs and Berzins in the political couloirs of the Constitutional Assembly that up until now has been studied very little nor is found in literature. The study compliments the conclusions regarding the fall of the first government found in the body of the Latvian scientific literature.

Henrihs Soms

Daugavpils evaņģēliski luteriskā draudze preses skatījumā (19. gadsimta 30.–90. gadi)*

Atslēgas vārdi: 19. gadsimts, Latvijas vēsture, periodiskā prese, Daugavpils, Daugavpils luterāņu draudze, Daugavpils luterāņu baznīca, vācieši Daugavpili, latvieši Daugavpili

Ievads

Viena no ievērojamākajām Daugavpils vietām ir Baznīckalns, kur 6 ha platībā izvietotas četru konfesiju baznīcas. Baznīckalns veidojās 12 gadu laikā (1893–1905), kad tika uzceltas trīs baznīcas – luterāņu (1893), katoļu (1905), pareizticīgo (1905). Pēc 13 gadiem (1928) tika uzcelta ceturrtā – vec ticībnieku baznīca (Daugavpils ML katedrāle 2014). Mūsdienās Baznīckalns ir iecienīts tūrisma objekts. Paradokss ir tas, ka šajā pilsētā kalnā pirmo baznīcu uzcēla tieši luterāņu draudze. Jāatgādina, ka Latgalē dominēja katoļticība un bija izplatītas arī citas ticības.

Pētījuma mērķis – paplašināt priekšstatus par 19. gadsimta Daugavpils vēsturi, pamatojoties uz vietējās luterāņu draudzes vēstures izpēti. Darba hronoloģiskie ietvari – draudzes vēsture apmēram 60 gadu laika posmā, t. i., no 1835. gada (pirmā luterāņu mācītāja ierašanās) līdz 1893. gadam (luterāņu baznīcas uzcelšana). Zinātnisku interesi par Daugavpils luterāņu draudzi nosaka tēmas maz pētītais raksturs.

Būtisks vēstures avots ir prese (laikraksti, žurnāli, biļeteni) – dominējošais informācijas kanāls, kas veidoja sabiedrisko domu. Pētījumā izmantoti 5 laikraksti: “Latviešu Avīzes”, “Baltijas Vēstnesis”, “Baltija”, “Balss”, “Zemkopis”, kā arī Tērbatā izdotā iknedēļas avīze “Das Inland” (Iekšzeme).

Laikrakstos publicētā informācija par Daugavpils luterāņu draudzi nosacīti grupējama tēmās: draudzes mācītāji, baznīcas celšanas gaita, draudzes darbība.

Prese par draudzes dibināšanu un pirmajiem draudzes mācītājiem

Preses avotos visvecākās ziņas par luterāņiem Daugavpils apkārtnē atrodas kopš 19. gadsimta 20. gadiem. Jelgavā iznākušais nedēļas laikraksts “Latviešu Avīzes” 1825. gadā ziņo par Siķeles baznīcas uzcelšanu un Ēģiptes

* Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes projektā “Latgales baltvācieši sociāli etnisko attiecību kontekstā: 17.–20. gs. sākums” (projekta Nr. lzp - 2020/2-0136).

(Ēģipte – agrāk arī Vilkumiests – ciems Daugavpils novada Medumu pagastā) luterāņu baznīcas neseno iesvētīšanu Daugavas kreisajā krastā Daugavpils tuvumā. Ēģiptes mācītāja aprūpē bija Medņu, Kalkūnu, Ilgu, Grendzes muižu iedzīvotāji. Laikraksts min arī luterāņu baznīcu Berķenelē un informē par Krustpils luterāņu baznīcas pārbūvi (*Latviešu Avīzes*, 1825. 6. augusts). Jāpiebilst, ka Krustpils un tās apkārtnē koncentrējās ievērojams skaits luterticīgo, tāpēc draudzei bija būtiska loma luterticības izplatībā Latvijas austrumu daļā.

Atsevišķu rakstu “Latviešu Avīzes” veltīja jaunās Berķeneles baznīcas iesvētīšanai 1830. gadā. Iepriekšējā baznīca bija celta pirms 50 gadiem, nopostīta 1812. gada franču kara laikā. Berķeneles baznīca, tāpat kā agrāk minētās baznīcas, atradās Sēlpils prāvesta aprīņķī, to aprūpēja Ēģiptes draudzes mācītājs. Laikraksts konstatē, ka septiņos gados šajā aprīņķī iesvētītas deviņas baznīcas (*Latviešu Avīzes*, 1830. 16. oktobris).

1835. gada 7. jūlijā (pēc vecā stila) uz Daugavpili tika norīkots pirmais luterāņu mācītājs Johans Kristofors Fukss (*Christoph Johann Fuchs*). Līdz savas baznīcas uzcelšanai draudzi aprūpēja četri mācītāji. J. K. Fukss vadīja draudzi 12 gadus, pēc viņa bija mācītāji M. Feijerabends (*M. Feierabend*, 1848–1858) un K. Grīners (*K. Grüner*, 1859–1869), kuri Daugavpili nokalpoja katrs 10 gadus. Mācītāja J. Bitnera (*J. Büttner*) ilgajā kalpošanas laikā (1870–1908) tika uzbūvēta draudzes baznīca.

Par pirmā mācītāja atsūtīšanu uz Daugavpili drīz ziņo “Latviešu Avīzes”. Laikraksts pievērš vērību tam, ka luterāņu mācītāja nozīmēšana uz Daugavpili notikusi pēc ķeizara (tolaik Nikolaja I Romanova (1796–1855)) rīkojuma (*Latviešu Avīzes*, 1835. 18. jūlijs). Šo rakstu tajā pašā dienā nodrukā arī Rīgas nedēļas laikraksts “Tas latviešu ļaužu draugs” (*Tas latviešu ļaužu draugs*, 1835. 18. jūlijs).

Interesantus faktus par draudzes dibināšanu un veidošanos presē ir minējis mācītājs K. Grīners, kurš cēlies no pazīstamas vācu mācītāju dzimtas Latvijā (LKV 1927, 21583). K. Grīners 1860. gadā laikraksta “Latviešu Avīzes” divos numuros publicē pirmo plašāko vēsturisko pārskatu par Daugavpils un tās apkārtnes luterāņiem. K. Grīners norāda, ka ap 1835. gadu Daugavpili bija izveidojies mazs vāciešu pulciņš, ko aprūpē Vitebskas guberņas mācītājs. Vāciešu skaits pieauga sakarā ar cietokšņa celtniecību, pilsētā ieradās arī amatnieki, tirgotāji. Ķeizaram Nikolajam I vizītes laikā Daugavpils cietoksni cimdū meistars Gotfrīds Dibels pasniedza lūgumu nozīmēt uz pilsētu luterāņu mācītāju. K. Grīnera rakstā, šķiet, drukas kļūdas dēļ neprecīzi minēts vizītes laiks – 1843. gads, jo pēc loģikas jābūt 1833. gadam, kad ķeizars piedalījās cietokšņa iesvētīšanas ceremonijā. Ķeizars 1843. gadā cietoksni nav apmek-

lējis. Valsts un draudze piešķīrusi mācītājam nedaudz naudas, bet citu ienākumu mācītājam nebija, jo viņš sākotnēji nepiedalījās apkārtnes luterāņu aprūpē (*Latviešu Avīzes*, 1860. 18. februāris).

Pēc G. Grīnera domām, Daugavpils luterāņu draudzes piederīgo skaits 25 gadu laikā divkāršojās. Tie dzīvoja ne tikai cietoksni, bet bija izkļiedēti pa visu pilsētu. Luterticīgo skaits varēja būt no divi simti līdz trīs simti, neieskaitot karavīrus. K. Grīnera skatījumā draudzes locekļu skaits bija nepastāvīgs, jo dinamiskā pilsētas attīstība piesaistīja iedzīvotājus, bet daudz cilvēku pa dzelzceļu gan atbrauca, gan arī aizbrauca (*Latviešu Avīzes*, 1860. 18. februāris).

Nenoliedzami, ka ar laiku pieauga Daugavpils luterāņu mācītāja darbības lauks. 1853. gadā aprūpē nonāca viss Daugavpils apriņķis, izņemot Krustpils draudzi. Daugavpils apriņķī starp katoļiem dzīvoja arī luterāņi – rentnieki, amatnieki un citi strādnieki (*Latviešu Avīzes*, 1860. 18. februāris). K. Grīners apskata trīs šādas luterāņu kompaktas dzīves vietas apriņķī – Krāslava, Kalupe, Pieniņi. Krāslavā dzīvoja ap desmit vāciešu saimes. Staņislavs Plāters-Zibergs (1823–1896) dievkalpojumiem bija piešķīris savā namā telpu, kurā bija kancele, soli, altāris ar krustu bez gleznas. Pieniņu muižā Preiļu tuvumā, kas piederēja grāfam Mihailam Borham (1806–1881), bet tika iznomāta, dzīvoja ienācēji no Kurzemes un Vidzemes. Pēc Preiļu jaunās pils uzcelšanas 1860. gadā par apkārtnes luterāņu pulcēšanās vietu kļuva Preiļu vecā pils. Savukārt pie grāfa S. Plātera-Ziberga Kalupes muižā bija ierīkota stikla fabrika, kurā strādāja vācu tautības strādnieki no Vidzemes stikla fabrikām. Stikla pūtēju meistara mājā notika dievkalpojumi (*Latviešu Avīzes*, 1860. 25. februāris). Daugavpils mācītājs kopumā aprūpēja pilsētā un apriņķī ap 500 luterticīgo.

K. Grīners savā pārskatā pievērš uzmanību karavīru garīgai aprūpei. Luterticīgo karavīru skaits bija ap 200 – vācieši, latvieši, somi, igauņi, lietuvieši. Diemžēl valodas nezināšanas dēļ somi, igauņi, lietuvieši dievkalpojumus neapmeklēja. K. Grīners izteica nožēlu par ievērojamo igauņu skaitu, kuri nespējot dienesta laikā iemācīties krievu valodu. Dievkalpojumos visvairāk bija latviešu karavīri, bet viņi karadienestā galvenokārt bija ārpus cietokšņa vasaras nometnēs (*Latviešu Avīzes*, 1860. 25. februāris).

Būtisks papildinājums Daugavpils mācītāja K. Grīnera 19. gadsimta 60. gados rakstītajām ziņām bija pazīstamā luterāņu mācītāja un valodnieka Augusta Bilenšteina (*August Johann Gottfried Bielenstein*, 1826–1907) 80. gadu ceļojuma iespaidi pa Kurzemes guberņu un Poļu Latgali (Inflantiju). Ceļojuma iespaidi publicēti gan latviski “*Latviešu Avīzēs*”, gan vāciski izdevumā “*Zeitung für Stadt und Land*” (Laikraksts pilsētai un laukiem). Pēc

A. Bilenšteina domām, Krustpils apkārtņē dzīvoja ap 11 tūkstošiem luterticīgo. Daugavpils luterāņu mācītāja garīgajā aprūpē esot ap 2 tūkstošiem vāciešu, 1 tūkstotis latviešu pilsētnieku, kā arī 2 tūkstoši latviešu lauku apvidū. Koncentrēšanās vietas joprojām bija Kalupe, Preiļi, Krāslava (*Zeitung für Stadt und Land*, 1882. 9. decembris).

Ir ziņas, ka reizi mēnesī Daugavpils mācītājs apmeklēja Rēzeknes apriņķa luterāņus, kuri bija koncentrēti Varakļānos, Stirmienē, Treppenmuižā. 1868. gadā Daugavpils luterāņu mācītājs ar vilcienu devās tālākā braucienā Vitebskas virzienā, izkāpjot pieturā pirms Vitebskas (stacijas nosaukums nav minēts, iespējams Polockā), kur apmeklēja 12 luterticīgo latviešu ģimenes. K. Grīners uzzinājis, ka tālāk doties latviešiem nebijis līdzekļu. Notikusi luterāņu jauniešu iesvētīšana, vecāku cilvēku grēksūdzes pieņemšana (*Latviešu Avīzes*, 1868. 30. oktobris).

Jānorāda, ka Daugavpils luterāņu iniciatīva nav minēta populārajā 1913. gada cietokšņa būvniecības aprakstā, kura autors bija cietokšņa komandants I. Ļvovs (*Иван Николаевич Львов*, 1857–1925) (Lvov 1915).

Preses izdevumi par baznīcas celšanas gaitu

Līdz ar pirmā mācītāja norīkošanu uz Daugavpili un vietējās luterāņu draudzes dibināšanu tika aktualizēts jautājums par baznīcas būvniecību. Par šiem nodomiem, naudas līdzekļu vākšanu informēja arī periodiskie izdevumi. Draudzes ceļš līdz savam dievnamam ilga vairāk nekā pusgadsimtu, 58 gadus. Sākotnēji dievkalpošanai tika ierādīta telpa cietokšņa teritorijā vecajā klosterī. Tolaik Daugavpils luterāņi pamatā bija Krievijas impērijas armijas 25. divīzijas karavīri, viņi koncentrējās cietoksnī, tāpēc jauno mācītāju dēvēja par divīzijas mācītāju (*Latviešu Avīzes*, 1835. 18. jūlijs). Par draudzes darbību klostera telpās presē nav informācijas. 19. gadsimta 60. gados presē atrodama informācija par citām draudzes atrašanās vietām. Draudzes vajadzībām tika atvēlētas telpas mācītājam, ķesterim un paliela zāle dievkalpojumiem. Baznīcā bija ērgelītes, kancele, altāris ar altārgleznu, kurā attēlots sižets no Lūkas evaņģēlija – Jēzus lūgšana Ģetzemanes dārzā. Draudzes locekļi sagādāja baznīcai solus, sudraba traukus (*Latviešu Avīzes*, 1860. 18. februāris).

Jaunas iespējas baznīcas celtniecībai radās 1865. gadā līdz ar draudzes zemes gabala iegādi ārpus cietokšņa, Jaunbūvē pie dzelzceļa līnijas iepretim dzelzceļa stacijai. Jaunajā vietā tika uzcelts skolas nams. 1869. gadā šajā ēkā ierīkots lūgšanu nams, kurā notika dievkalpojumi līdz baznīcas uzcelšanai.

Presē ir atrodama informācija par vairākām draudzes sanāksmēm, kurās risināti baznīcas celtniecības jautājumi. 1887. gada 20. februārī notika Dau-

gavpils luterāņu draudzes gada sanāksme, kurā piedalījās ap 150 draudzes locekļu. Draudzes mācītājs 1865. gadā J. Bītners uzreiz pievērsa uzmanību domstarpībām sakarā ar finanšu atskaiti, jo draudzes ieņēmumi aizvadītajā gadā bija samazinājušies. Tajā pašā laikā uzsvērta ziņa, ka sekmīgi risināta gruntsgabala pirkšana jaunbūvējamajai baznīcai (*Balss*, 1887. 4. marts).

1890. gada 23. februārī notika kārtējā Daugavpils luterāņu draudzes sanāksme, par kuru informēja laikraksts “Mājas Viesis”. Galvenā aktualitāte toreiz bija līdzekļu vākšana topošai baznīcai. Pēc draudzes vadības atskaites izrietēja, ka draudzes kasē esot 17 000 rubļu, bet baznīcas uzcelšanai, “[..] ja jauno baznīcu gribat apakš jumta dabūt [..]”, tad vajadzīgi vēl 8 000 rubļu. Šīs summas iegūšanai sanāksmē tika diskutēts par draudzei piederoša zemes gabala un tur esošo grants krājumu pārdošanu dzelzceļnieku biedrībai, kā arī par ziedojumu vākšanu (rakstā saukti par “mīlestības dāvanām”). Sanāksmes dalībnieki izteicās par stingrāku līdzekļu taupību. Draudzes priekšnieks aizrādīja, ka nauda vajadzīga malkas iegādei, lai sasildītu lūgšanu namu, un baznīcas skolas skolotāju algām. Raksta noslēgumā autors izsaka pesimistisku prognozi, ka “paies vēl ilgs laiks,” kamēr luterticīgajiem būs sava baznīca (*Mājas Viesis*, 1890. 17. februāris).

1890. gada 18. jūnijā laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis” publicēts autora “J. M” plašāks raksts par Daugavpils latviešiem, kuriem, autora skatījumā, luterāņu baznīca faktiski esot vienīgā tikšanās vieta. Autors konstatē, ka “[..] ar šo svēto vietīņu stāv diezgan bēdīgi. Baznīcas telpas ir: vienkārša, neliela koka māja, kuras vienā galā ķesteris dzīvo un otrā tiek ik pa divi nedēļām reizi dievkalpošana noturēta latviešiem priekš un vāciešiem pēcpusdienā” (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1890. 18. jūnijs). Raksta autors uzsver, ka ideja par baznīcas celtniecību radusies pirms 20 gadiem, taču galvenais šķērslis šīs idejas īstenošanai vienmēr bijis naudas trūkums (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1890. 18. jūnijs).

Baznīcas pamatakmens iemūrēšana notika 1892. gada 1. jūnijā. Laikraksts “Latviešu Avīzes” informē, ka pasākumā piedalījās Kurzemes guberņas ģenerālsuperintendants R. J. Bethers (*Boettcher*). Pasākumā vācu un latvieši dziedātāju biedrības dalībnieki nodziedāja dažas dziesmas. Korespondencē norādīts, ka draudze naudu baznīcas celtniecībai krājusi 30 gadus (*Latviešu Avīzes*, 1892. 3. jūnijs).

Daugavpils luteriskās baznīcas oficiālā atklāšana notika 1893. gada 31. oktobrī. Prese uzreiz pievērsa uzmanību tam, ka svētki notika ticības atjaunošanas dienā. “Latviešu Avīzes” raksta, ka baznīcas iesvētīšanu runu Kurzemes guberņas ģenerālsuperintendants teica vācu un latviešu valodā, draudzes mācītājs J. Bītners klātesošos uzrunāja vācu valodā, bet prāvests K. Grīners – latviešu

valodā. Pasākumā bija 7 mācītāji, četrbalsīgi dziedāja koris, klātesošajiem pazīstamas melodija spēlēja Vidzemes kājnieku pulka orķestris, jo baznīcā ērģeļu atklāšanas brīdī vēl nebija (*Latviešu Avīzes*, 1893. 10. novembris).

Preses informācija par draudzes aktivitātēm

Reliģisku draudzi kā jebkuru sociālu kopienu raksturo daudzveidīgas aktivitātes, kuras grupējot var nosacīti definēt kā kopienas iekšējo un ārējo funkciju. Iekšējā funkcija jeb “kopiena sev” aptver kopienas darbības, kas vērstas uz tās locekļu primāro interešu realizēšanu kopienas ietvaros. Savukārt ārējā funkcija jeb “kopiena citiem, apkārtējiem” apliecina konkrētas kopienas vēlmi sadarboties ar vietējo sabiedrību, kā arī ar šīs kopienas iekļaušanos konkrētā laika politiskajā sistēmā. Protams, jāreķinās ar to, ka stingra robeža starp minētajām funkcijām nepastāvēja, ikdienas dzīvē tās bieži saplūda.

Presē atrodamas publikācijas, kurās skatīti jautājumi par Daugavpils evaņģēliski luteriskās draudzes iekšējo dzīvi. Sākotnējā posmā līdz baznīcas uzcelšanai īpaši svarīgi bija saimnieciskie jautājumi – dievkalpojuma telpu uzturēšana, malkas sagāde, finanšu līdzekļu uzkrāšana. Šo jautājumu apspriešana izraisīja strīdus draudzes sanāksmēs, kas bija atspoguļoti preses izdevumos (*Balss*, 1887. 4. marts; *Mājas Viesis*, 1890. 17. februāris).

Viens no sarežģītākajiem jautājumiem bija vāciešu un latviešu ticīgo attiecības draudzē. Jāatgādina, ka draudzes pirmie mācītāji bija vācu tautības. Tikai 1923. gadā draudzi sāka apkalpot latvietis Arkādijs Rumpēters (1890–1962). Aktuāls bija jautājums par latviešu dalību baznīcas vadībā, kurā ietilpa tikai vācieši. Sakarā ar saimnieciska rakstura strīdiem presē tika izteikts viedoklis, ka arī latviešiem jāiesaistās baznīcas lietu kārtošānā. No preses ziņām izriet, ka līdz baznīcas uzcelšanai dievkalpojuma dienā vispirms kopā sanāca latvieši, vēlāk pēcpusdienā – vācieši. Bija minēti gadījumi, kad pēc latviešu dievkalpojuma nepacietīgie vācieši “ar šturmi dodas baznīcā” un neļāvuši latviešiem mierīgi atstāt dievnamu (*Baltijas Vēstnesis*, 1890. 18. jūnijs). Draudzē bija gan latviešu, gan vācu koris.

Vāciešu un latviešu attiecībām uzmanību pievērsa laikraksta “Balss” publikācijas autors 1887. gadā. Autors, aprakstot saimnieciskus strīdus draudzes gada sanāksmē, konstatē, ka strīdu mazināšanu varētu panākt ar latviešu ievēlēšanu draudzes domē, jo latviešu draudze esot tikpat liela, cik vāciešu draudze, tāpēc “būtu gan laiks, ka latvieši būtu ne maksātāji vien, bet arī līdzzinātāji un līdz spriedēji, kur un kā tiek izlietoti viņu gadiem maksātie graši”. Autors iesaka latviešiem apvienoties labdarības vai palīdzības biedrībā (*Balss*, 1887. 4. marts).

Vāciešu un latvieši attiecību tēmu turpina laikraksta “Baltijas Vēstnesis” korespondents “J. M” 1890. gadā. Spriežot pēc izklāstītā, korespondents bija labs Daugavpils dzīves pazinējs un sevi sauca par Dinaburgas latvieti. Autora skatījumā Daugavpils draudzē tolaik bija ap 1 500 latviešu, pārsvarā uz dzelzceļa nodarbinātie, daži ieņēma sabiedrībā cienīgu stāvokli (vāciešu skaits publikācijā nav norādīts). Šo latviešu balss netika sadzirdēta vairāku apstākļu dēļ. Pirmkārt, paši latvieši joprojām centās turēties pie visa vāciskā, “[..] starp pašiem latviešiem plosās vāciešu drudzis”. Daudzi situēti pilsētas latvieši apmeklēja dievkalpojumus vācu valodā. Latviešu laikrakstus lasīja neliels skaits vietējo latviešu. Otrkārt, draudzes vadība mēdza ignorēt latviešu intereses. Piemēram, sanāksme par baznīcas būvniecību, kurā skarti finansiāli jautājumi, noritēja tikai vācu valodā, kaut gan draudzes priekšnieks prata runāt arī latviski. Treškārt, Daugavpils latviešiem nebija izveidojušies kontakti ar Vidzemes un Kurzemes latviešiem. Citu novadu latvieši maz zināja par Daugavpils latviešiem, kuru stāvokli publikācijas autors salīdzināja ar tiem tautiešiem, kuri izceļojuši uz Krieviju. Publikācijas autors secina, ka vietējiem latviešiem vēl nav izveidojusies kopības apziņa, nav latvisku organizāciju. Šādā situācijā tikai baznīcā un draudzē bija iespēja latviešiem satikties un “savas jūtas izteikt tēvu valodā” (*Baltijas Vēstnesis*, 1890. 18. jūnijs).

Vairākkārt laikrakstos norādīts, ka draudzē lietotas divas valodas – vācu un latviešu. Piemēram, pamatakmens ielikšanas ceremonijā ģenerālsuperintendents runāja abās valodās, dziedāja vācu un latvieši koris, draudzes mācītājs runāja vāciski, prāvests – latviski (*Latviešu Avīzes*, 1892. 3. jūnijs). Kā jau teikts, līdzīgi norisa arī baznīcas oficiālā atklāšana.

Draudzē darbojās skola un tika algoti divi skolotāji. Skola bija izvietota kādā namā, kur notika draudzes sapulces (*Mājas Viesis*, 1890. 17. februāris).

Sākotnējā posmā līdz baznīcas uzcelšanai īpaši svarīgi bija saimnieciskie jautājumi – dievkalpojuma telpu uzturēšana, malkas sagāde, finanšu līdzekļu uzkrāšana. Šo jautājumu apspriešana izraisīja strīdus draudzes sanāksmēs, kas bija atspoguļoti preses izdevumos (*Balss*, 1887. 4. marts; *Mājas Viesis*, 1890. 17. februāris).

Nobeigums

Prese ir noderīgs vēstures avots Daugavpils evaņģēliski luteriskās draudzes vēstures pētniecībā. Kopumā materiālu klāsts nav bagāts, tomēr tie palīdz rekonstruēt draudzes vēstures svarīgākās problēmas. No preses materiāliem varam secināt, ka draudzes vēsture, īpaši tās pirmsākumi 19. gadsimtā, koncentrētā veidā atspoguļoja vairākas Daugavpils sabiedrības dzīves problēmas:

luterticīgo latviešu, galvenokārt pārnovadnieku, kopienas dzīvi, vācu sabiedrības dzīvi, abu šo kopienu savstarpējās attiecības. Šo jautājumu izpētē kopējā vēstures avotu klāstā organiski iekļaujas arī attiecīga perioda preses materiāli.

Avotu un literatūras saraksts

“Das Inland”. (1882) *Zeitung für Stadt und Land*, 9. dec.

Gr-r. (1860) Dinburgas luteru draudze. *Latviešu Avīzes*, 18. febr.

Gr-r. (1860) Dinburgas luteru draudze. *Latviešu Avīzes*, 25. febr.

Grīners, K. (1868) No Kalupes jauniem saimniekiem. *Latviešu Avīzes*, 6. nov.

Grīners, K. (1868) Ziņas par izklīdušajiem. *Latviešu Avīzes*, 30. okt.

Iekšzemes ziņas. (1887) *Balss*, 4. marts.

J. M. (1890) No Dinaburgas. *Baltijas Vēstnesis*, 18. jūn.

No Dinaburges. (1892) *Latviešu Avīzes*, 3. jūn.

No Dinaburges. (1835) *Tas latviešu ļaužu draugs*, 18. jūl.

No Dinaburges. (1835) *Latviešu Avīzes*, 18. jūl.

No Dinaburges. (1835) *Tas latviešu ļaužu draugs*, 18. jūl.

No Dvinskas. (1893) *Latviešu Avīzes*, 10. nov.

No Ēģiptes. (1825) *Latviešu Avīzes*, 6. aug.

Vēl baznīcas iesvētīšana. (1830) *Latviešu Avīzes*, 16. okt.

Vēstules un ziņojumi. (1890) *Mājas Viesis*, 17. febr.

Arhibīskaps T. Grīnbergs draudzes svinībās Daugavpilī. (1935) *Rīts*, 5. okt.

Daugavpils ev. lut. draudzes vēsturiskais pārskats. (1935) *Latgales Vēstnesis*, 4. okt.

Daugavpils ML katedrāle. (2014) *Daugavpils Mārtiņa Lutera katedrāle*. <http://www.lcb.lv/baznicukalns/?lv/daugavpils-martina-lutera-katedrale> (21.03.2022.)

Daugavpils. (1999) *Latvijas pilsētas*. 122.–136. lpp.

Lvov, I. (1915) *Krepostj – sklad Dvinsk*. Dvinsk: Dvinskij Listok. 114 lpp.

LKV. (1927) Latvju baznīcas vēsture. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 85. *burtnīca*. 21583. sl.

Soms, H. (red.) *Feijerabends*. <http://latgalesdati.du.lv/persona/10834> (21.03.2022.)

Soms, H. (red.) *K. Grīners*. <http://latgalesdati.du.lv/persona/12037> (21.03.2022.)

Soms, H. (red.) *Johans Kristafors Fukss*. <http://latgalesdati.du.lv/persona/11973> (21.03.2022.)

Henrihs Soms

**Daugavpils Evangelical Lutheran Church in the Press:
1830–90s**

Key words: 19th century, history of Latvia, periodical, Daugavpils, Daugavpils Lutheran Church, Germans in Daugavpils, Latvians in Daugavpils

Summary

One of the most remarkable places in Daugavpils is the Church Hill. It is a 6-hectare church of four denominations. The paradox is that the first church on this hill was built 129 years ago by a Lutheran congregation. It should be reminded that Catholicism dominated in Latgale and other faiths were also widespread. A Lutheran congregation was founded in Daugavpils in 1835, and a Lutheran church was built in 1893, the history of which has been little studied. All sources are important in this regard, including periodicals at the time. Several 19th century newspapers in Latvian have been used in the research – “Latviešu Avīze”, “Mājas Viesis”, “Dzimtenes Vēstnesis”, “Balss”.

The aim of the work is to expand the notions of the 19th century. The history of Daugavpils is based on the study of the history of the local Lutheran congregation. Chronological framework of the work is from 1835 (arrival of the first Lutheran pastor) to 1893 (construction of the Lutheran church). Newspaper material information about Daugavpils Lutheran Church can be divided into the following groups – information about the establishment of the church and the first pastors, information about the construction of the church, information about the activities of the church.

The oldest information about Lutherans in the Daugavpils area has been in the press since the 1820s. In 1825, the newspaper “Latviešu Avīze” reported on the construction of churches on the right bank of the Daugava near Daugavpils. The newspaper also informed about the reconstruction of Krustpils Lutheran Church. It should be noted that a significant number of Lutherans were concentrated in Krustpils and its surroundings, so the congregation played an important role in the spread of Lutheranism in the eastern part of Latvia.

On July 7, 1835 (according to the old style), the first Lutheran pastor Johann Kristofor Fuchs was sent to Daugavpils. Until the construction of the church, the church was cared for by four pastors in a row. J. K. Fukss led the church for 12 years, followed by pastors M. Feijerabends and K. Grüner, who served in Daugavpils for 10 years each. During the long service of Pastor

J. Bitner (1870–1908) a parish church was built. Information about these teachers can be found in the press.

The church's journey to its building lasted more than half a century or 58 years. The press has specific information about several church meetings that addressed church construction issues. The official opening of Daugavpils Lutheran Church took place on October 31, 1893. The press immediately drew attention to the fact that the feast took place on the day of the Restoration of the Faith.

There are publications in the press that address issues related to the inner life of the Daugavpils Evangelical Lutheran Church. The church had to deal with many spiritual and economic issues. One of the most difficult issues was the relationship between German and Latvian believers within the congregation.

The history of the Daugavpils Evangelical Lutheran Church, especially its beginnings in the 19th century, reflects in a concentrated way several themes in the history of Daugavpils – the life of the Lutheran Latvian community, especially the migrants. In the study of these issues, the press materials of the respective period are also organically included in the common range of historical sources.

Kaspars Strods

Bandu¹ atspoguļojums laikraksta “Policijas Vēstnesis” (1923–1924) publikācijās

Atslēgas vārdi: bandas, noziegumi, “Policijas Vēstnesis”, laupīšanas, zādzības

Ievads

20. gadsimta 20. gados noziedzība, tostarp bandu darbība, Latvijā kļuva par sabiedrības ikdienas dzīves sastāvdaļu. Nereti bandas nokļuva dažādu periodisko izdevumu uzmanības lokā. Par vienu no nozīmīgākajiem noziedzības atspoguļotājiem Latvijā bija laikraksts “Policijas Vēstnesis”.

Raksta mērķis ir analizēt laikrakstā “Policijas Vēstnesis” pieejamo informāciju par bandām (to darbību, tiesas procesiem u. c.) 1923.–1924. gadā.

Kopš 19. gadsimta medijiem bija nozīmīga loma sabiedrības informēšanā; laika gaitā to skaits Latvijas teritorijā pieauga. Plašsaziņas līdzekļi bija dažāda satura izdevumi, kuri atspoguļoja aktuālos ekonomiskos, politiskos, sociālos un arī tiesiskos jautājumus, tostarp noziedzības tematiku.

Viens no pirmajiem izdevumiem starpkaru Latvijā, kas pastāvīgi pievērsās noziedzības tematikai, bija laikraksts “Policijas Vēstnesis”. Tas iznāca no 1923. gada 1. maija līdz 1926. gada 30. martam divas reizes nedēļā, laikraksta izdevējs – Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija. Izdevuma pirmais redaktors bija Rīgas prefekts Jānis Dambekalns (1883–1941)², savukārt no 1924. gada 15. aprīļa – jaunais Rīgas prefekts Teodors Grīnvalds (1889–1936)³, taču faktiski šo pienākumu pildīja Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas vadītājs, žurnālists Konstantīns Vilde (1879–?). No 1926. gada 15. aprīļa laikraksts kļuva par Iekšlietu ministrijas oficiālo izdevumu un tika pārdēvēts par “Iekšlietu Ministrijas Vēstnesi” (Kokts 1988, 500).

¹ Apvienība, kas izveidojusies noziegumu veikšanai (Ehlerss, Lauva 1930, 22).

² Dzimis 1883. gada 17. aprīlī Vandzenes pagastā. 1919. gada 2. jūlijā kļuva par Rīgas militārās policijas priekšnieku, vēlāk prefektu, 1924. gadā atkāpies no ieņemamā amata. Tā paša gada 2. aprīlī kļuva par advokāta A. Krastkalna palīgu, kopš 1929. gada 8. augusta strādāja par advokāta Z. Freidenfelda palīgu, no 1929. gada 18. decembra – advokāts Rīgā. Miris 1941. gada rudenī (Ščerbinskis, Jēkabsons 2007, 148–149).

³ Dzimis 1889. gada 1. aprīlī Kuldīgā. Kopš 1919. gada 13. augusta strādājis par Rīgas militārās policijas priekšnieka palīgu. Kopš 1924. gada aprīļa ieņēma Rīgas prefekta amatu. Miris 1936. gada 9. aprīlī Rīgā (Teodors Grīnvalds 1936, 170).

"Policijas Vēstneša" saturu veidoja dažādi aktuāli likumdošanas akti, Iekšlietu ministrijas paziņojumi un rīkojumi, meklējamo personu saraksti, kā arī likumpārkāpumu atspoguļošana (t. s. policijas hronika). Kopš 1924. gada divas reizes mēnesī kā papildinājums izdevumam iznāca "Policijas Vēstneša Literāriskais pielikums" (Kokts 1988, 501) ar dažādiem literāra satura darbiem (stāsti, dzeja, anekdotes u. c.).

1. attēls. Rīgas prefekts Teodors Grīnvalds
(Teodors Grīnvalds 1936, 168)

Bandu atspoguļojums

1923.–1924. gadā iznāca 169 laikraksta "Policijas Vēstnesis" numuri, kuros publicētas 38 dažādas ziņas saistībā ar bandām (to darbību, notikušajām tiesas prāvām, kārtībasargu veiktajām aizturēšanām u. c.). No tām 12 publicētas 1923. gadā, savukārt 26 – 1924. gadā. Šādas izmaiņas ir saistītas, pirmkārt, ar laikraksta darbības ilgumu, jo tā pirmais numurs iznāca vien 1923. gada 1. maijā. Līdz ar garāku laikraksta iznākšanas periodu bandu tematikai veltītais publikāciju apjoms pieauga. Otrkārt, tas daļēji izskaidrojams ar vairāku skaļu tiesas prāvu iztiesāšanu 1924. gadā.

Īpaša sabiedrības uzmanība tika pievērsta 1924. gada jūlijā Rēzeknē notikušās t. s. Japončika bandas dalībnieku tiesas prāvai.⁴ To apliecina fakts, ka no 26 publicētajiem rakstiem gandrīz trešdaļa – 8 – ir veltīti tieši šīs bandas darbībai, tiesas procesam u. c. jautājumiem. Šajā sakarā jāizceļ 1924. gada 12.–23. septembrī A. Ērņa iznākušais raksts "Malta policijas iecirkņa darbs. "Japončika bandas iznīcināšana"" (Ērnis 1924, 71–74, 2). Tajā autors devis ieskatu Malta policijas darbā pēc Latgales atbrīvošanas 1920. gada janvārī, tomēr galvenokārt detalizēti aprakstījis bandas darbību un tās likvidēšanu. Ielūkojoties šo rakstu saturā, jāsecina, ka autors ir skrupulozi atainojis bandas

⁴ Plašāk sk. Strods, K. "Japončika banda": Latgales kriminālās pasaules "simbols". Purinaša, L., Strods, K. (2020) *Laikmeta nospiedumi: 20. gadsimta Latgales stāsti*. Rēzekne: Hronologeja, 21.–30. lpp.

paveiktos noziegumus (laupīšanas, bēgšanu no policijas u. c.). Publikācijās minētas galvenās iesaistītās personas, pretlikumīgo darbību notikumu vietas, laiks u. c. aspekti. Šāda detalizācija liek domāt, ka rakstu autors izmantojis lietas izmeklēšanas vai arī tiesu prāvu materiālus, turklāt, ņemot vērā konkrētā laikraksta (tostarp tā izdēvēju) darbības specifiku, tas ir diezgan ticami.

Jāatzīmē, ka pēc t. s. Japončika bandas notiesāšanas preses uzmanība par to nemazinājās. Piemēram, viens no 1924. gada decembra rakstiem vēstija, ka divu ar augstāko soda mēru (nāvessodu) notiesāto bandas dalībnieku bēgšanas rezultātā pēc tieslietu ministra Jūlija Arāja (1884–1967) rīkojuma savu amatu zaudēja Daugavpils ieslodzījumu vietas vadītājs Fricis Zariņš (-ns 1924, 95, 3).

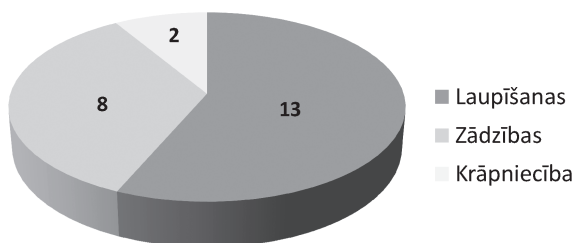
Tāpat šāds publikāciju skaita pieaugums saistāms ar citiem iepriekšējos gados uzsāktajiem izmeklēšanas un tiesas procesiem. Piemēram, preses izdevumā parādījās vairākas publikācijas par Valkas apriņķa grupējuma "Šaika Čornai ruki" (Laupītāju bandas notiesāšana Kara tiesā, 1924, 10, 4) un kādas bandas darbību 1920. gada janvārī–maijā Rīgas u. c. apdzīvotu vietu apkārtnē (Ns 1924, 16, 3–4).

Jāatzīmē preses izdevumu veltītā uzmanība Leona Adomaiša (1897–1923) bandas⁵ noziedzīgās darbības aspektiem. 1923. gada maijā tika publicētas divas lakoniskas ziņas saistībā ar bandas dalībnieku tiesāšanu Jelgavā. Pirmajā no tām sniegta ziņa par procesa sākumu un iesaistītajām personām (apsūdzēto un liecinieku skaitu) (Kronika 1923, 5, 3), savukārt otrajā dots īss sprieduma teksta atreferējums (Kronika 1923, 6, 3). Arī 1924. gadā tika publicēta ziņa, kurā figurēja viens no iepriekš minētā grupējuma – krimināllietā attaisnotais Pēteris Migla; kārtībssargi viņu aizturēja sakarā ar paveikto plaujmašīnas zādzību (-rsk 1924, 87, 3–4).

Reģionālais aspekts un nozieguma veidi

Pēc laikrakstā sniegtajām ziņām, jāsecina, ka bandas savus noziegumus ir veikušas dažādās Latvijas vietās, tomēr visbiežāk pieminēta Vidzeme (10). Daļēji tas varētu būt saistāms ar to, ka tajā ieskaitīta arī galvaspilsēta Rīga. Savukārt Zemgale kā bandu darbības teritorija preses publikācijās pieminēta sešas reizes. Līdzīgi rādītāji ir Latgalei, vismazāk (2) to ir Kurzemē.

⁵ Plašāk sk. Strods, K. Leona Adomaiša bandas darbības rekonstrukcija Latvijas un Lietuvas teritorijā (1920. gada jūnijs – 1922. gada aprīlis). Boldāne-Zeļenkova, I., Rokpelis, A. (sast., 2020). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi V. Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 113.–129. lpp.

2. attēls. Publikāciju iedalījums pēc noziegumu veidiem

Pievēršoties noziedzīgo grupējumu veiktajiem likumpārkāpumiem, jākonstatē, ka visbiežāk atspoguļotas laupīšanas (13) un zādzības (8), bet vismazāk – krāpšanas (2). Vienlaikus vērojama informācijas korelācija ar oficiālo noziedzības statistiku. Piemēram, 1923. gadā Vidzemē fiksētas 76 laupīšanas no 181 nozieguma kopskaita (Salīdzinājošā tabele 1924, 16, 1). Jāpiemin, ka laupīšanu gadījumā vairākkārt tika fiksēta arī miesas bojājumu nodarīšana vai pat slepkavības. Piemēram, 3. februārī Daugavpilī Kirils Romanovs ar saviem līdzdalībniekiem Pāvelam Kovaļevskim “sadauzīja” galvu, nolaupīja 300 Ls un sudraba pulksteni, savukārt Pēteri Nikolajevu izrāva no ormaņa Visokinska kamanām, piekāva un nolaupīja vekseli 160 Ls vērtībā (V. 1924, 13, 2). Nereti notika bruņoti uzbrukumi. Vienā no tādiem 1923. gada 25. septembrī netālu no Daudzevas dzelzceļa stacijas bandītu grupa apšaudīja vilcienā esošos cilvēkus, kā rezultātā ievainoja lokomotīves vadītāju un vienu pasažieri, bet pēc tam aplaupīja pasta vagonu un pasažierus (Rīkojumi un paziņojumi. Iekšlietu ministrija. Paziņojums, 1923, 44, 1).⁶ Sadursmēs ar bandītiem cieta tiesībsargājošo iestāžu pārstāvji, tostarp ar letāliem iznākumiem. Dramatiska izvēršanās t. s. Karpova–Romanova bandas un kārtībsargu apšaude netālu no Subates, kad gāja bojā kareivis Artūrs Trepīņš, kā arī šķūtnieks Staņislavs Vanaģelis (Š. A. 1923, 41, 4). Tāpat ciņā ar iepriekš pieminēto t. s. Japončika bandu gāja bojā policisti Jānis Žikars un Aleksandrs Vītolis, savukārt Jāzeps Bogdanovs un (?) Svīlsts tika smagi ievainoti (Ērnis 1924, 73–74, 2). Jāpiebilst, ka gan šī banda, gan iepriekš minētās L. Adomaiša, “Šaika Čornai Ruki” u. c. bandas savu darbību bija uzsākušas Neatkarības kara laikā vai neilgi pēc tam, tādējādi apliecinot noziedzības skaita pieaugumu tieši militāru konfliktu ietekmē.

⁶ Domāta Anša Kaupēna (1895–1927) 1923. gada 27. septembra vakarā veiktā Daudzevas vilciena aplaupīšana (Grūtups 2002, 260–261).

Par bandu uzbrukumu "mērķiem" pamatā kļuva nauda, dažādas mantas, vērtslietas, zirgi u. c. Zirgu zādzības atspoguļotas bandu darbībā Lauberes-Ozolu pagastā (e., 1924, 67, 2), kā arī Talsu, Tukuma, Jelgavas un Liepājas apkārtnē (Lielas zirgu zagļu 1924, 23, 2). Tomēr nereti uzbrucēji nešķiroja un ņēma visu, kas bija pieejams. Līdzīgi laupītāji rikojās 1920. gada 30. janvārī, kad Lēdurgas pagasta iedzīvotāja Eduarda Kaimiņa īpašumā nolaupīja 200 Ls, divus zirgus ar pajūgiem, 35 kilogramus cūkgaļas, piecas gultas segas, zīda lakatus, cimdsus, zeķes, zirņus, taukus u. c. 1200 Ls vērtībā (ns. 1924, 16, 3–4).

Bandu paveikto noziedzīgo nodarījumu vidū figurēja arī krāpniecības aspekts. Šāda kriminālā grupējuma dalībniekus Rīgas prefektūras kriminālpolīcijas darbinieki aizturēja 1923. gada rudenī. Noziedznieki, izliekoties par dažādu profesiju un iestāžu pārstāvjiem, vāca finansiālus un mantiskus ziedojumus (drēbes) it kā ostā strādājošajiem studentiem (Rīgas prefektūra 1923, 44, 1). Krāpniecības īstenotāju vidū nozīmīgu lomu ieņēma dažāda veida dokumentu viltošana, lai prettiesiskā ceļā gūtu personīgo labumu. Piemēram, Bebreņu linu apstrādāšanas punktā Georgijs Gerasimovs ar viltotiem dokumentiem uz nomaksu centās izņemt lielu daudzumu sēklu (B. 1924, 43, 2). Vēl vienā no rakstiem sniegta informācija par t. s. Joasa⁷ bandas ierašanos Lubānas apkārtnē 1924. gada augustā (Š. 1924, 62, 2). Tāpat starp ziņojumiem par noziegumiem jāatzīmē informācija par 1923. gada 19. decembrī notikušo Kara tiesas sēdi pret vairākiem Latvijas armijas Aviācijas divizona karavīriem, kurus apsūdzēja benzīna un rīcinellās zādzībās. Kopumā tika fiksētas 45 šādas prettiesiskas epizodes (-Š. M.- 1924, 1, 3). Bandu darbība vispārīgos tekstos vairākkārt pieminēta arī dažādu reģionu policijas darba pārskatos un svētku gadadienu atcerei veltītajos rakstos (Ks. 1924, 51, 2–3), tādējādi izceļot tiesībsargu būtiskos nopelnus cīņā ar noziedzību. Jāpiemin, ka daudziem rakstiem nav norādīti autori (anonīmi). Tas varētu būt skaidrojams ar krimināllietu specifiku un autoru rūpēm par savu drošību.

Sieviete – noziedzniece

Lai gan pamatā starp publikācijās atspoguļotajiem noziegumu īstenotājiem galvenokārt figurē vīrieši, tomēr vairākos rakstos iekļauta informācija arī par sieviešu iesaistīšanos dažādās pretlikumīgās darbībās. Publikācijās

⁷ Oskars Rihters (īstajā vārdā Oskars Joass, 1898–1938) – Sarkanās armijas karavīrs, vēlāk izlūks, sarkanais partizāns, pēc kara Padomju Savienībā darbojies kā literāts. Nogalināts Lielā terora laikā 1938. gadā (Oskars Rihters, <https://www.literatura.lv/lv/person/Oskars-Rihters/872579>).

sievietes atspoguļotas gan kā bandu īstenoto noziedzīgo nodarījumu līdzdalībnieces (piemēram, Kirilova-Karpova bandas gadījumā (Š. A. 1923, 41, 4)), gan organizētājas. Šajā gadījumā jāizceļ t. s. Annas Rusbergas banda, kura nodarbojās ar auduma izstrādājumu zādzībām Rīgā. Konkrētajā publikācijā atspoguļota tās darbība un tiesas process (Ka. 1923, 54, 4). Par līdzīgu noziedzīgu grupējuma atklāšanu tika ziņots laikraksta "Policijas Vēstnesis" 1923. gada 23. novembra numurā, kad policijas darbinieki Rūjienas pietātnē aizturēja trīs sievietes. Par likumpārkāpēju zādzību objektiem kļuva vairākas manufaktūras tirgotavas (S. 1923, 60, 1). Lai gan 20. gadsimta 20. gadu sākumā sievietes iesaistījās dažādos noziedzīgos nodarījumos (laupīšanās, zādzībās, pretlikumīgā ceļā iegūto mantu slēpšanā u. c.) un to skaits sastādīja aptuveni ceturto daļu no visām Latvijas cietumos un arestnamos ieslodzītajām personām (Bērziņa 2016, 157), analizētajās publikācijās sievietes galvenokārt parādās kā "vieglo" noziegumu (galvenokārt zādzību) veicējas. Jāatzīmē, ka vairākas publikācijās atspoguļota sieviešu iesaiste savu jaundzimušo bērnu slepkavībās, kas, lai gan ir ārpus šī pētījuma tēmas, tomēr vērtējama kā nozīmīga sociālās vēstures pētniecības tēma.

Secinājumi

Laikrakstā ievietotās publikācijas atspoguļo Latvijas teritorijā visbiežāk īstenotos bandu likumpārkāpumu veidus (galvenokārt zādzības un laupīšanas). Šo datu korelācija ar oficiālo statistiku apliecina konkrētā laika perioda kriminogēno situāciju Latvijas teritorijā. Tāpat rakstos iekļautā informācija rada priekšstatu par noziedznieku pretlikumīgo darbību rezultātā iegūtajiem "objektiem" – finanšu līdzekļiem (naudu), manufaktūras precēm, vērtslietām, zirgiem u. c.

Vispusīgi un kvalitatīvi raksti, kuros vērojams detalizēts bandas paveikto noziedzīgo nodarījumu izklāsts, liecina par preses izdevuma autoru informatīvo nodrošinājumu un profesionalitāti. Savukārt bieži praktizētā rakstu anonimitāte (raksta autoru nenorādīšana vai nereti tikai viņu iniciāļu norādīšana) varētu būt izskaidrojama ar krimināllietu specifiku vai informācijas teksta sastādītāja rūpēm par savu drošību.

Analizējot laikrakstā publicētos noziegumus, vērojamas samazināšanās tendences smagu un sevišķi smagu noziegumu (laupīšanu, slepkavību) izdarīšanā, savukārt relatīvi vieglo likumpārkāpumu (zādzību, krāpšanu u. c.) skaits palielinās.

Vairākos rakstos atspoguļotas bandu darbības Neatkarības kara laikā, kas liecina par militāro konfliktu negatīvo ietekmi uz vispārējo kriminogēno

situāciju Latvijā gan attiecīgā militārā konfliktu laikā, gan arī pirmajos valsts pastāvēšanas gados. Tāpat atsevišķu kriminālo grupējumu (piemēram, t. s. Japončika bandas) darbības atspoguļojums norāda uz šīs bandas darbības vērienu, kā arī lielo āžiotāžu un paliekošo iespaidu uz sabiedrību apziņu.

Analizētajās laikraksta publikācijās atspoguļotie sieviešu paveiktie likumpārkāpumi norāda uz zināmām noziedzības tendenču izmaiņām, tomēr iekļautā informācija apliecina, ka pamatā sievietes bija t. s. "vieglo" noziegumu (galvenokārt zādzību) veicējas (ar atsevišķiem izņēmumiem) vai arī noziegumu līdzdalībnieces (zagto mantu slēpējas u. tml.). Tas varēja būt saistīts ar sociālekonomisko situāciju Latvijas teritorijā (bezdarbu, izglītības trūkumu u. c.).

Kopumā jāsecina, ka laikraksts "Policijas Vēstnesis" bija viens no pirmajiem izdevumiem, kurš plaši atspoguļoja kriminālos notikumus visā Latvijā, tostarp sniedzot informāciju par dažādu bandu kriminālajām gaitām vairākos valsts reģionos. Šo publikāciju mērķis varēja būt brīdināt sabiedrību par iespējamajiem sodiem, veicot tamlīdzīgus likumpārkāpumus, tādējādi atturot cilvēkus no iesaistes prettiesisko darbību īstenošanā. Tāpat šādai informācijai bija labvēlīga ietekme uz Latvijas tiesībsargājošo iestāžu darbību – sabiedrībā radīja pozitīvu tēlu par šo dienestu darbu.

Avotu un literatūras saraksts

B. (1924) Provincas policijas iestādes. Apcietināti krāpnieki. *Policijas Vēstnesis*, 29. maijs.

[B.a.] (1924) Rīkojumi un paziņojumi. Iekšlietu ministrija. Paziņojums. *Policijas Vēstnesis*, 2. okt.

[B.a.] (1923) Kronika. *Policijas Vēstnesis*, 15. maijs.

[B.a.] (1923) Kronika. *Policijas Vēstnesis*, 18. maijs.

[B.a.] (1923) Rīgas prefektūra. *Policijas Vēstnesis*, 2. okt.

[B.a.] (1924) Laupītāju bandas notiesāšana Kara tiesā. *Policijas Vēstnesis*, 1. febr.

[B.a.] (1924) Lielas zirgu zagļu bandas atklāšana. *Policijas Vēstnesis*, 18. marts.

[B.a.] (1924) Salīdzinājošā tabele par svarīgākiem noziegumiem Latvijā 1920. g. – 1923. g. *Policijas Vēstnesis*, 22. febr.

[B.a.] (1936) Teodors Grīnvalds. *Policija*. Nr. 4.

e. (1924) Zirgu zagļu bandas apcietināšana. *Policijas Vēstnesis*, 29. aug.

Ehlerss, H., Lauva, J. (1930) 1903. gada 22. marta Sodliedzību likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. 3. izd. Rīga: Tieslietu ministrijas sevisšķā komisija, 22. lpp.

Ērnis, A. (1924) Maltas policijas iecirkņa darbs. "Japončika bandas" iznīcināšana. *Policijas Vēstnesis*, 12. sept.

Ērnis, A. (1924) Maltas policijas iecirkņa darbs. "Japončika bandas" iznīcināšana. *Policijas Vēstnesis*, 16. sept.

Ērnis, A. (1924) Maltas policijas iecirkņa darbs. "Japončika bandas" iznīcināšana. *Policijas Vēstnesis*, 19. sept.

Ērnis, A. (1924) Maltas policijas iecirkņa darbs. "Japončika bandas" iznīcināšana. *Policijas Vēstnesis*, 23. sept.

Ka. (1923) Pēdējās ziņas. Bistamas zagļu bandas likvidēšana. *Policijas Vēstnesis*, 6. nov.

Ks. (1924) Īss apskats par Rīgas kriminālpolicijas attīstību un darbību piecu gadu laikā. *Policijas Vēstnesis*, 4. jūl.

Ns. (1924) 1920. gada bandīti tiesas priekšā. *Policijas Vēstnesis*, 22. febr.

-ns. (1924) Cietumu priekšnieku maiņa. *Policijas Vēstnesis*, 5. dec.

-rsk. (1924) Adamaitisa bandas atskaņas. *Policijas Vēstnesis*, 7. nov.

S. (1923) Provincas policijas iestādes. Apcietinātas zagles. *Policijas Vēstnesis*, 27. nov.

Š. (1924) Joasa atkal Lubanā. *Policijas Vēstnesis*, 12. aug.

Š. A. (1923) Nāves spriedums slepkavām, *Policijas Vēstnesis*, 21. sept.

-Š. M.-. (1924) Kara laika noziegumi. *Policijas Vēstnesis*, 1. janv.

V. (1924) Uzbrukumi laupīšanas nolūkā. *Policijas Vēstnesis*, 12. febr.

Bērziņa, A. (2016) Latvijas Republikas cietumos ieslodzītās sievietes, 1919.–1921. gads: ieslodzījuma raksturojums, ieslodzīto skaits un sociālais portrets. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 1.

Grūtups, A. (2002) *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiskie tiesu procesi Latvijā un citās valstīs. Otrā daļa*. Rīga: Apgāds Jaunā Daugava.

Kokts, J. (1988) *Latviešu periodika. 3. sējums. 1. daļa*. Rīga: Zinātne.

Oskars Rihters. *Literatura.lv*. <https://www.literatura.lv/lv/person/Oskars-Rihters/872579> (02.03.2021).

Ščerbinskis, V., Jēkabsons, Ē. (2007) *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs.

Kaspars Strods

Gangs in the Reflection of the Newspaper "Policijas Vēstnesis" (1923–1924)

Key words: gangs, crimes, "Policijas Vēstnesis", burglary, robbery

Summary

In the 1920s, crime, including gang activities, became an important part of everyday life in Latvia. The gangs often found themselves at the epicenter of the news of various newspapers. The newspaper "Policijas Vēstnesis" became one of the most important crime cover-ups in Latvia. The purpose of the article is to analyze available information about gangs in the newspaper "Policijas Vēstnesis" (their activities, trials, etc.) in the period from 1923 till 1924. The informativeness and professionalism of the authors of the press are evidenced by detailed and high-quality articles, which covered details of the crimes committed by the gangs. On the other hand, the often practiced anonymity of articles (lack of identification of the article authors or often only their initials) can be explained by the specifics of criminal cases or the compiler's concern for his own safety, or the degree of reliability of the published materials. There is a downward trend in the commission of heavy and especially grave crimes (robbery, murder), while the number of relatively minor offenses (theft, fraud, etc.) was increasing. Several articles reflect the activities of gangs during the War of Independence, which testifies to the negative impact of military conflicts on the general criminality situation in Latvia during the corresponding military conflicts, as well as in the first years of the country's existence. Also, coverage of the activities of certain criminal groups (for example, the so-called Yaponchik's gang) indicates the scope of this gang's activities, as well as the great excitement and a long-term impact on public consciousness. The crimes committed by women, reflected in the analyzed publication of the newspaper, indicate certain changes in the tendencies of crimes, however, the information included in the publications confirms that they were mainly so-called "light" crimes (with some exceptions) basically theft or complicity in crimes (concealment of stolen property, etc.). In general, it should be concluded that "Policijas Vēstnesis" was one of the first newspapers, which widely reflected criminal events throughout and beyond in Latvia, including valuable information about criminal activities of various gangs in the different regions of Latvian.

Ilona Strumickienė

The Memorialization of the 1941 June Uprising in Lithuania

Key words: memorialization, memory carriers, the Holocaust, contested memories, politics of memory

Introduction

Since the late 1980s, there has been a steadily increasing interest in remembrance and commemoration among the public and professional historians in Lithuania. Along with the rise of broader historical knowledge, discussions on how to remember and evaluate some contested figures, events, and processes have been arising, too.

The 1941 June Uprising in Lithuania (henceforth – June Uprising, Uprising) is an excellent example of such a tendency. An event, which itself lasted less than a week, is still inciting discussions not only on the national level but has become an object of polemics in the international sphere as well.

This paper aims to present the current situation of the memorialization of the 1941 June Uprising in Lithuania and reveal the main factors that impacted the development of the present-day setting.

The term ‘memorialization’ refers to preserving memories of specific events or people. Memorialization appears in many forms and is a part of broader phenomena such as collective or communicative memories or politics of memory.

Although the June Uprising is present in various forms and historical memory fields, this paper focuses on physical memory signs and sites. Researchers agree that monuments, memorials, and other forms of physical memorialization can reveal the symbolism of national politics, formation of national identity, and society’s attitudes towards its past (Norra 1989, 7; Pim de Boer 2008, 21; Rimaitė 2019, 73).

Notes on methodology

There exists a vast amount of academic literature on the politics of memory, contested memories, memorialization in general, or the processes occurring in Central and Eastern Europe. However, the insights of US historian Jay Winter and Estonian researcher Eva-Clarita Onken help better understand the development of memorialization of the June Uprising from 1941 to the current day.

Winter distinguishes 3 phases in the lifecycle of memory sites. According to him, memory sites “have an initial, creative phase, when they are constructed or adapted to particular commemorative purposes. Then follows a period of institutionalization and routinization of their use. [...] In most instances, the significance of sites of memory fades away with the passing of the social groups which initiated the practice” (Winter 2008, 61).

As lots of studies on the politics of memory present a bottom-top mechanism of creating collective or communicative memories, Onken notes bottom-top interactions of memory carriers and the political world over memory (Onken 2010, 281–284). Her work expands Winter’s concept of institutionalization of particular memories or historical narratives.

The June uprising and its shadows

Embodying the secret agreements of the Molotov-Ribbentrop pact, the Soviet Union occupied Lithuania in June of 1940. The loss of independence, subsequent Soviet repressions, and especially deportations to Siberia strengthened Lithuanian society’s self-determination to resist the occupants and regain independence. As Germany launched war actions against the Soviet Union, the anti-Soviet Uprising in Lithuania started. Its main goal was the restoration of Lithuania’s independence. As the anti-Soviet attitudes prevailed in Lithuanian society, just up to 20 thousand people engaged in the Uprising’s activities. The June Uprising lasted from June 22 till June 28 (and the partisans continued their activities for a more extended period in some places). On the first days of the Uprising, the Provisional Government of Lithuania was formed and worked till August 5 (Brandišauskas 2005, 167–173; Noreika 2020, 206).

Despite the noble intentions, the June Uprising did not achieve its primary goal. The German occupation authorities did not recognize Lithuania’s independence; they dismissed or integrated into the occupational apparatus structure all organizations and institutions related to the June Uprising. Furthermore, the June Uprising coincided with the start of the Holocaust in Lithuania. Historians still discuss the connections between these two processes; however, they exist (Noreika 2020, 98, Jazavita 2020, 18).

As almost every military conflict, the June Uprising caused human losses with up to 600 partisans losing their lives (Brandišauskas 2005, 171).

Remembrance and memorialization

The notion that the June Uprising is an honest attempt to fight for Lithuanian independence and remembrance of its victims are headstones that impact the memorialization of this event.

The first attempts to memorialize the 1941 June Uprising, or mostly the fatalities, occurred during Nazi occupation (1941–1944). As in Kaunas (the centre of the Uprising) just modest wooden crosses marked the burial places of perished partisans, in a small town in North-Eastern Lithuania – Obeliai, the local community erected a monument to commemorate the Uprising in 1942 (Nukenteję paminklai 1994, 43).

The initial phase of the development of memory sites related to the June Uprising was terminated by the occupational regimes (Nazis and later the Soviets) that tried to eliminate all signs related to Lithuanian independence from the public space. The wooden crosses in Kaunas disappeared. Relatives who were afraid of eventual repressions pulled out some, but the Soviet authorities destroyed the majority. The same happened in Obeliai and other places. For fear of repressions, some families abandoned the burial places of the killed partisans or removed all signs related to the Uprising from their gravestones. By the end of the Soviet occupation, almost all the memory sites related to the June Uprising had faded.

In the Soviet-occupied Lithuania the June Uprising was assessed negatively and condemned, whereas at the same time the post-war Lithuanian diaspora fostered its memory. Lithuanian emigres developed the notion that this event was the initial phase of heroic Lithuanian resistance against occupants (Soviets and Nazis) (Damušis 1981, 2). This notion and some other transnational memory evidence became popular in the post-1990 Lithuania (Budryte 2013, 180).

After Lithuania regained its independence, filling in the blank spots of history started entrenching a so-called “fighting and suffering” memory regime based on Lithuanian suffering during the Soviet occupation. During the years of oppression, the June Uprising’s remembrance bore signs of forgotten memory, and since 1990 this event has gained much more attention. The leading carriers of the Uprising’s memory have become family members of the June Uprising leaders and participants, NGOs (such as “The Union of Lithuanian Freedom Fighters” or “the Union of 1941 June Uprising”) politicians of the right and far-right wing. They try to institutionalize the June Uprising memory and include it among other heroic events of Lithuanian history. As a result of bottom-top interaction of memory carriers and politicians, June 23 was added to the list of memorable dates as a day of the June Uprising (Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas 1997), and an attempt to approve the Act of June 23, 1941 on the Restoration of Lithuanian Independence as a legal act occurred in 2000 (Rezoliucija dėl 1941 m. Birželio sukilimo įvykių vertinimo 2000).

The memory signs and sites (monuments, memory plaques, street names, tombstones, museum expositions, etc.) dedicated to remembering the June Uprising exist in most cities and villages. The places where Uprising activities occurred, the partisans' burial places, or the locations related to the June Uprising leaders' lives shape the geographical layout of memory sites linked to this event. The new monuments and memory sites appear, and the old ones are rebuilt or renewed, and Vilnius is becoming a new center of memorialization of this event.

Due to the connections with the Holocaust, the memory sites related to the June Uprising have become sources of conflicts. As for the Uprising and post-war resistance participants and their family members, these memory sites have a healing and conforming effect; however, in the context of the tragedy of Lithuanian Jews, these monuments, memory plaques, etc. are evaluated as having an insulting or disrespectful character.

Conclusion

The initial phase of memorialization of the 1941 June Uprising started in the years of WWII. However, the occupational regimes, especially the Soviets, made efforts to stop the formation of commemorative practices and the development of memory sites related to the June Uprising. During years of occupations, the Uprising participants' families were the leading carriers of memory for this event; they also took care of memory sites linked to the June Uprising. After regaining independence, there has been an ongoing shift of commemorating this event from private to public sphere. The prevailing general historical discourse and active efforts of the participants and their family members to introduce the Uprising into the official context of memory politics in Lithuania fosters this situation. The memory carriers of the June Uprising strive to institutionalize its memory, expand the basis of memory sites, and routinize their use.

Due to the lack of thorough research on 1941 summer events and inter-related processes in Lithuania, the 1941 June Uprising itself and its memory sites continue to be a conflict source.

References

- Boer P. den (2008) *Loci memoriae – Lieux de mémoire*. In: H. Erll, ed. *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Pp. 19–25.
- Budryte, D. (2013) *Traveling trauma: Lithuanian transnational memory after World War II*. In: E. Resende, ed. *Memory and trauma in International Relations. Theories, cases and debates*. New York: Routledge. Pp. 168–182.

Brandišauskas, V. (2005) Birželio sukilimas ir laikinoji vyriausybė [June Uprising and the Provisional Government]. In: A. Anušauskas, ed. *Lietuva 1940–1990*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. Pp. 167–177.

Damušis, A. (1981) Lietuvių tautos pasipriešinimo okupantams septyni laikotarpiai [Seven periods of resistance of the Lithuanian nation to the occupiers]. *Pasaulio lietuvis*, no. 6–7: 2–9.

Jazavita, S. (2020) *Kazio Škirpos geopolitinė lietuvis vizija ir pastangos ją įgyvendinti 1938–1945 m.* [Kazys Škirpa's geopolitical vision of Lithuania and efforts to implement it in 1938–1945]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Klaipėdos universitetas. 212 p.

Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas [Law of the Republic of Lithuania on Remembrance Days]. 1997 07 03, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41597/luhXMTxOIB> (28.09.2020)

Noreika, D. (2020) *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [Partisan war in Lithuania (1944–1953): the issue of social structures]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 339 p.

Nora, P. (1989) Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Representations*, no. 26: 7–24.

Nukentėję paminklai [Harmed monuments]. (1994) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 246 p.

Onken, E. (2010) Memory and democratic pluralism in the Baltic states – rethinking the relationship. *Journal of Baltic Studies*, vol. 41, no. 3: 277–294. *Rezoliucija dėl 1941 m. Birželio sukilimo įvykių vertinimo* [Resolution on the assessment of the events of the June Uprising in 1941]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.109087?jfwid=mmceoooubm> (08.01.2021).

Rimaitė, V. (2019) Political monuments in Lithuania: Artistic aesthetics and national identity. *Punctum*, no. 5(2): 72–90.

Winter, J. (2008) Sites of Memory and the Shadow of War. In: H. Erll, ed. *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Pp. 61–74.

Ilona Strumickienė

1941. gada jūnija sacelšanās memorializācija Lietuvā

Atslēgas vārdi: memorializācija, atmiņas glabātāji, holokausts, pretrunīgās atmiņas, atmiņas politika

Kopsavilkums

Saistībā ar polemiku par pretrunīgām atmiņām Centrāleiropā un Austrumeiropā 1941. gada jūnija sacelšanās Lietuvā šķiet teicams piemērs, kas ilustrē reģionā notiekošos procesus. Netiešās saiknes ar holokaustu dēļ notikums raisa diskusijas nacionālā un starptautiskā līmenī. Rakstā ir aplūkota pašreizējā 1941. gada jūnija sacelšanās memorializācija Lietuvā un atklāti galvenie faktori, kas ietekmēja mūsdienu attieksmes veidošanos.

Šī notikuma pieminēšana sākās Otrā pasaules kara gados. Okupācijas režīmi pielika pūles, lai pārtrauktu ar 1941. gada jūnija sacelšanos saistīto piemiņas aktivitāšu un piemiņas vietu veidošanos. Kopš 1990. gada ir vērojama notikuma komemorācijas pāreja no privātās uz publisko jomu, ko veicina dominējošais vēstures diskurss.

Vitālijs Šalda

Pirmā pasaules kara bēgļu aprūpe Latgalē (1915–1918)

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, bēgļi, Latgale

1915. gada vasarā, kad Vācijas karaspēks iebruka Kurzemē, visā Latvijā, tostarp Latgalē, izvērsās ne tikai bēgļu kustība, bet aizsākās arī bēgļu aprūpes organizāciju dibināšana.

Apskatāmās tēmas izklāstam kā avoti izmantoti latgaliešu avīzes “Drywa” publikācijas, notikumu aktīvās dalībnieces Valērijas Seiles (1891–1970) atmiņas un savāktās liecības (Seil 1934) u. c., galvenokārt biogrāfiski, materiāli.

Pēc aptuveniem datiem, Rēzeknes apriņķī augustā bija apmetušies ap 10 500, Ludzas – 7 000, Daugavpils – 4 000 bēgļu (*Latviešu Bēgļu* 1915, 15). Latgaliešu avīze “Drywa” publicēja aicinājumu: “Latgalīt, atver duravas! [..] Latgalīt, dari savu pienākumu, palidzi baltiešam: aicini to pie sevis caur avīzēm, baznīckungiem, atklātības darbiniekiem utt., pieņem pie sevis viņu pašu, tā izglābtos lopus un mantību!” (*Drywa* 1915, 22. jūl.)

Petrogradā, uz kuru plūda daudz latviešu un latgaliešu bēgļu, lūgumu atļaut uzsākt latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības darbu pilsētas galvam grāfam I. Tolstojam (*Иван Иванович Толстой*, 1858–1916) parakstīja avīzes “Drywa” redaktors, garīdznieks, pedagogs un aktīvs latgaliešu atmodas kustības darbinieks Kazimīrs Skrinda (1875–1919), bijušais laikraksta “Gaisma” izdevējs Francis Kemps (1876–1952), kurš, sākoties karam, kā inženieris bija iesaukts armijā, ievainots, kontuzēts un 1915. gadā nozīmēts aizmugures dienestā Petrogradā, kā arī Petrogradas Latgaliešu savstarpējās palīdzības biedrības priekšsēdētāja vietnieks Jānis Volonts (1882–1943) (Seil 1934, 14) – pirmais latgaliētis ar augstāko komercizglītību, kurš jau pēc kara 1923.–1937. gadā bija Daugavpils pilsētas galva, bet 1938.–1940. gadā – Latvijas Republikas tautas labklājības ministrs (Dinaburga).

Atļauja tika saņemta, un 1915. gada 28. augustā Petrogradā notika pirmā veidojamās Petrogradas Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības jeb “Latgališu bīdrības paleiga kara upuriem” sapulce. Petrogradā biedrība centās atvērt savas nodaļas kā Vitebskas guberņā, kurā 1915. gada beigās uz pagaidu dzīvi bija apmetušies 90 000 bēgļu (*Vitebskii Vestnik* 1916, 25. nov.), tā arī “citās Krievijas vietās”. Mēneša laikā biedrība nodibināja 18 nodaļas.

Tika ievēlēta biedrības vadošā komiteja, kuras sastāvs vēlāk tika papildināts (1916. gada maijā tajā bija 21 loceklis) (*Drywa* 1916, 25. maijs). Par komitejas priekšsēdētāju kļuva un visu biedrības pastāvēšanas laiku palika farmaceits un kultūras darbinieks Vladislavs Rubulis (Rubuls, 1887–1937), kuru līdz ar K. Skrindu viņu līdzgaitniece V. Seile ir nosaukusi par biedrības “sirdi un dvēseli”. Kā šīs komitejas pārstāvis V. Rubulis tika izvirzīts uz Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteju. Vēlāk, jau Latvijas Republikas laikā, V. Rubulis darbojās kā tautas labklājības ministrs piecās dažādās valdībās un sasniedza ilgāko ministra stāžu (10 gadus un gandrīz 3 mēnešus) Latvijas Republikā.

13. oktobrī Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrība saņēma pirmo avansu 5 000 rbļ. apmērā no Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejai bēgļu vajadzībām cariskās valdības piešķirtajiem līdzekļiem. Petrogradā tika iekārtota bezmaksas virtuve bēgļiem, vairāki kopdzīvokļi darba nespējīgajiem bēgļiem, vairākas patversmes bāreņiem. Biedrības trešajā pilnsapulcē 13. novembrī tika ziņots, ka Petrogradā jau atklātas 4 “latviskas” skolas, kur varēja mācīties arī bērni no Latgales. Par bēgļu reliģisko vajadzību apmierināšanu rūpējās bēgļu kapelāns, literāts, izglītības un sabiedriskais darbinieks Pēteris Apšiniks (Apšenieks, 1887–1942).

1915. gada oktobrī Petrogradā biedrība atvēra galdnieku darbnīcu, kura izgatavoja mēbeles bēgļu mītnēm un skolām. Līdz ar pasūtījumu izsīkšanu 1916. gada jūnijā tā beidza pastāvēt. 1916. gada sākumā sāka darboties drēbnieku darbnīca, kur šuva apģērbi bēgļiem un kurā arī nodarbinātas bija bēgles. Ap 30 mācekļiem tika organizēti šūšanas un piegriešanas kursi. Strādāja bēgles tikai par uzturu un mitekli. No 1915. gada oktobra līdz 1916. gada decembrim darbojās pedagoģiskie kursi pamatskolu skolotāju sagatavošanai, kuros apmeklēja ap 100 cilvēku.

Aktīvi darbojās biedrības komiteja, līdz 1917. gada 1. janvārim notika 121 sēde. Petrogradā pastāvēja komitejas 6 sabiedriskas komisijas: saimnieciskā, skolu, kontroles, drēbnieku, kā arī komisijas, kuras izskatīja bēgļu palīdzības lūgumus un jautājumus par bēgļu bērnu uzņemšanu patversmēs (Seil [1934], 11, 33–35, 37, 69, 71). Biedrības komitejā bija ievēlēti vairāki jau tai laikā ievērojami Latgales sabiedriskie darbinieki. Daudzi no latgaliešu bēgļu apgādes organizācijas darbiniekiem plašu atpazīstamību ieguva vēlāk – Latvijas Republikas gados.

Bez jau nosauktajiem biedrības komitejas locekļiem jāuzsver pedagoģes V. Seiles aktīva darbība. Kad 1915. gada augusta beigās Petrogradā tika

izveidota Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrība, V. Seile darbojās kā tās komitejas locekle, vēlāk sekretāre. Pēc pasaules kara aktīvi iesaistījās pedagogijā, 1922. gadā bija izglītības ministra biedre, 1923.–1940. gadā – Daugavpils Valsts skolotāju institūta dibinātāja un direktore.

Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības komitejas locekļi bija literāts (pirmās latgaliešu oriģināllugas “Dzeivais myrūns” autors), izglītības darbinieks, jurists Vaclavs Krops (1885–1929) (Mūsu novadnieki); politiķis un sabiedriskais darbinieks Staņislavs Ivbulis (arī Ivbulis, Ivbuļs, 1884–1941), vēlāk Latvijas Republikas satiksmes ministrs (1933–1934), kā arī ilggadējs Kalupes pagasta padomes priekšsēdētājs (Ivbulis); jurists, politiķis un sabiedriskais darbinieks Juris Pabērzs (arī Jurs Pabērzs, 1891–1961), kurš pēc kara bija Latvijas tieslietu ministrs (1927, 1929–1931, 1940) un tautas labklājības ministrs (1934), 1940. gadā pievienojās Augusta Kirhenšteina (1872–1963) vadītai valdībai (Pabērzs); garīdznieks, sabiedriskais un kultūras darbinieks Francis Trasuns (arī Fraņcs Trasuns, 1864–1926), Brīvības cīņu laikā iekšlietu ministra biedrs Pagaidu valdībā (Trasuns); rakstnieks, publicists, Latgales tautas atmodas laika darbinieks Georgs Mukts-Kveders (1881–1943) (Mukts-Kveders) un citi.

Būtisku darbu veica biedrības aktivisti, kuri neietilpa komitejā. Tā biedrības skolas kuratore bija mediķe, pedagoģe, preses darbiniece, politiķe – Latgales Pagaidu Zemes padomes locekle (1917–1918), Satversmes sapulces locekle (1920–1922) – Apolonija Laurinoviča (1886–1967) (Laurinoviča). Jāmin arī Aloizs Bojārs (1887–1958), kurš paguva piedalīties kara darbībā Rumānijas frontē, par ko tika apbalvots ar 6 Krievijas un 4 ārvalstu ordeņiem, un bēgļu aprūpes darbā (Stirnienes). Pēc kara darbojās izglītības laukā, bija valsts un pašvaldības iestāžu darbinieks (Bojārs). Visi Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības komitejas un tās nodaļu locekļi savus pienākumus pildīja bez atlīdzības.

Biedrības darbībai sekoja un sabiedrību ar to iepazīstināja laikraksts “Drywa”. Piemēram, tas ziņoja par gadījumu, kad Petrogradā Carskoseļskas (tagad – Vitebskas) stacijā ieradās ap 300 latviešu, tostarp latgalieši. Stacijā dežurējošais latvietis (“baltietis”) nespējis labi saprasties ar latgaliešu bēgļiem, vienīgi uzzinājis, ka varas iestādes tos sūta uz tuvumā esošo Oļoņeckas guberņu. Laikraksta korespondents to nosauca par “pusnakšu malu” un nožēloja, ka nebijis latgaliešu dežurantu, kuri varētu bēgļiem ieteikt, kur palikt un dabūt darbu Petrogradā (*Drywa* 1915, 16. sept.).

Jau 1915. gada beigās Latgalē darbojās 30 Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības nodaļu. Pa 11 bija nodibinātas Daugavpils un Rēzeknes apriņķos,

8 – Ludzas apriņķī. Nodaļas apgādāja bēgļus ar pārtiku, apģērbi, gādāja par medicīnisko palīdzību, palīdzēja atrast darbu, sameklēt pazudušos tuviniekus, iekārtot bērnus skolās. 25 vietējās nodaļas atvēra internātskolas (patversmes) bēgļu bērniem. Tās visas darbojās vienu līdz diviem gadiem (Seil 1934, 37, 91; Zhilvinska). Kopā biedrība nodrošināja iespēju mācīties ap 2 000 bērnu (*Drywa* 1916, 24. aug.).

1915. gada oktobrī tika nodibināta Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības Maskavas nodaļa. Līdzekļus piešķīra biedrības vadība Petrogradā un Maskavas Latviešu biedrības Bēgļu apgādāšanas komiteja, kas savukārt tos saņēma gan no Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas, gan Maskavas pilsētas valdes. Kopā Maskavā kā latgalieši reģistrējās 783 bēgļi. Nodaļa savā aprūpē pieņēma tikai tos, kuri nesaņēma palīdzību jau citās organizācijās. Sākumā ierīkoja 14 kopmītnes 230 – 250 cilvēkiem, vēlāk to skaits samazinājās līdz 5, kurās mita 72 cilvēki. Kopmītnēs tika pasūtītas latviešu avīzes. Maskavas nodaļa arī uzturēja īpašu garīdznieku – kapelānu – katoļticīgo garīgo vajadzību apmierināšanai (Kustov 1917, 65).

Pēc citiem datiem, nodaļas aprūpē bija 578 bēgļi un skola-patversme 80 bēgļu bērniem, taču 1916. gada septembrī līdzekļu trūkuma dēļ nodaļa pārtrauca darbu, savus aizbildināmos nododot Maskavas Latviešu biedrības Bēgļu apgādāšanas komitejas aprūpē (*Drywa* 1915, 23. dec.; Seil 1934, 89, 109; LBA CK Ziņojums 1916, 15. sept.).

Būtiska nozīme palīdzības darba organizēšanā bēgļiem Latgalē bija katoļu baznīcas priesteriem. Kā rakstīja laikraksts “*Drywa*”, Latgalē pēc iesaukuma armijā baznīckungi bija palikuši vienīgie darba spējīgie vīrieši, sievietes bija nodarbinātas saimniecībā un aprūpējot bērnus, tāpēc garīdznieki gandrīz vienīgie varēja veikt sabiedrisko darbu. Garīdznieki paši darbojās Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības nodaļās, atļāva baznīcās vākt ziedojumus bēgļu skolām un patversmēm (*Drywa* 1917, 11., 12. marts).

No visām Latgalē nodibinātajām Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības nodaļām tikai vienā (Rikavas) baznīckungs bija sekretārs, jo vadītājs bija vietējais barons (J. Ruks) (Seil 1934, 92). Citur biedrības nodaļas vadīja garīdznieki, piemēram, priesteris Konstantīns Kangars (1886–1949), kurš nodibināja Eleonorvīles bēgļu palīdzības komitejas skolu (Kangars). Bēgļu apgādē aktīvi piedalījās arī citi baznīcai tuvi cilvēki. Piemēram, ērģelnieks un pedagogs Jāzeps Krīvāns (1878–1972), kurš dibināja un vadīja baznīcas korus, līdzdarbojās bēgļu aprūpē un vadīja bēgļu bērnu patversmi (Krīvāns).

Karam turpinoties, valsts arvien asāk izjuta līdzekļu trūkumu. Samazinājās arī finansējums bēgļu apgādei. Tā kā Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības

aprūpēto bēgļu liela daļa mitinājās Vitebskas guberņā, tad varas iestādes 1916. gada vidū līdzekļus sāka piešķirt ar bēgļu apgādes darbinieku apspriedes pie Vitebskas gubernatora N. Galahova (1855–1936) starpniecību. Pēc V. Rubuļa vārdiem, kaut “palīdzīgu roku sniedza [...] toreizējais Vitebskas latviešu biedrības priekšsēdētājs Frīdrihs Ozoliņš” (1879–1950 – arheologs, politiķis, sabiedriskais darbinieks, vēlāk Latvijas darba (1920) un satiksmes ministrs (1928–1930)) (Ozoliņš), apspriede “bez žēlastības stripoja kredītus, kur tikai varēja un kur nevarēja” (Seil 1934, 7).

Lai cīnītos par lielāku līdzekļu piešķiršanu, 1916. gada 5. oktobrī Rēzeknē Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības nodaļu pārstāvju konferencē par biedrības pārstāvi pie Vitebskas gubernatora un pie “Viņas Ķeizariskās augstības lielkņazes Tatjanas Nikolajevnas komitejas palīdzības sniegšanai no kara darbības cietušajiem” Vitebskas nodaļas, kura piešķīra līdzekļus bēgļu bērnu izglītības vajadzībām, tika ievēlēts baznīcungs, izglītības darbinieks, literāts un grāmatu izdevējs Nikodems Rancāns (1870–1933). Svarīgāko organizācijas darbības jautājumu apspriešanai ievēlēja padomi no trim nodaļu pārstāvjiem, kuri visi bija garīdznieki. Taču bēgļu vajadzībām piešķirto līdzekļu apjoms arvien saruka. Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības nodaļas rīkoja dažādus koncertus, vāca naudu baznīcās (tikai 1916. gada 8. septembrī 38 Latgales baznīcās tika savākti 1 201 rublis 95 kapeikas), dibināja īpašu skolu fondu (kad avīze “Drywa” 1917. gada 1. numurā publicēja skolu un paspārņu labā ziedojušo sarakstu, tajā ļoti liela daļa bija pašu biedrības aktīvistu uzvārdu), taču visas bēgļu vajadzībām dibinātās iestādes vairs nevarēja uzturēt. Jau 1917. gada janvārī biedrības nodaļu skaits bija samazinājies līdz 23.

Finansiālo līdzekļu trūkuma dēļ samazinājās biedrības aktivitāte. Pēdējā – astotā – tās pilnsapulce notika 1917. gada 26. martā jau Pagaidu valdības varas apstākļos. Latgalē biedrības darbība no 1917. gada jūnija bija apstājusī, pilnībā tā apstājās 1918. gadā. Tiesa, jau tad, kad 1917. decembrī tika aizliegta Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas darbība un 1918. gada 17. janvārī notika tās pēdējā sēde, Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrība vēl dažus mēnešus turpināja strādāt, saņemot līdzekļus, lai arī trūcīgus, skolu un bērnu patversmju uzturēšanai tieši no boļševistiskā Iekšlietu tautas komisariāta. Biedrības sekretāre V. Seile vēlāk rakstīja, ka Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrības mūžs bija tikai trīs gadi, taču šai nelielajā laikā bija padarīts tik, “cik citas biedrības neiespēj pat gadu desmitos” (Seil 1934, 9, 29, 30, 39, 40, 61, 62). Šim vērtējumam var tikai pievienoties.

Avoti

Drywa, 1915–1917.

Latviešu Bēgļu Apgādāšanas organizāciju priekšstāvju kongress 30. un 31. augustā 1915. Protokols. (1915) Petrograda. [B.i.].

Seil, V. [1934] *Latgolas liktini bēgļu laikmetā. Latgališu bīdribas paleiga kara upurem darbeiba.* Daugavpils: [B.i.].

Vitebskii vestnik. [Vitebsk messenger] 1916.

Literatūra

Zhilvinska, L. Na linii ognya i smerti. Dvinsk (Daugavpils) v gody Pervoi mirovoi voyny. [On the line of fire and death. Dvinsk (Daugavpils) during the First World War] <http://shh.neolain.lv/seminar23/alm10.zilvinska.htm> // 21.08.2014.

Kustov, N. (1917) *Kratkie ocherki o deyatelnosti nacionalnyh i blagotvornykh organizacij, okazyvayushchih pomoshch bezhencam v gorode Moskve.* [Brief essays on the activities of national and charitable organizations providing assistance to refugees in the city of Moscow] Moskva. S. 65.

Uzziņu literatūra

Bojārs Aloīzs. <http://latgalesdati.du.lv/persona/155> // (04.10.2021.).

Dinaburgas – Dvinskas – Daugavpils pašvaldība. www.daugavpils.lv/.../dinaburg_dvinsk_lat_1.d. (22.08.2014).

Ivbuls Staņislavs. http://lv.wikipedia.org/wiki/Staņislavs_Ivbuls (04.10.2021.).

Laurinoviča Apolonija. <http://latgalesdati.du.lv/persona/493> // (01.10.2021.).

Kangars Konstantīns. <http://www.preilubiblioteka.lv/?menu=21&smenu=12> (22.08.2021.).

Krīvāns Jāzepts. <http://www.preilubiblioteka.lv/?menu=21&smenu=27> (30.09.2021.).

Mukts-Kveders Georgs. <http://www.preilubiblioteka.lv/?menu=21&smenu=34> (04.10.2021.).

Mūsu novadnieki. <http://www.bibliotekakraslava.lv/index.php?p=3070&lang=633&pp=2766> // (22.08.2021.).

Ozoliņš Frīdrihs. http://lv.wikipedia.org/wiki/Frīdrihs_Ozoliņš // (04.10.2021.).

Pabērzs Juris. http://lv.wikipedia.org/wiki/Juris_Pabērzs // (04.10.2021.).

Stirniešes pamatskola. <http://www.varaklani.lv/stirniespsk/vesture> // (22.08.2014.).

Trasuns Francis. *Timenote*. <http://nekropole.info/lv/Francis-Trasuns> (04.10.2021.).

Vitālijs Šalda

First World War Refugee Care in Latgale (1915–1918)

Key words: First World War, refugees, Latgale

Summary

In the summer of 1915, when German troops invaded Kurzeme, Latvia, and also Latgale, not only the refugee movement developed, but also the establishment of refugee care organizations. On August 28, 1915, the first meeting of the Petrograd Latgalian Refugee Relief Society took place in Petrograd. On October 13, the society received the first advance from the funds allocated for the care of refugees by the tsarist government. In Petrograd, a free kitchen for refugees, several dormitories for disabled refugees, several shelters for orphans, several “Latvian” schools were set up. In October 1915, the Moscow branch of the Latgalian Refugee Relief Society was established. Already at the end of 1915, there were 30 branches of the Latgalian Refugee Relief Society in Latgale. The priests of the Catholic Church had an excellent role in organizing relief work for refugees in Latgale. As the war continued, funding for refugees continued to decline. Already at the beginning of 1917, the number of branches of the society and their activity had significantly decreased. However, also in 1918, the Latgalian Refugee Relief Society continued to work for a few more months, receiving funds for the maintenance of schools and children’s shelters directly from the Bolshevik People’s Commissariat of Internal Affairs.

Helēna Šimkuva

Materiāli par Paula Šīmaņa darbību Austrijā no 1933. līdz 1938. gadam*

Atslēgas vārdi: Austrija, nacionālās minoritātes, prese, vācbaltieši

Ievads

Pētījuma mērķis ir raksturot ievērojamā vācbaltiešu politiķa Paula Šīmaņa (*Paul Schiemann*, 1876–1944) darbību Austrijā laikā no 1933. gada marta līdz 1938. gada martam; temats līdz šim ir maz pētīts (Šimkuva 2000, 92). Pētījuma avotu bāzi veido Mūsdienu vēstures institūta arhīva Vācijā (*Institut für Zeitgeschichte*, turpmāk – IfZ) un Austrijas pretestības dokumentācijas arhīva Vīnē (*Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*, turpmāk – DÖW) dokumenti un P. Šīmaņa publikācijas Austrijas presē un vācu minoritāšu laikrakstos.

Pētījuma uzdevums: izvērtēt P. Šīmaņa veikto organizatorisko un publicistisko darbību Austrijā Eiropas valstu vācu minoritātes politiskās dzīves kontekstā.

Pētījuma historiogrāfisko diskursu atklāj H. Maurera (Maurer 1934, 79), J. Gregora (Gregory 1935, 358–359), E. Zellnera (Zöllner 1990, 512–514) darbi par Austrijas 20. gadsimta 30. gadu politisko vēsturi, H. Tutasa darbi par pretošanās kustību Austrijā (Tutas 1975, 7) un Dž. Haidena (Hiden 2004, 314) pētījums par P. Šīmani.

Darbā izmantotas šādas metodes: zinātniskās literatūras un dokumentu teorētiskās analīzes metode, vēsturiskā diskursa metode, biogrāfiskā metode.

P. Šīmaņa darbība Austrijā

P. Šīmanis izceļoja uz Vīni, jo nacistu spiediena rezultātā pazaudēja laikraksta “*Rigasche Rundschau*” galvenā redaktora amatu. Vīnē bija Eiropas valstu vācu nacionālās minoritātes pretnacistiski noskaņoto politiķu emigrācijas centrs (Tutas 1975, 7) un viens no nozīmīgajiem pret nacionālsociālismu vērstās pretošanās kustības centriem Eiropā (*Widerstand und Verfolgungen* 1975, 8–11). Daļa emigrantu Austrijā orientējās uz politiskā katolicisma spēkiem, kas bija nozīmīgs iekšpolitiskais spēks valstī, to atbalstīja kanclers E. Doll-

* Pētījums veikts ar Vācijas KAAD finansiālu atbalstu.

fuss (*Dollfuß Engelbert*, 1892–1934) (Gregory 1935, 358–359; *Deutschtum ohne Hakenkreuz* 1935, nr. 44; Hildebrandt 1935, nr. 30; Maurer 1934, 79). P. Šimanis Austrijā izveidoja kontaktus ar vācu emigrācijas un politiskā katoļcisma spēkiem (Schiemann 1936, nr. 39). Pēc 1933. gada nacifikācijai tika pakļauts vācu minoritātes organizatoriskais centrs Eiropā – Vācu tautas grupu savienība (*Verband der deutschen Volksgruppen Europas*). P. Šimanis kā savienības dibinātājs pārstāvēja visu Eiropas valstu vācu minoritāti Eiropas tautību kongresos (*Europäisches Nationalitätenkongreß*), kopš 1922. gada darbojās organizācijas prezidijā. 1935. gadā XI Eiropas tautību kongresā P. Šimaņa vietā kongresa prezidijā (Kral 1964, 111) tika ievēlēts nacificētās K. Henleina Sudetijas vāciešu partijas delegāts (*Im Schatten der Gleichschaltung* 1935, nr. 37; Pant 1935, nr. 36).

Par aktuālu uzdevumu P. Šimanis uzskatīja nepieciešamību apvienot tās vācu minoritātes grupas Eiropā un atsevišķus politiķus, kas nepakļāvās nacifikācijai. 1937. gada janvārī Vīnē P. Šimanis nodibināja jaunu vācu minoritātes organizatorisko centru – “Vācu savienību nacionālās saskaņas veicināšanai Eiropā” (*Der Deutsche Verband zur nationalen Befriedung Europas*) – ar mērķi informēt ārzemēs dzīvojošos vāciešus par Vācijas politiku un organizēt tikšanās Austrijā (*Die nationale Befriedung Europas* 1937, nr. 4). P. Šimaņa darbība un jaundibinātā savienība kavēja visu vācu minoritātes preses izdevumu nacifikāciju Eiropā. Demokrātisku virzību saglabāja “*Der Deutsche in Polen*”, “*Deutsche Presse*” un “*Prager Tagblatt*” (Schiemann 1937, nr. 19). 1937. gadā jaunā savienība Vīnē rīkoja diskusijas, preses konferences. 1937. gada 17. novembra konferencē P. Šimanis ārzemju žurnālistiem skaidroja totalitārā režīma attieksmi pret minoritātēm (Schiemann 1937, nr. 48), asi nosodot antisemitismu (Schiemann 1933, nr. 5; Schieman 1936, nr. 17, 394–396). Publikācijās par minoritāšu tiesībām P. Šimanis konceptuāli paplašināja minoritāšu tiesību nodrošināšanas nosacījumus.

1930. gadu otrās puses realitāte daudzu Eiropas valstu politikā bija nacionālisma un šovinisma pieaugums attiecībās starp pamatnāciju un minoritāti. P. Šimanis uzskatīja, ka palielināsies pamatnācijas jeb valstsnācijas atbildība minoritāšu priekšā tiesību ievērošanā, tā stiprinot minoritāšu lojalitāti pret valsti (*Dr. Paul Schieman spricht* 1937, nr. 17; Schieman 1937, nr. 3).

P. Šimaņa raksti tika publicēti arī Polijas Katovices vācu minoritātes laikrakstā “*Der Deutsche in Polen*”. Laikrakstu par antinacistisko pozīciju ar Vācijas iekšlietu ministra pavēli 1934. gada 13. augustā Vācijā aizliedza (IfZ, Mikrofisch 0637).

Vinē P. Šimanis publicēja darbus emigrantu izdotā žurnālā “*Der christliche Ständestaat*” (1933–1938). Austrijas kanclers E. Dollfuss atbalstīja žurnālu (IfZ.-Fa 117/226.-Bd.1. 14., 106.–107., 114., 150.–151. lp.). Žurnāla pozīcija sakrita ar E. Dollfusa izvirzīto ideju par kristīgas korporatīvas iekārtas izveidi Austrijā (Zöllner 1990, 512–514), taču pamatā žurnāls publicēja rakstus, vērstus pret nacionālsociālismu (IfZ.-Fa 117/226.-Bd.1. 14., 106.–107., 114., 150.–151. lpp.). Starp aptuveni 300 pastāvīgiem žurnāla autoriem un līdzstrādniekiem bija arī P. Šimanis, viņš atbildēja par publikācijām sadaļā par nacionālo minoritāšu tiesībām. Nacionālsociālisti Vācijā un arī Austrijā žurnālu vērtēja kā pret vācu tautu un tās interesēm vērstu propagandas izdevumu (IfZ, Mikrofisch 0636), tāpēc 1934. gada 5. janvārī Vācijā tas tika aizliegts. Par žurnāla līdzstrādniekiem ziņas vācu un tos izsekoja Vācijas Ārlietu ministrija un gestapo. Visbiežāk izsekotajiem tika atņemta Vācijas pilsonība (IfZ, Mikrofisch 0637), bet pēc Austrijas okupācijas daudzi žurnāla līdzstrādnieki tika apcietināti. Arhīvā atrodami apcietināto nopratināšanas dokumenti, piemēram, žurnālista Dr. Artūra Rutras (Ruthra) lieta, parāda, ka viena no galvenajām apsūdzībām bija par publikācijām žurnālā “*Der christliche Ständestaat*” un avīzē “*Der Deutsche in Polen*” (IfZ, Mikrofisch 0637). Dažus žurnāla darbiniekus no apcietinājuma paglāba bēgšana no Vīnes (IfZ.-Fa 117/226.-Bd.1. 152. lp.). P. Šimaņa līdzgaitnieks, jaunās Vācu savienības saskaņas veicināšanai Eiropā ģenerālsekretārs Valdemārs Kvaizers (*Waldemar Quaiser*) (DÖW-Akte 633) 1939. gada 17. martā pēc bēgšanas no Vīnes tika apcietināts Prāgā un par darbību Austrijā nosēdēja sešus gadus Zaksenhauzenes (*Sachsenhausen*) koncentrācijas nometnē (DÖW-Akte 20100/9219A, 1947 – 41 lp.; DÖW-Quaiser Waldemar Josef-1946. 27.–28. lpp.).

P. Šimanis Austrijā vienmēr atklāti deklarēja savu piederību Latvijas Republikai. Pēc Austrijas okupācijas viņš paguva pamest Vīni un atgriezās Rīgā. Kā rakstīja avīze “*Der Deutsche in Polen*”, par P. Šimani viņa antinacistiskās nostājas dēļ un sakarā ar publikācijām “[..] nacistiskie fanātiķi bija jau savākuši informāciju” (*Der Deutsche in Polen* 1938, nr. 15). P. Šimaņa vārds figurēja arī materiālos par V. Kvaizera līdzdalību pretošanās kustībā (DÖW-Akte 633). Kopumā šis P. Šimaņa dzīves periods sniedz liecības par to, kā demokrātiskie spēki Eiropā iesaistījās pretošanās kustībā pret nacionālsociālismu.

Secinājumi

Austrijā P. Šimanis uzsvēra nacionālo minoritāšu tiesību nodrošināšanas nosacījumus, iesaistot valsts pamatnāciju tās minoritāšu aizsardzībā. P. Šimanis aktīvi iekļāvās tā laika Eiropas politiskajā dzīvē. Austrijas periodā sarakstītie darbi (Šimkuva 2000) ir pieejami Latvijā un ļauj papildināt P. Šimaņa atstāto teorētisko mantojumu. Būdam aktīvs nacionālsociālisma un totalitārisma pretinieks, P. Šimanis ar savām publikācijām un darbību parādīja, kā tā laika demokrātiskie spēki Eiropā iesaistījās pretošanās kustībā pret nacionālsociālismu.

Avotu un literatūras saraksts

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (turpmāk – DÖW), Akte 633. (Verschiedene Bescheinigungen über Widerstandstätigkeit Waldemar Quaiser).

DÖW, Akte 20100/9219 A. (Eidesstattliche Erklärung Wien, 1947), 41 lp.

DÖW, Akte Quaiser Waldemar Josef. (Sechs Jahre deutsches Konzentrationslager, 1946), 27.–28. lpp.

Institut für Zeitgeschichte (turpmāk – IfZ), Mikrofisch 0636 und 0637. (Akte Widerstand al “Hochverrat” 1933–1945).

IfZ, Fa 117/226, Bd.1. (Akte Dr. Arthur Rutra), 14., 106.–107., 114., 150.–152. lp.

Kral, V. (1964) (hrsg). Dokumentsammlung. Grām.: *Der Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947*. Praha. 111. lpp.

Neugebauer, W. (1975) (bearb). *Widerstand und Verfolgungen in Wien 1934–1945*. Bd.1. (1934–1938). Wien. 8.–11. lpp.

Der Deutsche in Polen (1937). *Beilage*, Nr. 4.

Deutschtum ohne Hakenkreuz im Vormarsch (1935). *Der Deutsche in Polen*, Nr. 44.

Die nationale Befriedung Europas (1937). *Der Deutsche in Polen. Beilage*, Nr. 4.

Dr. Schiemann nach Lettland zurückgekehrt (1938). *Der Deutsche in Polen. Beilage*, Nr. 15.

Hildebrand, D. (1935) Das Erbe von Dollfuß. *Der christliche Ständestaat*, Nr. 30.

Im Schatten der Gleichschaltung (1935). *Der Deutsche in Polen. Beilage*, Nr. 37.

- Pant, E. (1935) Gefährdung der Minderheitenrechte. *Der Deutsche in Polen. Beilage*, Nr. 36.
- Politisierung des Volksgemeinschaftsgedankens (1937). *Der Deutsche in Polen. Beilage*, Nr. 17.
- Schiemann, P. (1937) Der Begriff der Loyalität. *Der Deutsche in Polen*, Nr. 19.
- Schiemann, P. (1936) Ein europäisches Problem. *Der Deutsche in Polen. Beilage*, Nr. 39.
- Schiemann, P. (1936) Minderheitenbewegung und Judenfrage. *Der christliche Ständestaat*, Nr. 17: 394–396.
- Schiemann, P. (1933) Missbrauchte Demokratie. *Allgemeines jüdisches Familienblatt*. Leipzig. Jg. 14. Nr. 5.
- Schiemann, P. (1937) Nationale Befriedung Europas. *Neues Wiener Tagblatt*, Nr. 3.
- Schiemann, P. Spricht zu Auslandjournalisten. (1937) *Der Deutsche in Polen*, Nr. 48.
- Gregory, J. D. (1935) *Dollfuss and his Times*. London. Pp. 358–359.
- Hiden, J. (2004) *Defender of Minorities: Paul Schiemann, 1876–1944*. London: Hurst & Co. 314 p
- Maurer, H. (1934) *Kanzler Dollfuß*. Graz Wien. 2. Aufl. 79. lpp
- Šimkuva, H. (2000) (sast.). *Pauls Šimanis. Raksti 1933–1940*. Rīga: izdevis Lēbers, D.A. 92 lpp.
- Zöllner, E. (1990) *Geschichte Österreich*. Wien München. 512.–514. lpp.

Helēna Šimkuva

**Materials on Paul Schiemann's Life and Activities in Austria
between 1933 and 1938**

Key words: Austria, national minorities, press, Baltic Germans

Summary

One of the most important stages of Paul Schiemann's life was spent in Vienna-Austria, where he lived from March 1933 to March 1938. It must be concluded that these were very active years of Paul Schiemann. During this time, he wrote more than 40 articles on current issues of ensuring the rights of national minorities in the 1930s in Europe. The source of the article is based on documents from the archives of the Institut für Zeitgeschichte in Germany (Institute of Contemporary History IfZ) and the Dokumentations-

archiv des österreichischen Widerstandes (Documentation archives of the Austrian resistance DÖW) in Vienna. While living in Austria, Schiemann made contacts with German emigrants and the Catholic intelligentsia, which formed an influential political Catholic camp. Schiemann has published in anti-Nazi newspapers such as “Der christliche Ständestaat” and “Der Deutsche in Polen”. In order to unite the democratic forces of the German minority in Europe, P. Schiemann founded in January 1937 the “German Union for the Promotion of National Harmony in Europe” (Der Deutsche Verband zur nationalen Befriedung Europas). After the Austrian occupation, several journalists were arrested, for example, W. Quaiser was in a concentration camp for six years. P. Shiemans had also attracted the attention of the Nazis with his actions, but he managed to return to Latvia immediately after the Austrian occupation. As an active opponent of National Socialism and Totalitarianism, Shiemann, with his publications and activities, provides evidence of the involvement of democratic forces in Europe in the resistance movement against National Socialism.

Jānis Tomaševskis

“Pilsoņu karš” Latvijā 1941. gada vasarā: latviešu nacionālo partizānu, “pašaizsardzībnieku” un padomju aktīvistu bruņotā konflikta izpausmes Vācijas–PSRS kara sākumā*

Atslēgas vārdi: nacionālie partizāni, “pašaizsardzībnieki”, padomju aktīvistu, Vācijas–PSRS karš, “pilsoņu karš”

Ievads

Vācijas–PSRS kara sākumā Latvijas teritorijā militārās darbībās iesaistījās dažādas sabiedrības grupas – gan padomju varas kolaboranti, gan arī tās noliedzēji un vācu varas piekritēji. Šo grupu locekļi nonāca savstarpējā konfliktā, tādējādi zināmā mērā padarot to par vietēja mēroga “pilsoņu karu”¹, kas notiek lielāka konvencionāla kara ietvaros.

Raksta mērķis ir analizēt latviešu nacionālo partizānu, “pašaizsardzībnieku”² un padomju aktīvistu sastāvu un savstarpējās attiecības Vācijas–PSRS kara sākumā 1941. gada vasarā. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, apskatīti katras grupas galvenie raksturlielumi (sastāvs, struktūra, pakļautība u. c.) un kompleksi pētītas to savstarpējās attiecības, kā arī principiālā attieksme (sadarbība, pretošanās) pret abām okupācijas varām. Šīs problēmas pētīšana ļauj labāk izprast, kādēļ salīdzinoši miermīlīga līdzāspastāvēšana vācu–padomju kara

* Raksts sagatavots ar FLPP projekta “Pārvērtējot bezvalstiskumu: pretošanās un kolaborācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā” (lzp-2020/2-0212) atbalstu.

¹ “Pilsoņu karš” likts pēdīnās, jo tas nebija klasisks pilsoņu karš, kurā valsts karo pret vienu vai vairākiem “nevalstiskiem” aktoriem. Risinājās Vācijas–PSRS karš, kurā Latvijas neatkarības atbalstītāji un vācu varas kolaboranti cīnījās pret Latvijā palikušajiem vietējiem padomju varas atbalstītājiem.

² Latviešu pašaizsardzības (no vācu *Selbstschutz*) komandantūras veidojās Vācijas–PSRS kara sākumā no izformētajām nacionālo partizānu vienībām vai radās no jauna ar tiešu vai netiešu vācu armijas vai tai pakļautu latviešu militārpersonu līdzdalību. Partizānu darbības periods ilga apmēram mēnesi no 1941. gada 22. jūnija, savukārt pašaizsardzības komandantūru darbības laiks bija apmēram divi mēneši līdz 1941. gada augusta beigām, kad visā Latvijā izveidojās apriņķa palīgpolīcijas iestāžu tīkls.

sākumā izvērtās bruņotā un nežēlīgā savstarpējā konfliktā. Līdz šim historiogrāfijas darbos “pilsonu kara” elementi netika izvirzīti pētījumu centrā.

Padomju historiogrāfijā Sarkanās armijas un padomju aktīvistu vietējie pretinieki tika vērtēti kā “hitleriešu piektā kolonna” (Dzintars 1986) un “kontr-revolucionāri elementi” (*Latviešu tautas cīņa* 1966, 75). Latviešu izcelsmes ārvalstu vēsturnieku darbos vērojama interese par nacionālo partizānu un “pašaizsardzībasnieku” tematiku (*Latviešu karavīrs* 1968; Biezais 1992), tomēr tajos vairāk akcentētas to attiecības ar vācu okupācijas varu un iesaisti holokausta noziegumos, nevis cīņa pret vietējiem padomju aktīvistiem (Ezergailis 1999). Mūsdienā Latvijas historiogrāfijā vācu-padomju kara sākumu pētījuši vairāki vēsturnieki, skatot atsevišķi partizānu un “pašaizsardzībasnieku” darbību, tostarp arī cīņas pret vietējiem padomju aktīvistiem (Pelkaus 2004; Viļums 2003; Lācis 2006; Tomaševskis 2015), analizējot padomju aktīvistu darbību “uz vietām” kara sākumā un daļēji šķetinot arī to attiecības ar partizāniem un “pašaizsardzībasniekiem” (Pavlovičs 2005). Sistemātiski padomju aktīvistu likteņu pētniecību uzsāka vēsturnieks Heinrihs Strods (1925–2012) (Strods 2005), kurš gan to skatījis plašākā – vācu varas pretpadomju politikas kontekstā, tikai paretam pieminot arī partizānu un “pašaizsardzībasnieku” lomu aktīvistu apkaršanā.

Pētījumā izmantoti npublicēti avoti, kas atrodami Latvijas arhīvos un muzejos: partizānu un pašaizsardzības vienību ziņojumi, atsevišķu pašaizsardzības komandantūru dokumenti, NKVD (KGB) krimināllietu materiāli. Noderīgi bija arī 1941. gada vasaras vācu okupācijas laikā preses materiāli, kā arī vēsturnieku pētījumi. Avotu aprakstīšanā izmantota vēsturiski ģenētiskā, struktūru-sistēmu un salīdzinošā metode, kas palīdzēja veidot vēsturisko izklāstu, salīdzināt dažādas neregulārās latviešu militārās vienības, kā arī apskatīt tēmu plašākos vietas un laika kontekstos.

Grupu raksturojums

Padomju aktīvisti. Ar padomju aktīvistiem šajā rakstā tiek saprasti tie padomju varas atbalstītāji, paramilitāro organizāciju biedri, kuri līdzās Sarkanajai armijai iesaistījās vai bija gatavi iesaistīties militārās darbībās pret vācu armijas un latviešu partizānu un pašaizsardzības vienībām (sk. 1. tab.). Maza daļa aktīvistu bija iesūtīti no PSRS, bet nav zināms, cik no viņiem piedalījās militārā darbībā vācu-padomju kara sākumā Latvijā. Aktīvistos, no kuriem tikai katrs trešais vai ceturtais piedalījās militārās darbībās, iesaistījās daudzi vietējie mazākumtautību pārstāvji (krievi, baltkrievi, ebreji), kuru neapmierinātību ar Kārļa Ulmaņa (1877–1942) autoritārā režīma nacionālo politiku izmantoja padomju vara (Strods, 2005, 118).

**1. tabula. 1941. gada vasaras “pilsoņu kara” Latvijā
pušu dalībnieku skaits, sastāvs, kritušo un arestēto skaits**

Bijušo Latvijas pilsoņu grupa	Dalībnieku skaits	Dalībnieku sastāvs	Krituši vai no ievainojumiem miruši līdz 01.09.1941	Arestēti līdz 01.09.1941
<i>Padomju aktīvisti</i>	~40 000 (10–15 000 aktīvi)	Strādnieku gvardi, miliči, partijas un komjaunatnes biedri un kandidāti, pil- sētu un pagastu izpildko- miteju locekļi u. c.	~6 000	~13–15 000 (ieskaitot neaktīvos)
<i>Nacionālie partizāni</i>	~6 000	Bijušie Latvijas armijas, Sarkanās armijas karavīri, aizsargi un citu paramili- tāro organizāciju biedri, pretpadomiski noskaņotie iedzīvotāji u. c.	~103 (līdz 09.07.1941)	Nav datu
<i>Latviešu pašaizsar- dzības koman- dantūru locekļi</i>	~3 000– 6 000	Bijušie Latvijas armijas, Sarkanās armijas karavīri, aizsargi un citu parami- litāro organizāciju biedri, pretpadomiski un provā- ciski noskaņotie iedzīvo- tāji, arī bijušie padomju aktīvisti (neliela daļa) u. c.	409 (ieskaitot nacionālos partizānus) – ja iestājas “pašaizsar- dzībasniekos”, nav vairs nacionālais partizāns	Nav datu

Padomju historiogrāfijā vērtēti kā uzticama un homogēna padomju varas atbalstītāju kopa, tomēr netrūka tādu, kuri pievienojās aktīvistu formējumiem ģimenes iztikas līdzekļu dēļ vai kuri aktīvistos nokļuvuši gadījuma pēc un pie pirmās iespējas bija gatavi dezertēt vai pat pievienoties pretējai nometnei. Piemēram, Aucē bijušie padomju aktīvisti iestājās pašaizsardzības vienībā, lai “izpirktu savas aktivitātes padomju laikā”. Pašaizsardzībā dienēja bijušais milicijas pilnvarotais, strādnieku komitejas priekšsēdētājs, laikraksta “Zemgales Komunisti” darbinieks un pilsētas strādnieku arodbiedrības priekšsēdētājs (Vīksne 2003, 117).

Nacionālie partizāni. Partizāni uzskatāmi par nacionālās pretošanās kustības sastāvdaļu, padomju okupācijas laikā pastāvējušās nevardarbīgās pretošanās aktīvo turpinājumu. Vācu karaspēks bija objektīvs partizānu sabiedrotais, tomēr partizāni operatīvi tam nepakļāvās. Viņi veica to darbu, kam vācu

armijai nebija ne laika, ne resursu, proti, ķemmēja mežus, arestēja vācu aizmugurē palikušos padomju aktīvistus un bijušos varasvīrus “uz vietām”. Tomēr partizānu galvenais mērķis bija padarīt drošu savu pilsētu vai pagastu, neraugoties uz to, kas stājās pretī – vietējie padomju aktīvistu vai kāda sarkanarmiešu grupa. Lielākoties partizānu mērķis bija Latvijas neatkarības atjaunošana (Pelkauskis 2004, 149).

“Pašaizsardzībasnieki”. Pašaizsardzības vienību (komandantūru) darbības jomas un personālsastāvs nereti sakrita ar partizāniem, tomēr viņu darbības iespējas bija atkarīgas no vācu varas rīkojumiem. Pat ja daudzi no viņiem vēlējās neatkarības atjaunošanu, to realizēt nevarēja vācu politikas dēļ. Bija partizāni, kuri atteicās no pievienošanās paš aizsardzībai nenoteiktā Latvijas politiskā stāvokļa dēļ (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 840. l., 1. sēj., 27. lp.).

“Pašaizsardzībasnieki” arestēja ne vien padomju aktīvistus, bet arī citas pilsoņu grupas, tostarp ebrejus un čigānus, kuri neietilpa padomju aktīvistu kategorijā. Daļa no paš aizsardzības komandantūru locekļiem vēlāk piedalījās savu līdzpilsoņu slepkavošanā, savukārt citi paš aizsardzībā iestājušies tikai pēc “vairākkārtējiem aicinājumiem un pat draudiem” (Viksne 2003, 106).

“Pilsonu karš”

Ierobežota apjoma dēļ rakstā izklāstīti tikai galvenie historiogrāfijā mazāk apskatītie un diskutablākie problēmas aspekti. Minēto grupu – padomju aktīvistu, no vienas puses, partizānu un “pašaizsardzībasnieku”, no otras, – attiecību pamata izpausme bija savstarpēja vardarbība. Pēdējie tiecās pārņemt varu pilsētās un pagastu centros, kurus bieži aizsargāja tur palikušie vai apzināti atstātie padomju aktīvistu. Pēdējie centās aizsargāt ne vien varas iestādes, bet arī rūpniecības uzņēmumus, tiltus, dzelzceļa stacijas u. c., kā arī kopā ar Sarkanās armijas karavīriem un padomju jūrniekiem iesaistījās kaujās pret vācu armijas daļām un “vietējiem pretiniekiem – aizsargiem” (*Latviešu tautas* 1966, 61).

Sakarā ar to, ka uz vietām palikušo padomju aktīvistu skaits un bruņojums bija visai pieticīgs, kā arī tie nevarēja rēķināties ar lielu vai ilgstošu sarkanarmiešu un/vai jūrnieku atbalstu vai klātbūtni, pārsvaru šajās sadursmēs guva galvenokārt padomju varas pretinieki. Sadursmju laikā (tikai retos gadījumos, kā, piemēram, Limbažos, tās varēja saukt par kaujām) padomju aktīvistu nereti tika ievainoti vai krita, tomēr biežāk tika sagūstīti vai padēvēti gūstā bez iesaistīšanās apšaudēs. Tie, kuri aktīvistiem bija pievienojušies nelabprāt vai nesen, uzskatīja, ka viņu “grēki” nav tik lieli, lai draudētu cietumsods vai pat nošaušana. Daudziem šīs cerības bija veltas. Tiesa, bija vērojamas atšķirības starp nacionālo partizānu un “pašaizsardzībasnieku” attieksmi pret padomju aktīvistiem. Ja pirmie tos varēja nošaut vai ievainot galvenokārt apšaudes

laikā, tad otrie ar padomju aktīvistiem varēja izrēķināties arī pēc to sagūstīšanas.

Viens no zīmīgiem piemēriem, kur var redzēt visu trīs grupu mijiedarbību, ir Jēkabpils apriņķa Saukas pagasts. Partizānu grupa tur izveidojās pēc 1941. gada 14. jūnija deportācijām, bet aktivitātes uzsāka neilgi pēc kara sākuma, apšaudot pagasta izpildkomitejas ēku un izjaucot vietējo padomju aktīvistu uzsākto zemnieku zirgu rekvizēšanu kara vajadzībām. 25. jūnijā partizāni Ormaņkalnā uzvilka Latvijas valsts karogu, kuru noņemt ieradās Jēkabpils apriņķa strādnieku gvardi Otomāra Oškālna (1904–1947) vadībā, bez sekmēm mēģinot partizānus apcietināt (*Jēkabpils Vēstnesis* 1942, Nr. 28, 2; Nr. 29, 2). Pēc Sarkanās armijas atkāpšanās partizāni iegāja pagasta centrā un bijušā pagasta vecākā vadībā nodibināja pašaizsardzības vienību. Vienības locekļi sāka vietējo padomju aktīvistu arestus, taču pēc dažām dienām tos atbrīvoja (Pelkauskis 2004, 72).

Arī citās vietās padomju aktīvisti tika visai neilgi pēc arestēšanas atbrīvoti – vai nu pierādījumu (vainas) trūkuma, vai pazīšanās ar partizāniem dēļ. Piemēram, Babītes pagasta pašaizsardzības grupas komandieris kapteinis Jānis Ābeltiņš (1895–1965) 12. jūlijā sūdzējās Latviešu pašaizsardzības spēku štābam (ārpus Rīgas), ka apcietinātie “bijušie aktīvisti, darbīgākie komjaunieši un dažas personas, uz kurām krita aizdomas par nodevību komunistu laikā”, pēdējās dienās esot atbrīvoti. Tikai pēc tam, kad pagasta valde savākusi par katru “noteiktas ar lieciniekiem pierādītas liecības par katra nodarījumiem”, tos apcietināja otro reizi un nosūtīja apriņķa policijas rīcībā (LKM 5-49324/2354-DK). Līdzīga situācija bija arī citur, kur atbrīvotos vai uzreiz neapcietinātos aktīvistus vācu varas iestādes vai no to rīkojumiem atkarīgās latviešu militārpersonas arestēja vēlāk vasarā vai tikai pēc vairākiem mēnešiem.

Tas, ka vietējās aprindās aktīvisti bija zināmi un nevarēja cerēt uz mierīgu dzīvi vācu okupācijas laikā, rāda limbažnieka Kārļa Bērziņa (1909–1984) pieredze. Proti, viņš nebija ne kreisi, ne pretpadomiski noskaņots, tomēr iestāties strādnieku gvardē, lai varētu saglabāt darbu pilsētas bankā. Pēc divu mēnešu ilgas slēpšanās viņu septembrī aizturēja vietējie palīgpolīcijas locekļi, draudot ar nošaušanu. Tikai iestāšanās latviešu kārtības dienesta slēgto vienību bataljonā viņu paglāba no aresta vai pat nošaušanas (Bērziņš 2021, 140–141). Cits limbažnieks Juris Golvers (1919–2014) partizānu vienības sastāvā bija piedalījies pilsētas atbrīvošanā un pēc tam pievienojās vietējai pašaizsardzības komandantūrai, tomēr drīz no tās izstājās, jo nespēja pieņemt tās veikto padomju aktīvistu un aizdomās turēto komunistu atbalstītāju apšaušanu Limbažos, kā arī nevainīgo pilsētas ebreju arestus (Bērziņš 2021, 228–229).

Neraugoties uz šiem piemēriem un abu pušu pastarpināto saistību, izrēķināšanās ar padomju aktīvistiem 1941. gada vasarā bija ļoti aktīva, jo līdz 1. septembrim gājuši bojā ap 6 000 un vēl līdz pat 15 000 arestēti. Trūkst apkopotu datu par padomju aktīvistu nodarītajiem zaudējumiem partizāniem un “pašaizsardzībniekiem”, lai gan, bez šaubām, šādi zaudējumi tika radīti.

“Pilsoņu kara” izpausmes bija novērojamas visos Latvijas apriņķos un daudzās to pagastos, tādējādi tas bija nacionāls fenomens, savstarpēji karot pirms tam vienā pilsētā vai pagastā līdzās dzīvojošiem iedzīvotājiem. Šī “pilsoņu kara” blakne, bet ne rezultāts, bija ebreju, čigānu u. c. vācu varas “ārpus likuma” pasludināto iedzīvotāju grupu aresti un iznīcināšana, ko veica pašaizsardzības komandantūru locekļi (ne partizāni) vācu varas uzraudzībā.

Secinājumi

Konfliktam starp padomju aktīvistiem un partizānu, pašaizsardzības vienībām piemita pilsoņu kara elementi, bet tas nebija “klasisks” pilsoņu karš, jo notika svešzemju okupācijas un globāla militāra konflikta apstākļos. Bijušo Latvijas pilsoņu bruņotie konflikti 1941. gada vasarā izpaudās ļoti spilgti un bija saistīti gan ar padomju varas politiku vietējo iedzīvotāju iesaistīšanā paramilitārās organizācijās, gan ar tās veiktajām represijām, gan ar lielas sabiedrības daļas vēlmi nepieļaut to atkārtošanos, gan ar vācu okupācijas varas politiku pret plaša spektra padomju varas atbalstītājiem.

Partizāni konfliktā ar padomju aktīvistiem izrādīja mazāku nežēlību nekā “pašaizsardzībnieki”, kuru pastāvēšana un darbības izpausmes bija atkarīgas no vācu varas vai tai pakļautu militārpersonu rīkojumiem, kā rezultātā daudzi aktīvisti tika nošauti jau pēc bruņota konflikta beigām, kad pēdējie jau bija atbruņoti un faktiski vairs nebija bīstami. Rakstā minētie piemēri liecina, ka padomju aktīvistu un arī pašaizsardzības komandantūru locekļu attieksme pret abām okupācijas varām nebija tik viennozīmīga un viengabalaina, kā varētu šķist. Abās grupās bija cilvēki, kuri tajās bija nonākuši zināmā mērā ārējo apstākļu spiesti un pat dzīvības briesmu dēļ. Tomēr ne iestāšanās padomju aktīvistu vienībās pret savu gribu, ne vēlāka pievienošanās pretējai nometnei nepaglāba no iespējama aresta vai pat nošaušanas.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs, 1986. f. (LPSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1. apr., 840. lieta (Jāņa Dzeņa, Elmāra Harjo, Ernesta Ķeseļa un Jāņa Šulta-Šultes krimināllieta).

Latvijas Kara muzejs (LKM), 5-49324/2354-DK (Kapteiņa Ābeltiņa ziņojums pulkvedim Kārlim Dzenīt-Zeniņam par komjauniešu un citu padomju aktīvistu arestu un atbrīvošanu Babītes pagastā. 1941. gada 12. jūlijs).

[B. a.] Saukas partizāni. (1942) *Jēkabpils Vēstnesis*, Nr. 23, 26, 27, 28, 29, 30.

Dzintars, J. (1986) Ar kāškrusta zīmi. *Literatūra un māksla*, Nr. 27.

Bērziņš, U. (2021) *Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem*. Limbaži. 338 lpp.

Biezais, H. (1992). Nacionālie partizāni. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4: 132–144.

Ezergailis, A. (1999) Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 7: 107–118.

Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.–1945.) (1966) Rīga: Zinātne. 653 lpp.

Lācis, V. (2006) *Latviešu zemes un tautas vēsture. 2. izdevums*. Rīga: Vieda. 665 lpp.

Pavlovičs, J. (2005) Change of Occupation Powers in Latvia in Summer 1941: Experience of Small Communities. *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991: Selected research of the Commission of the Historians of Latvia. Symposium of the Commission of the Historians of Latvia*. Vol. 14. Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers. Pp. 92–103.

Pelkaus, E. (2004) *Cīņa un cerība: Latviešu partizāni 1941. gada vasarā*. Rīga: [B. i.]. 195 lpp.

Strods, H. (2005) Latvijas pirmās padomju okupācijas aktīvistu vajāšanas (1941. gada 23. jūnijs – 1945. gads). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gadi: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 106.–204. lpp.

Tomaševskis, J. (2015) Latviešu pašaizsardzības spēku štāba (ārpus Rīgas) koordinēto latviešu pašaizsardzības vienību darbības ziņojumu (1941. gada 3.–15. jūlijs) analīze. *Latvijas vēstures un historiogrāfijas problēmas 1918–1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2012. un 2013. gada pētījumi. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 28. sēj.* Rīga: Zinātne. 185.–211. lpp.

Viksne, R. (2003). Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā. *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 100.–124. lpp.

Jānis Tomaševskis

**Latvian “Civil War” in the Summer of 1941:
relationship of Latvian national partisans, *self-defencemen* and
Soviet activists in the beginning of the German-Soviet war**

Key words: national partisans, guerrilla, self-defencemen, Soviet activists, German-Soviet war, civil war

Summary

The aim of the paper is to analyse the displays of relations between Latvian national partisans and self-defencemen (*Selbstschutz* members) on the one hand, and Soviet activists on the other, at the beginning of the German-Soviet War in the summer of 1941. Mostly, they were all former Latvian citizen (excluding some Soviet activists, immigrated from the Soviet Union), which fought each other during a global conventional war that took place in the territory of Latvia. Soviet activists (auxiliary policemen, Labour guards, members and candidates of the Communist party, local Soviet executives etc.) were mostly pro-Soviet with some significant exceptions that influenced their attitude towards the Soviet regime and their Latvian anti-Soviet compatriots. National partisans fought retreating Soviets regardless of their nationality or organizational membership; their main goal was wiping out the Soviet regime and attacking German army was their objective ally. *Self-defencemen* had a common goal with partisans (many of them were former partisans), yet they were subjected to German power and many of them helped Germans to fulfil their political goals. Thus by fighting Soviet activists, they arrested and/or annihilated also those who were considered being such by the German propaganda, namely local Jews. Latvian partisans and self-defencemen fought the Soviet activists in numerous Latvian districts, towns, and local municipalities thus making it not only national but also a local phenomenon. The fight between former local supporters of the Soviets versus their local rivals was not an exception since units of both Latvian partisans and Soviet activists were operating in the place of their origin and habitat. So, sometimes it was not only a political and military but also a personal rivalry between members of each side. Nevertheless, sometimes personal factor played an opposite role, and some members of the Soviet activists were released because of their acquaintance with their local enemies.

Uldis Vanags

Poļu Inflantijas pievienošana Krievijas impērijai 1772. gadā: normatīvais risinājums*

Atslēgas vārdi: Latgale, poļu Vidzeme, poļu Livonija, Polijas Inflantija, Krievijas impērija, aneksija, inkorporācija

Ievads

Viens no Latvijas Republikas kultūrvēsturiskajiem novadiem – Latgale – tika iekļauts Krievijas impērijā 18. gadsimta otrajā pusē Pirmās Polijas dalīšanas rezultātā. 1772. gadā Krievija no Žečpospoļitas pakļautās Latvijas teritorijas ieguva Inflantiju, kas sākumā tika iekļauta Pleskavas guberņā, vēlāk Polockas (1778) un visbeidzot 1796. gadā Baltkrievijas guberņas sastāvā (Barzdeviča 2021).

Uzsverot specifisko vēsturisko situāciju, ierastā nosaukuma “Latgale” vietā rakstā tiek lietots precīzāks 18. gadsimta apzīmējums – “Poļu Inflantija”. Šķiet, tās pievienošana Krievijas impērijai 18. gadsimta beigās līdz šim ir daudz pētīta. Tomēr, cenšoties iegūt padziļinātu informāciju tieši par Poļu Inflantijas teritorijas likteni, jāsecina, ka jautājums ir skatīts nepietiekami. Uz šo problēmu 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās vairākkārt norāda, piemēram, H. Strods (1925–2012) (*Latgales iedzīvotāju* 1989, 3–4).

H. Stroda un F. Kempa (1876–1952) ieskatā virspusīgai attieksmei pret Latgali pamatā, iespējams, ir reliģiskos motīvus (Latgalieši 3) un 20. gadsimta sākuma paternālismā balstīta tradīcija, uzskats par Latgali kā pārējās Latvijas “mazāko masu”. Virspusīga un paternāliska attieksme pret Latgali rod apstiprinājumu, kad tiek skatīta historiogrāfija par pēdējiem 200 gadiem. Tas vien, ka pievienošanas datējums ir visai nekonkrēts, liecina par nepietiekamu tēmas izpēti. Kuru datumu uzskatīt par pievienošanas datumu – aneksijas rīkojuma parakstīšanas datumu, pievienošanas datumu *de facto* vai pievienošanas datumu *de iure* –, arvien ir atklāts jautājums.

Pētījumā aplūkoti notikumi caur attiecīga laika tiesību normu prizmu. Jau V. O. Kļučevskis (1841–1911) 19. gadsimtā norāda, ka virknē gadījumu

* DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Reģionālo studiju centra “Latgales Pētniecības institūts” projekts: lzp-2020/2-0136 “The Baltic Germans of Latgale in the context of socio-ethnic relations from the 17th till the beginning of the 20th century”.

literatūras un mākslas darbos, līdzīgi arī vēsturnieku darbos, objektīvā realitāte tiek laužta kādā noteiktā leņķī, kuru nekad tā arī neizdodas noteikt, un vienīgi tiesību normu sausi precīzā valoda sniedz akadēmiskajai videi pietiekami precīzu atbalsta punktu notikumu izvērtēšanai (Kliuchevskii 1989, 244).

Rakstā tiek vērtētas tiesību normas, fiksētas Krievijas impērijas likumdošanas aktos. Pētījumā izmantoti 47 dokumenti, kas izdoti laika posmā no 1768. līdz 1774. gadam par Poļu Inflantijas pievienošanu Krievijas impērijai.

Hronoloģiskais ietvars

Poļu Inflantijas pievienošanu Krievijas impērijai iezīmē un ierobežo virkne tiesību normu, kuru saistība ar notiekošo procesu ir skaidri identificējama. Process norisinās laikā no 1768. līdz 1774. gadam; par pirmo normatīvo dokumentu ir uzskatāms 1768. gada traktāts starp Krievijas impēriju un Žečpospoļitu, kas paredz būtiskas izmaiņas iekšpolitikā, nosakot aizliegumu neierobežotai reliģiskai diskriminācijai. Traktāts paredz izmaiņas arī atsevišķu Žečpospoļitas daļu administratīvi tiesiskajā regulējumā.

Nākamais tiesību akts, kurā jau tiek definēta anektējamā teritorija, ir 1772. gada 25. maija slepenais ukazs par baltkrievu apdzīvoto zemju un Poļu Inflantijas aneksiju. Tam seko 1772. gada 16. augusta oficiālais ukazs par Žečpospoļitas daļas aneksiju un robežu pārcelšanu. Oficiāls manifests par Žečpospoļitas daļas pievienošanu Krievijas impērijai tiek pasludināts 1772. gada 23. oktobrī.

Aneksijas procedūra noslēdzas ar 1773. gada 18. septembrī parakstītu Krievijas impērijas un Žečpospoļitas traktātu, kurā Polijas Seims atzīst teritoriju zaudēšanu un jaunu robežu noteikšanu. Šim traktātam seko vēl virkne tiesību aktu, ar kuriem tiek risināti inkorporēto zemju būtiski pārvaldības jautājumi, tostarp ticības lietās, kā arī risinātas problēmas, kas veidojas teritorijas pilnīgas inkorporācijas gaitā. 1774. gada oktobrī tiesību normās teritorija jau pilnībā tiek uzlūkota kā pilnvērtīga Krievijas impērijas daļa (PSZRI² 14204).

Pievienošanas procesa tiesiskais regulējums Vestfālenes sistēmas kontekstā

Kā vērtēt pievienošanas procesu – atbilstošu laikmeta tiesību tradīcijām vai kaut ko unikālu un toreiz Eiropā nepazīstamu, no citas tiesiskās tradīcijas izrietošu?

¹ Visi tiesību akti, kas izmantoti rakstā, ir izvietoti Pilnā Krievijas impērijas likumu krājuma (*Polnoe Sobranie zakonov Rossijskoj Imperii*) pirmajā laidienā (1649–1825). Ievērojot to, ka elektroniskās versijas un oriģināla lapu numerācija ir atšķirīga, netiek norādīts lappuses numurs, bet likuma numurs, kas ir unikāls laidiena ietvaros.

Pazīstamākā laikmeta starptautisko tiesību tradīcija ir Vestfālenes sistēma. Latgales pievienošanas procesu ir iespējams aplūkot no šīs sistēmas viedokļa. Jāņem vērā, ka emocionālu kritēriju izmantošana šāda procesa vērtēšanā nav pieļaujama kaut vai tikai tā iemesla dēļ, ka šāda līmeņa politisko procesu vadība emociju iespaidā nav iespējama, jebkuras darbības pamatā ir salts politisks aprēķins, lai ar cik skaistiem epitetiem tas tiktu aprakstīts.

Skatot jautājumu caur historiogrāfijas prizmu, ir jāuzmanās no bieži pieņemtā termina “nacionālās valsts suverenitāte”, kā arī nedrīkst operēt ar mūsdienu izpratni par nāciju kā valsts suverenitātes nesēju. 18. gadsimtā par suverēnu tiek uzskatīts monarhs, un nedaudzās tā laika republikas tiek traktētas kā nepilnvērtīgas valstis, kurās vēl nav nodibinājusies “normāla” valsts pārvalde. Tāds vērtējums izriet no laikmeta tradīcijām, kad sabiedrības struktūra ir balstīta uz lielo ģimeni ar tās piramidālo patriarhālo uzbūvi. Vēstures pieredze rāda, ka līdz pat 19. gadsimtam republikām ir tendence pārveidoties par monarhijām. Par šo periodu S. Solovjovs vēl 19. gadsimtā raksta, ka karalis Staņislavs-Augusts Poņatovskis gribējis būt Polijai tas pats, kas viņa kaimiņi Frīdrihs, Katrīna un Josifs bija savām valstīm (Solovyov 1863, 9).

Vestfālenes sistēma galīgi sagrāva ideju par vienotu kristīgās pasaules monarhiju – Romas impēriju, ko pārvalda imperators ar pāvesta svētību, kura atrodas permanentā kara stāvoklī ar islāma pasauli un visiem citiem, kas neatzīst pāvesta varu. Šī sistēma ieviesa pirmos ticības brīvības iedīgļus arī Eiropas valstu iekšpolitikā (Patton [B.g.], 93). Jāievēro, ka Vestfālenes sistēmā par līdztiesīgām tika uzskatītas katoliskā, luterāniskā un kalviniskā konfesija; sākotnēji tajā nav atrodamas norādes uz pareizticību ne tās klasiskajā formā, nedz arī Uniātu baznīcu. Iespējams, tieši tas kalpoja par iemeslu būtiskai reliģiskai diskriminācijai Žečpospolītas teritorijā.

Pievienošanas procesa regulējums tiesību aktos

Pastāv iespēja vērtēt Latgales pievienošanu tieši no ticības jautājumu risināšanas viedokļa. Var aplūkot jautājumu caur konfesionālo attiecību prizmu un pamatā koncentrēties uz 1768. gada traktāta (PSZRI 13 071) satura analīzi, bet šādu darbu jau 19. gadsimtā veica S. Solovjovs (1820–1879), (Solovyov 1879, 598–620), kurš tieši apspiesto ticības brāļu interešu aizsardzību izvirzīja kā aneksijas iemeslu.

Tomēr autors vēlas pievērst lasītāju uzmanību apstāklim, kas ir būtisks tiesību normu, tostarp starptautiskos līgumos ietvertu, analīzē. Lai gan to valoda ir atrunām un epitetiem bagāta, tā ir precīza, un nav iespējams atsaukties uz klauzulu, kura nav ierakstīta līgumā. Starptautiskās attiecības neregulē

likumi šā vārda šaurākajā nozīmē, bet konvencionālas tiesību normas (pamatā ietvertas starpvalstu līgumos un deklarācijās) un tiesību paražas. Šādā situācijā var atsaukties uz tradīciju, kas nav tieši atrunāta sākotnējās vienošanās saturā. Tiesa, tas ir pieņemami, ja tradīcija ir piemērojama situācijai, tradīcijas izmantošana izriet no konvencijas satura, bet pats galvenais – uz to tomēr ir jānorāda vēlākos tiesību aktos. Dīvaini, ka Krievijas impērijas publicētajos tiesību aktos, kas attiecas tieši uz Pirmo Polijas sadalīšanu, kā arī politisko un saimniecisko iekārtu pievienotajās zemēs, atsauci uz pareizticīgās minoritātes aizsardzību nav izdevies atrast.

Normas izkārtojums līdz pat 20. gadsimta beigām ir secīgs, iekļaujot svarīgākos nosacījumus kā pirmos un pakārtotos pēc tiem. Svarīgi, ka slepenajos traktātos starp Prūsiju, Krieviju un Austriju nav minēti ticības jautājumi, kas ir visai dīvaini sabiedrībā, kurā ticība ir viens no dzīves pamatelementiem, un ir grūti iedomāties, ka tas netiktu pieminēts, ja vien būtu patiesais rīcības pamats (*Peterburgskaya konvenciya* (abas)). Iespējams, ka te ir taisnība Solovjovam, kurš, aprakstot tieši Austrijas, Prūsijas un Krievijas vienošanos, vispār nepiemin ticību, tā uzsverot, ka šis lēmums ir bijis tikai teritoriālo pretenziju un drošības garantiju jautājums (Solovyov 1879, 598–620).

Traktātos ir norādīti divi citi iemesli, kuriem jāpievērš uzmanība: militārās demokrātijas (Bergquist 104) sistēmas radītā anarhija un haoss, kura eksports uz kaimiņu valstu teritoriju ir nevēlams, kā arī “senas un likumīgas pretenzijas, kuras nav tikušas apmierinātas līdz šim” (*Peterburgskaya konvenciya* (abas)).

Bailes no nemieru eksporta

Ja paralēli vērtētu pašas Vestfālenes sistēmas rašanās iemeslus, tad ir skaidrs, ka šī sistēma ir izveidota tieši haosa novēršanai Eiropā, kurš bija sācies ticības konfliktu rezultātā (Patton [B.g.] 93). 18. gadsimta traktātos nosauktais iemesls pilnībā ietilpst Vestfālenes sistēmā, un šādu draudu novēršanai monarhi bija tiesīgi “pieņemt mērus”. Par to, vai šādi draudi 1772. gadā pastāv, šaubu nav. Polijā notiek pilsoņu karš, ko izraisījusi Krievijas iejaukšanās Polijas iekšpolitikā (PSZRI 13 701). Paralēli tam noris Krievijas karš ar Turciju, kara skartajās teritorijās sāk izplatīties mēris (PSZRI 13 551, 13 552). Sabiedrība visās iesaistītajās valstīs atrodas aptuveni vienādā attīstības līmenī, uz ko norāda pieejamā informācija par iedzīvotāju migrāciju pāri valstu robežām (PSZRI 13 894). Attiecīgi nekārtību un varmācīgu incidentu nekontrolēta izplatīšanās ir iespējama.

Bailes no haosa eksporta rod atspoguļojumu daudzos Krievijas impērijas publicētajos likumos. Ir precīzi izsekojama līnija, kas demonstrē vēlmi izpatikt

sabiedrības zemākajiem slāņiem un nedot nekādu pamatu provokācijām. Piemēram, ir aizliegta izbēgušo zemnieku ķeršana (PSZRI 13 828) rekvizīcijas armijas vajadzībām (PSZRI 13808), visu kārtu pārstāvji tiek pieaicināti Krievijas impērijas statūtu sagatavošanai uz vispārējiem pamatiem (PSZRI 13938), tiek atcelti nodokļi un atvieglota muiža (PSZRI 13923, 14113). Tas viss notiek tieši jaunajās teritorijās, veidojot “pozitīvu diskrimināciju”, proti, nostādot Latgales teritoriju privilēģētā situācijā pret citām impērijas teritorijām. Jaunās varas rīcība ir tāda, kādu mēs šodien nosauktu par “maigo varu”, kas tiek īstenota tikko anektētā teritorijā, lai iespējami mazinātu iedzīvotāju pretestību un nedotu pamatu Polijai izteikt pretenzijas par nežēlīgu attieksmi pret bijušajiem Polijas pavalstniekiem. Domājams, ka tas ir arī propagandas solis, gatavojot tālāku impērijas izplešanās plānu.

Vēsturiskās pretenzijas

Grūtāk ir izprast jautājumu par “senajām un pamatotajām” pretenzijām, ja nepaturam prātā, ka tajā laikā suverēns nav nācija, bet pilnīgi noteikta persona – monarhs. Visa politiskā sistēma balstās uz feodālo piramīdu, un Vestfālenes sistēma “tikko” ir iesākusi to graut. Feodālajā piramīdā visu nosaka *ivs sanguinis* – ‘asins tiesību princips’, kas pēc pāvesta svētības principa atcelšanas nu kļuvis par galveno. Proti, suverēns tiesības uz valsti manto pa asiņu līniju gluži tāpat, kā mēs šodien mantojam noguldījumu bankā vai nekustamo īpašumu. Acīmredzami šajā brīdī Katrīna II pretendē kļūt par visu viņas priekšteču uz troņa mantinieci un atgriezties pie koncepcijas par visu slāvu zemju apvienošanu zem Maskavas lielkņazu dinastiskās līnijas mantinieku karoga. Sensenais krievu zemju vācēju – Maskavas valdnieku – mērķis, šķiet, bija sasniegts (Solovyov 1863, 2).

Lietuvas lielkņazi ir Krievijas valdošajai dinastiskajai līnijai radniecīgi. Tas vērojams genealoģiskajā shēmā, kurā, skaitot no Vladimira Svētā, ir veidots nepārtraukts, lejupejošais koks, ietverot Ģedimina līniju kā asinsradniekus (*Pokolennaja Rospis*). Turklāt tikai gadsimtu iepriekš, ap 1610.–1613. gadu, ievēlētā nepilngadīgā cara Vladislava I (Vēlākais Polijas karalis Vladislavs IV (*Władysław IV Waza*, 1595–1648)) laikā viņa tēvs Polijas karalis Sigismunds III (*Sigismund III Vasa*, 1566–1632) atzina būtiski plašāku Krievijas valsti (pie nosacījuma, ka tajā valdīs viņa dinastija) (*Titles of... Wladislaw IV*).

Daugavas tirdzniecības kontrole

Tieši publicētajās tiesību normās iezīmējas cits apstāklis, kas neparādās starptautiskos traktātos. Lidz 1772. gadam Žečpospoļita kontrolē tirdzniecību pa vienu no lielākajiem tirdzniecības ceļiem – Daugavu – un piekļuvi Rīgas

ostai. Iespējams, tas paslīd garām historiogrāfijā iekļuvušā poētisma par “logu uz Eiropu” dēļ, bet Krievijā ar to jau no 18. gadsimta vidus galvenokārt domā Sanktpēterburgas ostu, nevis Rīgu (Algarotti, 2012, 46).

Jārēķinās ar to, ka katrā valstī pirmām kārtām pēta savas valsts vēsturi, izmantojot pieejamo informāciju. Tādējādi 20. gadsimta otrajā pusē, ievērojot ārvalstu pētnieku ierobežotās iespējas piekļūt Latvijas un Krievijas impērijas arhīvu materiāliem, publikāciju par Daugavas tirdzniecību ir salīdzinoši maz.

Tiesību normu saturs 1772.–1774. gadā rāda būtisku un padziļinātu interesi, kāda bijusi Krievijas valdībai par Daugavas tirdzniecību. Ievērojams daudzums tiesību normu ir vērsts tieši uz to jautājumu sakārtošanu, kuri ir cieši saistīti ar Krievijas impērijas ārējo tirdzniecību caur Rīgas ostu un skar gan koktirdzniecību, gan iekšējo muižu jautājumus, gan to jautājumu sakārtošanu, kuros agrāk ir būtisku lomu spēlējusi nepieciešamība preces vest caur Polijas teritoriju (PSZRI 13 552, 13 894, 13 948, 13 980, 13 998, 14 106).

Ievērojot to, ka pati Vestfālenes sistēma tieši uzsvēra suverēna tiesības sākt karu, triju lielu Eiropas monarhiu vienošanās par Polijas sadalīšanu pilnībā ietilpst sistēmā. Suverēni vienojās par savstarpēji pieņemamo konflikta risinājumu, un tas, ka notika uz kāda ceturtā suverēna (un viņa pavalstnieku) rēķina, bija tam laikmetam pat ļoti pieņemams risinājums. Arī ticības jautājumu nepieminēšana ir raksturīga šai sistēmai, jo paralēli kristīgo konfesiju līdztiesībai Vestfālenes sistēma nostiprināja principu, ka vadošo konfesiju valstī nosaka suverēns.

Ticības jautājums

Pētījumā jāpievērš uzmanība arī ticības jautājumam. Kad iepriekš tika atzīmēts tā iztrūkums starptautiskajos traktātos, tas attiecās uz procesa starptautiski tiesisko raksturu. Atšķirīga ir situācija Krievijas iekšpolitiskajos tiesību aktos, kur tiek noteikta kārtība ticības lietu uzraudzībai un slepenajās dokumentu daļās doti īpaši norādījumi attiecībā uz katoļu baznīcas klēru, jo īpaši uz Jezuītu ordeni (PSZRI 13 808, 13 922). Tālākos likumos redzams, kā šī attieksme pret katoļu baznīcu un Jezuītu ordeni mainās un kā šis process noved pie Krievijas impērijas pilnībā kontrolēta Katoļu baznīcas atzara – Mogiļevas bīskapijas izveides (PSZRI 14 073). Tieši tiesību normu satura izmaiņās, kad viena un tā paša līmeņa normās īsā laika posmā viena un tā paša jautājuma risinājums attiecībā uz Baltkrievijas guberņām mainās vairākas reizes, iespējams, ir saskatāms politisku sarunu process starp Katoļu baznīcu un Krievijas impēriju vai starp Jezuītu ordeni un Krievijas impēriju (PSZRI 14102).

Militārā spēka klātbūtne

Procesu var vērtēt kā unikālu 18. gadsimtam: pašā Poļu Inflantijā nenotika karadarbība, to vienkārši pievienoja citai valstij ar juridisku manipulāciju, politisko intrigu un spēka demonstrācijas palīdzību. Atšķirībā no citām Žečpospoļitas teritorijām tiesību aktos neparādās norādes, ka būtu notikušas sadursmes vai domstarpības ar ievesto karaspēku. 1773. gada beigās tas ir salīdzinoši neliels (PSZRI 14 204) – viens Dinaburgas garnizona bataljons (atbilstoši tiesību aktos atrodamajai informācijai citu cietokšņu komandu Poļu Inflantijas teritorijā nebija) ar ne vairāk kā 807 personām (PSZRI 13 826). Visticamāk, ka bija iesaistīta viena vieglā lauka komanda (divas lauka komandas uz abām Pleskavas un Mogiļevas guberņām) ar 556 cilvēku personālu (PSZRI 13 649) un viens dragūnu pulks uz abām guberņām ar aptuveni 970 cilvēku personālu (PSZRI 12304). Atbilstoši štatu sarakstam norādītais dienesta personu skaits ir maksimāli iespējamais. Tiesību aktos nav izdevies atrast informāciju par rekrūšu vai atbalsta personāla nodrošināšanu virs noteiktā štata.

Secinājumi

Tiesiskais risinājums, kādu redzam Pirmās Polijas dalīšanas gadījumā, iespējams, iezīmē vēl kādu scenāriju, kas netika realizēts. 1768. gada traktāts ar tā mēģinājumiem liberalizēt ticības jautājumus Žečpospoļitā un formālo cīņu par Polijas pavalstnieku tiesībām apgaismības laikmeta garā, var norādīt uz to, ka Krievijas impērijai bija mērķis, izmantojot politisko haosu un Krievijai lojālu karali, pārvērst visu Poliju par Krievijas impērijas satelītu, veidojot “Slāvu zemju savienību”. Savukārt Prūsijas piedāvātā un Austrijas akceptētā Žečpospoļitas daļēji vardarbīga sadalīšana trīs lielvalstu starpā šo plānu izjauca. Krievija dalīšanas procesā bija spiesta ievērot piesardzību un piekāpību, lai varētu turpināt savu politiku Polijā arī pēc tik nedraudzīga soļa kā daļas teritorijas atņemšana. Tiesību akti neuzrāda rūpes par vietējiem zemāko kārtu iedzīvotājiem, latviešu vārds tajos pat netiek pieminēts. No tiesību aktiem nav pat nojaušams, vai zemnieku kārtas pārstāvji sajuta kādas pārmaiņas no tā, ka viņu kungam bija jādod zvērests citam zemes valdniekam.

Avoti

Peterburgskaya konvenciya mezhdru Rossiyei i Avstriyei o pervom razdele Polshi [Petersburg convention between Russia and Austria on the first partition of Poland]. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/poland1a.htm> (skatīts 01.02.2021).

Peterburgskaya konvenciya mezhdru Rossiyei i Prussiiyei o pervom razdele Polshi [Petersburg convention between Russia and Prussia on the first division of Poland]. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/poland1p.htm> (skatīts 01.02.2021).

Pokolennaya Rospis knjazeskih rodov k casti 1 obscego gerbovnika Vserossijskoj imperii [Generational diagram of princely families to part 1 of the general catalogue for coat of arms of the All-Russian Empire]. <https://gerbovnik.ru/og/v1/p0011.jpg> (skatīts 01.02.2021).

PSZRI – Polnoe Sobranie zakonov Rossiiskoj Imperii. Sobranie pervoe [Complete collection of laws of the Russian Empire. First set]. Spb. 1830. Nr. 13071, 13517, 13551, 13552, 13718, 13807, 13808, 13826, 13828, 13848, 13850, 13865, 13866, 13879, 13888, 13894, 13903, 13911, 13918, 13920, 13921, 13922, 13923, 13935, 13938, 13948, 13957, 13973, 13977, 13980, 13998, 14014, 14098, 14042, 14073, 14087, 14095, 14102, 14106, 14113, 14119, 14122, 14126, 14127, 14204. http://nlr.ru/e-res/law_r/descript.html (skatīts 01.02.2021).

Zinātniskā literatūra

Kliuchevskii, V. *Kurs Russkoj istorii. Sochinenija v devjati tomah* [Russian history course. Works in nine volumes]. Moscow, Mysl.

Kliuchevskii, V. (1989) *Istorija Soslovij v Rossii. Sochinenija v devjati tomah* [History of Estates in Russia. in Works in nine volumes]. Moscow, Mysl.

Kortunov, S. *Krushenie Vestfalskoi sistemy i stanovlenie novogo mirovogo porjadka* [The collapse of the Westphalian system and the formation of a new world order]. <https://we.hse.ru/data/2010/03/16/1238547697/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.doc> (skatīts 01.02.2021).

Patton, S. The Peace of Westphalia and it Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy. *The Histories. Vol 10*. Pp. 91–99. https://digitalcommons.lasalle.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1146&context=the_histories (skatīts 01.02.2021).

Solovyov, S. (1863) *Istoriya padenia Polshi* [History of the fall of Poland]. M: Grachev i Ko.

Solovyov, S. (1879). *Istoria Rossii s drevneisih vremjon* [History of Russia since ancient times]. Spb: "Obshchestvennaya polza", 6. grāmata, 28. sējums.

Spatkai, L. (2018) *Rubci na Tele Belorusi. Kogda i kak izmenalis granici nasih gosudarstv* [Scars on the Body of Belarus. When and how did the borders of our states change?]. Ridero. <https://www.litres.ru/leonid-vladimirovich/rubcy-na-tele-belorusi-kogda-i-kak-izmenyalis-granicy/chitat-onlayn/> (skatīts 01.02.2021).

Strods, H. (1989) *Latgales etniskas vēstures pētījumi un avoti*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

Strods, H. (1989) *Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs 1772. g.–1959. g.* Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

Uzziņu literatūra

Algarotti, F. (2012) *Viaggi di Russia*. Associazione culturale Liber Liber, edizione elettronica. <https://www.liberliber.it/online/autori/autori-a/francesco-algarotti/viaggi-di-russia/>

Barzdeviča, M. (2021) Latvijas teritorijas iekļaušana cariskajā Krievijā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/22240-Latvijas-teritorijas-iek%C4%BCau%C5%A1ana-cariskaj%C4%81-Krievij%C4%81> (skatīts 01.02.2021).

Bergquist, L. (2005) *Swedenborg's secret: The meanings and significance of the Word of God, the life of Angels, and Service to God; a Biography*. Swedenborg Society.

Kemps, F. (1910) *Latgalieši*. Rīga: D. Zeltiņa ģenerāļkomisija.

Rozn, V. (2022) *Titles of European hereditary rulers. Poland* <http://eurulers.altervista.org/poland.html> (skatīts 01.02.2021).

Tynianova, O., Kalashnikov, I. *Pervij razdel Polshi v fokuse geopoliticheskogo analiza* [First partition of Poland in the focus of geopolitical analysis]. <https://cyberleninka.ru/article/n/pervyy-razdel-polshi-v-fokuse-geopoliticheskogo-analiza/viewer> (skatīts 01.02.2021)

Uldis Vanags

The Annexation of Polish Livonia to the Russian Empire in 1772: a legislative solution

Key words: Inflanty Polskie, Województwo Inflanckie, Latgale, Russian Empire, annexation

Summary

Inflanty Polskie alias Województwo Inflanckie approximately fit to modern day region of Latgale in the Republic of Latvia. This territory was incorporated in Russian Empire between 1768 and 1774 with officially accepted date 1772. This was a complicated diplomatic process involving Austrian Empire and Kingdom of Prussia, with use of army in general only as demonstration of might. The best description of this process is possible to find in legal documents of Russian Empire, great part is included in “Complete collection of laws of the Russian empire” published in 1830 and contain at least 45 legal documents, some of them once secret. According to the legal documents, the process of incorporation completely fit to traditions of Westfalen system of international relations with some important glimpses. The reason of incorporation is “threat of anarchy” from Civil War conditions in Poland which was real at the time of treaty. The Civil War was raised by interference of Russia into the home affairs of Poland which breached the principle “cuius regio, eius religio”. Besides Orthodoxy was not included in Westphalian system as equal branch of Christianity. Plenty of legal documents show covert negotiations between Catholic Church and Russian Empire. Another reason declared in treaties was “historical and legitimate rights over territories”. This had two explanations. One was based on pretensions to be the main power in Slavic World. From other side Inflanty Polskie had blocked a straight access to the marine port of Riga by one of biggest in Eastern Europe – the Daugava waterway. This aspect is visible through the content and number of legal documents related to this matter in just few years.

Vygantas Vareikis

Problems of Interpreting the Specific “Dark Heritage” Site in Lithuania: the Macikai camp*

Key words: Macikai camp, dark heritage, war heritage, Holocaust, places of memory, Lithuania, Gulag, historical narrative

Introduction

Recently there has been a growing interest in European societies in the so-called “dark (conflict) heritage”, a range of material objects commemorating the crimes and victims of totalitarian regimes. Such objects not only become places of attraction and commemoration, where the history of human suffering can be reflected upon, but also places of tourist destination or historical memory. The Macikai camps in Šilutė district can be viewed as a unique object in Lithuania not only in terms of its surface area and international significance but also in terms of gloomy transformations in its uses during and after World War II. The article gives an overview of the unknown history of the Macikai camps, examples of “dark heritage”, an analysis and interpretation of historical controversies relative to the creation of “conflicting” memorials. Based on general approaches adopted in the theories of cultural memory and realms of memory and historiographical data, the specific nature and possible uses of the Macikai camps in Lithuania as a site of “dark heritage” can be turned into a place of common European remembrance culture.

Historical overview of the Macikai site

Whereas certain objects of “dark (conflict) heritage” in Lithuania can be primarily associated with one of the sites of violence directed against a single targeted victimised group (the mass extermination of Jews at Paneriai, the Ninth Fort Memorial in Kaunas), the history of the Macikai camps is specific. In Lithuania, there is no other similar site of “dark (conflict) heritage”, where the vicissitudes of Lithuania’s 20th century history and ‘contested’ memories have been so visibly intertwined. The Macikai estate situated in

* Project “The Use of the “Dark Heritage” in Lithuanian Memorial Culture: A Case Study of Macikai Camps” funded by the Research Council of Lithuania (grant No P-REP-20-4).

close vicinity of Šilutė (Heydekrug) in the Klaipėda Region, the history of which goes back to the seventeenth century, was a location where the Lithuanian Army 7th Infantry Regiment named after Samogitian Duke Butigeidis was quartered between 1924 and 1939. Starting in the autumn of 1939, Germany installed here an internment camp for Polish, French and Belgian prisoners of war that were captured at the beginning of World War II. In late June and early July of 1941, a camp for Soviet prisoners of war *Stammlager*¹ was established on the site. The prisoners of war were placed under the authority of Germany's High Command of the Wehrmacht (*Oberkommando Wehrmacht*) and the High Command of the German Army (*Oberkommando des Heeres*), while the Macikai camp was subordinated to Military District I based in Königsberg (*I Wehrkreis, Königsberg*). The Macikai POW Camp was intended for a specific group of prisoners of war, the captive Red Army soldiers, who were not covered by the provisions of the 1929 Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, the detention conditions therefore were especially harsh, while targeted planning policies of the German higher authorities resulted in a systematic extermination of prisoners caused by starvation and disease. At this time Macikai was turned into a major Soviet POW camp on the territory of Military District I and the Tilsit district. In mid-1943, a second POW camp *Stalag Luft VI* was put in place at Macikai with the specific purpose of internment of air force prisoners of war. Military pilots from the US, the UK, Canada, Australia and New Zealand were accommodated here. Amongst these prisoners were soldiers of the Polish Second Corps under command of General Władysław Anders. The Nazi POW camps in that region were liquidated in August 1944, with the majority of prisoners transferred to the concentration camps located in the territory of the occupied Poland and in the Third Reich.

In the aftermath of the occupation of Lithuania and East Prussia by the Red Army in 1945, a part of the Macikai camp complex was transformed into a camp under the authority of the NKVD of the Soviet Union renamed into POW Camp No. 184 (intended for the internment of former members of the punitive squads and officers of the repressive structures of the Third Reich). Hence, it is possible to compare the history of the Macikai camp with that of Buchenwald concentration camp (apart from the extent of committed crimes) where the Soviets, after the war, also established a camp for Nazi officers and German prisoners of war.

¹ *Stammlager (Stalag) – Stammlager fuer Mannschatssoldaten.*

In 1946–1947, about two thousand prisoners from the Macikai camp were used in the rebuilding works of the destroyed city of Klaipėda. The camp also contained totally emaciated and exhausted prisoners of war, incapable of work and doomed to death. On 15 July 1948, POW Camp No. 184 was shut down.

In 1945–1946, another section of the camp was remade into a unit of the Soviet Union’s NKVD/MVD Gulag (correctional labour facility No. 3) intended for civilian and criminal prisoners. According to the data from 1952, it was among the major Gulag camps on the territory of the Lithuanian SSR with capacity to accommodate about 3 thousand prisoners at a time (see more: *Macikai atminties vieta*, 2021, 52–58). Political prisoners were kept in a separate zone under the strictest regimen. Persons that ended up in the camp included citizens of the Lithuanian SSR who were at fault with the occupying authorities, members of the anti-Soviet resistance and their families, farmers unable to pay ruinous taxes and charged with sabotage, inhabitants of the Klaipėda Region who had fled away amidst the approaching German – Soviet front line and later returned, scholars, cultural workers, etc. Special-purpose barracks were also set up to accommodate women and their babies born in prison and persons with disabilities. The Gulag camp unit in Macikai operated until 18 June 1955 (*Macikai atminties vieta*, 2021, 56.).

The Macikai Camp was not designated in any manner during the Soviet period, it did not and could not be made into a memorial site because Soviet prisoners of war captured by Germans (soldiers who had, as the official euphemism called it, ‘given themselves into captivity’) were branded as “oath breakers, untrustworthy, pusillanimous and cowardly elements”, and “marked for life” according to historian Mark Edele (Edele 2008, 118). Soviet memorial symbols of World War II (“the Great Patriotic War”) erected in Lithuania had to represent either heroism of the ‘Soviet people’ or the crimes of ‘German fascists’ and were not intended for the commemoration of defeat.

Diferent memories on the Macikai Camp site

Although direct parallels are hard to find due to the specific nature of the Macikai camps in Lithuanian territory, it is worth drawing attention to the semantic contents of the places of memory involving museums and memorials that were established on the sites of German POW and concentration camps. Between the 1940s and 1960s, the majority of former Nazi concentration camps, including Buchenwald, Dachau, Bergen-Belsen, Mittelbau-Dora,

Chelmno, and Stutthof, were turned into the “dark heritage” museums owing to the pressure by former prisoner groups and Jewish organisations. The key objects of “dark heritage” memorialised in the Soviet Union included a broad range of sites related to the struggles of World War II (“the Great Patriotic War”), the crimes against civilian population committed by the Nazis (Khatyn in Belarus, Ablinga and Pirčiupiai in Lithuania) and, with a few exceptions, to the Holocaust victims (Babi Yar in Ukraine, Paneriai in Lithuania). The Salaspils Memorial Ensemble “*Aiz šiem vartiem vaid zeme*” was inaugurated in 1967 on the site where the Salaspils Police Prison and Re-Education Through Labour Camp (*Erweitertes Polizeigeftaengnis und Arbeitserziehungslager*) operated between 1941 and 1944.

A mental institution operated in the part of the territory of the former Macikai camp after 1955, and subsequently a nursing home was set up on the site. Only in 1989, upon the initiative of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees a wooden cross was erected at the site of the former cemetery, and in 1993 the former building of the solitary cell was turned into a museum, which became a branch of the Hugo Scheu Museum in Šilutė in 1995.

With Russia embarking on a path of boosting “the Great Patriotic War” mythology, the attention to the burial sites of Soviet soldiers in the Baltic countries on behalf of authorities of the Russian Federation have increased, with the maintenance and upkeep of the graves (concurrently with the reinterpretation of meanings) evolving into an important task in the framework of Russia’s official politics of memory since around 2000. Against this background, a monument commemorating Soviet combat pilots was erected by the efforts of the Russian Federation with a plaque bearing an inscription “1942–1944. Memory eternal to the Soviet pilots who lost their lives in the prisoner-of-war camp Stalag Luft VI”.

In 2004, on the initiative of the German War Graves Commission (*Volksbund DeutscheKriegsgräberfürsorge*), which is responsible for the maintenance of German war graves, a stone monument was erected bearing an inscription “*Angelegt durch Deutsche und Litauische Soldaten 2004*”. In 2005, memorial plaques dedicated to the three American pilots who died in German captivity and Polish soldiers killed in the Gulag of the Soviet Union were inaugurated in the grounds of the Macikai camp. In August 2021 remnants of American pilots were excavated, identified and transported to the US for burial ceremony (*Macikai atminties vieta*, 2021, 75–76).

The problem of "dark heritage" on Macikai site

The search for the forms of commemoration of "dark heritage" and their specific nature constantly elicits debates that extend far beyond the scope of preservation and memorialisation of tangible heritage. In Pierre Nora's words such "sites of memory are any significant entity, fundamentally remains, the ultimate embodiments of a memorial consciousness that has barely survived in a historical age" (Nora 1996, 6). Few authentic physical remains of memory are extant at the site of the former Macikai camp and the ones that have come down to us no longer bring back to memory the atrocities that once took place there. There are almost no people who could remember the camps that operated in the area and be able to identify the signs of "dark heritage". Today Macikai is a quiet little suburb of Šilutė surrounded by idyllic woods. Yet, even deprived of a larger part of its authenticity, the complex of the former camp of Macikai could be construed as one of the sites of a dissonant "dark (conflict) heritage", a condition in which there is a lack of congruence at a particular time or place between people and the heritage with which they identify (Ashworth 2005). The reinterment of the remains of the prisoners that took place in Macikai on 2 November 2020 highlighted tensions involved in the politics of memory, when no representatives of the Russian Federation took part at an official ceremony, notwithstanding that the remains of Russian prisoners made up a significant share of those reburied.

European memory, according to Claus Leggewie and Anne Lang, "cannot make use of mnemotechnical manipulations of collective memory as long as there is no definite understanding of all historical situations and processes in the absence of harmonisation between different national and regional perspectives" (Leggewie 2011, 31). In the case of Macikai site, the production of a single acceptable version of history or its interpretation that is suited to all the participants and victims of World War II presents a complicated matter and probably one next to impossible in view of differences in the national policies of memory and in the assessment of historical events. However, even keeping in mind different and conflicting views, a consensus should be sought not for the purpose of the assessment of past events but in order to memorialise such sites (*les lieux de memoire, sites, realms*) in the forms that would be acceptable to all the parties involved. The term 'integration through conflict' means a will to seek agreement even if such agreeing is disagreeing. The key in this process is a pluralist model for the resolution of memory conflicts, which could be adopted in the case of the memorialisation of the Macikai

camp. It would be a pluralist model for the accommodation of the memorialisation of World War II conflicts, without constructing a single historical narrative. Censorship of ‘inappropriate’ views on World War II and the post-war developments and processes is unacceptable in a democratic society. Neither would it be justifiable to impose a unanimous national or ‘European’ perspective on the assessment of the only “appropriate” version of historical events involving a compulsory interpretation because there always have been and always will be competing versions of those events.

The question is how shared cultural memory might be promoted in view of the fact that in the environs of Macikai there are burials of different nationalities – prisoners of war who fought on opposite sides and officers who served in the repressive structures of Nazi Germany, and innocent local victims of Soviet repressions.

On the other hand, different forms of “dark tourism” and its promotion might eclipse the perception of human suffering and the brutality of totalitarian systems. The case of Macikai raises another question as to what practices should be used to commemorate the suffering without resorting to the standards shaped by an ‘official memory’ and conventional exhibits showcased in the “dark heritage” museums. Although the idea is not novel, exhibiting original documents, memoirs of those who went through concentration camps and excerpts from literary works might be considered.

Presentation of the items of such nature at the sites of “dark heritage” could be more effective and have a greater educational value than the production of an official “historical narrative” and an artificial construction of the *sites of memory*.

Conclusion

The Macikai Camps is a unique example of the “dark (conflict) heritage” site in Lithuania, the history of which reflects painful episodes in the twentieth century history of Lithuania. The transformation of the former Nazi Germany prisoner-of-war camp for captives of different nationalities into the camp for German POWs and officers of repressive structures and a Gulag prisoner camp during the Soviet period makes the history of the camp similar to that of Buchenwald concentration camp.

Such object of “dark heritage” as Macikai might serve as a universal *lieu de mémoire* in the territory of Lithuania. A history of European conflicts could be made here into a place of the sense and awareness of European destiny and unity. As part of the implementation of memorialisation measures at the

Macikai camps, a supranational perspective could be sought in terms of education and didactics with a view to shaping a common European memory culture in Lithuanian periphery.

References

- Ashworth, G. J., Hartmann, R. (2005) *The Management of Horror and Human Tragedy. Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*. New York: Cognizant Communication Corporation, 253 p.
- Edele, M. (2008) *Soviet Veterans of the Second World War: a Popular Movement in an Authoritarian Society 1941–1991*. Oxford university press, 334 p.
- Leggewie, C., Lang, A. (2011) *Der Kampf um die europäische Erinnerung: ein Schlachtfeld wird besichtigt*. München: Beck, 224 p.
- Vitkus, H., Vareikis, V., Ubis, E., Stončius, J. (2021) *Macikai; atminties vieta Europos pakrašyje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 203 p.

Vygantas Vareikis

Specifiskā “tumšā (konfliktu) mantojuma” vietu interpretācijas problēmas Lietuvā: Maciku nometne

Atslēgas vārdi:

Kopsavilkums

Pēdējā laikā Lietuvā un citās Baltijas valstīs pieaug interese par tā dēvēto “tumšo (konfliktu) mantojumu” – materiāliem objektiem, memoriāliem un muzejiem, kas piemin totalitāro režimu noziegumus un upurus. Lielākā daļa šādu vietu Lietuvā ir saistītas ar vardarbību, kas bija mērķtiecīgi vērsta pret konkrētiem upuriem – ebrejiem (Paneri, Devītā forta memoriāls Kauņā).

Maciku nometnei, kas atrodas Šilutas apkārtnē, ir atšķirīgs stāsts un atceres tradīcija. Lietuvā nav citas šādas “tumšā (konfliktu) mantojuma” vietas, kur 20. gadsimta vēsturiskie notikumi un “konfliktējošas” atmiņas ir tik savstarpēji saistītas.

Līdz 1939. gadam Maciki bija muižas īpašums. Laikā no 1939. līdz 1944. gadam nacistiskā Vācija Macikus izmantoja kā kara gūstekņu nometni, kur tika internēti karagūstekņi ar atšķirīgu nacionālo izcelsmi (padomju, poļu, britu, amerikāņu, kanādiešu utt.). Pēc kara padomju vara no 1945. līdz 1948. gadam šajā vietā izmitināja vācu karagūstekņus un nacistu represīvo struktūru virsniekus, kā arī izveidoja NKVD/MVD Gulaga darba nometnes

nodaļu politieslodzītajiem lietuviešiem, krieviem, ukraiņiem u. c. Ieslodzītie tur atradās no 1946. līdz 1955. gadam.

Bijušās Maciku nometnes vietā ir saglabājušās autentisko objektu paliekas, taču tās vairs neatgādina par zvērībām, kas tur kādreiz notika. Neraugoties uz to, bijušās nometnes kompleksu varētu interpretēt kā vienu no disonējoša Lietuvas "tumšā (konflikta) mantojuma" vietām, kas funkcionētu kā universāla atmiņa Lietuvas teritorijā.

Eiropas konfliktu vēsturi varētu reprezentēt par Eiropas likteņu un vienotības izjūtas un izpratnes vietu. Īstenojot piemiņas pasākumus Maciku nometnē, tiktu rosināta starpnacionāla perspektīva izglītības un audzināšanas jomā, lai Lietuvas perifērijā veidotu kopīgu Eiropas atmiņas kultūru.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
ceske@inbox.lv

Aija Ērkške

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
aija.erkške@gmail.com

Evita Feldentāle

Vēstures maģistre
Latvijas Okupācijas muzejs
evita.feldentale@omf.lv

Guntis Gerhards

Vēstures doktors
Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
guntis.gerhards@inbox.lv

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiūtē

Humanitāro zinātņu doktore
Vītauta Dižā Universitātē
(Lietuva)
sandra.grigaraviciute@gmail.com

Maija Grizāne

Vēstures doktore
Daugavpils Universitātē
maija.grizane@du.lv

Oskars Gruziņš

Sociālo zinātņu fakultātes
doktorants
Latvijas Universitātē
o.gruzins@gmail.com

Signe Irbe

Vēstures maģistre
signe.irbe@yahoo.com

Anna Jablonska

Izglītības doktore
Jana Kočanovska Universitātē
Kielcē (Polija)
annajablonska@ujk.edu.pl

Audrone Janužite

PhD
Mikola Romera Universitātes
Politikas zinātnes institūts
(Lietuva)
audrone_januzyte@mruni.eu

Vītauts Jokubausks

Humanitāro zinātņu doktors
Klaipēdas Universitātē
(Lietuva)
pilsotas@yahoo.com

Jānis Ķimsis

Bioloģijas maģistrs
Latvijas Biomedicīnas pētījumu
un studiju centrs
janiskimsis@gmail.com

Sigīts Lūžis

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā Universitātē
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija
vladism@inbox.lv

Jūlija Mihailova

Vēstures zinātņu kandidāte
michailova@list.ru

Arvīds Malonaitis

Humanitāro zinātņu doktors
(Lietuva)
malonaitis@inbox.lt

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
ezis08@gmail.com

Lelde Neimane

Vēstures maģistre
Latvijas Okupācijas muzejs
lelde.neimane@omf.lv

Renāte Ranka

Bioloģijas doktore
Latvijas Biomedicīnas pētījumu
un studiju centrs
renate_r@gmail.com

Irēna Saleniece

Vēstures doktore
Daugavpils Universitātē
irena.saleniece@du.lv

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosīnija)

PhD, teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Arnīs Slobožanins

Vēstures maģistrs
Daugavpils Universitātē
arnis.slobozanins@inbox.lv

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Kaspars Strods

Arhivniecības maģistrs
Latgales Kultūrvēstures
muzejs
kaspars.strods88@inbox.lv

Ilona Strumickiene

Vēstures doktore
Ādolfa Damušā Demokrātisko
studiju centrs
Martīna Mažvīda Lietuvas
Nacionālā bibliotēka
ilona.strumickiene@lnb.lt

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
vitsalda@gmail.com

Helēna Šimkuva

Vēstures doktore
Latvijas Jūras akadēmija
helena.simkuva@tvnet.lv

Jānis Tomaševskis

Vēstures maģistrs
Latvijas Kara muzejs
janis@tomasevskis.lv

Uldis Vanags

Starptautisko tiesību zinātņu
maģistrs
Vēstures maģistrs
uldis.vanags@gmail.com

Vīgants Vareikis

Vēstures doktors
Klaipēdas Universitātē
(Lietuva)
vygantas.vareikis@gmail.com

Antonija Vilcāne

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
vilcaneantonija@inbox.lv

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija